

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА**

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

**НАЦІОНАЛЬНА НАУКОВА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА БІБЛІОТЕКА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ АГРАРНИХ НАУК УКРАЇНИ**

ISSN 2307-3179 (Print)

ВІСНИК АГРАРНОЇ ІСТОРІЇ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

Випуск 39-42

Київ – 2022

**ВІСНИК
АГРАРНОЇ
ІСТОРІЇ**

39-42'2022

Науковий журнал

Редакційна колегія:

М.А. Журба (*головний редактор*),
В.А. Вергунов, В.О. Доценко,
М.П. Жолоб, І.А. Коляда, С.С. Падалка,
О.В. Потильчак, В. Сукарев

**BULLETIN OF
AGRARIAN
HISTORY**

Editorial Board Members:

Zhurba M. (*Editor-in-chief*),
Dotsenko V., Koliada I.,
Padalka S., Potylchak O., Sukarev V.,
Vergunov V., Zholob M.

39-42'2022

Scientific journal

УДК 94:63(100)

В 53

DOI: 10.31392/VAN-2022.39-42

Засновники:

- Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова
- Національний університет біоресурсів і природокористування України
- Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН України

*Свідоцтво про державну реєстрацію:
КВ № 19525 – 9325 Р від 13.11.2012 р.*

Відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України № 894 від 10.10.2022 р. журнал включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») з історичних наук (спеціальність 032 історія та археологія)

Журнал індексується в міжнародній наукометричній базі Google Scholar

Офіційна інтернет-сторінка видання:
<https://agrarian-history.com.ua>

Адміністратор сайту:

С. Діхтяр

Адреса редколегії:

03037, м. Київ,
вул. Освіти, 6, каб. 16
тел.: (044) 520-12-05;
e-mail: zholobb@gmail.com

Друкується за рішенням:

Вченої ради історико-філософського факультету
НПУ ім. М.П. Драгоманова
(протокол № 3 від 26.10.2022 р.)

Підп. до друку 02.11.2022

Формат 70 x 108 1/16.

Папір офсет. Друк. різogr.

Ум. автор. арк.: 17,7

Наклад 50 прим.

Друк: ТОВ «ТВОРИ»

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, імен та інших відомостей.

З М І С Т

СЛОВО ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

- Журба М.А.** Сон розуму породжує чудовиськ. Химери історичної пам'яті великоросів..... 7

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

- Коляда І.А., Борчук С.М., Камбалова Я.М., Дрогомирецька Л.Р.** Створення історичних уявлень у здобувачів освіти про князя Данила Романовича на уроках історії України у 7 класі: роль естетичних засобів навчання у формуванні культурної компетентності..... 26
- Данькевич В.Г.** Особливості формування матеріальної та фінансової основи місцевого самоврядування Лівобережної України в другій половині XVII ст..... 40
- Захаров В.М.** Діяльність Дмитра Прокоповича Трощинського в Імператорському Вільному економічному товаристві..... 52
- Чуян І.Л.** Становлення мережі чеських аграрних поселень в Україні (остання третина XIX – початок XX ст.)..... 61
- Доценко В.О., Сердюк В.О.** Голокост в єврейських сільськогосподарських колоніях Півдня України..... 67
- Санкович М.В.** Становище Української греко-католицької церкви під німецькою окупацією (1941 – 1944 рр.)..... 76
- Лановюк Л.П.** Образ українського села через призму топонімів: реконструкція історичної пам'яті (на прикладі с. Гордіївка Житомирської області)..... 83
- Шупик В.С.** Народний рух України як спадкоємець українських опозиційних рухів XX ст..... 91
- Товкун І.І., Асатуров С.К.** Відображення російсько-української війни в британських засобах масової інформації..... 98
- Кропивко О.М., Руденко В.Ю.** Еволюція відносин України і ЄС в аграрній сфері (2014 – 2022 рр.)..... 113

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

- Поливач М.А.** Хрест як священний символ: від язичництва до християнства..... 122

3

Грищенко В.Д.	Польський монарх Болеслав I (967 – 1025 рр.) у «Хроніці» Галла Аноніма: інтерпретація образу ідеального правителя.....	130
Boyeva S.Yu.	Great Britain on the Way to Industrial and Commercial Hegemony (the Last Third of the 18th – the 70s of the 19th Century).....	139
Дорофєєва Н.О., Жолоб М.П.	Теорія аграризму в контексті історіографічного дискурсу.....	146
Гончар Ю.Б., Коростельова А.С.	Константинопольський патріархат після Першої світової війни (1918 – 1922 рр.).....	154
Мартиняк О.І.	Конфлікт між керівництвами Югославії та Радянського Союзу наприкінці 40-х рр. XX ст.....	168
Запорожченко М.І., Асатуров С.К.	Витоки та генеза китайсько-тайванського конфлікту.....	178
Храпач Є.В., Білан С.О.	Ретроспектива лівійського конфлікту.....	184
Лукашова К.О., Білан С.О.	Міжнародні механізми сприяння врегулюванню придністровського конфлікту.....	192
Калуга В.Ф., Островський В.П.	Brexit як ключ до осмислення системних процесів і тенденцій на Європейському континенті.....	200
Іващук М.В., Лановюк Л.П.	Екологічна безпека Африканського континенту в умовах глобалізаційних викликів.....	210

ІСТОРІЯ НАУКИ І ТЕХНІКИ

Вагерич А.А.	Перспективи інноваційного розвитку вітчизняного виробництва сільськогосподарської продукції.....	219
---------------------	--	-----

ХРОНІКА НАУКОВОГО ЖИТТЯ

Кропивко О.М.	«Нова парадигма глобальної і європейської безпеки»: Міжнародна науково-практична конференція (Київ, 02.02.2022).....	224
----------------------	--	-----

CONTENTS

WORD FROM THE EDITOR-IN-CHIEF

- Zhurba M.** The Sleep of the Mind Brings Monsters. Chimeras of the Historical Memory of the Great Russians..... 7

HISTORY OF UKRAINE

- Koliada I., Borchuk S., Kambalova Ya., Drohomyretska L.** Formation of Students' Historical Awareness of Prince Danylo Romanovych during the History of Ukraine Classes in 7th Grade: the Role of Aesthetic Means of Teaching in the Formation of Cultural Competence..... 26
- Dankevych V.** Peculiarities of Formation of Material and Financial Basis of Local Self-Government in Left Bank Ukraine in the Second Half of XVII Century..... 40
- Zaharoff V.** Activities of Dmytro Prokopovych Troshchynskyi in the Imperial Free Economic Society 52
- Chuian I.** Establishment of the Network of Czech Agricultural Settlements in Ukraine (Last Third of the 19th – early 20th Century)..... 61
- Dotsenko V., Serdiuk V.** The Holocaust in the Jewish Agricultural Colonies of Southern Ukraine..... 67
- Sankovych M.** The Position of the Ukrainian Greek-Catholic Church under the German Occupation (1941 – 1944)..... 76
- Lanoviuk L.** Image of the Ukrainian Village through the Prism of Toponym: Reconstruction of Historical Memory (Following the Example of Gordiivka, Zhytomyr Region).... 83
- Shupyk V.** The People's Movement of Ukraine as the Heir of the Ukrainian Opposition Movements of the 20th Century..... 91
- Tovkun I., Asaturov S.** Reflection of the Russian-Ukrainian War in the British Media..... 98
- Kropyvko O., Rudenko V.** Evolution of Relations between Ukraine and the EU in the Agricultural Sphere (2014 – 2022)..... 113

WORLD HISTORY

- Polyvach M.** The Cross as a Sacred Symbol: from Paganism to Christianity..... 122

Hrishchenko V.	The Polish Monarch Boleslaw I (967 – 1025) in the “Chronicle” of Gallus Anonymous: Interpretation of the Image of the Ideal Ruler.....	130
Boyeva S.	Great Britain on the Way to Industrial and Commercial Hegemony (the Last Third of the 18th – the 70s of the 19th Century).....	139
Dorofieieva N., Zholob M.	Agrarian Theory in the Context of Historiographical Discourse.....	146
Honchar Yu., Korostelova A.	The Ecumenical Patriarchate of Constantinople after the World War I (1918 – 1922).....	154
Martyniak O.	The Conflict between the Leaderships of Yugoslavia and the Soviet Union in the Late 40s of the XX Century.....	168
Zaporozhchenko M., Asaturov S.	Origins and Genesis of the Sino-Taiwanese Conflict.....	178
Khrapach Ye., Bilan S.	Retrospective of the Libyan Conflict.....	184
Lukashova K., Bilan S.	International Mechanisms for Resolving the Transnistrian Conflict.....	192
Kaluha V., Ostrovskiy B.	Brexit as the Key to Understanding Systemic Processes and Tendencies on the European Continent.....	200
Ivashchuk M., Lanoviuk L.	Environmental Security of the African Continent under Globalization Challenges.....	210

HISTORY OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

Vaherych A.	Prospects of Innovative Development of Domestic Production of Agricultural Products.....	219
--------------------	--	-----

CHRONICLE OF SCIENTIFIC LIFE

Kropyvko O.	“New paradigm of global and European security”: International scientific and practical conference (Kyiv, 02.02.2022).....	224
--------------------	---	-----

СЛОВО ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

<https://doi.org/10.31392/VAN-2022.39-42.01>
УДК 94:316.658.4-029:159.953(470+571)

СОН РОЗУМУ ПОРОДЖУЄ ЧУДОВИСЬК. ХИМЕРИ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ ВЕЛИКОРОСІВ

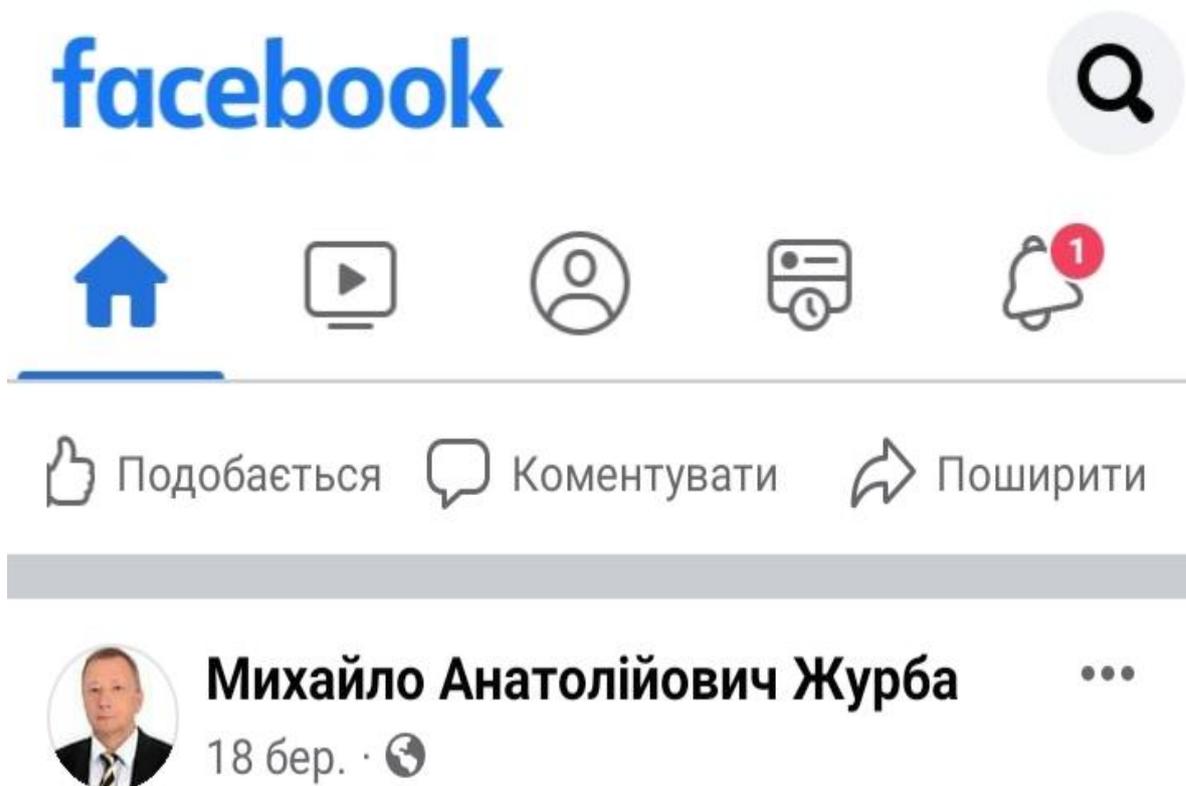
Журба Михайло Анатолійович

доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри всесвітньої історії та археології,
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, м. Київ
e-mail: m.a.zhurba@npu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0001-9691-8913>

Анотація. У світлі трагічних подій, пов'язаних із повномасштабною агресією проти України з боку Росії набуло особливої актуальності з'ясування і оприлюднення справжньої московсько-російської історії. У низці нарисів, розміщених у соціальній мережі Facebook автор аналізує витоки та теневи політичного міфу про спільне походження і спільну історію українців і росіян. Наведені сюжети про псевдослов'янський етнос московитів ілюструються результатами досліджень засновників російської класичної школи археології і антропології О. Уварова та А. Богданова, які встановили проживання на території сучасної Росії упродовж VII – XV ст. абсолютно відмінних від слов'ян народів – мері, мокиші, муроми, ерзі, мордві та ін. Звернення до спеціальних дослідницьких практик та аналіз історичної літератури спростовують поширені версії про інкорпорування слов'ян-русичів у середовище фіно-угорських та тюрксько-монгольських етносів через «слов'янську» військову дружину Юрія Довгорукого, масове переселення землеробської людності Подніпров'я у тайгові масиви Залісся, вливання в етнос великоросів слов'янського населення Новгород та Пскова. Звертається увага на проблему історичних джерел у зв'язку із системним вилученням, приховуванням і знищенням московським «істеблішментом» документальних свідчень про золотоординську улусну історію Московії. Спростовується традиційна концепція «героїчної боротьби» московитів проти монголо-татарського ярма, показано, що золотоординський період Московії – це епопея міжусобиць князів-огланів, доба розбою державного і побутового бандитизму, в горнілі якої формувалася версія азійсько-московського деспотизму. Закладена московськими князями модель стала алгоритмом державності майбутньої Росії, що базувалася на авторитарній централізації влади, терорі, виказуваннях, нищенні будь-якого інакомислення і перманентному військовому експансіонізмі. Сформувалася особлива порода людей, страшних у своїй уседозволеності, невігластві і люті, а їх очільники у прямому сенсі були схилені на зраді, дикому розбої і грабунку. Наведена оцінка підтверджується аргументами запозиченими не із сховищ архівного андеграунду, а відкритою інформацією, що міститься у російській історіографії. Історична компаративістика демонструє незмінність експансіоністських лекал московитів. Це підтверджується порівняльною хронікою подій «зимової війни» СРСР проти Фінляндії у 1939 р. і загарбницької війни путінської Росії проти України у 2022 р.: у сенсі геополітичних планів агресора, ідеологічного забезпечення, характеру ведення військових дій, невиправданого жорстокостію до цивільного населення, облудливої дипломатії, зневажливого ставлення до власних солдатів, як до гарматного м'яса. Це стосується й «великої вітчизняної війни» – теми, яка найбільш експлуатується

російською історіографією і пропагандою, що проголосила Російську Федерацію спадкоємицею Радянського Союзу. Тут і досі присутні незручні і замовчувані сюжети, що стосуються штрафбатів, загороджувальних загонів, масових розстрілів в'язнів у тюрмах НКВС, репресій проти населення, залишеного на окупованій території, «подвигів» СМЕРШу. Усякий злочин має своє продовження у цинізмі і бездуховності. Однією із найганебніших тасмниць російсько-радянської історії є трагедія інвалідів Другої світової війни в СРСР, тисяч безіменних мучеників, імена яких піддані забуттю.

Ключові слова: історична пам'ять, псевдослов'янський етнос, цивілізаційна модель, історична фальсифікація, інформаційний андеграунд.

Євангеліст Люцифера: московський деспот Іоанн Мучитель

Допис на персональній сторінці Facebook від 18 березня 2022 р.

18 березня 1584 року віддав дияволу душу один із найпотворніших, наймерзенніших деспотів – московський цар Іван IV, поіменованний російською історіографією як Іван Грозний. Хоча московська людність запам'ятала його під іншим прізвиськом – Іоанн Мучитель. В Європі до його імені додавали іншу характеристику – terrible, що означає жахливий, потворний. У сучасній Росії робляться постійні спроби номінувати Івана IV на звання національного героя та зарахувати його до числа московських православних святих. Саме його вважав своїм «Учителем» інший кривавий тиран Йосип Сталін. І саме шляхом цього захисника «російської державності» іде сучасний серійний убивця і за сумісництвом президент Російської Федерації Володимир Путін. Хоча увесь літопис Московської держави – це історія політичного та військового бандитизму, здійснюваного під гаслом «собирання земель руських». Враховуючи, що до Русі ординські улусні еліти і

фінсько-тюркський етнос Московії не мають жодного стосунку, росіяни – це взагалі не русини і не слов'яни. Допитливий читач може звернутися за інформацією до досліджень археологів та антропологів XIX ст., які це довели (О. Уваров, А. Богданов).

Як примхливо поєднується минуле із сучасністю.

1570 рік. Звинувативши Великий Новгород у бажанні перейти у підданство до Польщі і Литви, Іван Грозний учинив тотальний розгром Новгородської землі. Погроми тривали декілька тижнів. Опричне військо – каральна спецслужба Івана IV чинила масові вбивства мирних мешканців, змагаючись у садистських вигадках: людей спалювали живцем, розчленовували, варили живцем в казанах, дітей прив'язували до матерів і топили в ополонках. Знищена була уся економічна і житлова інфраструктура Новгорода. Господарське запустіння після опричного погрому охопило усі території Новгородської землі. В окремих п'ятинах (районах) Новгородщини уціліло лише 5% населення.

Рік 2022. Звинувативши Україну у прагненні увійти до ЄС та НАТО, путінська воєнщина вдерлася на українські землі. Фактично стертий з лиця землі Маріуполь, понівечений Харків. Російські окупанти мародерствують, грабують, розстрілюють мирне населення, перетворених на руїни міст Ірпеня, Бучі, Гостомеля на Київщині. Така ж ситуація на Чернігівщині, Сумщині, Херсонщині та інших окупованих регіонах. Тотожним є ставлення до власного населення, засноване на репресіях і маніпуляціях масовою свідомістю.

В 60-х рр. XVI ст. цар Іван IV запровадив у Московії опричну систему. Це був справжній геноцид власного народу. У результаті опричного терору були знелюднені і запустіли цілі регіони. Фактично був ліквідований тогочасний управлінський штат боярства і приказних людей. Число жертв і досі не підлягає підрахунку. У Синодиках (церковних поминальних книгах) поряд з іменами окремих загиблих, вказується лише кількість страчених за похмурою формулою: «А імена їх, Господи, ти сам знаєш». Тотальний і всеохоплюючий страх охопив усі верстви населення, що призвело до формування рабського менталітету у московитів на рівні генетичної пам'яті. Згадаємо Сенеку: «Страх робить людину рабом». Наприкінці правління «грізного царя» у його оточенні, як і біля сучасного кремлівського володаря В. Путіна, не залишилося самостійних моральних людей: лише скуті жахом, пов'язані круговою порукою співучасті у злочинах жалюгідні мовчуни, здатні лише підлещуватися і зраджувати. Дотримання законності перетворилося на потворний фарс. Опричні суди, які очолили вакханалію позасудової розправи, діяли за настановою Івана Грозного: «Судіть праведно, НАШІ, щоб винуватими не були». Тут згадаємо путінські судилища (справа О. Навального, вбивства політичних опонентів А. Політковської, В. Новодворської, О. Немцова та ін.). Усе це призвело до міжнародної ізоляції Московії (а нині в такому стані перебуває путінська Росія), суспільного колапсу і закінчилося Смутною добою, яка поставила на межу саме існування Московського царства. Такою була дійсна ціна божевільних амбіцій деспота, який уявив себе всемогутнім Богом на землі, місія якого передбачала очищення православної Московії від грішної скверни. Повчальний урок і тому, хто, шляхом руйнувань і масових вбивств, прагне до об'єднання народів України та Білорусі у форматі горезвісного «русского міра».

І нарешті, кінець історії наших персонажів виявився далеко не героїчним, сумлінний учень Івана Грозного Йосип Сталін закінчив життя лежачи довгі години паралізованим у власних випорожненнях. Сам Іван IV в останні роки життя перетворився на руїну фізичну і розумову. Його мучили галюцинації, ввижались примари, нутрощі гнили, тіло опухло і огидно смерділо. Навіть після смерті його дві доби не могли поховати, оточуючі боялися, що це його чергова містифікація, що він воскресне і знову почнуться розправи і страти. Що об'єднує усіх цих тиранів? Їх об'єднує страх за своє нікчемне життя. Іоанн Мучитель за найменшої загрози втікав углиб Московії, де серед глухої тайги знаходилися його схрони, на зразок Олександрівської Слободи. Після поразки у Лівонській війні втікача царя наздогнав лист від польського короля Стефана Баторія, який містив іронічні рядки: «Навіть звірята борються за своїх дитинчат, а ти бачу кинув свій народ і ховаєшся невідомо де». Тут доречно згадати довжелезні антиковідні столи Володимира Путіна і його переховування у таємних бункерах.

P.S. Відблиски пекельного вогню, у якому згоріли попередники Володимира Путіна, впали на його постать і, можливо, в незабаром ми дізнаємося який заключний сюрприз для нього підготував Князь Питьми.

Суомі. Рік 1939. – Україна. Рік 2022. Трагічне дежавю

Допис на персональній сторінці Facebook від 22 березня 2022 р.

У 70-х рр. минулого століття у Радянському Союзі по радіо і телебаченню транслювався офіційний пісенний хіт під назвою «Хотят ли русские войны?». Якщо у пошуках відповіді на це запитання озирнутися на російську історію, стає зрозумілим, що війна це природний стан Росії, як це не потворно звучить, такий собі

«стан душі» більшості росіян. Змінюючи часи і дати, ми постійно стикаємося із жахливими аналогіями.

22 березня 1940 р. СРСР і Фінляндія підписали мирний договір. То був фінал радянсько-фінської війни, яка розпочалася 30 листопада 1939 р. із вторгнення Червоної армії на територію північного сусіда. Вторгнення відбулося без оголошення війни, так само як це вчинили російські загарбники 24 лютого 2022 р. в Україні. З 30-х рр. ХХ ст. радянська Росія розглядала Фінляндію як плацдарм нападу західних держав на СРСР, тож тожому як з 2014 р. путінський режим вважав Україну базою для військового удару НАТО по Росії. За розрахунками радянських генштабістів бойові дії мали закінчитися за 7 днів повною капітуляцією Фінляндії після захоплення 80% її території. На окупованих територіях мала постати сателітна Фінляндська народна республіка (ФНР), щось на зразок пропутінських ЛНР, ДНР. Згадаємо сценарій російського військового параду на Хрещатику на четвертий день російської агресії, виготовлення ювілейних медалей «За визволення Києва». Не залишає відчуття, що свій план завоювання України путінські генерали розробили після спиритичного сеансу, де були викликані духи недолугих сталінських воєначальників – С. Тимошенко, Л. Мехліса, К. Ворошилова. До ідеологічного обслуговування агресії був задіяний «культурний фронт». Метою таких мілітарно-культурних акцій, як і сумнівних патріотичних хітів сучасних «газманових», «циганових», було підняття бойового духу окупантів. На замовлення головного політуправління РСКА композиторами Дмитром і Андрієм Покрассами на слова А. Френкеля була створена пісня про переможний осінній марш червоних танків дорогами Фінляндії. Вона містила такі рядки: «Принимай нас, Суоми – красавица». Але красуня Суоми зустрічала червоноармійців снайперським вогнем, запеклою обороною і потужними контрударами. В оперативних зведеннях повідомлялося: «Фінський солдат холоднокровний і стійкий у бою, чудовий стрілок. Фінські частини уперто обороняють мости, населені пункти, висоти. Відведення військ завжди організоване і ніколи не переходить у панічну втечу». Ці слова ніби сказані про наших безстрашних захисників України. Але, якщо до Сталіна доходила інформація про реальний стан справ, то Путіну його генерали повідомляли лише приємні новини. 4 грудня 1939 року фінський уряд через Стокгольм звернувся до СРСР із пропозицією припинити військові дії і сісти за стіл перемовин. Передана через радянського уповноваженого представника у Швеції О. Коллонтай відповідь була ошелешуючою: «СРСР не знаходиться у стані війни з Фінляндією, а лише допомагає фінському народу у його боротьбі за звільнення від зграї хельсінських білобандитів». Після такої відповіді фінські солдати отримали наказ стояти на смерть. Тут варто згадати заяви міністра закордонних справ Російської Федерації С. Лаврова про те, що Росія не веде війну в Україні, а лише «виконує спеціальну операцію, спрямовану на ліквідацію київського фашистського режиму і викорінення нацизму і його ідеології».

Слід зазначити, що фінські збройні сили добре підготувалися до агресії. Особливу роль в обороні відіграла «Лінія Маннергейма» протяжністю 135 км і глибиною 90 км. Перша лінія оборони включала мінні поля, залізобетонні заслони, загорожі із колючого дроту у 30 рядів. За першою лінією знаходилися залізобетонні споруди (від 3-х до 5-ти підземних поверхів), прикриті броньованими плитами. У кожній фортеці були сховища боєприпасів, палива, водогін, електростанція,

кімнати відпочинку і госпіталь. За другою лінією йшла третя лінія з новими мінними полями, бетонними укріпленнями. Як би придалася така лінія захисту на кордоні України з Росією та Білорусією! Цікаво, кого зупинила «стіна», якою опікувався А. Яценюк?

Радянські генерали кидали на штурм тисячі червоноармійців, перетворюючи їх на гарматне м'ясо. Учасник фінської оборони згадував: «Російські солдати йшли так густо, що жодна куля не пролітала поза ціллю, але вони продовжували по штабелях трупів повзти вперед. Це було дике божевілья». Були і зовсім анекдотичні випадки, коли за ініціативи С. Будьоного у грудні 1939 р., коли вдарили 40-градусні морози, а сніговий покрив досяг двох метрів, на передову підтягли 4 кавалерійських дивізії. Фінські солдати здивовано спостерігали як грузнули у снігових заметах червоні кавалеристи. Як тут не згадати «день бабака» в українській Чорнобаївці, де ЗСУ знову і знову нищать російські підрозділи.

Одночасно перекидалися резерви із тилових військових округів, не готові до ведення військових дій. Всього за три місяці боїв Червона армія втратила 72408 «двохсотими», 193 тис. «трьохсотими» і 17520 зниклими без вісти. У полоні опинилися 5,6 тис. червоноармійців, з них 5,5 тис. були репатрійовані до СРСР, де їх розстріляли як зрадників. Фінські втрати склали 22810 загиблими і померлими від ран. Внаслідок повітряних бомбардувань загинуло 1029 осіб.

P.S. «Великий військовий стратег» Й. Сталін своєю провальною агресією проти Фінляндії підштовхнув А. Гітлера до нападу на СРСР, вважаючи його нездатним до опору.

Нині Фінляндія незалежна, демократична, розвинена, самодостатня країна.

Радянський «квант» милосердя

Допис на персональній сторінці Facebook від 18 квітня 2022 р.

Звірства російських окупантів в Україні шокують. Вони здаються нереальними, нагадують нічні жахіття. Можливо тому, що ми погано знаємо справжню історію Росії. Особливо це стосується сторінок так званої «Великої Вітчизняної війни» – теми, яка найбільше експлуатується російською історіографією і пропагандою, що проголосила Російську Федерацію спадкоємицею Радянського Союзу. Слогани «Деды воевали», «Никто не забыт и ничто не забыто», «Бессмертный полк» цинічно маскують людські долі наймасштабнішої трагедії ХХ століття. Національними героями проголошені серійні вбивці на кшталт «успішного військового менеджера» Й. Сталіна та його поплічника Г. Жукова, який кидав на мінні поля власну піхоту, примовляючи: «Бабы еще нарожают», за що отримав у військових прізвисько «Катафалк». І тисячі безіменних мучеників, імена яких підданих забуттю, і досі незручні сюжети, які стосуються штрафбатів, загороджувальних загонів, масових розстрілів в'язнів у тюрмах НКВС під час війни, репресії проти населення, залишеного на окупованій території, подвигів «СМЕРШу» – знаходяться під гласним і негласним табу.

Приголомшує розсекречене меню спец'їдальні для партійної верхівки у блокадному Ленінграді, що включало: парові котлети, зрази, ікру, балики, тістечка із заварним кремом, цитрусові та інші делікатеси. У тому самому Ленінграді, де тіла померлих від голоду лежали на вулицях, де був написаний блокадний щоденник маленької Тані Савичевої. До речі блокада Ленінграда стала можливою через напад СРСР на Фінляндію у 1939 р. І взагалі, без сталінського комунізму не було б і гітлерівського нацизму.

Потворним видається байдуже ставлення Путіна до тисяч російських солдатів, убитих під час агресії в Україні. Вражає їх таємна «утилізація» за наказом російських генералів у групових похованнях та мобільних крематоріях. Насправді це стара «добра» російська традиція: на своїх солдатів дивитися як на гарматне м'ясо.

Однією із найганебніших таємниць російсько-радянської історії є трагедія інвалідів Другої світової війни. У 80-х рр. минулого століття мені довелося долучитися до складання «Зведення пам'ятників війни 1941 – 1945 рр.». Збираючи матеріали у Броварському районі Київської області, я зустрічався з учасниками тієї страшної війни, слухаючи їх неформальні розповіді, я впритул зіткнувся із замовчуваною проблемою радянських інвалідів війни.

Після закінчення війни великі і малі міста були переповнені скаліченими воїнами. Покинуті напризволяще, вони виживали, просячи милостиню на вулицях, базарах, вокзалах. Скільки їх було насправді, ми очевидно ніколи не дізнаємося. Офіційна радянська статистика повідомляє, що були демобілізованими 2576000 калік; серед яких до 200000 повних інвалідів. Більшість із них були заслуженими людьми, нагородженими орденами і медалями. Ці герої не відали, що «родіна» і «товарищ Сталін», за яких вони віддали усе, включаючи руки і ноги, готують для них остаточний розрахунок. Наприкінці 1940-х рр. були прийняті таємні рішення про примусову ізоляцію інвалідів війни. Розпочалися зачистки скалічених ветеранів. На них органи влаштовували облави і відсиляли в інтернати-резервації. У Києві за одну ніч міліція забрала усіх інвалідів і ешелонами відправила на Соловки. Тут, у непристосованих до лікарняних потреб, приміщеннях Валаамського монастиря

розмістився сумнозвісний Будинок інвалідів війни і праці. Пацієнти цієї в'язниці-лікарні без рук, без ніг, на милицях, але найстрашніші так звані «самовари» (ті, що втратили усі кінцівки). Все це описано у «Валаамському зошиті» Є. Кузнецова. Особливо моторошно виглядала прогулянка «самоварів» на свіжому повітрі. Безпорадних ампутантів грузили на носилки і вивальювали «гуляти» на брезент. Потім з'явився винахід – плетені корзини. В них санітари садовили калік і підвішували до нижніх гілок дерев, іноді забували знімати нещасних на ніч і вони помирали від переохолодження. Такі ж спецінтернати з'явилися і в інших віддалених монастирях – Кирило-Білозерському, Олександро-Свирському, Горицькому.

23 липня 1951 р. з'явився указ Президії Верховної Ради СРСР «Про заходи боротьби з антисупільними і паразитичними елементами», відповідно до якого у 1952 – 1953 рр. було затримано майже 340 тисяч осіб, де інваліди склали 70%. А 20 лютого 1954 р. новим указом міністра МВС С. Круглова будинки інвалідів були перетворені на заклади закритого типу з особливим, фактично тюремним, режимом утримання. Категорично заборонялося відвідувати і навіть вказувати дорогу до таких закладів. На могилах інвалідів, які померли в будинках скорботи, ставилися прості дерев'яні стовпчики із п'ятикутними зірками, які з часом зотліли. А разом із безіменними надгробками зникли їх сліди на позабутих монастирських цвинтарях, як страшних пам'ятників бездуховності і відсутності будь-якої справедливості.

P.S. Усякий злочин має своє продовження у цинізмі і бездуховності. Він розтліває, розбещує душу народу, руйнує найсвятіші почуття.

Трагічні події сучасності дають нам безліч таких прикладів. Мати російського пораненого полоненого, якого врятували мешканці зруйнованого окупантами українського міста, у телефонній розмові із сином не особливо переймалася його долею. Жінка розпочала дискусію з метою виправдати напад Російської Федерації на Україну. Інша мати, яка втратила під час російської агресії одного сина, сумує не стільки за ним, скільки за тим, що не вдалося зірвати плани НАТО в Україні. Заради цього вона готова пожертвувати життям іншого сина.

Тепер, коли спала облудлива личина захисту якихось слов'ян і визначилася справжня мета путінської агресії, – географічна ліквідація України та геноцид її народу, мають зникнути будь-які небезпечні ілюзії щодо можливості домовитися з агресором. Знищення окупантів – єдиний аргумент, який може сприйняти Росія – ця країна рабів, де відсутній навіть «квант милосердя».

Бандитські хроніки нашадка чорного князя

Допис на персональній сторінці Facebook від 3 травня 2022 р.

Парадокс російської історії полягає у її паралельній реальності. Зомбовані імперською пропагандою, її споживачі не помічають існування інформаційного андеграунду, який міститься не у таємних архівосховищах і спецфондах, а у цілком легальних цензурованих виданнях. До них належать «История государства Российского» у 12-ти томах, написана історіографом царя Олександра І, нашадком давнього ординського роду Кара-Мурзи (Чорного князя) Миколою Михайловичем Карамзіним.

«Великороси» вибудовували ланцюг своїх історичних подій у вигляді параду доблесних діянь і перемог. Світу нав'язувалися образи величних, шляхетних героїв, носіїв справедливості і честі. Реальні факти засвідчують протилежне: від початку свого створення Московія перетворилася на арену військових злочинів, беззаконня і тотального бандитизму. Удосконалювалися знаряддя вбивства, зростав масштаб злодіянь, але хижачка суть фігурантів цих моторошних подій залишалася незмінною упродовж століть. Сформувалася особлива порода людей – страшних у своїй вседозволеності, невігластві і люті, а їх очільники у прямому сенсі були схиблені на зраді, дикому розбої і грабунках. Тому, взявши М. Карамзіна за провідника, ми поглянемо його очима на кола земного пекла засадничої історії Московії.

Найпохмурішою добою в історії Ростово-Суздальської землі, майбутньої Московії, вважається Батиева навала 1237 – 1238 рр. Хоча, як свідчить М. Карамзін, на тлі усіх бідувань монгольського нашестя, народ цієї землі тоді «лише відпочивав». Справжнє лихо прийшло із синами Олександра, так званого Невського – колаборанта, карателя, пов'язаного кровним побратимством із Батиевою сім'єю Чингізидів [Карамзін, 1993 – 1994, т. IV, с. 226].

Один із синів «Невського» – Андрій, розпочавши у 80-х рр. XIII ст. війну проти свого брата Дмитра Московського, чотири рази приводив ординські каральні загони у Суздальські землі. Кількість розорених міст перевершила число тих, що були зруйновані Батиєм. Грабували і палили будинки, церкви, монастирі. У Переяславі-Заліському, за словами М. Карамзіна, не залишилося мешканця, який би не оплакував батька, сина, брата. І все це відбувалося на свято Різдва Хрестового [Карамзін, 1993 – 1994, т. IV, с. 228-229].

Каральні експедиції ординських загонів провокувалися підступністю і корисливістю князів. Боротьба йшла за право збирання данини, яке отримували від ханів, що відкривало безмежний простір для грабежів. Відпрацьовувалася стандартна схема: князі збирали свідків, готували хабар і компромат на конкурента та їхали в Орду. Як кажуть, нічого особистого, тільки ось такий кривавий бізнес.

Коли ординська влада намагалася вгамувати бандикуватих московських Рюриковичів, «забивши стрілку» для їх примирення, останні влаштували між собою різанину на ханському суді. Лише за втручання присутніх єпископів, вдалося розвести задиркуватих «князів-братків» [Карамзин, 1993 – 1994, т. IV, с. 241-242].

У 1304 р. у смертельному поєдинку зійшлися Юрій Данилович Московський та його дядько Михайло Ярославович Тверський. Звівши наклеп перед ханом Узбеком на останнього, він отримав каральне військо та розпочав розорення Тверської землі. За санкцією Узбека у ханській ставці відбулася садистська розправа над Михайлом Тверським. Слуги Юрія Московського до напівсмерті забили Михайла Тверського ногами, а потім, розітнувши ножем груди, вирвали серце. Щоправда Юрій Московський недовго святкував перемогу. Через рік його зарізав у ханській резиденції син страченого Михайла Тверського [Карамзин, 1993 – 1994, т. IV, с. 259, 266].

У 1327 р. брат убитого Іван Данилович (Калита) знову очолює каральну експедицію Орди проти Твері. Князівство було спустошене, мешканці винищені «огнем і мечем». Тверський князь Олександр був підданий варварській екзекуції разом із своїм сином Федором. Відрубавши голови нещасним, їх тіла були розчленовані, а спотворені рештки надіслані до Твері [Карамзин, 1993 – 1994, т. IV, с. 284].

Московська традиція знищення династичних конкурентів перетворилася у перманентну практику московитів. Вони стануть вбивцями своїх батьків і дітей. Можна пригадати ряд коронованих душогубів, включно з Іваном IV Грозним, Петром I та Олександром I.

Злодійська «одісея» московських князів продовжувалася і в наступних століттях. У 1400 р. Василь Московський, збираючи данину з Новгородської землі влаштував публічну страту 70-ти новгородців, звинувачених у несплаті податків. Їм відрубували руки і ноги, оголошуючи при цьому, що так «гинуть вороги Государя Московського» [Карамзин, 1993 – 1994, т. V, с. 73-74].

При цьому, цих московських государів не турбували потреби населення, яке вони грабували. Жадібність московських князів змушувала навіть ординських ханів вгамовувати їхні апетити. І тоді ці московські «рекетири» тікали, залишивши напризволяще і свої землі, і свій народ. Той же Василь Московський, тікаючи від хана Едигея, спалив передмістя власної столиці, попередньо віддавши його своїм слугам на пограбування [Карамзин, 1993 – 1994, т. V, с. 103-104].

Злодійкуватого московського «государя» ординці ганяли по тайзі як полохливого зайця. М. Карамзін наводить зміст надісланого Едигеєм листа Василю після здійсненої ним особистої інспекції Московського улуса, де пише: «Земля християнська залишилася б цілою і неушкодженою, якби ти вчасно платив ханську данину, а зараз бігаєш, як раб. Поміркуй і повчись» [Карамзин, 1993 – 1994, т. V, с. 107]. Як бачимо, уся велич московського владики постає у неприкрашеному вигляді.

Показово, що ці діяння московських правителів, що супроводжувалися бандитськими ексцесами, М. Карамзін характеризує як «собиране земель руських». Цей процес продовжувався у такому контексті грабунків і розбоїв і за наступних московських деспотів. «Обмежений військовий контингент» Івана III, вдершись до Черемиської землі, натхненний, за словами М. Карамзіна, «повелінням Государя і надією збагатитися здобиччю», винищував усе, що не міг захопити, різав худобу, вбивав людей, гнав у полон тих, хто залишився живим.

P.S. Дивовижно, але для «великороса», жахливі сторінки його минулого є предметом гордості і духовної насолоди. Тому вбивства і пограбування, здійснені російськими окупантами в Україні є природним станом нащадків давніх московитів. Такими ж природними виглядають рештки «русского воина освободителя» – бойового бурята, якого знайшли у спаленій українськими захисниками БМП, серед поцуплених трофеїв, включно із одягнутими ним жіночими шкарпетками. Але вселенський досвід свідчить, що усі народи, рано чи пізно, наздоганяє бумеранг історичної пам'яті і кожному воздається по діянням його.

Ще раз про Москву, Московію і псевдослов'янський етнос

Допис на персональній сторінці Facebook від 17 травня 2022 р.

У світлі останніх трагічних подій розкрилася дійсна суть російської політики щодо України, спрямована на її ліквідацію у географічно-державних межах і геноцид українського народу. Усе розпочиналося з «русского мира», духовних скреп і закликів об'єднання слов'ян у єдину сім'ю на пострадянському просторі. В основу цих закликів покладено засадничий міф про «колиску братніх народів», їх спільне історичне минуле, про право «великоросів» на споконвічні землі в Україні. Так абстрактна наукова теорія перетворилася на жахливу життєву практику і сповна засвідчила актуальність боротьби із небезпечною історичною міфологією. Парадокс полягає у тому, що росіяни, проголосивши себе титульним слов'янським етносом, не мали для цього жодних історичних і етнічних підстав. Попри все, російські історичні міфи й досі побутують у літературі і міцно вкарбувалися у масову свідомість. Навіть західні фахові славісти, не говорячи про опозиційних путінському режиму публіцистів, політичних діячів, сповідують компромісні концепції спільного минулого Московії і Київської Русі, шляхи яких нібито розійшлися після ординського завоювання. Ростово-Суздальський улус Золотої Орди іменують Північно-Східною Руссю, а Московію XVI ст. називають Росією. Та й у самій Україні знайшли прихисток чимало adeptів горезвісної «колиски братніх народів» не лише на побутовому, але й на академічному рівні. Багаторічний очільник Інституту археології України НАНУ академік П. П. Толочко перманентно відстоює і пропагує ідею спільної історичної долі українського та російського народів. Так у своєму виступі на XXII «Всесвітньому руському народному соборі» в Москві в листопаді 2018 р. П. П., Толочко заявив, що вважає себе часткою російського світу, наголосивши: «Коли перші літописці і перші богослови намагалися усвідомити, що таке Русь, вони ідентифікували цей величезний простір від Новгороду до Києва, від Карпатських гір до Волго-Донського межиріччя як єдиний православний російський простір».

Не заглиблюючись у проблеми слов'янського етногенезу, неупереджено поглянемо на наріжні постулати російської міфології.

Щоправда нищівного удару по теорії московського слов'янства ще у XIX ст. завдали не західні русофоби, а засновники класичної російської археології та антропології О. С. Уваров та А. П. Богданов. Вони встановили проживання на території Московії упродовж VIII – XVI ст. абсолютно відмінних від слов'ян народів: мері, мокші, мешери, муроми, ерзі, мордві та ін. Зокрема, О. С. Уваров, розкопавши майже 8000 поховальних курганів у європейській частині Росії, виявив тисячі останків, які належали корінним народам Московії. А. П. Богданов, на підставі археологічних розкопок О. С. Уварова, довів приналежність цих поховань лише корінному фінському етносу. Таким чином, перефразовуючи класика російської літератури О. С. Пушкіна, на батьківщині московитів ані Руссю, ані руським духом навіть не пахло. Та й сам О. С. Уваров – нащадок давнього ординського роду Мінчака Касаєва, – очевидно чхати хотів на «національну гордість» «великоросів». До речі, готський історик Йордан ще у VI ст. засвідчив проживання фінських племен у межиріччі Волги і Оки. Цей же факт зафіксувала «Повість временних літ» Нестора Літописця.

Ми ж, поглянувши на сучасну карту Росії, побачимо тисячі зовсім неросійських назв, як міст і селищ, так і річок: Кінжела, Брембола, Пужбола, Сура, Шунга, Урень, Векса, Ухра та ін.

Абсолютно безглуздо видається версія про масову міграцію слов'янського населення із Подніпров'я на Ростово-Суздальські землі. Слов'яни-землероби не мали жодного сенсу залишати власні оброблені поля і вирушати за сотні кілометрів у лісисті заболочені місцини, населені чужими, ворожими племенами, а після нашествия Батия у XIII ст. було б справжнім божевіллям переселятися назустріч завойовникам, щоб потрапити в золотоординське ярмо.

Про етнічний склад дружини Юрія Довгорукого, міфічного засновника Москви, яка ніби принесла «слов'янське начало» на землі Московії, розповів класик російської історіографії В. Й. Ключевський: «Обмежений військовий контингент Довгорукого під час походу на заліські землі фінів, включав у себе разом з обрусілими нащадками варягів, берендеїв, торків, половців, хазар, угрів, чудь та ін.» Сама дружина у кращих традиціях вікінгів виглядала як банда найманців, зрозуміло, що жінок-слов'янок у ній не було.

Навіть ці сумнівні зв'язки Московії з Київською Руссю були розірвані сином Довгорукого Андрієм, названого через якесь непорозуміння Боголюбським. Саме він у 1169 р. спалив Київ, зруйнувавши та пограбувавши церкви. Після смерті Юрія Довгорукого, Андрій вигнав із Суздальської землі усю батьківську дружину разом з єпископом Леоном. Таким чином, навіть знайомий нам класик російської історичної науки В. Й. Ключевський змушений був констатувати, що «великоруська фізіономія не зовсім точно відтворює загальнослов'янські риси з причини фінського впливу».

Торкаючись проблеми чистоти генетичного коду «великоросів», слід згадати, що у 1238 – 1290 рр. до північного улусу Золотої Орди (майбутньої Московії) були переселені тюркські (татарські) роди кількістю понад 20 тис. осіб. Відомий письменник К. Валішевський мав повне право стверджувати, що на початку появи Московії «не було потреби скребти росіянина, щоб знайти татарина».

Ще один сумнівний аргумент вливання в етнос «великоросів» слов'ян, пов'язаний із міграцією до Москви населення Новгород і Пскова. Насправді, новгородська і псковські землі були чужими Москві. Остання здійснювала на них

постійні набіги, чинила погроми та етнічні чистки, наймасштабніші з яких відбулися у 1471 р. та у 1477 р. за Івана III і завершилися по суті тотальним знищенням цих слов'янських земель Іваном IV Грозним у 1570 р. (Новгород) і 1581 р. (Псков). У 1617 р., згідно «московських ревільських сказок», у Новгороді проживало всього 850 мешканців. Відомо, що вовк, з'ївши вівцю, не успадковує її генів.

І, нарешті, головний історичний анекдот про заснування Москви Юрієм Довгоруком у 1147 р.. Цей анекдот був вигаданий у 1809 р. офіційним історіографом російського царя Олександра I, М. М. Карамзіним і пізніше ним же розказаний усьому світу. Коли М. М. Карамзін розпочав писати «Историю государства Российского», то ніде не міг виявити дати заснування Москви (ані в джерелах, ані в історичній літературі її просто не існувало). І тоді М. М. Карамзін знайшов вихід. На той час у Росії уже був здійснений найбільш масштабний злочин проти слов'янської історії. Наприкінці XVIII ст. за наказом ще однієї «етнічної слов'янки» Катерини II (Софії Августи Фредеріки Ангальт-Цербської) були вилучені і знищені практично усі історичні джерела східнослов'янської історії. Натомість був виготовлений фальсифікат у вигляді «Летописного свода государства Российского». Незважаючи на темне походження, масу суперечностей та фальсифікацію, історична наука й надалі продовжує послуговуватися цими літописними зведеннями. Але слід пам'ятати, що Московія до початку XVI ст. була улусом імперії Чингізидів, державною мовою якої була не давньоруська, а давньоуйгурська мова. Одночасно із появою горезвісного «Зведення» було надано карт-бланш академічним подільникам Катерини II на пошуки нових «русских летописей», які б у потрібному ключі доповнили і уточнили історію Московії. Цією нагодою і скористався М. М. Карамзін, який почав шукати... і відразу «знайшов» нікому невідомі Київський і Волинський літописи, спеціально для нього зшиті давнім літописцем в одну книгу. І саме в цьому літописному томі розміщений безглуздий сюжет про запрошення Юрієм Довгоруком Новгород-Сіверського князя Святослава Ольговича відвідати його у Москві. І за волею М. М. Карамзіна Новгород-Сіверський князь дрімучими лісами і болотами долає тисячу кілометрів, щоб засвідчити появу Москви.

Реально Москва була заснована за наказом хана Менгу-Тимура близько 1272 р., коли вона вперше згадується у переписах улусів Золотої Орди, і призначалася як уділ одному із Чингізидів, так званому Петру Ординському.

А далі розпочинається улусна епопея міжусобиць князів-огланів – доба розбою, державного і побутового бандитизму, у горнилі якої формувався тип азійсько-московського деспотизму, але це вже інша, до кінця не пізнана нами, історія.

Про значення ремесла історика та історичну ментальність великоросів

«Коли історія невблаганно застає нас зненацька, – а це стається раніше чи пізніше, – власний неприємний досвід силою змушує нас замислитися про людську історію і про людську долю». (А. Дж. Тойбні).

Останні трагічні події повертають нас обличчям до жорстокої істини: хто забуває історію, тому виправляють географію. Мова йде, насамперед, про історію

країн і народів так званого «ближнього» для України зарубіжжя. Волею історичних обставин Україна опинилася поряд із небезпечним деспотичним монстром – Московією. Росією як відомо, вона стала лише у 1721 р. після указу царя Петра І. Пройшло ще чимало часу, коли, отримавши хабарі, європейські країни визнали Московію Росією. Франція зробила це у 1757 р., Іспанія – 1759 р., Польща у 1764 р. Суть російської зовнішньої політики, вивчаючи історію таємної дипломатії, визначив К. Маркс: «Росія породжена і вихована в осоружній і принизливій школі монгольського рабства. Сильною вона стала лише тому, що у майстерності рабства стала неперевершеною. Російські методи і тактика змінювалися і будуть змінюватися, але шляховідна зірка російської політики – підкорити світ і правити у ньому – є і буде незмінною. Московський панславізм – це одна із форм московського загарбництва». У військовій експансії московська влада, вдаючись до прийомів гібридної війни, як один із засобів постійно використовує історичне минуле, не шкодуючи для цього, ані коштів, ані зусиль. Упродовж століть, захоплюючи українські землі, поневолюючи і знищуючи український народ, московити застосовують агресивну історичну міфологію, впроваджуючи її у масову свідомість. В основу цього міфічного сурогату, створеного на базі привласненої української історії та фальсифікованих сюжетів московської минувшини, накладено постулат про «колиску трьох братніх слов'янських народів». Домінуючим у цій тріаді виставлявся російський етнос, як найчисельніший, найдавніший за походженням, із характерними для нього зовнішніми ознаками. Слов'янська зовнішність у багатьох і досі асоціюється із образом блакитноокого героя із білявими або рудим волоссям, хоча це є типовим не для слов'янського, а для фінського етносу. До зовнішнього стереотипу додавався «джентльменський набір» морально-психологічних якостей, таких як «розлогість російської душі, душевність, безкорисна жертвовність, християнська духовність» і т. д. Класична російська історіографія (М. Карамзін, С. Соловйов, В. Ключевський) українців і білорусів трактували як гілки російського народу.

Московський історик М. Погодін, взагалі, стверджував, що у Києві до 40-х рр. XIII ст. мешкали росіяни, які після монгольського нашествия емігрували до межиріччя Волги і Оки, а на їх місце із Волині і Галичини прийшли українці, «які невідомо як там з'явилися». Вітчизняні історичні джерела мали б спростувати цей політичний міф. Але наприкінці XVIII ст. російський «істеблішмент» вчинив, очевидно, найбільший злочин проти історичної науки. Організатор, натхненник і виконавець злочину – російська імператриця Катерина II. Її подільники і співучасники, придворні історики та представники московської знаті – І. Болтін, П. Паллас, О. Мусін-Пушкін, М. Бантиш-Каменський, О. Храповицький, академічні ландскнехти на кшталт Г.-Ф. Міллера. Здійснивши палацовий переворот, Катерина II указом від 4 грудня 1783 р. створила «Комісію для складання нарисів про стародавню історію, переважно Росії», хоча діяльність комісії була спрямована, насамперед, проти української історії. Упродовж десяти років катерининська комісія вилучала усі старовинні історичні джерела, що зберігалися у церквах, монастирських бібліотеках, навчальних закладах, приватних колекціях. Ці документи були знищені або передані до таємних сховищ. Офіційно було оголошено, що оригінали безцінних історичних джерел, включно із «Повістю давніх літ», московська влада просто... – загубила! Натомість, цивілізованій спільноті був запропонований фальсифікат, так

звані «Літописні зведення держави Російської» у п'яти томах. Усе це робилося для того, щоб довести походження Московії від Київської давньоруської держави. Ці «Літописні зведення» розповідають неймовірні речі! Виявляється, що літописці київські, волинські, суздальські, володимирські (Володимир-на-Клязьмі) тільки і займалися тим, що проповідували «загальноруську ідею» єдності упродовж століть. І це починаючи із 1070 р., коли у Київській землі проживали слов'яни, а у Суздальській землі (майбутня Московія) – виключно фінські племена – мордва, меря, мурома, мокша та ін.

Колізія ситуації полягає у тому, що після жовтневого перевороту 1917 р., більшовицька влада, яка на словах проголосила «мир хатам і війну палацам», залишила незмінною стару історичну схему. За влучним спостереженням В. Білінського, більшовики лише злегка підправили імперську історію у деяких місцях змінили акценти, але саму ідейну суть зберегли. Саме у межах цієї концепції були закладені такі поняття як «російський патріотизм», «споконвічна російська земля», «звідки є і пішла Москва і Московія». Системно впроваджувалася ідея тяглості історичних заслуг великоросів перед світовою цивілізацією. Усе це трансформувалося у складову масової культури. На означеному псевдонауковому субстраті розвинулася імперська публіцистика, кінематограф, які обґрунтовували монопольне право Росії на історичну долю інших народів. А за ними услід, задерши штани, побігла і художня література. «Троянський кінь» московського панславізму регулярно виводився владою РФ із політичної стайні на міжнародну арену і після розпаду Радянського Союзу. Слов'янський світ ототожнювався із населенням Російської Федерації, яке на 80% виставлялося російським, тобто слов'янським. Хоча елементарні знання географії та етнології переконують, що зовсім не слов'яни були автохтонним населенням Ямало-Ненецького національного округу, Кабардино-Балкарії, Якутії (Республіки Саха). Та і сучасне Підмосков'я у часи існування Давньоруської держави було місцем проживання угро-фінських племен, значна частина яких знаходилася на стадії пізнього кам'яного віку. Одночасно термін «слов'яни» асоціювався із так званими «східними слов'янами». З цим на пострадянському просторі пов'язувалися перманентні заклики відновити слов'янську єдність. На чехів, словаків, поляків, мешканців Балканського півострова ця єдність не поширювалася. Експлуатація міфу про «історичну східнослов'янську єдність» стала ідейним підґрунтям «русского мира» з його крутійськими «духовними скрепами», які взагалі є антиподом моральних засад православ'я.

Про значення, яке надавала і надає влада пострадянської Московщини історичним фальсифікаціям свідчить наступний епізод. Відвідавши Україну напередодні президентських виборів, горезвісний очільник Російської Федерації В. Путін у своєму виступі на українському телебаченні 28 жовтня 2004 р. (було і таке!) відверто заявив: «Головним моїм завданням є узгодження спільного бачення нашої минулої історії (українців і росіян – Авт.) та нашої ідентичності». У цій путінській «історії» міфи, прив'язані до спотворених подій і вигаданих героїв, видаються за реальне минуле з метою підміни історії низькопробним сурогатом, спроектованим на сучасне життя. Недооцінювати значення цього пропагандистського впливу не слід. Мова йде, не багато, не мало, про оволодіння розумом і душами людей. Як зазначав у свій час Марк Аврелій: «Життя – це те, що

ми про нього думаємо!» Це про земне. А щодо горішнього, то відомо, що за душі людей борються лише двоє – Спаситель і Ворог роду людського.

На жаль, історичні фальсифікації та їх пропаганда не пройшли без наслідків і для України. Незадовго до повномасштабної агресії РФ проти України відомий політолог В. Фесенко оприлюднив свою аналітику «класичного» перепису населення України (не у смартфоні!) 2001 року. За результатами перепису етнічні росіяни склали 17 % населення України, 30% наших співгромадян вважали рідною мовою – російську. На побутовому рівні російською мовою послуговувалися половина населення країни. «Як результат, більшість росіян, – відзначав В. Фесенко, – які є громадянами України, за своїми соціокультурними характеристиками, світосприйманням, ментальністю є людьми із подвійною російсько-українською етнокультурною ідентичністю. І що характерно, росіяни, які мешкають в Україні, вважають себе не національною меншиною, а частиною російського супер-етносу, із знаковими віхами його цивілізаційного поступу, переважно мілітарного характеру (Невська та Куликовська битви, Полтава, Бородіно, перемога над Німеччиною у Другій світовій війні) та із пантеоном героїв сумнівної репутації (Олександр Невський, Дмитро Донський, М. Кутузов, Г. Жуков)». До цього набору додавався реєстр титульних «ворогів і зрадників», затверджених на державному рівні Московії (І. Мазепа, С. Бандера). Відповідність зазначеного комплексу історичній правді і його антиукраїнська спрямованість до уваги не бралися.

Такі настрої побутували не лише у середовищі пересічних людей, але і на солідному науковому рівні. При цьому продовжувалися «ігри розуму» за участю академічних «священних корів», які поблажливо ставилися до неприпустимих речей. Чого лише варта серійна конференція «Східнослов'янська цивілізація: пошуки єдності», яка відбулася 21 грудня 2020 р. із «благословення» московського патріарха Кирила (Гундяєва) за участю Росії, Білорусі, Польщі, Болгарії, Сербії та «ЛНР» і «ДНР». Відкрив конференцію програмною доповіддю «Східнослов'янське родове дерево» (вдумайтесь у сюрреалізм ситуації!) академік П. Толочко – багаторічний очільник інституту археології НАН України (до 2017 р.), а потім його почесний директор. Взагалі, якщо переглянути реєстр участі П. Толочка у таких псевдонаукових і антиукраїнських за своєю суттю заходах на теренах Росії, то складається враження, що він придбав на них абонемент. У березні 2018 р. у Москві на базі Російського державного гуманітарного університету (РДГУ) відбулася презентація П. Толочком праці «История Украины VI – XX века». Президент РДГУ Є. Пивовар представив П. Толочка як людину, що «своїми діями активно сприяє збереженню і зміцненню багатовікової дружби між російським і українським народами» і наголосив на «політичному звучанні» презентованої книжки. Сам Петро Петрович відзначив, що «українці мають спільну історію із росіянами, яка може бути простежена з шостого століття». В іншій своїй праці «Украина между Россией и Западом: историко-публицистические очерки», виданій у Санкт-Петербурзі і «розкрученій» на російських телеканалах П. Толочко наголосив, що пошук історичної ідентичності українців, починаючи із Давньої Русі, науково неспроможний і етично аморальний та подібний «до зречення свого минулого і спільної (із московитами – Авт.) історії! Цікаво, що у новій монографії П. Толочка «От Руси до Украины. Пути исторической памяти» містився окремий розділ «Малороссы (украинцы) в конце XVIII – XX вв.». Прощальний уклін «русскому

миру» Петро Петрович зробив під час виступу на зібранні, присвяченому 368-й річниці Переяславської ради, яке відбулося у Москві 18 січня 2022 р. До речі, цей так званий «круглий стіл» пройшов за участю ще одного «фахового славіста» і за сумісництвом директора служби зовнішньої розвідки Російської Федерації – С. Нарішкіна.

Тяглість через віки.

На розміщених світлинах адепти «колиски братніх слов'янських народів»: російська імператриця Катерина II (XVIII ст.) та академік Петро Толочко (XXI ст.)

У зробленій нещодавно заяві американський філософ і політолог Ф. Фукуяма прямо пов'язав російську агресію із поширенням облудливого міфу про спільну слов'янську історію України і Росії та хибною ставкою путінської кліки на проросійську ідеологічну «п'яту колону» в Україні. Цю заяву Ф. Фукуяма зробив під час наукового відрядження до Словенії, поряд з якою знаходиться Сербія, де симпатії до Росії, як «захисниці слов'янського світу», просто зашкалюють.

Парадоксально, але за викривленням світогляду, формуванням збоченої ментальності стоїть елементарне незнання історії. Звідси нагальним завданням є виправлення спотвореної картини світу у свідомості тих наших співгромадян, які знаходяться у полоні історичних міфів. Для цього необхідна державна цільова програма історичної освіти, системно реалізована на професійному рівні через школу, вищі навчальні заклади, засоби інформації. Обов'язковим є донесення через мас-медіа і до європейської і світової громадськості історичної правди про слов'янські народи і псевдослов'янський етнос. Зрозуміло, що донести цю правду історії до свідомості носіїв та адептів імперської міфології на теренах Російської Федерації завдання надскладне. Тоталітарна система деформує масову свідомість. Щодо мешканців сучасної Росії, то вони тотально інфіковані бацилою шовінізму: одні із причин невігластва, інші – із великодержавних резонів, ще одні – через просту відсутність моралі. Будь-яка логіка і аргументи тут є безсильними. Ця маса

зомбованих істот, у яких логіка вчинку замінена на рефлекс зневаги, грабунку, вбивства, а війна є «станом душі», це – ворог нас, українців, на генетичному рівні.

Р.С. Прозріння для більшості росіян, із психологією дворового урки, настає лише тоді коли їх заженуть до кута, де схоплять «залізною» рукою за горло. І це прозріння швидко проходить, як тільки це горло відпускають. Можливо щось і залишиться у пам'яті, але чи надовго? Такщо розслаблятися не слід. І щодо актуальності ремесла історика. На думку бувалих людей, у школі взагалі є лише два важливих предмети: військова підготовка, щоб навчитися стріляти, та історія, щоб знати у кого стріляти.

Список використаних джерел та літератури

Карамзин Н. М., 1993 – 1994. История государства Российского: в XII т., т. IV, Москва.

Карамзин Н. М., 1993 – 1994. История государства Российского: в XII т., т. V, Москва.

References

Karamzin N. M., 1993 – 1994. Istoriya gosudarstva Rossiyskogo: v XII t., t. IV, Moskva. [in Russian].

Karamzin N. M., 1993 – 1994. Istoriya gosudarstva Rossiyskogo: v XII t., t. V, Moskva. [in Russian].

THE SLEEP OF THE MIND BRINGS MONSTERS. CHIMERAS OF THE HISTORICAL MEMORY OF THE GREAT RUSSIANS

Mykhailo Zhurba

Doctor of Historical Sciences,

Professor, Head of the Department of World History and Archeology,

National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv

Abstract. *In the light of the tragic events associated with the full-scale aggression against Ukraine by Russia, the clarification and publication of the real Moscow-Russian history has become especially urgent. In a series of essays posted on the Facebook social network, the author analyzes the origins and genesis of the political myth about the common origin and common history of Ukrainians and Russians. The above stories about the pseudo-Slavic ethnos of the Muscovites are illustrated by the results of research by the founders of the Russian classical school of archeology and anthropology, O. Uvarov and A. Bogdanov, who settled in the territory of modern Russia during the VII – XV centuries completely different peoples from the Slavs – Meryans, Mokshas, Murom, Erzyas, Mordovian, etc. Reference to special research practices and analysis of historical literature disprove the widespread versions about the incorporation of the Rusyn Slavs into the environment of the Finno-Hungarian and Turkic-Mongol ethnic groups through the “Slavic” military wife of Yuri Dovgoruky, the mass resettlement of the agricultural population of the Dnieper region in the taiga massifs Zalisyya, the infusion of the Slavic population of Novgorod and Pskov into the ethnos of the Great Russians. Attention is drawn to the problem of historical sources in connection with the systematic removal, concealment and destruction by the Moscow “establishment” of documentary evidence about the history of the Golden Horde ulus of Muscovy. The traditional concept of the “heroic struggle” of Muscovites against the Mongol-Tatar yoke is refuted, it is shown that the Golden Horde period of Muscovy is an epic of feuds between Oglan princes, an era of state robbery and domestic banditry, in the crucible of which a version of Asian-Muscovite despotism was formed. The model established by the Moscow princes became the algorithm of the statehood of the future Russia, which was based on authoritarian centralization of power, terror, statements, destruction of any dissent and permanent military expansionism. A special breed of people was formed, terrible in their permissiveness, ignorance and rage, and their leaders were literally bent on treason, wild robbery and robbery. The given assessment is confirmed by arguments borrowed not from archival underground stores, but by open information contained in Russian historiography. Historical comparativistics demonstrates the immutability of expansionist patterns of Muscovites. This is confirmed by the comparative chronicle of the events of the “Winter War” of the USSR against Finland in 1939 and the war of aggression of Putin's Russia against Ukraine in 2022: in the sense of the geopolitical plans of the aggressor, ideological support, the nature of conducting military operations, unjustified cruelty to the civilian population, deceptive diplomacy, disdainful attitude towards*

his own soldiers as cannon fodder. This also applies to the “Great Patriotic War” – a topic that is most exploited by Russian historiography and propaganda, which declared the Russian Federation the heir of the Soviet Union. There are still inconvenient and hushed-up stories about beatings, barricading squads, mass executions of prisoners in NKVD prisons, repression against the population left in the occupied territory, “feat” of SMERSH. Every crime has its continuation in cynicism and spiritlessness. One of the most shameful secrets of Russian-Soviet history is the tragedy of the disabled people of the Second World War in the USSR, thousands of nameless martyrs whose names have been forgotten.

Keywords: *historical memory, pseudo-Slavic ethnos, civilizational model, historical falsification, information underground.*

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

<https://doi.org/10.31392/VAN-2022.39-42.02>
УДК 378.147 (075.8)

СТВОРЕННЯ ІСТОРИЧНИХ УЯВЛЕНЬ У ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ПРО КНЯЗЯ ДАНИЛА РОМАНОВИЧА НА УРОКАХ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ У 7 КЛАСІ: РОЛЬ ЕСТЕТИЧНИХ ЗАСОБІВ НАВЧАННЯ У ФОРМУВАННІ КУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

Коляда Ігор Анатолійович

доктор історичних наук, професор кафедри методики навчання суспільних
дисциплін і гендерної освіти,
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, м. Київ
e-mail: kolyada.i.a.1968@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-3802-9082>

Борчук Степан Миколайович

доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
м. Івано-Франківськ
e-mail: borchuk_s@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-7494-7369>

Камбалова Яніна Миколаївна

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри методики навчання суспільних
дисциплін і гендерної освіти,
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, м. Київ
e-mail: novajava@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-2886-7696>

Дрогомирецька Людмила Романівна

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України
і методики викладання історії,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
м. Івано-Франківськ
e-mail: l.drogomyretska@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-9770-2724>

***Анотація.** Залучення естетичних засобів навчання історії до можливостей інноваційних технологій, зокрема мультимедійних, сприяє глибшому засвоєнню матеріалу в процесі вивчення життя певної історичної особистості. Автори статті пропонують методичні прийоми застосування інноваційних підходів до використання естетичних засобів навчання історії у формуванні образної свідомості князя Данила Романовича при вивченні історії України у 7 класі. Мета дослідження – проаналізувати методику*

опанування історичного матеріалу про князя Данила Романовича за допомогою творів літератури, музики, живопису та монументального мистецтва. Під час роботи автори статті використали теоретичні прийоми узагальнення та осмислення зібраної інформації – аналіз та узагальнення фактів із життя князя Данила Романовича, викладених у літературних джерелах, порівняння та моделювання прийомів формування історичної свідомості за допомогою естетичних засобів. Результатом статті є створення прикладів практичного використання методики роботи з літературними та художніми творами на уроках історії України, зокрема під час вивчення матеріалів, присвячених видатній постаті в історії України – князю Данилу Романовичу. Запропоновано новітні підходи до формування свідомості історичних особистостей на уроках історії на прикладі видатної історичної постаті української історії – князя Данила Романовича. Також продемонстровано роль засобів естетичного навчання у процесі формування культурологічної компетентності. Матеріали статті можуть бути використані авторами підручників і методичних рекомендацій з курсу історії України. У процесі написання статті автори дійшли висновків, що застосування естетичних засобів навчання історії шляхом використання інноваційних підходів на уроках історії України сприяє формуванню культурологічної компетентності виховання учнів, урізноманітнює їх навчальну діяльність.

Ключові слова: історична персоналія, естетичні засоби навчання історії, художня література, методичні прийоми, мультимедійна дошка.

Постановка проблеми. Вивчення життєдіяльності певної історичної персоналії є дуже важливим елементом у вивченні історії. Воно допомагає створити більш живий образ тієї чи іншої епохи, а також сприяє формуванню особистості здобувача освіти. Поєднання естетичних засобів навчання історії з можливостями інноваційних технологій, зокрема мультимедійних, сприятиме більш глибокому засвоєнню навчального матеріалу, оскільки вчитель зможе ознайомлювати учнів з історичними фактами за допомогою творів літератури, музики, живопису, скульптури.

Мета дослідження – проаналізувати методику опанування історичного матеріалу про князя Данила Романовича за допомогою творів літератури, музики, живопису та монументального мистецтва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні українські методисти розробили власні методичні підходи, прийоми, методи та форми по формуванню в учнів уявлень про історичну персоналію. Так, відомий дидакт – методист І. Коляда запропонував різні інноваційні підходи до методики формування уявлень про історичну персоналію [Коляда, 2013], вчений-методист П. Мороз акцентує увагу на методичних вимогах до характеристики історичної особи [Мороз, 1997], дидакти І. Рибак та Н. Ольхіна розглядають загальну методику вивчення особистості і визначають вимоги державних програм до компетенцій учня, які стосуються особистості [Рибак, Ольхіна, 2004], методист Л. Нерпан визначає види завдань, що передбачають створення портретів історичних діячів на шкільних історичних олімпіадах [Ольхіна, Діденко, Нерпан, Черкаська, 2004], відомий методист В. Тоболін розробляє проблему вивчення життя і діяльності історичних осіб через використання схем-портретів [Тоболін, 1999], викладачі Львівської національної музичної академії імені М. В. Лисенка З. Соланська та С. Соланський і Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Л. Ластовецька провели дослідження, присвячене утіленню образу князя Данила Романовича у різних напрямках українського мистецтва [Ластовецька-Соланська, Соланський, Ластовецька, 2021].

Виклад основного матеріалу. Специфіка використання естетичних засобів навчання історії на уроках історії України полягає у передачі дійсності за допомогою яскравих й емоційних образів, що покликані стати складовою історичних уявлень здобувачів освіти. Як зазначає сучасний дидакт-методист професор І. Коляда, сформувавши в здобувачів освіти міцні знання та допомогти оцінити історичні факти можна в тому випадку, якщо вони не тільки вивчають програмний матеріал, але й будуть уміти користуватися ним у житті, якщо засвоять предмет історії не пасивно, а активно, якщо вмітимуть розбирати й узагальнювати історичний матеріал, якщо матимуть об'єктивне міркування про минуле. В нагоді для цього може стати використання творів художньої літератури, живопису тощо [Коляда, 2013].

Роль і місце історичної особи в історичному процесі є важливим методологічним питанням історичної науки. Історія, як наука, що досліджує минуле, передбачає вивчення історичних осіб, аналіз їх діяльності та надання оцінок її результатів. Розгляд історичних осіб оживляє сухі історичні схеми, сприяє розкриттю причин історичних подій та явищ і допомагає запропонувати певну модель суспільної поведінки.

Використання естетичних засобів навчання історії при викладі історичного матеріалу та вивченні історичної персоналії з ефективним використанням мультимедійних технологій має сприяти підвищенню його конкретності, емоційності і зміцненню засвоєння ключових знань у здобувачів освіти, а також стимулювати розвиток історичного та креативного мислення, формуванню культурної (комунікативної) компетентності.

У чинному Державному стандарті базової середньої освіти, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України № 898 від 30 вересня 2020 року, до переліку ключових компетентностей віднесено і культурну компетентність, яка передбачає «наявність стійкого інтересу до опанування культурних і мистецьких здобутків України та світу, шанобливого ставлення до культурних традицій українців, представників корінних народів і національних меншин, інших держав і народів; здатність розуміти і цінувати творчі способи вираження та передачі ідей у різних культурах через різні види мистецтва та інші культурні форми; прагнення до розвитку і вираження власних ідей, почуттів засобами культури і мистецтва» [Державний стандарт базової середньої освіти].

До культурної компетентності належить низка специфічних умінь та ставлень. Зокрема, такі уміння: використовувати мову для духовного, культурного та національного самовираження; читати, аналізувати та інтерпретувати тексти (зокрема художні тексти, медіатексти) українських і зарубіжних авторів; сприймати та осмислювати цінності, актуалізовані в текстах (зокрема художніх текстах, медіатекстах) українських і зарубіжних авторів; використовувати досвід взаємодії з творами мистецтва в життєвих ситуаціях для формування власного світогляду та збагачення досвіду; створювати тексти з вираженням власних ідей, досвіду і почуттів та використанням відповідних художніх засобів; добирати тексти (зокрема художні тексти, медіатексти) для задоволення власних пізнавальних та естетичних потреб. Такі ставлення: потреба в читанні художньої літератури для задоволення та

рефлексії над прочитаним; цінування художньої літератури як мистецтва слова в контексті духовних надбань людства; відкритість до міжкультурної комунікації, усвідомлення індивідуальних і соціальних стереотипів, що можуть міститися в тексті (зокрема художньому тексті, медіатексті); зацікавленість світовими культурними здобутками; готовність сприймати літературний твір як структуру, відкриту до читацьких інтерпретацій у часі та просторі [Державний стандарт базової середньої освіти].

Шкільна історична освіта не може обійтися без вивчення діяльності історичних осіб, як слушно вказує професор І. Коляда, по-перше, тому що «...люди, гідні схвалення або осудження, широковідомі або неznані, завжди будуть цікаві загалу: адже саме ці люди створили світ, в якому ми живемо нині»; по-друге, прогрес, у суспільстві завжди визначає орієнтацію на видатних, талановитих і великих осіб; по-третє, пошук орієнтирів та ідеалів, зразків для наслідування, згідно досліджень психологів, є закономірністю, яка впливає на формування особистості здобувача освіти [Коляда, 2013].

Однією з найважливіших історичних персоналій, що вивчається на курсі навчальної дисципліни «Історія України» є постать князя Данила Романовича («Галицького»), котрий зіграв значну роль в історичному розвитку нашої держави.

На думку З. Соланської, С. Соланського та Л. Ластовецької: «Історична постать Короля Данила, яка стала одним із брендів української нації, і надалі продовжує викликати непроминуше зацікавлення, свідченням чого є рясна кількість останніх історичних розвідок і мистецьких присвят. Перелік цих науково-мистецьких артефактів продовжує зростати в геометричній прогресії» [Ластовецька-Соланська, Соланський, Ластовецька, 2021, с. 11]. Велика кількість наукової та художньої літератури, яка висвітлює ті чи інші епізоди життя князя Данила Галицького дає нам змогу навести ряд прикладів практичного використання методичних прийомів роботи з художньою літературою на уроках історії України.

З постаттю князя Данила Галицького здобувачі освіти вперше знайомляться у 7 класі під час вивчення теми «Утворення Галицько-Волинської держави». Розкриваючи обставини приходу до влади князя Данила, вчитель застосовує прийом використання уривків художнього твору у розповіді. Цей прийом передбачає заміну частини розповіді на матеріали певних художніх творів, зокрема уривки з роману Т. Орлика «Данило Галицький». Так, вчитель, висвітлюючи здобувачам освіти історичний матеріал щодо боротьби за Галицько-Волинську державу, зазначає: «За спадщину князя Романа Мстиславича в боротьбу вступили і руські князі, і Угорщина, і Польща, проте головною силою було галицьке боярство, яке прагнуло не допустити посилення князівської влади. Skorиставшись малолітством синів Романа Данила та Василька, галицькі бояри запросили на князівський престол онуків Ярослава Осмомисла, синів Ігоря Святославича Романа, Святослава і Ростислава. Проте Ігоровичі вимагали реальної влади, у відповідь на що бояри почали чинити заколоти. Отримавши ж повноту влади, Ігоровичі жорстоко розправилися з галицькими боярами. Проте уцілілі бояри на чолі звернулися до угорського короля з проханням відпустити законного князя Данила й надати допомогу проти Ігоровичів. Заручившись підтримкою короля, велике військо рушило на Галич. Таким чином, у вересні 1238 р., Данило повернувся на престол, а декількома роками раніше його братові Васильку вдалося закріпитися на Волині. У своєму романі Тарас

Орлик “Данило Галицький” ці події описує так: “І вийшло нове князівство, Галицько-Волинське, найбільше і найбагатше на Русі. Роману на тому заспокоїтися б, а він вирушив у Люблін воювати. Там і згинув. І залишилося в нього два спадкоємці... Один чотирирічний Данило, другий дворічний Василько. – Никодим почав неспішно намотувати на ногу онучі, готуючись узутися перед дорогою. – Їх бояри звести зі світу надумали, ось матінка їхня і втекла до польського короля Лешка Білого. Він не був дурнем і взявся кинуте до рук прибирати, а хлоп'ятам лише два міста віддав – Тихомль і Перемишль.

– Як же Данилу Галич повернути вдалося? – поцікавився він.

– Хитрість ляха згубила, хитрість і жадібність, – відповів Никодим, постукуючи взутою ногою. – Він, щоб самому не воювати, новгородського князя Мстислава Удалого закликав: візьми Галич приступом і мені віддай.

– І що? Узав Мстислав?

– Узяти ж бо він узав, – сказав Никодим, усміхаючись, – але віддавати Білому не став. Він Галич законному спадкоємцеві повернув.

– Данилові?

На знак згоди Никодим нахилив голову.

– Щось не чув я, аби новгородці щедрістю славилися, – сказав із сумнівом у голосі Гордій.

– Зате хитроців їм не позичати, – усміхнувся Никодим. – Мстислав свою дочку Анну за Данила віддав. Поріднилися і заодно союз уклали. Відтоді Данило і княжить у Галичі. І скажу тобі по честі, іншого такого мудрого і справедливого правителя немає на Русі й не було” [Орлик, 2016, с. 12-13] “Багато років боровся він за Галич і перемиг, отримавши в нагороду значний шмат землі від Перемишля до Болохова, від Райгорода до Коломиї. Здавалося б, володій і радій, та хіба дадуть вороги та заздрісники? З півдня угри” [Орлик, 2016, с. 30]. Отже, у результаті довготривалої 33-річної боротьби, завдяки допомозі польського та угорського військ, а також галицьких та інших руських князів, Данилу Галицькому вдалося повернути під свою владу батьківську спадщину». Розповідь доповнює демонстрація на мультимедійній дошці картини А. Теленика «Дружина Данила Галицького», фоном для якої є музичний супровід.

У ході організації освітньої діяльності на уроці по наступній темі «Походи монголів на Русь. Підпорядкування руських князівств Монгольській імперії (Золотій Орді)» у 7 класі, здобувачі освіти безпосередньо знайомляться з подіями монгольської навали під час правління князя Данила Галицького. Вчитель може застосувати такий прийом використання художньої літератури, як побудову розповіді на основі щойно зачитаного чи переказаного уривку твору. Цей прийом передбачає цитування або текстуальний переказ змісту уривка художнього тексту. Так вчитель, використовуючи можливості мультимедійної дошки, зокрема демонструючи інтерактивну карту «Походи хана Батия на Русь-Україну», фрагмент фільму «Захар Беркут» (2019 р., реж. А. Сейтаблаєв, Дж. Вінн), пропонує здобувачам освіти прослідкувати напрямки основних походів та опрацювати уривок з роману Т. Орлика «Данило Галицький»: «Крізь хмари пилу, здійснені татарською кіннотою, кривавими вбачалися світанки... Згарищ і бойовищ стало на Русі стільки, що розжирілі хижачи лінувалися обгризати людські кістки дочиста, як у голодні часи... Нікому було відбудовувати зруйновані міста й селища. Нескінченні людські потоки

прямували все далі й далі на захід, забираючи із собою худобу, несучи птицю та посылну поклажу. Біженців, які майже водночас позбулися даху, землі й нажитого добра, було безліч. Вони проклинали своїх князів, які не зуміли домовитися й дати відсіч великим юрмам ворожого війська, що насувалися зі сходу. Коли орди кочовиків плюндрували рязанські землі, Суздаль і Ростов удавали, що це їх не обходить, але незабаром настала і їхня черга, і тоді вже суздальці з ростовцями стали закликати сусідів на допомогу, але пізно схаменулися: не залишилося в окрузі військ, здатних протистояти ворогові. А потім і Володимир упав, а за ним Торжок, а відтак – Козельськ, що протримався найдовше, але все одно втоплений у крові разом зі своїм малолітнім князем Василем. Розгромивши стіни Києва пробивними гарматами, тартари пішли на Волинь, узяли Кам'янець, Володимир, Полоцьк і багато інших міст руських. Так бувало й раніше, коли половці та печеніги Руссю гуляли, але ті лихі часи непорівнянні з новою величезною бідною. Тартарські орди такі великі були, що там, де вони проходили, ні травинки, ні билинки не залишалося, ніби сарана всю зелень пожерла. Полчища ці вів непереможний і безпощадний полководець Батий, онук самого Чингізхана.

Скупчення це, що ворухиться, удень і вночі гуде, скрипить, бряжчить і брязкає, стовпи пилу здіймаючи до самого неба. У поході ніхто не сміє і очей зімкнути, щоб не гнівити Батия, який то тут з'явиться, то там, сидячи на своєму вогненно-рудому коні з бичачими грудьми і тонкими, ніби точеними, ногами. Махне нагайкою – і ось уже він на горі над Либідь-річкою гарцює, милуючись Києвом, що палає разом із жителями, різьбленими теремами, чудотворними іконами і стародавніми грамотами, на яких записано всю історію Русі. Махне нагайкою вдруге – і топче його баский жеребець згорблені спина полонених, яким велено східці для великого хана складати, – і щоб не пискнула жодна жива душа! А втретє махне – і переноситься просто на протилежний берег Дніпра, щоб вести своє військо все далі й далі, до самого краю землі...» [Орлик, 2016, с. 4-6] «Світ пам'ятає про мою перемогу на Калці і тремтить. Сили мої незліченні. Київ супроти пішов, де тепер Київ? Так з усіма, хто не скорився, було і буде. Ніхто від мого гніву не сховається, ніхто проти волі моєї йти не посміє» [Орлик, 2016, с. 86].

Щойно, на основі зачитаних уривків, можна дійти висновків, що з початком спустошливих монгольських походів сильно погіршився стан руських земель, в тому числі й Данилових. 31 травня 1223 р. відбулася битва на річці Калка, що стала спробою найбільших руських князів зупинити просування монголів, та яка, внаслідок неузгодженості їх дій, закінчилась цілковитою поразкою. Через декілька років монголам вдалося підкорити Рязанське, Володимиро-Суздальське, Переяславське та Чернігівське князівства. Врешті-решт, у 1240 р. Батю вдалося захопити Київ.

Прийом також доцільно доповнити дидактичною грою «Історики розмірковують», запропонувавши здобувачам освіти, поділившись на групи, відповісти на такі запитання:

- У чому основна причина, на думку автора, поразки перед монгольською навалою?
- Яким було становище земель Русі-України після монгольської навали? Які чинники визначали таке становище?

• Як художніми засобами користується автор, описуючи монгольського полководця хана Батия? Чому?

Підводячи підсумок, вчитель зазначає: «Отже, після серії перемог монгольського війська, були розбиті сили руських князів та захоплено найбільші міста Русі, в тому числі й Київ, що дало змогу Батию йти далі на захід та вчиняти набіги на землі Галичини та Волині. Найбільше постраждали такі міста як Володимир, Звенигород, Галич, Райки та Ізяслав. Князівства увійшли до складу створеної Батием держави – Золотої Орди, що завадило Данилові об'єднати усі руські землі».

Прийом аналізу літературних уривків може бути використаний при вивченні наступної теми: «Королівство Руське (Галицько-Волинська держава) у період піднесення і стабілізації (друга половина XIII ст.)» 7 класу. Так, вчитель роз'яснюючи зовнішньополітичні дії князя Данила Галицького, демонструючи за допомогою мультимедійної дошки картину А. Пилиповського «Коронація Данила Галицького», 9 полотен М. Отковича «Король Данило», «Корона Короля Данила Галицького. Поштівка першої третини XX ст.», світлину «Митра перемиських єпископів» (яка за легендою була перероблена з корони короля Данила) та фрагмент з художнього фільму «Король Данило» (2018 р., реж. Т. Химич), розповідає: «Данило не залишав своїх намірів звільнитися від влади Орди. Тому, після переговорів було досягнуто згоди, яка залишилася лише обіцянкою, з Папою Римським Інокентієм IV, який у 1253 р. закликав Польщу, Чехію, Моравію та Сербію до спільного хрестового походу проти монголів. Ці події Т. Орлик у своєму романі “Данило Галицький” висвітлює так чином: “Захід ставав дедалі згуртованішим перед лицем спільної загрози. Тінь Золотої Орди, що насувалася, змушувала правителів наново переглядати свої переконання і змінювати ставлення до сусідів зі сходу. Про це свідчило прибуття в Галич довірених осіб Папи Римського Інокентія Четвертого. Три роки тому Данило вже зустрічався з посланником Папи. То був П'єр Карпіні, круглий, маленький чернець-домініканець, що непогано говорив по-руськи. Спочатку він навідався до Василька, а потім уже постав перед старшим братом. Обом утовкмачував те саме: християни всього світу повинні згуртуватися в боротьбі проти азіатських варварів. Мовляв, уже й Німеччина точить мечі, і Франція, тож і вам пора, слов'янські брати. Данило б і не проти, але, як з'ясувалося, Папа Інокентій лукавив. Руських боротися з Ордою підбивав, а сам через Карпіні пропонував Батиеві дружбу довічну. Розгадавши хитрість Риму, Данило до тамтешнього легату охолов, хоча той діставав із рукава то якусь буллу папську, то закликав унію створити з римською церквою, то заступництво самого святого Петра обіцяв, то корону королівську вручав. Корону князь, повагавшись, прийняв, отримавши разом із нею титул ясновельможного короля Русі. І що з того? Та нічого. Скільки не наполягав Данило на загальному хрестовому поході проти Батия, далі туманних обіцянок справа не зрушила. Доводилося покладатися тільки на себе. І Данило навчався бути незалежним. А як же інакше? Його володіння простягалися від Дніпра до самого Бугу і були чи не найбільшою державою Європи. От уже не князівство, а воістину королівство! Щоб не відставати від інших освічених правителів, Данило намагався стежити за всіма нововведеннями науки. Придбав собі трубу, щоб на зірки дивитися, тримав двох ліонських алхіміків, що винаходять формулу для перетворення свинцю на золото,

знав, де розміщений Оксфорд і хто такий Бекон, купував книги філософів, відправив кількох боярських синків до паризького університету. Але поїздка в Орду сильно змінила світогляд Данила. Там він зрозумів, що колишня сила Європи поступово в'яне. Що одними твердокам'яними замками і важкими латниками від монгольських завойовників не відіб'єшся. Потрібна гнучкість, потрібна хитрість, потрібна проста мужицька кмітливість. Ось про що розмовляв він із легатами Папи. Ось що писав у грамотах, які розсилали в Литовію, Полонію, Німеччину. Усі залишалися глухі і сліпі, відмовляючись визнавати очевидне. Римські посланці, ввічливо вислухавши Данила, перейшли до основної мети свого візиту. Інокентію, бачте, не терпілося об'єднати всі церкви під егідою Риму. Це було неважливо, це було не на часі" [Орлик, 2016, с. 147-148]».

Доцільним доповненням до прийому аналізу літературних уривків є використання такого прийому усного методу навчання, як пояснення, оскільки здійснення аналізу унеможлиблюється незнанням здобувачами освіти низки ключових понять та термінів. Так, до поданого уривку вважаємо необхідним подати пояснення поняттям «легат» та «булла». Формуючи креативність мислення у здобувачів освіти, вчитель спочатку пропонує їм розгадати ребуси, потім подає самі визначення: «легат» – особистий представник Папи Римського в іноземному народі або ж частині католицької церкви. Він наділяється певними повноваженнями у сфері католицької віри або ж у церковних справах. Легат призначається особисто папою та посилається з дорученням до уряду, монарха чи певної громади віруючих або ж для організації певного важливого церковного заходу, наприклад організації хрестового походу; «булла» – особливий указ, патент або грамота, видана Папою Римським, головою Католицької церкви. Назва походить від печатки, що прикріплюється внизу до документа.

Ефективному засвоєнню змісту самих понять сприятиме використання вчителем мультимедійної дошки з візуалізацією прикладів та творче завдання здобувачам освіти – створити опорний сигнал на ці поняття (криптограму).

Окрім коментування уривку та пояснення ключових понять та термінів, доцільною буде й організація рольової гри «Відкритий мікрофон», пропонуючи здобувачам освіти поділитися на команди і обговорити такі питання:

- Якими були справжні наміри Папи Римського Інокентія IV щодо Галицько-Волинського князівства?
- Якими були наслідки коронації Данила Галицького?
- Які країни мали разом з Королівством Руським об'єднатись проти Золотої Орди?

Підсумовуючи, вчитель зазначає: «Після переговорів з Папою Римським Інокентієм IV, той направив Данилові королівську корону. У цьому ж 1253 р. Данило Романович коронувався в місті Дорогочин, перетворивши свою державу на Королівство Руське, що у подальшій історії відіграє значну роль у статусі Руської держави серед інших європейських країн».

Використання інноваційного підходу до застосування комбінованого прийому використання художньої літератури на уроках історії України передбачає поєднання усних методів навчання історії з будь-якими іншими прийомами роботи та широким використанням можливостей мультимедійної дошки, мультимедійних презентацій, аудіо- відеозасобів. Розглядаючи цю ж тему, вчитель знайомить здобувачів освіти

з подіями безпосередньої боротьби Данила Галицького проти монгольської зверхності. Так, вчитель може вдатись до прийому сюжетної розповіді, що передбачає послідовне сюжетне оповідання про історичні події чи процеси в їх розвитку. Свою сюжетну розповідь за допомогою мультимедійної дошки вчитель супроводжує демонстрацією поштової марки «Данило Романович (Галицький)» (2003 р., автор О. Штанко), картини А. Теленика «Данило Галицький під Ярославом» та фрагменту з художнього фільму «Данило – князь Галицький» (1987 р., реж. Я. Лупій) і реконструкцією копії обладунків доби правління Данила Галицького. Усе це – у супроводі симфонічної поеми «Данило Галицький» (1942 р.) українського композитора Б. Крижанівського (1894 – 1955 рр.) на текст поеми М. Бажана у виконанні симфонічного оркестру і хору «Чернівці» (художній керівник і диригент Чернівецької філармонії Й. Созанський). Розповідаючи здобувачам освіти про дії князя Данила після коронації, вчитель зазначає: «У 1254 – 1255 рр. війська короля Данила вторглися до Болохівської землі, що стала частиною Золотої Орди, й захопили її. Також була здійснена й спроба взяти Київ. У відповідь на дії Данила було послано проти нього намісника Куремсу. Однак його війська не змогли здолати опір міст Володимира й Луцька і Куремса був змушений відступити назад в степи, що стало першим за довгий час успіхом у боротьбі з монголами. Хід цих подій так описано Т. Орликом у романі “Данило Галицький”: “Дружина Василька Романовича, князя Волинського, підтяглася до Холма. Данило писав братові, що створює військо народне, скликаючи туди всіх, хто здатний тримати зброю. Спочатку Василько не вірив у серйозність цієї затії, але тепер, побачивши натовп мужиків із кілками й сокирами, уперше подумав, що Данило вчинив правильно. Як завжди. Василько не задрив старшому братові, не думав про суперництво з ним. Данило був для нього взірцем із самого дитинства. Він був розумніший, він був сильніший, він був спритніший. Василько вважав за честь бути правою рукою такої людини. Самому йому бракувало не те що сили або розуму, а рішучості, волі, готовності діяти. Плани Василько будував чудові. А ось у життя втілював їх рідко. Якби не Данило, що підштовхує його вперед, він би міг роками стояти на місці. У свої п’ятдесят років Василько Романович усе ще потребував опіки. Її забезпечував старший брат. Вони обидва були князями, але Василько прекрасно розумів, що ніколи не утримав би Волинь, якби не підтримка Данила. Тому, дізнавшись про вторгнення ординців на Галичину, він жодної секунди не вагався перед тим, як заступитися за брата” [Орлик, 2016, с. 174]. “Окрилений перемогами, Данило мав намір відбити у тартар усі руські міста до самого Києва. Сини й Діонісій були його вірними соратниками. Воєвода взяв Межибож, Лев прогнав ординців з-над Бугу, Шварно оволодів усіма містами на схід аж до Жидичева, що на річці Тетерев. Сам Данило відбив Звягель. І все було б добре, якби не підступність литовців, які, замість того щоб допомагати союзникові, почали грабувати і розоряти його володіння в тилу. Довелося повертатися, заганяти їх в озеро і топити там, після чого наступ на Київ захлинувся” [Орлик, 2016, с. 177]. “На буро-зеленій рівнині виднілися намети, дими від багать і тесані колоди, схожі на крихітні тріски. Головне військо князя було розділене на дві частини. Одна половина зараз обходила Лучеськ із тилу, щоб таємно переправитися через Стир і зайти до ординців з флангу. Друга половина ховалася в гаю біля підніжжя пагорба. Ополчення передбачали поставити на тій самій височині, звідки князь оглядав місцевість. Саме добровольцям потрібно було

вдавати галицьку дружину, виманюючи на себе кінноту Куремси. Чи довго вони протримаються? Поки їх будуть знищувати, два зағони обрушаться на табір ординців. Пощастить – захоплять самого темника. Ні – змусять його тікати, а інших розсіють по рівнині й переб'ють» [Орлик, 2016, с. 185]. «За останні роки Данило здобув ще кілька перемог над Куремсою, хоча жодна з них не стала розгромною, остаточною. Хитрий і обережний наставник Батия уникав прямих зіткнень, вважаючи за краще нищпорити вздовж кордонів князівства, здійснюючи швидкі набіги, що не приносили йому ні слави, ні скільки-небудь відчутної переваги.

– Кусає нишком, як пес боягузливий, – говорив Данило, дратуючись з кожним роком дедалі сильніше. – Схопити б його за загривок, щоб не викрутився!

Цим планам не судилося здійснитися. На місце Куремси був призначений лютий, рішучий і вельми войовничий Бурундай, який за шість місяців завдав значної шкоди об'єднаним військам Данила і Василька. Осадивши Волинь, поставив братам ультиматум: або вони переходять під його владу, або він продовжить каральний похід. Одночасно з цим посланці Бурундая підкупили двох галицьких воєвод, які поставили свої дружини під тартарські прапори» [Орлик, 2016, с. 187]».

Вчитель зазначає: «Після успішних дій князя Данила вже у 1258 р. до Галицько-Волинської держави було спрямовано величезне військо на чолі з досвідченим полководцем Бурундаєм, який вирішив діяти шляхом залякування. Він запросив Данила й Василька на знак підтвердження своїх зобов'язань перед Ордою взяти участь у спільному поході проти Литви. Брати, не маючи реальної можливості чинити опір, погодилися – дії Бурундая зруйнували всі плани Данила, і йому довелося починати все спочатку. Однак після цих подій князь почав часто хворіти і вже не міг втілювати в життя свої наміри. У 1264 р. він помер, залишивши після себе значний слід в історії української державності».

У рамках комбінованого прийому, здобувачам освіти може бути запропоновано розглянути інтерактивну карту «Монгольська навала на Українські землі. Галицько-Волинська держава в XIII – XIV ст.» і виконати низку завдань на контурних картах:

- Вкажіть, у якому регіоні почалися перші військові дії Данила Галицького проти Золотої Орди?
- Вкажіть міста, які були визволені Данилом Галицьким з-під гніту Золотої Орди.
- Окресліть територію, де вчиняв свої набіги намісник Куремса.
- Вкажіть міста, які були ключовими під час боротьби Данила Галицького проти Золотої Орди.

Інноваційний підхід до застосування комбінованого прийому використання художньої літератури передбачає організацію вчителем інтелектуальної гри «Без брому: історики дискутують». Здобувачам освіти пропонується розподілитися на команди і підготувати аргументи на підтримку оцінки постаті короля Данила, що була запропонована українським істориком доктором історичних наук, професором М. Волощуком:

- «Апріорі така людина, як Данило, не могла бути пацифістом в класичному розумінні цього терміна, бо його життя постійно було суміжне з військовими чинами».
- «Данило – дипломат і політик, але святим він так і не став».

• «Монгольська тема останні 20 років Данилового життя це була головна тема його правління... Данило, в якійсь мірі, теж грав, так би мовити, на двох ринках. Воно мені до якоїсь міри нагадує політику сучасної України вже в XXI столітті, коли ми хотіли і в Європейський Союз, і з Росією» [Волощук, 2017].

У підсумку вчитель зазначає: «Отже, під час правління Данила Галицького Галицько-Волинська держава отримала певний період стабільності, знову знайшла в собі сили боротися проти монгольського панування та навіть, хоч і на короткий час, але здобула певне піднесення. Також, саме за правління Данила в 1253 р. було отримано королівську корону від Папи Римського, завдяки чому Данило став королем та перетворив свою державу на Королівство Руське, що з цього моменту стало вагомим чинником розвитку Східної Європи».

На думку українського науковця Н. Христана: «Найбільш потужною формою репрезентації пам'яті про Данила Романовича у сучасному українському суспільстві стало широке використання його образу у візуальній культурі» [Христан, 2018, с. 135]. Він же наголошує на тому, що «перетворення Данила Романовича на символ пам'яті минулого як національного, так й історичного, за допомогою монументальних споруд, стало можливим лише після набуття Україною статусу незалежної держави» [Волощук, 2017, с. 135]. Тому на сучасному етапі в якості ще одного доволі ефективного методичного прийому формування історичних уявлень про Данила Галицького можна запропонувати ознайомлення учнів з прикладами присвячених йому монументів у процесі проведення історико-краєзнавчої екскурсії. В основі екскурсійної методики лежать прийоми показу і розповіді. Під час показу пам'ятника, присвяченого Данилу Галицькому, вчитель має розповісти не лише про сам об'єкт, а робити акцент на пов'язаних з ним історичних подіях. Показ об'єкта на екскурсії здійснюється за допомогою різноманітних методичних прийомів: екскурсійного аналізу, який передбачає детальне вивчення екскурсійного об'єкта або огляд його окремих частин; локалізації подій (спосіб показу історичного місця, події, явища відповідно до локальної (місцевої) обстановки); показу наочних посібників з так званого «портфеля екскурсовода», який застосовується з метою доповнення зорового ряду або збагачення сприйняття об'єкта і пов'язаних з ним подій.

Перераховані прийоми використовуються в сукупності і завжди тісно пов'язані з розповіддю. Засобами показу екскурсійних об'єктів є словесний опис (розповідь) і жест.

Крім безпосереднього ознайомлення з пам'ятками монументального мистецтва, вчителю також пропонується показ зображень цих зразків наочності на уявній екскурсії, що проводиться під час вивчення відповідної теми.

Цікавим для вчителя історії може стати використання уривків з музичних творів на уроках, присвячених ознайомленню з матеріалами про князя Данила Романовича. Як наголошують автори дослідження «Утілення образу короля Данила Романовича в українському мистецтві» З. Соланська, С. Соланський та Л. Ластовецька: «Постать Данила Романовича отримала мистецьку інтерпретацію й у царині музичного мистецтва, у жанрах симфонічної поеми, опери та фортепіанного циклу» [Ластовецька-Соланська, Соланський, Ластовецька, 2021, с. 15]. Музичними присвятами цьому історичному діячу стали твори українських композиторів: симфонічна поема «Данило Галицький» Б. Крижанівського, опера «Данило Галицький» М. Волинського, фортепіанний цикл «Про короля Данила, його сина

Лева, принцесу Констанцію та заснування Львова (вісім музичних сторінок з історії України XIII ст.)» М. Ластовецького. Уривки цих музичних творів можна пропонувати учням у якості музичного супроводу в процесі роботи з історичними портретами, зачитування уривків з творів художньої літератури тощо.

Висновки. Таким чином, застосування естетичних засобів навчання історії шляхом використання інноваційних підходів на уроках історії України сприяє формуванню у здобувачів освіти культурної компетентності, урізноманітнює їхню освітню діяльність, підвищує образність матеріалу, що вивчається, допомагає вчителю повноцінно реалізувати компетентнісний підхід в умовах Нової української школи.

Список використаних джерел та літератури

Волощук, М. М., 2017. Князь і король Данило Романович у житті міста Галича 13 сторіччя, *Галич*, 2, 127-146.

Державний стандарт базової середньої освіти [Електронний ресурс]: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoi-serednoi-osviti-i300920-898>

Коляда, І., 2013. Теоретико-методичні засади висвітлення ролі історичної особи на уроках з історії України у 9 класі при вивченні теми: «Російсько-французька війна 1812 р. і Україна (І. Котляревський – організатор козацьких полків у війні 1812 р.)», *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.*, 21, 301-310.

Ластовецька-Соланська, З., Соланський, С., Ластовецька, Л., 2021. Утілення образу короля Данила Романовича в українському мистецтві, *Актуальні питання гуманітарних наук*, 35, 3, 11-18.

Мороз, П., 1997. Методичні вимоги і критерії до характеристики історичної особи, *Історія в школах України*, 3, 20-26.

Ольхіна, Н. І., Діденко, Н. Г., Нерпан, Л. М., Черкаська, Л. С., 2004. *Історичні олімпіади. Рекомендації. Завдання. Відповіді. 8-11 класи*, Київ: Основа, 336 с.

Орлик, Т., 2016. *Данило Галицький*, Київ: Клуб Сімейного Дозвілля, 240 с.

Рибак, І. Ольхіна, Н., 2004. *Методичні рекомендації щодо вивчення особистості. Визначні особистості в історії України*, 1, Київ: Редакція загальнопедагогічних газет, 128 с.

Тоболін, В., 1999. Вивчення життя і діяльності історичних осіб через використання схем-портретів, *Історія в школах України*, 1, 25-28.

Христан, Н., 2018. Мистецтво пам'яті: образ короля Данила Романовича у візуальній культурі сучасної України, *Емінак*, 3(1), 135-148.

References

Derzhavnyi standart bazovoi serednoi osvity [State standard of basic secondary education]. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoi-serednoi-osviti-i300920-898> [in Ukrainian].

Khrystan, N., 2018. Mystetstvo pamiati: obraz korolia Danyla Romanovycha u vizualnii kulturi suchasnoi Ukrainy [The Art of Memory: The Image of King Danylo Romanovych in the Visual Culture of Modern Ukraine], *Eminak*, 3 (1), 135-148. [in Ukrainian].

Kolyada, I., 2013. Teoretyko-metodychni zasady vysvitlennia roli istorychnoi osoby na urokakh z istorii Ukrainy u 9 klasi pry vyvchenni temy: «Rosiisko-frantsuzka viina 1812 r. i Ukraina (I. Kotliarevskiy – orhanizator kozatskykh polkiv u viini 1812 r.)» [Theoretical and methodological principles of highlighting the role of historical figures in lessons on the history of Ukraine in 9th grade in the study of the topic: "Russian-French War of 1812 and Ukraine (I. Kotlyarevsky – organizer of the Cossack regiments in the war of 1812)"], *Problems of the history of Ukraine of the XIX - early XX centuries*, 21, 301-310. [in Ukrainian].

Lastovetska-Solanska, Z., Solansky, S., & Lastovetska, L., 2021. Utilennia obrazu korolia Danyla Romanovycha v ukrainskomu mystetstvi [Incarnation of the image of King Danylo Romanovych in Ukrainian art], *Current issues of the humanities*, 35, 3, 11-18. [in Ukrainian].

Moroz, P., 1997. Metodichni vymohy i kryterii do kharakterystyky istorychnoi osoby [Methodological requirements and criteria for the characterization of a historical figure], *History in schools of Ukrain*, 3, 20-26. [in Ukrainian].

Olkhina, N., Didenko, N., Nerpan, L., & Cherkaska, L., 2004. *Istorychni olimpiady. Rekomendatsiyi. Zavdannya. Vidpovidi. 8-11 klasy* [Historical Olympiads. Recommendations. Task. Answers. Grades 8-11], K.: Osnova. [in Ukrainian].

Orlyk, T., 2016. Danylo Halys'kyu [Danylo Halysky], *Klub Simeynoho Dozvillya* [Family Leisure Club], Kyiv, 240 s. [in Ukrainian].

Rybak, I., & Olkhina, N., 2004. Metodichni rekomendaii shchodo vyvchennia osobystosti. Vyznachni osobystosti v istorii Ukrainy, 1 [Methodical recommendations for the study of personality. Outstanding personalities in the history of Ukraine, 1], K.yiv: Editorial Board of General Pedagogical Newspapers, 138 s. [in Ukrainian].

Tobolin, V., 1999. Vyvchennya zhyttya i diyal'nosti istorychnykh osib cherez vykorystannya skhem-portretiv [Study of life and work of legal entities through the use of portrait schemes], *Istoriya v shkolakh Ukrayiny* [History in schools of Ukraine], 1, 25-28. [in Ukrainian].

Voloshchuk, M. M., 2017. Kniaz i korol Danylo Romanovych u zhytti mista Halycha 13 storichchia [Prince and King Danylo Romanovych in the life of the city of Halych in the 13th century], *Galich*, 2, 127-146. [in Ukrainian].

FORMATION OF STUDENTS' HISTORICAL AWARENESS OF PRINCE DANYLO ROMANOVYCH DURING THE HISTORY OF UKRAINE CLASSES IN 7TH GRADE: THE ROLE OF AESTHETIC MEANS OF TEACHING IN THE FORMATION OF CULTURAL COMPETENCE

Ihor Koliada

Doctor of Historical Sciences,
Professor of the Department of Methods of Teaching Social Disciplines and Gender Education,
National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv

Stepan Borchuk

Doctor of Historical Sciences,
Professor of the Department of World History,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk

Yanina Kambalova

Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor of the Department of Methods of Teaching Social Disciplines and Gender Education,
National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv

Liudmyla Drohomiretska

Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor of the Department of History of Ukraine and Methods of Teaching History,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk

Abstract. *An involvement of aesthetic means of teaching history with the opportunities of innovative technologies, in particular multimedia, promotes deeper mastering of the material in the process of studying the life of a certain historical personality. The authors of the article propose methodological methods of applying innovative approaches to the usage of aesthetic means of teaching history in the formation of figurative awareness of Prince Danylo Romanovych in studying the history of Ukraine in 7th grade. The purpose of the study is to analyze the historical methods of mastering historical material about Prince Danylo Romanovych using the works of literature, music, painting and sculpture. During their work the authors of the article used theoretical methods of generalization and comprehension of collected information – analysis and synthesis of facts from the life of Prince Danylo Romanovych, which were described in literary sources, comparison and modeling the methods of forming historical awareness with the help of aesthetic means. The article result is the creation of practical usage examples of working with literature and art works methods in Ukrainian history classes, in particular during the studying of materials dedicated to the prominent figure in the history of Ukraine – the Prince Danylo Romanovych. There have been proposed the latest approaches to the formation of awareness of historical personalities in history classes on the example of an outstanding historical figure of Ukrainian history – Prince Danylo Romanovych. The role of aesthetic learning tools in the process of forming cultural competence was*

demonstrated as well. Materials of the article can be used by the authors of textbooks and methodical recommendations of history of Ukraine course. In the process of writing the article, the authors concluded that the application of aesthetic means of teaching history through usage of innovative approaches in Ukrainian history classes contributes to the formation of students' cultural competence education, diversifies their education activities, increase the imagery of the material being studied, helps the teacher fully implement the competency approach in the conditions of the New Ukrainian school.

Keywords: *historical personality, aesthetic means of teaching history, fiction, methodological techniques, multimedia board.*

<https://doi.org/10.31392/VAN-2022.39-42.03>
УДК 94:352(477.5)«16»

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МАТЕРІАЛЬНОЇ ТА ФІНАНСОВОЇ ОСНОВИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТ.

Данькевич Віта Григорівна

кандидат педагогічних наук, викладач історії,
Київський професійно-педагогічний фаховий коледж імені Антона Макаренка,
м. Київ
e-mail: vitadan76@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-1950-7015>

***Анотація.** У статті висвітлено процес розвитку місцевого самоврядування Лівобережної України в другій половині XVII ст., що існувало в формі сільського, міського та козацького самоврядування. Зазначається, що органи козацького самоврядування на рівні полків і сотень в згаданий період поступово перетворюються на органи державної влади, а полковники, і в багатьох випадках сотники, призначаються на посади гетьманською адміністрацією. Водночас, на рівні населених пунктів, паралельно з сільським і міським самоврядуванням на чолі з війтом, продовжують функціонувати козацькі самоврядні громади на чолі з виборними городовими та сільськими отаманами, які не мали сталої матеріальної та фінансової бази. Особлива увага в даній публікації приділяється вивченню матеріальної та фінансової основи міського самоврядування, включаючи міста, що в другій половині XVII ст. продовжували користуватися Магдебурзьким правом, серед них Київ, Чернігів, Ніжин, Переяслав, Стародуб тощо. В цих містах місцеве самоврядування в згаданий період розвивалося повною мірою і забезпечувалося стабільною матеріальною та фінансовою базою. Було встановлено, що основою формування бюджетних надходжень органів місцевого самоврядування були місцеві податки і збори, які надходили до міських бюджетів з торгівлі, промислів та ремісничої діяльності. Водночас, для забезпечення зростаючих видатків на державні потреби та утримання органів міського самоврядування гетьманська адміністрація передавала на користь міст доходи з міських млинів та звільняла на деякий час міста від сплати оренди за шинкування акцизними товарами. Разом з тим, монопольне право на продаж горілки та інших акцизних товарів на території міст було важливою частиною надходжень до міських бюджетів. Нарешті, упродовж другої половини XVII ст. в управління багатьох магистратів і ратуш були передані навколишні села, з яких органи міського самоврядування брали певні натуральні та грошові збори на покриття власних видатків.*

***Ключові слова:** війт, козацьке самоврядування, козацький отаман, магистрат, місцеве самоврядування, місцеві податки і збори, Магдебурзьке право, ратуша, самоврядування сільських громад.*

Постановка проблеми. Становлення незалежної України ознаменувало собою розвиток місцевого самоврядування як основи демократичних перетворень та формування громадянського суспільства в нашій державі. Проголосивши курс на європейську інтеграцію та ратифікувавши в 1997 р. Європейську хартію місцевого самоврядування, Україна зобов'язалася всіляко сприяти розвитку цього

інституту. Водночас, в останні роки було прийнято цілу низку нормативно-правових актів, спрямованих на подальший розвиток інституту місцевого самоврядування в Україні, серед них Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади (2014 р.), яка передбачає наділення представницьких органів місцевого самоврядування ширшими повноваженнями, особливо матеріальними та фінансовими ресурсами для вирішення найважливіших соціально-економічних та гуманітарних проблем територіальних громад [Концепція, 2014]. Крім цього, була створена необхідна нормативно-правова база, яка прискорила процес формування потужних, матеріально спроможних об'єднаних територіальних громад по всій Україні, що дало поштовх до реального відродження місцевого самоврядування в нашій державі, яке розвивалося упродовж століть та було зведене нанівець радянською владою.

Як свідчить історичний досвід, місцеве самоврядування в Україні має давні традиції, а його витoki пов'язані з родоплемінним ладом, який існував на території України в додержавний період, а в часи Київської Русі самоврядування розвинулося у формі міських та сільських територіальних громад, а також віча. У наступні століття місцеве самоврядування в Україні набуло подальшого розвитку в формі Магдебурзького права, яке було надане польською та литовською владою найбільшим містам України, в тому числі Києву, Львову, Кам'янцю-Подільському, Чернігову, Ніжину тощо. З утворенням Української козацької держави – Гетьманщини місцеве самоврядування в Україні набуло специфічних ознак, що було пов'язано, з одного боку, з полково-сотенним устроєм, який зберігався на території Лівобережної України до кінця XVIII ст., а з іншого боку, існуванням сільського та міського самоврядування, при цьому в найбільших містах Гетьманщини продовжувало діяти Магдебурзьке право, яке гарантувалося гетьманською владою, а стабільна матеріальна та фінансова основа дозволяла міській владі ефективно виконувати самоврядні функції.

Метою даної публікації є висвітлення особливостей формування матеріальної та фінансової основи місцевого самоврядування в Лівобережній Україні в другій половині XVII ст., передусім міського населення, де самоврядні традиції були найбільшою мірою втілені в життя. Для досягнення поставленої мети пропонується розглянути наступні **завдання**:

- висвітлити особливості місцевого самоврядування в Лівобережній Україні в другій половині XVII ст.;
- розкрити основні джерела грошових доходів органів місцевого самоврядування в згаданий період;
- охарактеризувати інші види матеріального забезпечення органів місцевого самоврядування, передусім міст Лівобережної України, в другій половині XVII ст.

Історіографічний огляд. Питання місцевого самоврядування в Лівобережній Україні в другій половині XVII ст., коли цей інститут ще розвивався повною мірою, а вплив московської влади на українські землі був незначним, розглядалося в працях багатьох вітчизняних дослідників, в тому числі П. Гураль, К. Ємельяненко, І. Козюра та О. Лебединської, В. Кравченка та М. Пітцика, В. Куйбіди тощо [Гураль, 2008; Ємельяненко, 2016; Козюра, Лебединська, 2003; Кравченко, Пітцик, 2005; Куйбіда, 2001].

Правові аспекти функціонування місцевого самоврядування в Лівобережній Україні висвітлив в своїх публікаціях О. Вовк [Вовк, 2019, с. 33-42; Вовк, 2019а, с. 7-13], водночас матеріальна і фінансова основа місцевого самоврядування, без якої територіальні громади не могли ефективно виконувати власні повноваження, є недостатньо вивченою, хоча матеріальне становище населення Гетьманщини певною мірою розглядалося в працях В. Борисенка, В. Дядиченка, О. Компан, В. Утвенка [Борисенко, 2010; Дядиченко, 1959; Компан, 1963; Утвенко, 2005; Утвенко, 2007].

Виклад основного матеріалу. Національно-визвольна війна українського народу під проводом Б. Хмельницького (1648 – 1657 рр.) призвела до кардинальних змін в суспільно-політичному, соціально-економічному та культурному житті України. Не минули ці зміни й інститут місцевого самоврядування, яке, з одного боку, продовжувало розвиватися у формі сільських та міських громад, а з іншого боку, полково-сотенний устрій Гетьманщини, при якому полки та сотні були не лише військовими, а й адміністративно-територіальними одиницями, зумовив існування в Україні козацького самоврядування з виборними полковими та сотенними урядами. Разом з тим, упродовж другої половини XVII ст. в умовах централізації державної влади на території Лівобережної України спостерігається послаблення козацького самоврядування, коли полковники, а в багатьох випадках й сотники, не обиралися «козацьким товариством», а безпосередньо призначалися на займані посади гетьманською адміністрацією. Проте, на відміну від XVIII ст., коли після поразки гетьмана І. Мазепи під Полтавою в 1709 р. царський уряд суттєво обмежив автономію України і дедалі більше втручався в призначення на урядові посади в Гетьманщині, в другій половині XVII ст. виборність сотників та сотенних урядів не була рідкістю, а в Полтавському полку в згаданий період полковники продовжували обиратися серед місцевої козацької старшини [Утвенко, 2017, с. 148].

У містах і селах, де значна частина, а в ряді населених пунктів і більшість населення, належала до козацького стану, козацьке самоврядування представляли виборні городові та сільські отамани, про яких неодноразово згадується в тогочасних джерелах, передусім універсалах українських гетьманів. Влада городових та сільських отаманів не поширювалася на міщан і селян, а обмежувалася лише козацьким станом. При цьому специфіка козацької служби зумовила утримання цього інституту козацького самоврядування, як і відбування військової повинності, за власний рахунок, водночас, на утримання полкових та сотенних урядів йшла частина податкових зборів і навіть виділялися окремі промисли та села, які будучи спочатку «ранговими» (надавалися козацькій старшині на час займання нею тієї чи іншої посади), згодом стали приватною власністю козацької старшини, яка упродовж століття поступово перетворюється на державних службовців [Універсали українських гетьманів, 2004; Універсали Івана Мазепи, 2002; Утвенко, 2005, с. 12; Гуржій, 1994, с. 16].

Паралельно з козацьким самоврядуванням у другій половині XVII ст. на території Лівобережної України було поширене самоврядування сільських і міських громад на чолі з виборним війтом, при цьому самоврядування сільських громад мало обмежений характер і зводилося до представлення війтом інтересів громади перед урядовцями, а також світськими та духовними землевласниками, насамперед, щодо відбування селянами повинностей перед державою («Військом Запорозьким») і землевласниками, а також сплати ними податкових зборів. Нерідко

сільські громади вирішували дрібні майнові та судові справи, а також виконували на місцях поліцейські функції [Гуржій, Реєнт, Шапошнікова, 2018, с. 65-67].

Особливого розвитку місцеве самоврядування в згаданий період набуло в найбільших містах Лівобережної України, де, як вже зазначалося, продовжувало функціонувати Магдебурзьке право, надане в попередні століття литовськими князями і польськими королями. Упродовж другої половини XVII ст. самоврядування міст постійно підтверджувалося гетьманськими універсалами та грамотами московських царів. На думку В. С. Куйбіди, вимоги міського населення в основному зводилися до того, щоб, «по-перше, закріпити давні міські привілеї, зокрема самоврядування з виборним війтом та бурмистрами, а також весь міський устрій, по-друге, звільнитися від державних податків і військових обов'язків, по-третє, зберегти монополію на ремесла, міські промисли й торгівлю, по-четверте, розширити свої землеволодіння» [Куйбіда, 2001, с. 40].

Загалом, у другій половині XVII ст. до 20 міст Лівобережної України користувалися Магдебурзьким правом, серед них Київ, Чернігів, Ніжин, Короп, Кролевець, Стародуб, Остер, Козелець, Новгород-Сіверський, Погар, Почеп, Переяслав, Гадяч та інші. Магдебурзьке право передбачало, «крім створення органу місцевого самоврядування – магістрату на чолі з війтом, власне судочинство, ведення господарських справ, включаючи право збирання місцевих податків і зборів, володіння землею, пільги для ремісників та торгівців. До складу міського уряду, крім війта, входили бурмистри, райці, лавники, міський писар, городничий та інші посадові особи. Разом з тим, частина міст Лівобережної України в згаданий період, серед них Миргород, Лубни та Пирятин, втратили Магдебурзьке право» [Дядиченко, 1959, с. 181, 283; Гуржій, Чухліб, 1999, с. 93; Компан, 1963, с. 148-149].

Міста Лівобережної України, які користувалися Магдебурзьким правом, звільнялися від юрисдикції полковників, хоча полкова адміністрація упродовж другої половини XVII ст. постійно втручалася в справи магістратів. До обрання війта залучалося все населення міста, а судові справи серед міщан вирішувалися за участю війта та лавників. Магдебурзьке право, підтверджене гетьманськими універсалами та царськими грамотами, гарантувало містам, які користувалися цим правом, стабільну матеріальну та фінансову основу. Ці міста отримали у власність поля, сінокоси, ліси, а основна частина місцевих податків, які збиралися з ремісників, торговельних операцій під час проведення торгів та ярмарків, в тому числі «мито з привозного краму, з ремісників, з заїжджих дворів та лазень, з млинів, броварів, цегельень, так зване “мостове”, “вагове”, “комірне” йшла на утримання органів міського самоврядування» [Руденко, Козюра, Ткаленко, Маргасова, 2016, с. 29; Ємельяненко, 2016, с. 184].

Проте більшість міст Лівобережної України в зазначений період не користувалися Магдебурзьким правом, а їхні органи самоврядування – ратуші хоча й мали структуру управління, подібну до магістратських міст та певні доходи з ремесла і торгівлі, значною мірою залежали від полкових і сотенних адміністрацій [Утвенко, 2017, с. 148-149].

Про розмір місцевих податків і зборів, які надходили до бюджетів міст, свідчать царські грамоти та гетьманські універсали, видані на підтвердження «давніх прав та вольностей». Приміром, у царській грамоті Стародубу (1668 р.), в якій підтверджувалося Магдебурзьке право, визначалися податки, що мали збиратися

на користь міста: «с проижжих с воза по четири денги, с вещеого товара по четири ж денги с пуда, а хто мимо едет с товаром, с тех по две денги мостового, по две денги з воза» [Генеральне слідство про маєтності Стародубського полку, 1929, с. 324]. Подібний документ отримали в 1695 р. переяславські урядовці з правом збирати «весового с пуда по четири денги, с ведра по две копейки, скотное с куфи вина по золотому, с продажи лошадей и биков и яловиц по две денги, от четверика или от осмачки всякого збожжа належаций поковшевий даток, от закладу воску по два алтини...» [ІР НБУВ, ф. 1, спр. 54628, арк. 429].

У 1698 р. гетьман І. Мазепа видає універсал, яким закріплює за ніжинським магістратом «вагового от каменя по шагу, повідеркового от ведра по чеху, скотного от куфи горілки золотих, от бочки вина по давньому квітового, от вару пива с козака шагъ, а з мужика золотий, поводового от проданя коня, албо вола и яловиці чехъ, помірное от осмачки пашни лядзкая, от закладу воску по три шаги...» [Універсали Івана Мазепи, 2002, с. 306].

Тобто, податки з торговельних операцій та ремісничої діяльності, які надходили до бюджетів міст, були прототипом місцевих податків і зборів та забезпечували певну фінансову базу органів міського самоврядування Гетьманщини. Разом з тим, для зміцнення фінансової основи місцевого самоврядування гетьманська адміністрація передавала частину державних податків і зборів до міських бюджетів. Як правило, це була частина орендних зборів, які в другій половині XVII ст. сплачували міста до державного бюджету («військового скарбу») за право продажу горілки, тютюну та дьогтю на власній території. В останній чверті XVII ст. із 1 тис. польських золотих (200 московських карбованців), які гадяцькі міщани щорічно віддавали за право шинкування на території міста, частина коштів була закріплена за місцевим бюджетом; зінківські міщани щорічно отримували на міські потреби по 250 золотих (половину суми орендних зборів), а до бюджету Чернігова щорічно надходило 200 карб. (ще 200 карб. отримувала полкова адміністрація, натомість 300 карб. надходило до державного бюджету). Переяславський магістрат упродовж 1680 р. одержував за право продажу горілки на території міста по 5 золотих з міщан і по 3 золотих з козаків [Утвенко, 2007, с. 40].

Важливим джерелом доходів органів місцевого самоврядування в Лівобережній Україні в другій половині XVII ст. був роздрібний продаж акцизних товарів (горілки, тютюну та дьогтю) на території міста, при цьому за право такої торгівлі територіальні громади міст, а в деяких випадках і сільських населених пунктів, сплачували до військового скарбу орендні збори, запроваджені на всій території Лівобережної України гетьманом І. Самойловичем в 1686 р. [Універсали українських гетьманів, 2004, с. 821-823]. До цього часу орендні збори за право роздрібної торгівлі підакцизними товарами встановлювалися лише для окремих міст, а дозвіл на цю торгівлю щорічно регулювався гетьманськими універсалами. Крім представників магістрату на території того чи іншого міста ніхто не мав права тримати шинки, водночас, козацькі громади на чолі з городовим отаманом, користуючись «правами та вольностями», наданими їм за військову службу, мали право виробництва та оптового продажу підакцизних товарів. У свою чергу, кошти отримані органами міського самоврядування від шинкування горілкою, тютюном і дьогтем, йшли на потреби міст, про що згадується в тогочасних джерелах.

Скажімо, у 1680 р. надаючи своїм універсалом Переяславу право на шинкування горілкою, тютюном та дьогтем без сплати орендних зборів до державного бюджету, гетьман І. Самойлович зазначав, що доходи від шинкування мали бути спрямовані на «приспособление потребних для оборони городовое запасовъ». Подібні дозволи переяславський магістрат отримав і в 1681 р., 1683 р. та 1684 р. «ку поратунку тамошнимъ расходамъ... на сполную всего міста Переясловского потребу...» [Універсали українських гетьманів, 2004, с. 754, 764-765, 792-793, 795-796].

Продаж акцизних товарів, насамперед горілчаних виробів, давав можливість магістратам та ратушам покривати значну частину видатків органів місцевого самоврядування, пов'язаних з обороною та благоустроєм міст, а також виконанням міським населенням державних повинностей. Водночас, монопольне право на продаж акцизних товарів на території міст зумовило протистояння органів міського самоврядування з козацькими громадами, які користуючись правом вільного виготовлення акцизних товарів, здійснювали їх нелегальний продаж на території міст, тим самим підриваючи монопольне право магістрату на шинкування та зменшуючи доходи бюджетів органів міського самоврядування. Особливо запеклим в другій половині XVII ст. було протистояння київського магістрату з місцевою козацькою громадою за право шинкувати на території міста, про що свідчать численні скарги київських міщан до гетьманської адміністрації та відповідні універсали, видані українськими гетьманами, в яких козакам заборонялося шинкувати горілкою в Києві. Так, в 1672 р. та 1684 р. гетьман І. Самойлович заборонив київським козакам шинкувати горілкою на території міста, водночас дозволив вільний продаж пива та меду [Універсали українських гетьманів, 2004, с. 643, 804-805].

Але, не дивлячись на гетьманські погрози, київська козацька громада продовжувала шинкувати горілкою, завдаючи тим самим значних збитків магістратові, який за право роздрібного продажу акцизних товарів щорічно сплачував до державного бюджету значну суму грошей, що змусило гетьмана І. Мазепу видати декілька універсалів (1688 р., 1691 р., 1694 р.), в яких він суворо забороняв козакам нелегально шинкувати горілкою, погрожуючи конфіскацією їхнього майна і навіть виключенням з козацького реєстру. При цьому гетьман підкреслював важливість доходів від шинкування київського магістрату, який «не маючи жаднихъ на місто ані млиновъ зъ одной тилко ратушной арендовой прибили, всякіи повинности, якъ належить, отбывають, да и тую аренду свою певною суммою въ казну господарскую оплачуютъ и стіни городовые кгрунтуютъ...» [Універсали Івана Мазепи, 2002, с. 136-137, 213-214, 268-269].

Разом з тим, постійні універсали українських гетьманів київським міщанам на монопольне право шинкувати акцизними товарами на території міста свідчили про те, що козацька громада Києва ігнорувала заборони влади, при цьому гетьманська адміністрація не притягувала козаків до відповідальності, зважаючи на те, що виконання ними військової повинності потребувало значних фінансових ресурсів.

Надходження від продажу акцизних товарів складали значну частку доходів і деяких сільських громад, а у Борзнянській сотні Ніжинського полку на початку 90-х рр. XVII ст. шинкуванням горілкою займалися усі села, які сплачували гетьманові

за таке право досить значну на той час грошову суму в 1200 польських золотих на рік [Універсали Івана Мазепи, 2002, с. 191].

Крім надходжень до бюджетів міст місцевих податків і зборів, а також коштів від шинкування горілкою та іншими акцизними товарами, важливою складовою матеріальної основи органів міського самоврядування були натуральні та грошові доходи з сіл, які гетьманська адміністрація передавала у підпорядкування магістратів, а також прибутки з млинів. Отримані доходи органи місцевого самоврядування спрямовували на виконання містами державних повинностей. При цьому, за окремими містами гетьманська адміністрація та царський уряд закріплювали декілька сіл, а кількість млинів, доходи від яких гетьманський уряд передавав на користь органів міського самоврядування, могла доходити до п'яти. Вивчаючи тогочасні джерела можна дійти висновку, що адміністрації міст, особливо тих, які користувалися Магдебурзьким правом, прагнули зберегти свої майнові права, постійно звертаючись до гетьманської влади та царського уряду. У зв'язку з цим, кожен новообраний гетьман видавав універсали з підтвердженням прав того чи іншого міста на управління навколишніми селами, а також на одержання прибутків з міських млинів, які мали надходити до державного бюджету. Особливих успіхів у цьому досягли полкові міста, більшість з яких користувалися Магдебурзьким правом. Розглянемо детальніше матеріальне забезпечення деяких з них.

У 1668 р. гетьман І. Брюховецький підтвердив право за магістратом Стародуба збирати доходи з двох міських млинів, які знаходилися на річках Бабинці та Ваблі. Підтверджуючі давні права стародубських міщан наступник Брюховецького І. Самойлович у 1672 р. закріпив за містом прибутки вже з п'яти млинів, а також надав у підпорядкування магістрату села Кустичі та Сергіївку. Більш того, гетьман звільнив стародубських купців від торговельних мит. Прибутки з млинів і сіл призначалися на «розніе міста Стародубовского потреби, а звалца на приняте войскових и от насъ (гетьмана) высланных людей...». Отримавши гетьманську булаву в 1687 р. І. Мазепа підтвердив за стародубським магістратом усі майнові права, надані місту його попередником [Універсали українських гетьманів, 2004, с. 362, 623; Універсали Івана Мазепи, 2002, с. 91-92].

У 1660 р. ніжинський магістрат отримав від Ю. Хмельницького підтвердження права на села Плоске, Синяків, Хороше озеро, Крути, Печі та Кагарликів, а також на млини і доходи від промислів, надані його батьком Б. Хмельницьким. У наступні десятиліття майнові права ніжинських міщан були закріплені гетьманською адміністрацією та московським урядом, а гетьман І. Мазепа у 1698 р., підтверджуючи право Ніжина на збирання доходів з шести сіл та двох млинів, закріпив за містом ще фіксовані торговельні збори [Універсали українських гетьманів, 2004, с. 156-157; Універсали Івана Мазепи, 2002, с. 305-306].

Подібними майновими правами в другій половині XVII ст. користувалися й ряд інших міст Лівобережної України, як магістратських, так і ратушних, які не мали Магдебурзького права, серед них Погар Стародубського полку (у 1669 р. отримало від гетьмана Д. Многогрішного села Чауси і Яковлевичі та доходи з млина) [Універсали українських гетьманів, 2004, с. 490]; полковий Чернігів (у 1672 р. гетьман І. Самойлович закріпив за містом села Петрушин, Свин, Киселівку, Березянку та Хмельницю, озера, доходи з перевозу через р. Десну, два млини та інші

земельні угіддя, при цьому певна кількість землі та окремі села були надані на утримання війта, бурмистрів та міського писаря) [Універсали українських гетьманів, 2004, с. 645]; Борзна Ніжинського полку (у 1673 р. отримало прибутки з двох млинів «для військових потреб росходи») [Універсали українських гетьманів, 2004, с. 669]; полкові Прилуки (у 1673 р. та 1682 р. місто отримало від гетьмана І. Самойловича універсали на збирання прибутку з млина на «прийомання вшеляких військових людей», а в 1687 р. гетьман І. Мазепа підтвердив це право) [Універсали українських гетьманів, 2004, с. 670; ІР НБУВ, ф. 1, спр. 54350, арк. 9; Універсали Івана Мазепи, 2002, с. 101], Березна Чернігівського полку (у 1688 р. отримало право на збирання прибутків з Чепелівського млина) [Універсали Івана Мазепи, 2002, с.129] тощо.

Нарешті, села, підпорядковані міській владі (так звані магістратські та ратушні села), зобов'язані були щорічно вносити до міських бюджетів певну кількість грошових і натуральних зборів. Приміром, села, які були в підпорядкуванні стародубського магістрату, сплачували щорічно по 75 золотих та 4 пуди меду з кожного бортного дерева; села батуринської ратуші, крім натуральних внесків, платили по 1-2 гривні в залежності від добробуту селянських господарств, а жителі села Подища вносили спочатку до бюджету Прилук 4,5 карб., але наприкінці XVII ст., у зв'язку з різким зменшенням чисельності населення села, сума внесків скоротилася втричі [Утвенко, 2007, с. 40; Борисенко, 1986. с. 186].

Висновки. Отже, особливості місцевого самоврядування Лівобережної України в другій половині XVII ст. полягали в тому, що воно існувало в формі сільського, міського та козацького самоврядування, при цьому в частині міст України продовжувало функціонувати Магдебурзьке право, підтверджене гетьманськими універсалами та грамотами московських царів. Разом з тим, різні форми самоврядування розвивалися в цей період незалежно одна від одної, а на території сільських та міських населених пунктів, паралельно з сільським і міським самоврядуванням на чолі з виборним війтом, існувало самоврядування козацьких громад на чолі з виборними сільськими та городовими отаманами. Водночас, козацьке самоврядування на рівні полків та сотень упродовж зазначеного періоду поступово зводилося нанівець, полковників та значну частину сотників, разом із відповідними урядами, все більше призначала гетьманська адміністрація, в результаті чого створювалася чітка вертикаль виконавчої влади, а полкова та сотенна старшини поступово перетворювалися на державних службовців з відповідним фінансуванням з державного бюджету.

Разом з тим, сільське та козацьке самоврядування в згаданий період не мало стабільної матеріальної та фінансової основи, на відміну від українських міст, незалежно від того чи користувалися вони Магдебурзьким правом (магістратські міста) чи такого права вони не мали (ратушні міста), хоча структура органів місцевого самоврядування обох категорій українських міст суттєво не відрізнялася.

Враховуючи те, що міщани, як і сільське населення, були обкладені різноманітними податковими зборами та виконували повинності на користь держави, які постійно зростали в умовах ведення нескінченних війн, особливо в останні десятиліття XVII ст., міському самоврядуванню була необхідна стабільна матеріальна і фінансова основа (сільське населення мало для цього власне господарство, з якого віддавало частину доходів на користь «Війська Запорозького»

у вигляді податків і виконувало різноманітні роботи, натомість козацькі громади за власний кошт відбували військову службу). На відміну від сільського населення та більшості козаків, міщани займалися значною мірою ремеслом і торгівлею, а земельні угіддя міст в багатьох випадках були обмеженими, тому актуальним для них завжди було створення надійної матеріальної та фінансової бази, яка б забезпечувала покриття усіх видатків органів міського самоврядування.

Упродовж другої половини XVII ст. органи міського самоврядування, яке було найбільш розвиненим у Гетьманщині, особливо магістратські міста, мали декілька джерел доходів:

1. Фіксовані торговельні та ремісничі збори («мостове», «вагове», «комірне», мито з привозного краму, з ремісників, з заїжджих дворів та лазень, з млинів, броварів, цегельні тощо), які постійно підтверджувалися гетьманськими універсалами та грамотами московських царів і, по-суті, були прототипом місцевих податків та зборів.

2. Передача гетьманською адміністрацією частини державних податків та зборів на користь міст, зокрема доходів з міських млинів, а також звільнення міст на деякий час від сплати орендних зборів за право шинкування горілкою та іншими підакцизними товарами (також практикувалося закріплення частини орендних зборів за бюджетами деяких міст).

3. Доходи від монопольного продажу магістратськими і ратушними урядами горілки, тютюну та дьогтю на території міст у разі сплати ними орендних зборів до державного бюджету або без сплати оренди.

4. Передача в міське управління гетьманською адміністрацією та/або царським урядом навколишніх сіл, які долучалися до виконання містами державних повинностей, а в багатьох випадках вносили певні кошти до міських бюджетів. Перебування сільських населених пунктів та міста під єдиним управлінням магістрату чи ратуші при збереженні інституту сільського в'їта можна вважати зародком створення об'єднаних територіальних громад, яке набуло поширення в сучасній Україні.

Зрештою, як свідчать тогочасні офіційні документи, перераховані джерела надходжень до міських бюджетів дозволяли органам міського самоврядування покривати основну частину видатків, пов'язаних з державними та міськими справами, а також утримувати адміністрації міст.

У **перспективі** потребують глибшого дослідження взаємовідносини козацьких громад з сільським і міським самоврядуванням, а також взаємовідносини міського самоврядування Лівобережної України з гетьманським урядом і царською адміністрацією в питанні відстоювання прав міщан, в тому числі майнових.

Список використаних джерел та літератури

Борисенко, В., 2010. *Соціально-економічний розвиток Лівобережної України в другій половині XVII ст.* Київ: Наукова думка, 263 с.

Вовк, О., 2019. Джерела міського права Гетьманщини другої половини XVII–XVIII століть: історико-правовий аналіз. *Часопис Київського університету права*, 1, с. 33-42.

Вовк, О., 2019а. Універсали як джерело міського права Гетьманщини другої половини XVII–XVIII століть. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*, 4, с. 7-13.

Генеральне слідство про маєтності Стародубського полку, 1929. *Український Архів. Видає археографічна комісія ВУАН*, Т.1. XII, 576 с.

- Гураль, П., 2008. *Територіальна громада в Україні. Історико-правове дослідження. Монографія*, Львів: Львів ДУВС «Край», 468 с.
- Гуржій О., 1994. *Еволюція соціальної структури селянства Лівобережної та Слобідської України (друга половина XVII – XVIII ст.)*, Київ, 107 с.
- Гуржій О., Реєнт О., Н. Шапошнікова Н., 2018. *Нариси з історії розвитку виробничих відносин і торгівлі в Україні (друга половина XVII – початок XX ст.)*, Київ: Інститут історії України НАН України, 365 с.
- Гуржій, О., Чухліб, Т., 1999. *Гетьманська Україна. Україна крізь віки*, Київ: Альтернативи, Т.8, 302 с.
- Дядиченко, В., 1959. *Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII – початку XVIII ст.*, Київ: Вид. АН УРСР, 532 с.
- Ємельяненко, К., 2016. *Формування самоврядування українського села в XI – XX століттях. Підприємництво, господарство і право. Конституційне право*, 6, 182-187.
- Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (ІР НБУВ). Ф.1: Колекція О. Лазаревського.
- Козюра, І., Лебединська О., 2003. *Місьцеве самоврядування в Україні (становлення та розвиток): Навч. посіб.*, Ужгород: Патент, 224 с.
- Компан, О., 1963. *Міста України в другій половині XVII ст.*, Київ: Вид-во Акад. наук УРСР, 388 с.
- Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, 2014 [Електронний ресурс]: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80> (дата звернення: 27. 12. 2021)
- Кравченко, В., Пітцик, М., 2005. *Місьцеве самоврядування в Україні: історія, сучасність, перспективи розвитку*, Київ, 618 с.
- Куйбіда, В., 2001. *Конституційно-правові проблеми міського самоврядування в Україні*, Львів: Літопис, 376 с.
- Руденко, О., Козюра, І., Ткаленко, Н., Маргасова, В., 2016. *Історія та теорія місцевого самоврядування : навч. посібн.*, Київ: Кондор-Видавництво, 226 с.
- Універсали Івана Мазепи 1687 – 1709, 2002. [голов. ред. П. Сохань]. Київ: Львів: НТШ, Кн. 1. [упоряд. І. Бугич]. [Б. м.]: [б.в.], 780 с.
- Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657 – 1687), 2004. [упоряд. І. Бугич [та ін.]]; голова ред. кол. П. Київ: Львів: НТШ, 1087 с.
- Утвенко, В., 2017. *Теорія та історія місцевого самоврядування: Навч. посібник*, Київ: ДП "Вид. дім "Персонал", 234 с.
- Утвенко, В., 2007. *Фінансова система міст Гетьманату другої половини XVII – початку XVIII ст. Наукові праці МАУП, 1 (15), 38-42.*
- Утвенко, В., 2005. *Формування української фіскальної системи в добу Гетьманщини (друга половина XVII – початок XVIII ст.)*: Автореф. ... канд. іст. наук, Київ, 19 с.

References

- Borysenko, V., 2010. *Sotsialno-ekonomichnyy rozvytok Livoberezhnoyi Ukrayiny v druhiy polovyni XVII st. [Socio-economic development of the Left Bank of Ukraine in the second half of the XVII century]*, Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
- Dyadychenko, V., 1959. *Narysy suspilno-politychnoho ustroyu Livoberezhnoyi Ukrayiny kintsya XVII – pochatku XVIII st. [Essays on the socio-political system of the Left Bank of Ukraine in the late XVII – early XVIII centuries]*, Kyiv: Vyd. AN URSR. [in Ukrainian].
- Heneralne slidstvo pro mayetnosti Starodubskoho polku [General Investigation of the Estates of the Starodub Regiment], 1929. *Ukrayinskyy Arkhiv. Vydaye arkheohrafichna komisiya VUAN*, T.1. XII. [in Ukrainian].
- Hural, P., 2008. *Terytorialna hromada v Ukrayini. Istoryko-pravove doslidzhennya. Monohrafiya [Territorial community in Ukraine. Historical and legal research. Monograph]*, Lviv: Lviv DUVS "Kray". [in Ukrainian].
- Hurzhiy O., 1994. *Evolutsiya sotsialnoyi struktury selyanstva Livoberezhnoyi ta Slobidskoyi Ukrayiny (druha polovyna XVII – XVIII st.) [Evolution of the social structure of the peasantry of the Left Bank and Slobidska Ukraine (second half of the XVII - XVIII centuries)]*, Kyiv, 107 s. [in Ukrainian].

- Hurzhiy, O., Chukhlib, T., 1999. *Hetmanska Ukrayina [Hetman Ukraine], Ukrayina kriz viky*, Kyiv: Alternatyvy, T.8. [in Ukrainian].
- Hurzhiy O., Reyent O., N. Shaposhnikova N., 2018. *Narysy z istoriyi rozvytku vyrobnychkykh vidnosyn i torhivli v Ukrayini (druha polovyna XVII – pochatok XX st.) [Essays on the history of industrial relations and trade in Ukraine (second half of the XVII – early XX century)]*, Kyiv: Instytut istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny. [in Ukrainian].
- Instytut rukopysu Natsionalnoyi biblioteky Ukrayiny im. V. I. Vernadskoho [Institute of Manuscripts of the National Library of Ukraine named after V.I. Vernadsky] (IR NBUV). F.1: Kolektsiya O. Lazarevskoho. [in Ukrainian].
- Kompan, O., 1963. *Mista Ukrayiny v druhyi polovyni XVII st. [Cities of Ukraine in the second half of the XVII century]*, Kyiv: Vyd-vo Akad. nauk URSR. [in Ukrainian].
- Kontseptsiya reformuvannya mistsevoho samovryaduvannya ta terytorialnoyi orhanizatsiyi vlady v Ukrayini [The concept of reforming local self-government and territorial organization of power in Ukraine], 2014 Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80> [in Ukrainian].
- Kozyura, I., Lebedynska O., 2003. *Mistseve samovryaduvannya v Ukrayini (stanovlennya ta rozvytok): Navch. Posib. [Local self-government in Ukraine (formation and development): Textbook. Manual.]*, Uzhhorod: Patent. [in Ukrainian].
- Kravchenko, V., Pittsyk, M., 2005. *Mistseve samovryaduvannya v Ukrayini: istoriya, suchasnist, perspektyvy rozvytku [Local self-government in Ukraine: history, modernity, prospects for development]*, Kyiv. [in Ukrainian].
- Kuybida, V., 2001. *Konstytutsiyno-pravovi problemy miskoho samovryaduvannya v Ukrayini [Constitutional and legal problems of urban self-government in Ukraine]*, Lviv: Litopys. [in Ukrainian].
- Rudenko, O., Kozyura, I., Tkalenko, N., Marhasova, V., 2016. *Istoriya ta teoriya mistsevoho samovryaduvannya: navch. posibn. [History and theory of local government: textbook. manual.]*, Kyiv: Kondor-Vydavnytstvo, 226 s. [in Ukrainian].
- Universaly Ivana Mazepy 1687 – 1709 [Universals of Ivan Mazepa 1687 – 1709], 2002. [holov. red. P. Sokhan]. Kyiv: Lviv: NTSH, Kn. 1. [uporyad. I. Butych]. [B. m.]: [b.v.]. [in Ukrainian].
- Universaly ukrayinskykh hetmaniv vid Ivana Vyhovskoho do Ivana Samoilyovycha (1657 – 1687) [Universals of Ukrainian hetmans from Ivan Vyhovsky to Ivan Samoilovich (1657 – 1687)], 2004. [uporyad. I. Butych [ta in.]]; holova red. kol. P. Kyiv: Lviv: NTSH, 1087 s. [in Ukrainian].
- Utvenko, V., 2007. *Finansova systema mist Hetmanatu druhoyi polovyny XVII – pochatku XVIII st. [The financial system of the cities of the Hetmanate of the second half of XVII – early XVIII centuries]* *Naukovi pratsi MAUP, 1 (15)*, 38-42. [in Ukrainian].
- Utvenko, V., 2005. *Formuvannya ukrayinskoyi fiskalnoyi systemy v dobu Hetmanshchyny (druha polovyna XVII – pochatok XVIII st.) [Formation of the Ukrainian fiscal system in the era of the Hetmanate (second half of the XVII – early XVIII centuries)]*: Avtoref. ... kand. ist. nauk, Kyiv, 19 s. [in Ukrainian].
- Utvenko, V., 2017. *Teoriya ta istoriya mistsevoho samovryaduvannya: Navch. posibnyk [Theory and history of local government: Textbook. Manual]*, Kyiv: DP "Vyd. dim "Personal". [in Ukrainian].
- Vovk, O., 2019. *Dzherela miskoho prava Hetmanshchyny druhoyi polovyny XVII – XVIII stolit: istoryko-pravovyy analiz [Sources of urban law of the Hetmanate of the second half of the XVII – XVIII centuries: historical and legal analysis]*, *Chasopys Kyivskoho universytetu prava, 1*, 33-42. [in Ukrainian].
- Vovk, O., 2019a. *Universaly yak dzherelo miskoho prava Hetmanshchyny druhoyi polovyny XVII – XVIII stolit [Universals as a source of urban law of the Hetmanate of the second half of the XVII – XVIII centuries]*, *Aktualni problemy vitchyznyanoi yurysprudentsiyi, 4*, 7-13. [in Ukrainian].
- Yemelyanenko, K., 2016. *Formuvannya samovryaduvannya ukrayinskoho sela v XI – XX stolittiyakh [Formation of self-government of the Ukrainian village in the XI – XX centuries]*, *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo. Konstytutsiyne pravo, 6*, 182-187. [in Ukrainian].

PECULIARITIES OF FORMATION OF MATERIAL AND FINANCIAL BASIS OF LOCAL SELF-GOVERNMENT IN LEFT BANK UKRAINE IN THE SECOND HALF OF XVII CENTURY

Vita Dankevych

Candidate of Pedagogical Sciences, History Lecturer,
Anton Makarenko Kyiv Professional and Pedagogical Vocational College, Kyiv

Abstract. *The article highlights the process of development of local self-government in the Left Bank of Ukraine in the second half of the XVII century, which existed in the form of rural, urban and Cossack self-government. It is noted that the bodies of Cossack self-government at the level of regiments and hundreds in the mentioned period are gradually transformed into bodies of state power, and colonels, and in many cases centurions, are appointed to positions by the Hetman's administration. At the same time, at the level of settlements, in parallel with rural and urban self-government led by the viyt, Cossack self-governing communities led by elected urban and rural atamans, which did not have a stable material and financial base, continue to function. Particular attention in this publication is paid to the study of the material and financial basis of urban self-government, including cities, which in the second half of the XVII century continued to enjoy the Magdeburg law, including Kyiv, Chernihiv, Nizhyn, Pereyaslav, Starodub, and others. In these cities, local self-government in the mentioned period was fully developed and provided with a stable material and financial base. It was established that the basis for the formation of budget revenues of local governments were local taxes and fees, which went to the city budgets for trade, crafts and handicrafts. At the same time, in order to ensure the growing expenditures for state needs and the maintenance of city self-government bodies, the Hetman's administration transferred revenues from city mills to the cities and exempted the city from rent for excise for some time. At the same time, the monopoly right to sell vodka and other excise goods in cities was an important part of revenues to city budgets. Finally, during the second half of the XVII century the surrounding villages were transferred to the management of many magistrates and town halls, from which the city self-government bodies took certain in-kind and monetary fees to cover their own expenses.*

Key words: *viyt, Cossack self-government, Cossack ataman, magistrate, local self-government, local taxes and fees, Magdeburg law, town hall, self-government of rural communities.*

<https://doi.org/10.31392/VAN-2022.39-42.04>
УДК 929:330«1754/1829»

ДІЯЛЬНІСТЬ ДМИТРА ПРОКОПОВИЧА ТРОЩИНСЬКОГО В ІМПЕРАТОРСЬКОМУ ВІЛЬНОМУ ЕКОНОМІЧНОМУ ТОВАРИСТВІ

Захаров Володимир Миколайович

приватний дослідник,

Національна спілка краєзнавців України, Київ

e-mail: theharrowvol84@gmail.com

***Анотація.** Мета розвідки – висвітлення маловідомих загалу фактів про діяльність одного з видатних українців часів Просвітництва, уродженця м. Яреськи Миргородського полку, державного діяча та мецената, члена Петербурзької академії наук Дмитра Прокоповича Трощинського (1749 – 1829 рр.) в Імператорському Вільному економічному товаристві в період 1801 – 1807 рр. Наводяться факти його діяльності в Товаристві по сприянню в проведенні досліджень у сільському господарстві, поширенню закордонного та вітчизняного досвіду, здобутків науково-технічного прогресу та заохочення селян до їх впровадження, пошуки шляхів розв'язання екологічних проблем, що вже тоді постали перед суспільством. Особливо підкреслені невідомі раніше факти про проведення в економії поміщика в м. Кагарлик дослідів по зменшенню впливу відвального обробітку на ґрунти та оптимізації норм висіву. Для більш повного відображення особистості Дмитра Прокоповича Трощинського подаються загальні та маловідомі факти його біографії і його внесок у розвиток української культури. Для написання статті автор використовує малодоступні архівні документи й джерела з вітчизняних та зарубіжних архівів та документосховищ.*

***Ключові слова:** Трощинський Дмитро Прокопович, Імператорське Вільне економічне товариство, м-ко Кагарлик, сільське господарство, історія науки.*

Постановка проблеми. Дмитра Прокоповича Трощинського більшість людей знає як державного діяча, мецената, родича Гоголів-Яновських. Проте це була настільки різнобічна особистість, що, не дивлячись на постійний брак часу, в державній діяльності Дмитра Прокоповича Трощинського був період, коли він захоплювався вирішенням проблем покращення рівня аграрного виробництва шляхом розробки та запровадження нових методів ведення сільського господарства, науковими дослідженнями в цій галузі. Тож, існує потреба відкрити маловідому для загалу наукову діяльність цієї людини.

Мета. У запропонованій статті досліджуються напрями діяльності Д. П. Трощинського в науковому житті Імператорського Вільного економічного товариства у 1801 – 1807 рр., розповідається, через призму біографічних фактів і характеру постаті Д. П. Трощинського, про причини зацікавленості в розв'язанні тодішніх проблем сільського господарства. Зазначений тип діяльності виокремлюється на фоні меценатства, зокрема пітримки Д. П. Трощинським культури, науки та книгодрукування.

Аналіз публікацій та досліджень. Не дивлячись на існування біографічних заміток та статей [Дмитрий Прокофьевич Трощинский. 1754 – 1828, 1882; Трощинський Дмитро Прокопович, 2002; Трощинський Дмитро Прокопович, 2015],

присвячених Д. П. Трощинському, на сьогодні не існує монографічної наукової праці, яка б висвітлювала життя і діяльність цієї видатної особистості часів Просвітництва.

Окремі згадки про Д. П. Трощинського можна віднайти в працях присвячених історії Імператорського Вільного економічного товариства та окремих справах вітчизняних та закордонних архівів і документосховищ.

Виклад основного матеріалу. Народився Д. П. Трощинський в сотенному містечку Яреськи Миргородського полку в родині значкового товариша Прокопа Трощинського та Марини Леонтіївни Леонтович [ЦДІАК України, ф. 127, оп. 1012, спр. 195, арк. 15] 26 жовтня 1749 р. [ВРД ІРЛМ, ф. 538, оп.1, спр. 129, арк. 2 зв.].

Рід Трощинських – один зі шляхетських родів Білоцерківщини, що стали на бік Б. Хмельницького [РДАДА, ф. 124, 1654 р. спр. 2. арк. 5 зв.]. Прадід Дмитра – Матвій Дем'янович, родич І. Мазепи, був козачим отаманом, що ходив у походах із С. Палієм, брав участь у знаменитій битві на р. Кодимі у 1694 р., коли 7 тисяч козаків завдали поразки 40-тисячному війську Кримського хана [ЦДІАК України, ф. 54, оп. 1, спр. 437, арк. 2-2 зв.].

Вже дитиною син яреськівського козака відрізнявся від трьох своїх братів, які пройшли військовий вишкіл. Старший Андрій, яреськівський сотник, за звичаями того часу служив на Січі. Дмитро ж вдався не в батька, а в рід матері Марини – доньки говтвянського священника з роду Леонтовичів. Тому його захоплювало читання книг [ВРД ІРЛМ, ф. 538, оп. 1, спр. 131, арк. 2 зв.].

Родина жила бідно. Дмитру було 5 років, коли в поході загинув батько. Онуків виховував дід Іван Матвійович [ЦДІАК України, ф. 51, оп. 1, спр. 1266, арк. 2].

Пішки Дмитро пішов із дідової хати до Києва, щоб навчатися. Є свідчення, що, будучи бурсаком Києво-Могилянської академії, вдень він писав за інших, щоб заробити собі на свічки та читати улюблені книги. Любов Д. П. Трощинського до книг пізніше вилилася у створення бібліотеки в Кишинях – однієї з найбільших бібліотек у Полтавській губернії того часу [Капнист-Скалон, 1931, с. 322].

Після закінчення навчання Д. П. Трощинський від'їжджає до Глухова.

21 червня 1773 р. Д. П. Трощинський отримує Патент на чин полкового писаря [ВР РНБ, ф. 791, оп. 1, спр. 4, арк. 1]. 2 серпня 1777 р. Дмитро Прокопович отримує Патент на чин «флигель-ад'ютанта чина капітанського» [ВР РНБ, ф. 791, оп. 1, спр. 5, арк. 1]. Вже 24 березня 1785 р. Д. П. Трощинський отримує патент на чин надвірного радника [ВР РНБ, ф. 791, оп. 1, спр. 7, арк. 1]. Далі, 16 липня 1786 р. – патент на чин колезького радника [ВР РНБ, ф. 791, оп. 1, спр. 10, арк. 1]. В 1793 р. Д. П. Трощинський призначений членом Головного поштового управління і введений у звання статс-секретаря, що зближує його з Катериною II, яка щедро осипає його дарами [ВР РНБ, ф. 791, оп. 1, спр. 11, арк. 1].

Д. П. Трощинський, розуміючи, що саме освіта зробила з нього людину, де б не отримував володінь – Вербовець та Хребтіїв на Поділлі, Кагарлик на Київщині, Кишинці на Миргородщині, Верхньотишанку на Воронежчині – завжди своїм коштом будував школи, створюючи в кожній з них бібліотеку для дітей кріпосних, бо вірив, що знання – є найвище благо, а освічена та грамотна людина зможе вибрати правильний шлях у своєму житті [Димитрій (Самбікин), 1885, с. 215-216].

Саме в цей період Д. П. Трощинський, міністр Уділів, головний директор поштового відомства та член Державної ради, як землевласник, що мав до 100 000 дес. землі, приділяє увагу підвищенню продуктивності сільського господарства, орієнтується на новини технічного прогресу, цікавиться закордонним і вітчизняним досвідом.

Це приводить його в Імператорське Вільне економічне товариство – одне з найстаріших наукових товариств у Російській імперії, найпершу громадську наукову організацію. Мета її діяльності полягала в сприянні науковим дослідженням у сфері сільського господарства та будівництва [Ходнев, 1865, с.1-12].

У 1801 р. Д. П. Трощинський стає «вновь прийнятым членом» Імператорського Вільного економічного товариства [Новое продолжение, 1802, с. VI]. Тоді ж Д. П. Трощинський пише подяку за честь бути обраним у члени Товариства.

Не дивлячись на те, що через постійні турботи на державній службі він не завжди зможе брати участь у засіданнях, але завжди буде сприяти Товариству в його починаннях.

Незабаром члени Товариства звернулися до Д. П. Трощинського, щоб він допоміг виклопотати в Імператора ділянки для сільськогосподарських дослідів. Як вони написали: «Безъ сего пособия труды наши остаются будутъ неживотворенными, но яко умственные». 1 червня 1801 р. за дозволом Олександра I ділянку було виділено на Петровому острові. В Товаристві було запропоновано використати її для посіву кормових трав, в т. ч. іноземних, а також спробувати акліматизувати закордонні рослини. З цього моменту розпочалася акліматизація сибірського льону, сибірської гречки, уральських лікарських трав [Ходнев, 1865, с. 274-275].

У 1803 р. Д. П. Трощинський пожертвував для Товариства 50 червінців на золоту медаль для конкурсу з віднайдення методів заохочення «нижних состояний людей» (тобто селян) до підвищення рівня господарської діяльності та продуктивності праці, залучення нововведень технічного прогресу [Новое продолжение, 1803, с. 343]. Фактично цим він повністю профінансував конкурс.

Медаль була розділена між науковцем Джунковським та професором Гардом з Берліна [Ходнев, 1865, с. 397].

У цьому ж році в Товаристві розглядалася доповідь Д. П. Трощинського про відбілювання лляних та паперових виробів різними новітніми способами. Доповідь була відправлена на розгляд до імператора [Новое продолжение, 1803, с. 67-68]. Також Д. П. Трощинський поштою присилає в Товариство ідею невідомого автора, яку прохає підтримати: «О средстве к производству цыплят без насадки». Тобто це був прообраз сучасних інкубаторів. Ця ідея зацікавила президента Товариства А. А. Нартова, А. Т. Болотова, І. А. Вейдеремеєра, Н. І. Фуса та інших [ВР РГБ, к. 10754, спр. 5343, арк. 1-9 зв.].

Тоді ж Д. П. Трощинський отримав від Товариства золоту медаль за сприяння та активну участь у 1802 р. у святкуванні ювілею заснування Товариства, активне впровадження його ідей у сільське господарство та виробництво [Новое продолжение, 1803, с. 355].

У 1804 р. Дмитро Прокопович пожертвував Товариству 30 червонців на золоту медаль, що була потрібна для організації конкурсу з подолання важливої

екологічної проблеми, з якою світ зіткнувся вже тоді: розробки методики відтворення лісів після вирубок [Новое продолжение, 1804, с. 367].

Медаль отримав Байер із Нордгейма, великі срібні медалі, додатково проспонсоровані Д. П. Трощинським, отримали Меркель з Тули та Богданов із Куп'янська [Ходнев, 1865, с. 399].

У цьому ж році Д. П. Трощинський на засіданнях Товариства підтримав надвірного радника головного Тейші Хоринських братських родів Дамбо Дунгар Іренцева, який з 1792 р. займався поширенням землеробства серед кочівників біля озера Байкал. Вже станом на 16 квітня 1803 р. тут працювало 1167 землеробів [Новое продолжение, 1804, с. 1-4].

Сільськогосподарські експерименти проводилися не тільки в Тобольській губернії. В м. Кагарлик Київської губернії, що було подароване Д. П. Трощинському Катериною II ще у 1795 р., за розпорядженням поміщика на прохання Товариства також було здійснено низку дослідів.

Як говорить документ «Объяснение управляющего кагарлицкого экономией Д. П. Трощинского об опытах по сельскому хозяйству для Вольного экономического общества» від 30 вересня 1804 р., ці досліди охоплювали різні норми висіву на різних ґрунтах, обробіток ґрунту, планування роботи кріпосних селян для зменшення навантаження на них.

Особливо цікавим є пункт третій звіту: «3. Хотя многие любители земледелия замечают что глубокая оранка всякого свойства земли и повторение оной плугом или сохой, приносит сугубую пользу, и я самъ былъ того мненія: упражнясь до сего въ хлебопашестве на сырыхъ и глинистыхъ земляхъ; но время и дальнейшіе опыты показали, что засевы на тучной и мягко вспаханной черноземе въ сухіе годы, поотдаленности отъ семенъ твердой и холодной подошвы выгорають; а в дождевые помягости и рыхлости земли буяють и велегають во избежаніе чего; я выоравъ землю одинъ разъ отъ двухъ, неглубше двухъ з половиною вершковъ, поднимаю обыкновенными здесь деревянными ралами, ту только одну, которая на збоях или выпусках убита скотомъ. и которая по долинам запала и затвердела отъ водъ надолго покрываемыхъ, а для высокихъ местъ довольно однихъ деревьяныхъ боронъ...» [ВР НБУВ, ф. 61, спр. 1630, арк. 1 зв., 2].

Фактично мова йде про досліди на заміну глибокої двократної оранки на важких та ущільнених ґрунтах однією мілкою оранкою на 9-11 см з наступним рихленням ґрунту ралами, а на неущільнених ґрунтах – боронуванням.

Також проводилися експерименти з оптимізацією норми висіву: «Какъ и вредкомъ посева ржи, нельзя не согласится, съ проектом новороссійского помещика надворного советника Хальчевского; но въ редкомъ посева прочаго хлеба, онъ не открылъ пропорцій и я сколько нииспытываль сей посевъ: полагая на десятине земли, пшеницы, ячменя и гречи отъ трехъ до четырехъ четвериковъ¹; но надежнье полагать сего хлеба до пяти четвериков, а овса до четверти и въ самыя ранныя посева, потому: что вовремя суши и нескорыхъ всходовъ хлеба, полинь нехворощъ и всякій другій бурьянь забиваетъ редкіе посева» [ВР НБУВ, ф. 61, спр. 1630, арк. 2].

¹ Четвериком називалася давня дOMETрична міра об'єму сипучих тіл, що дорівнювала 26,239 л. Десятина – дOMETрична міра площі, що дорівнювала 1,0925 га.

У 1805 р. Д. П. Трощинський виділяє 50 червонців на золоту медаль переможцю в дослідах із знаходження рослини, яка дає вихід поташу відмінної якості (що використовувався як добриво і сировина в промисловості) при згоранні. Проблема в тому, що для виробництва поташу спалювалася деревина, що було затратно та не вигідно. Учасники конкурсу повинні були знайти рослину з виходом поташу, що мав відмінну якість, прислати на аналіз доброякісності поташу не менше, ніж фунт, з описом його отримання, що повинні засвідчити троє поміщиків та повітовий предводитель дворянства [Новое продолжение, 1804, с. 332-333].

Медалями по 25 червонців були нагороджені Гаммель із Сарепти і Патрін, великими срібними – аптекар Бранденбург з Полоцька, Єніш з Фінляндії, Штелін з Сарепти та Фурман з Києва [Ходнев, 1865, с. 406].

7 січня 1805 р. Дмитра Прокоповича обрано дійсним членом Російської академії наук [ВР РНБ, ф. 791, оп. 1, спр. 20, арк. 1].

Наступного року Д. П. Трощинський виділяє 30 червонців на золоту медаль від Товариства за винахід молотильної машини для полегшення найтрудомісткішої операції тих часів – молотіння [Новое продолжение, 1805, с. 314-315].

У 1807 р. Д. П. Трощинський фінансує медаль на знаходження методів захисту посівів жита від маткових ріжків, методів очищення зараженого насінневого матеріалу від здорового.

Медалі отримали Фрібе з Риги та Лебедєв з Тотьми [Ходнев, 1865, с. 408].

У 1807 р. внаслідок виявлення активної позиції відносно питання української автономії Д. П. Трощинський був звільнений з усіх посад

Дмитро Прокопович був одним із лідерів українських консервативних автономістів, членом гуртка О. А. Безбородька. Туди входили також С. М. Ширай, М. П. Миклашевський, В. В. Капніст. І сам О. А. Безбородько, і його однодумці, були українськими патріотами, вірили, що їхня діяльність, зокрема щодо об'єднання українських земель, нехай і в складі Російської імперії, цілком відповідає національним інтересам України [Шевченківська енциклопедія, 2015, т. 6. с. 318-319].

Навіть мешкаючи в Петербурзі, за згадками очевидців, міністр дотримувався звичаїв своїх предків: «...он соблюдал все те же обычаи, которые напоминали ему детство и родину. Сочельник: снопы ржи и пшеницы, обвитые розовыми лентами стояли по бокам целой группы икон в золотых ризах, украшенных жемчугом и дорогими камнями, на столе, в пышных сребряных и золоченых вазах с крышками кутя, узвар и постные блюда» [ВРД ІРЛМ, ф. 538, оп. 1, спр. 127, арк. 35].

Проте ця відставка тривала не довго.

У нелегкий 1812 р. Д. П. Трощинський дворянством Полтавської губернії був обраний губернським предводителем. 3 червня 1812 р. Дмитро Прокопович із керівником своїх маєтностей В. О. Гоголем-Яновським (батьком письменника), який стає секретарем предводителя, від'їжджає до Полтави [ВРД ІРЛМ, ф. 538, оп. 1, спр. 12, арк. 36].

Чутки про господарське та розумне керівництво, про вдале забезпечення українських козачих полків, що воювали з французькими військами (тут Д. П. Трощинський підтримав ідею І. П. Котляревського) дійшли до столиці. Вже влітку 1814 р. Д. П. Трощинський був викликаний у Петербург на зустріч

до імператора і невдовзі був назначений міністром юстиції [Дмитрий Прокофьевич Трощинский. 1754 – 1828, 1882, с. 651].

Вже у 1817 р. Д. П. Трощинський, після відставки за станом здоров'я, ще деякий час мешкав у Москві, а потім повернувся в Кишинь Миргородського повіту [ВР РНБ, ф. 791, оп. 1, спр. 24, арк. 81].

Не дивлячись на те, що Д. П. Трощинський вже після першої відставки не приділяв значної уваги сільськогосподарській науці, він залишив після себе ще один, не менш важливий, слід. Д. П. Трощинський посприяв розвитку української культури.

Д. П. Трощинський разом зі своїм приятелем О. К. Каменецьким був ініціатором першого видання «Енеїди» І. П. Котляревського (1798 р.).

До тих людей, кому допоміг уродженець с. Яреськи, можна віднести художника В. Л. Боровиковського [Трощинський Дмитро Прокопович, 2002, с. 684]. Його «вихованцями» були засновник Харківського університету В. Н. Каразін [Абрамов, 1891, с. 12], реформатор основних державних законів Російської імперії М. М. Сперанський [Южаков, 1892, с. 21-22].

Д. П. Трощинський відомий і як меценат, що давав кошти на друк книг. Відомо до 50 видань, у яких на перших сторінках йому стоїть посвята за допомогу. Особливо цінними є видання історика, етнографа та фольклориста Я. М. Маркевича «Записки о Малороссии, ее жителей и произведениях» (1798 р.), перша книга з українського фольклору та етнографії [Герасименко Н.О., 2009, с. 520], та книга князя М. А. Цертелєва «Опыт собрания старинных малороссийских песен» (1819 р.) – праця, в якій були вперше опубліковані українські думи, записані на Полтавщині [Цертелєв Микола Андрійович, 2015, с. 689-690].

Потрібно звернути увагу на його відносини з родиною Гоголів-Яновських. Фактично він допоміг бідній родичці М. І. Гоголь-Яновській. Він надав їй приданого майже 40 тис. рублів [Смирнова, 2010, с. 60]. Саме Дмитро Прокопович сприяв зарахуванню юного М. В. Гоголя на навчання в Ніжинську гімназію коштом О. Г. Кушелева-Безбородька, оскільки сума оплати за навчання для його батьків була непідйомною [Мария Ивановна Гоголь, 1887, с. 672].

Дмитру Прокоповичу після закінчення М. В. Гоголем навчання залишалося вже не так багато часу, але він зміг посприяти його кар'єрі в Петербурзі. Так, будучи вже смертельно хворим, він на прохання Марії Іванівни пише лист до свого приятеля Л. І. Голєніщева-Кутузова з проханням сприяти «молодому Яновському» [Мария Ивановна Гоголь, 1887, с. 684-685].

Помер Д. П. Трощинський 26 лютого 1829 р. в м. Кишинь.

Могила його не збереглася.

Пам'ять цієї людини, на жаль, не вшанована ані на Полтавщині, ані в Україні в цілому.

Висновки. Д. П. Трощинський був високоосвіченою людиною епохи Просвітництва, бібліофілом, людиною, що цінувала знання і цікавилася передовими технологіями, що й призвело до його зацікавленості науковими експериментами в галузі народного господарства.

Цьому інтересу сприяла наявність великої кількості маєтностей, що були сільськогосподарськими економіями. Тобто, як поміщик, він намагався підвищити продуктивність своїх маєтків.

Імператорське Вільне економічне товариство відповідало цим запитам. З іншого боку Товариству було вигідно мати у своїх членах посадовця такого рангу, для зручності лобювання своїх інтересів, як це, наприклад, сталося у випадку виділення землі на дослідні ділянки.

Д. П. Трощинський брав активну участь в проєктах Товариства з 1801 р. по 1807 р., до часу своєї першої відставки. Він не тільки клопотався про справи Товариства, фінансував конкурси, підтримував проєкти, але й виступав з доповідями.

Під час діяльності в Товаристві Д. П. Трощинський підтримує ідеї сприяння поширенню землеробства, заохочення селян до підвищення продуктивності праці та використання новітніх наукових досягнень, використання та створення нових методів та технологій, розв'язання екологічних питань.

Для цих досліджень Д. П. Трощинський залучає свої маєтки в м. Кагарлик Київської губернії, де в 1804 р. проводилися досліді з виявлення впливу на врожайність методів обробітку ґрунту (заміни двократної оранки на оранку з боронуванням чи рихленням), оптимізації норм висіву сільськогосподарських культур та планування календарних робіт селян, для зменшення навантаження на них.

За свою діяльність в сприянні науковим дослідженням Д. П. Трощинський 7 січня 1805 р. був обраний дійсним членом Російської академії наук.

З відходом у відставку у 1807 р. Д. П. Трощинський припиняє свою діяльність в Імператорському Вільному економічному товаристві.

Після відновлення на державній службі у 1814 р. Д. П. Трощинський, за браком часу, хоча вже й не приймав участі в роботі Товариства та наукових дослідженнях у сфері сільського господарства, проте продовжив сприяти, як меценат, розвитку науки, культури та мистецтв.

Список використаних джерел та літератури

- Абрамов, Я. В., 1891. *В. Н. Каразин. Его жизнь и общественная деятельность*, Санкт-Петербург: Тип. т-ва «Обществ. польза».
- Герасименко, Н. О., 2009. Маркович Яків Михайлович, *Енциклопедія історії України: у 10 т.: т. 6: Ла – Мі*, Київ: Наукова думка, 520.
- Димитрій (Самбікин), архим., 1885. *Указатель храмовых празднеств Воронежской епархии*, III, Воронеж.
- Дмитрий Прокофьевич Трощинский. 1754 – 1828, 1882. *Русская старина*, XXXIV, 641-682. Інститут російської літератури і мистецтв. Відділ рукописних джерел (ВРД ІРЛМ).
- Капнист-Скалон, С. В., 1931. Воспоминания, *Воспоминания и рассказы деятелей тайных обществ 1820-х годов, т. I*, Москва.
- Мария Ивановна Гоголь, 1887. *Русская Старина*, 3.
- Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. Відділ рукописів (ВР НБУВ).
- Новое продолжение трудовъ вольного экономического общества къ поощренію въ Россіи земледелія и домостроительства, 1802. Часть LIV, Санкт-Петербург: Типографія И. Глазунова.
- Новое продолжение трудовъ вольного экономического общества къ поощренію въ Россіи земледелія и домостроительства, 1803. Часть LV, Санкт-Петербург: Типографія И. Глазунова.
- Новое продолжение трудовъ вольного экономического общества къ поощренію въ Россіи земледелія и домостроительства, 1804. Часть LVI, Санкт-Петербург: Типографія И. Глазунова.
- Новое продолжение трудовъ вольного экономического общества къ поощренію въ Россіи земледелія и домостроительства, 1805. Часть LVIII, Санкт-Петербург: Типографія И. Глазунова.
- Смирнова, Р., 2010. Польские корни Гоголя, *Новая Польша*, 10.
- Російська національна бібліотека. Відділ рукописів (ВР РНБ).

- Російський державний архів древніх актів (РДАДА).
Трощинський Дмитро Прокопович, 2015. *Шевченківська енциклопедія: т. 6: Т – Я: у 6 т.*, Київ: Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка, 318-319.
Трощинський Дмитро Прокопович, 2002. *Довідник з історії України (А – Я)*, Київ: Генеза, 684.
Ходнев, А. И., 1865. *История Императорскаго Вольнаго экономического общества с 1765 до 1865 года*, СПб.: Типография Товарищества «Общественная польза».
Центральний державний історичний архів України (Київ) (ЦДАК України).
Цертелев Микола Андрійович, 2015. *Шевченківська енциклопедія: т. 6: Т – Я: у 6 т.*, Київ: Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка, 689-690.
Южаков, С. Н., 1892. *М. М. Сперанский, его жизнь и общественная деятельность: биографический очерк*, Санкт-Петербург: Типография товарищества «Общественная польза».

References

- Abramov, Ya. V., 1891. *V. N. Karazin. Ego zhizn i obschestvennaya deyatelnost* [V. N. Karazin. His life and public activity], St. Petersburg: Tip. t-va «Obschestv. polza». [in Russian].
Dimitriy (Sambikin), arhim., 1885. *Ukazatel hramovyih prazdnestv Voronezhskoy eparhii* [Index of church festivals of the Voronezh diocese], III, Voronezh. [in Russian].
Dmitriy Prokofevich Troschinskiy. 1754 – 1828, 1882. *Russkaya starina*, XXXIV, 641-682. [in Russian].
Herasymenko, N. O., 2009. Markovych Yakiv Mykhailovych, *Entsyklopediia istorii Ukrainy: u 10 t.: t. 6: La – Mi*, Kyiv: Naukova dumka, 520. [in Ukrainian].
Hodnev, A. I., 1865. *Istoriya Imperatorskago Volnago ekonomicheskago obschestva s 1765 do 1865 goda* [History of the Imperial Free Economic Society from 1765 to 1865], SPb.: Tipografiya Tovarischestva «Obschestvennaya polza». [in Russian].
Instytut rosiiskoi literatury i mystetstv. Viddil rukopysnykh dzherel (VRD IRLM) [Institute of Russian Literature and Arts. Department of manuscript sources (DMS IRLA)].
Kapnist-Skalon, S. V., 1931. *Vospominaniya* [Memories], *Vospominaniya i rasskazyi deyateley taynyih obschestv 1820-h godov, t. 1*, Moskow. [in Russian].
Mariya Ivanovna Gogol, 1887. *Russkaya Starina*, 3. [in Russian].
Natsionalna biblioteka Ukrainy im. V. I. Vernadskoho. Viddil rukopysiv (VR NBUV) [Vernadskyi National Library of Ukraine. Department of manuscripts (DM VNLU)].
Novoe prodolzhenie trudov' volnogo ekonomicheskago obschestva k' pooschrenIyu v' Rossii zemledeliya i domostroitelstva [A new continuation of the work of the free economic society towards the promotion of agriculture and home construction in Russia], 1802. LIV, St. Petersburg: Tipografiya I. Glazunova. [in Russian].
Novoe prodolzhenie trudov' volnogo ekonomicheskago obschestva k' pooschrenIyu v' Rossii zemledeliya i domostroitelstva [A new continuation of the work of the free economic society towards the promotion of agriculture and home construction in Russia], 1803. LV, St. Petersburg: Tipografiya I. Glazunova. [in Russian].
Novoe prodolzhenie trudov' volnogo ekonomicheskago obschestva k' pooschrenIyu v' Rossii zemledeliya i domostroitelstva [A new continuation of the work of the free economic society towards the promotion of agriculture and home construction in Russia], 1804. LVI, St. Petersburg: Tipografiya I. Glazunova. [in Russian].
Novoe prodolzhenie trudov' volnogo ekonomicheskago obschestva k' pooschrenIyu v' Rossii zemledeliya i domostroitelstva [A new continuation of the work of the free economic society towards the promotion of agriculture and home construction in Russia], 1805. LVIII, St. Petersburg: Tipografiya I. Glazunova. [in Russian].
Rosiiski natsionalna biblioteka. Viddil rukopysiv (VR RNB) [Russian National Library. Department of manuscripts (DM RNL)].
Rosiiskiy derzhavnyi arkhiv drevnikh aktiv (RDADA) [Russian State Archive of Ancient Acts (RSAAA)].
Smirnova, R., 2010. *Polskie korni Gogolya* [Gogol's Polish roots], *Novaya Polsha*, 10. [in Russian].
Troshchynskiy Dmytro Prokopovych, 2002. *Dovidnyk z istorii Ukrainy (A – Ya)*, Kyiv: Heneza, 684. [in Ukrainian].

Troshchynskiy Dmytro Prokopovych, 2015. *Shevchenkivska entsyklopediia: t. 6: T – Ya: u 6 t.*, Kyiv: In-t literatury im. T. H. Shevchenka, 318-319. [in Ukrainian].

Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy (Kyiv) (TsDIAK Ukrainy) [Central State Historical Archive of Ukraine (Kyiv) (CSHAK of Ukraine)].

Tserteliev Mykola Andriiovych, 2015. *Shevchenkivska entsyklopediia: t. 6: T – Ya: u 6 t.*, Kyiv: In-t literatury im. T. H. Shevchenka, 689-690. [in Ukrainian].

Yuzhakov, S. N., 1892. *M. M. Speranskiy, ego zhizn i obschestvennaya deyatelnost: biograficheskiy ocherk [M. M. Speransky, his life and public life: biographical sketch]*, St. Petersburg: Tipografiya tovarischestva «Obschestvennaya polza». [in Russian].

ACTIVITIES OF DMYTRO PROKOPOVYCH TROSHCHYNSKYI IN THE IMPERIAL FREE ECONOMIC SOCIETY

Volodymyr Zaharoff

Private researcher,

National Union of Local Historians of Ukraine, Kyiv

Abstract. *The purpose of the investigation is to highlight little-known facts about the activities of one of the outstanding Ukrainians of the Enlightenment, a native of town Yareski, Myrhorod regiment, statesman and philanthropist, member of the St. Petersburg Academy of Sciences, Dmytro Prokopovych Troshchynskiy (1749 – 1829) in the Imperial Free Economic Society in the period 1801 – 1807. The facts of his activity in the society for the promotion of research in agriculture, the dissemination of foreign and domestic experience, the achievements of scientific and technical progress and the encouragement of peasants to their implementation, the search for ways to solve environmental problems that society was already faced with at that time are given. The previously unknown facts about conducting experiments in the economy of the landowner in the city of Kagarlyk to reduce the impact of fallow cultivation on the soil and to optimize sowing rates are especially emphasized. For a more complete reflection of the personality of Dmytro Prokopovych Troshchynskiy, general and little-known facts of his biography and his contribution to the development of Ukrainian culture are presented. To write the article, the author uses rarely available archival documents and sources from domestic and foreign archives and document repositories.*

Key words: *Dmytro Prokopovych Troshchynskiy, Imperial Free Economic Society, Kagarlyk, agriculture, history of science.*

<https://doi.org/10.31392/VAN-2022.39-42.05>
УДК 94:351.777.8(477=162.3)«18/19»

СТАНОВЛЕННЯ МЕРЕЖІ ЧЕСЬКИХ АГРАРНИХ ПОСЕЛЕНЬ В УКРАЇНІ (ОСТАННЯ ТРЕТИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Чуян Ірина Леонідівна

кандидат історичних наук,

методист лабораторії методичного забезпечення,

доцент кафедри методики викладання навчальних предметів,

Комунальний заклад «Житомирський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» Житомирської обласної ради, Житомир

e-mail: irynachuyan@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-5758-1043>

***Анотація.** Досліджено причини, процес та напрямки міграції чехів до України в останній третині ХІХ – на початку ХХ ст. Виокремлено території, які обирали переселенці для сільськогосподарського освоєння. Визначено особливості адаптації чехів до життя в нових умовах. Зроблено висновки, що у пошуках кращої долі, витіснені економічними негараздами з батьківщини та приваблені пільговими обіцянками самодержавного російського уряду, чехи протягом визначеного періоду створили в Україні низку аграрних поселень-колоній. Регіонами в яких виникла найбільша кількість чеських громад стали Волинь та Степова Україна. На новій для себе землі чехи, задовольняючи потреби царату, головним чином займалися хмелярством.*

***Ключові слова:** Україна, Волинь, чехи, міграція, селянство.*

Постановка проблеми. Україна здавна привертала до себе увагу переселенців-хліборобів. Упродовж століть на її теренах знаходили прихисток представники різних народів. З-поміж прибульців, які оселилися в Україні з метою облаштування аграрних поселень, особливу увагу привертають німці та чехи. Саме представники цих двох народів розпочали використовувати в Україні нові, прогресивні, методи обробітку землі та поширювати їх серед оточуючого українського населення.

Мета. У запропонованій статті досліджується становлення мережі чеських аграрних поселень в Україні в останній третині ХІХ – на початку ХХ ст.

Аналіз публікацій та досліджень. До кола істориків, які досліджували проблему переселення чехів до України з метою створення хліборобських поселень, належать І. Гофман, Ж. Ковба, М. Курінна, М. Лутай, В. Надольська та ін. [Гофман, 1998; Ковба, 1970; Лутай, 2008; Надольська, 1993].

Виклад основного матеріалу. У ХІХ ст. Чехія знаходилася під протекторатом Австрійської монархії. Вимоги чеського народу, щодо автономії, які викристалізувалися під час революційних подій 1848 – 1849 рр. у Європі, були відкинуті, землі Богемії і Моравії ще надовго залишилися невід’ємною частиною імперії. В 50-х рр. ХІХ ст. відбувся промисловий переворот, який позитивно позначився на економіці Чехії. Проте у 1857 – 1858 рр. чеські землі охопила економічна криза – доходи населення розпочали стрімко падати [Шестак, 2014, с. 8-

9]. Цілковите обезземелення або відносна нестача землі спонукало збіднілих чехів до еміграції. США знаходилися за океаном і крім того унаслідок громадянської війни істотно обмежили еміграцію, в той час як Російська імперія мала з Австро-Угорщиною спільний кордон.

У Волинській губернії після скасування кріпацтва у 1861 р. та придушення польського «січневого» повстання 1863 р. дешево продавалось багато лісів, орної та іншої землі [Гофман, 1998, с. 6]. Місцеве населення хоча й мало потребу в збільшенні земельної власності, проте не було в змозі придбати ґрунти, які намагалися продати поміщики [Надольська, 1993, с. 66]. Щоб знайти вихід із ситуації яка склалася, царський уряд вирішив підтримати еміграцію з Європи. Саме тому в 1863 р. аби заохотити чехів до масового переселення на Волинь царський уряд надав мігрантам значні пільги, головними з яких були право на звільнення протягом 20-ти років від усіх повинностей, у тому числі й від військової служби на 5 років [З історії чеської колонії Ядвоніно Острозького повіту].

Пивоваріння, яке з середини XIX ст. набуло швидких темпів розвитку в Російській імперії, вимагало ввезення з-за кордону великої кількості якісного хмелю, за який доводилося платити золотом. Самодержавному уряду було відомо, що чехи на своїй батьківщині упродовж першої половини XIX ст. домоглися високого рівня агротехніки і культури землеробства, зокрема, у вирощуванні хмелю. Тож, щоб розв'язати цю проблему, царат вирішив започаткувати розведення культури хмелю на території Російської імперії при допомозі чехів – висококласних спеціалістів у цій галузі [Костриця, 2001, с. 16]. Для цього чеським переселенцям Волині дозволялось негайно, без особливих поліційних свідочств про лояльність приймати російське підданство. Вони отримали можливість приписуватися до селянських громад або ж утворювати власні [Ковба, 1970, с. 127].

Перші чеські колоністи з'явилися на території Волинської губернії в 1859 р. в селах Погорільці і Підгайці Дубенського повіту. Це були переселенці із Царства Польського, що належали до релігійної общини «чеських братів». Перші ж переселенці, власне з чеських земель, мігрували на Волинь у 1863 р. і заснували поселення Людгардівка в Дубенському повіті [Войчун, 2015, с. 34].

Початок масової еміграції чехів до Волині пов'язаний із діяльністю чехів Франтішека Пршібіла та вчителя Йозефа Оліча. Працюючи у варшавському бюро з найму прислуги, оголошень і рекомендацій В. Вільконського та Г. Бордаша й ознайомившись з умовами купівлі землі на Волині, Ф. Пршібіл друкував у чеській пресі повідомлення про це, а пізніше особисто виїхав до Чехії для агітації за переселення на Волинь. Практика Пршібіла викликала увагу з боку влади Австрійської монархії й «агітатор» був виселений за її межі, а в травні 1868 р. Пршібіл разом із 14 чехами прибув до Рівного [Vaculík, 1997, с. 19].

Вже станом на 1868 р. у складі Острозького повіту Волинської губернії існувала чеська колонія Ядвоніно (нині с. Новоліпка Хмельницької обл.), яка в міжвоєнний період знаходиться біля кордону Другої Речі Посполитої та перебуватиме в межах Шепетівської округи. Точних відомостей щодо заснування цього поселення не вдалося віднайти, проте залишилося два перекази. У відповідності до першого «... перший землю (ліс) в Ядвоніно купив німець Юнг, другий і третій чехи Долежав, Душплик. Три рідні сестри Зоїної баби Марії були за ними замужем. Долежав та Душплик померли до колективізації і похоронені

на кладивищі в Ядвоніно». Інша респондентка розповідала, що чехи прийшли в цю місцевість із східного боку. За плечима несли нехитрий домашній скарб і малих дітей. Жінка говорила, що чехи втікали в Острозький повіт від утисків німців. Поселенці вибрали місце для села на дюнному підвищенні, витягнутому по осі захід – схід, по краю правої заплави безіменного струмка. У той час, коли прийшли чехи, дана місцевість була поросла дубовим лісом. Колоністи вирізали і розкорчували дюну під поля, побудували хати, господарські будівлі [З історії чеської колонії Ядвоніно Острозького повіту].

В 1868 р. чехи придбали Глинський маєток у поміщика Веселовського, що знаходився у Рівненському повіті. Деяко пізніше вони купили маєтки Семидуби в поміщика Залеського, у поміщика Вронського – с. Будераж, у поміщиці Левицької – маєтки Ульбарів та Мирогощу. До весни 1869 р. чехи володіли вже 8093 дес. землі вартістю 270 тис. карб. й утворили на Волині 14 поселень [Шульга, 2018, с. 105].

Упродовж 1868 – 1870 рр. до Волині переселилося 921 чеське сімейство, а в 1875 р. в регіоні налічувалося вже 2190 чеських родин. За даними 1884 р. в губернії мешкало 19699 чехів. Найбільше чеських поселень знаходилося у Луцькому повіті – 10. Також чехи осідали у Новоград-Волинському, Житомирському, Овруцькому повітах [Новаківська, 2014, с. 73].

Перша чеська колонія на Східній Волині (Житомирщині) була заснована 1870 р. у селі Зубівщина (нині Мала Зубівщина Коростенського району), друга 1874 р. – у Вільшанці Чуднівської волості Житомирського повіту, у Високому – 1878 р., у Зелениці – 1879 р., Крошня Чеська і Околек (сучасна назва Окілок) – 1880 р. Ці п'ять колоній були найбільшими у Житомирському повіті, вони були самостійними, окремими адміністративними одиницями, мали свого старосту. Інші колонії, зокрема Виногради та Плехова засновані 1890 р., Івановичі – 1892 р., Кручинець та Аліновка – 1893 р., Горбаші, Городище та інші не мали адміністративної самостійності, були складовою частиною інших адміністративних одиниць [Лутай, 2008, с. 3-4]. Тобто переселенців, які упродовж 1890-х рр. прибули до Житомирського, Овруцького і Новоград-Волинського повітів, не виділяли в окремі волості, як це відбулося з чеськими колоністами на Західній Волині, а зараховували до місцевих селянських громад [Наулко, 2006, с. 173]. На відміну від перших п'яти колоній, ці колонії за національною ознакою були змішані: українсько-чеські – як Кручинець, німецько-чеські – як Плехова та Аліновка. У 1884 р. у приватній власності чехів знаходилося 34519 десятин землі, а також 1128 десятин – орендованих [Лутай, 2008, с. 3-4].

Окрім Волині чехи упродовж 1860-х рр. завдяки фінансовій допомозі царського уряду засновували поселення в Криму. Для заселення їм були рекомендовані державні землі Перекопського повіту, що залишився найбільш безлюдним після виходу з нього татар. Незважаючи на несприятливі кліматичні умови та труднощі при обробці ґрунту, чехи погодилися оселитися в перекопських степах і зайнятися благоустроєм занедбаних татарських господарств. Перша група чеських переселенців у 1863 р. у складі 70 сімей (145 чоловіків та 157 жінок) розмістилася в залишеному татарами селищі. Загалом господарство чеських переселенців у Перекопському повіті поступово приходило до ладу й могло б надалі зміцнитися, якби не занадто часті неврожаї зернових культур упродовж декількох років, які змушували колоністів неодноразово звертатися до губернської влади

з проханням про матеріальну допомогу. Це збільшувало борг чехів перед державою та не дозволяло їм зміцнити своє господарство [Курінна, 2008, с. 68].

Унаслідок того, що звернення чеських жителів Таврійської губернії до Департаменту Міністерства державного майна з приводу збільшення земельних наділів з 10-15 до 30 десятин на одну особу було відхилено, 90 сімей у складі 207 осіб, – мешканців кримських колоній, – у 1869 р. переселяється до Мелітопольського повіту, де вони засновують поселення Чехоград [Волкова, 2003, с. 10].

У Херсонській губернії наприкінці XIX – на початку XX ст. виникли нові чеські колонії. Переселенці чехи-євангелісти з польського міста Зелова заснували 1870 р. тут колонію Мала Олександрівка (нині село входить до складу Подільського району Одеської області). 1900 р. чеські переселенці також створили невеличке селище Кінський Загін. 1905 р. виникла колонія Богемка (на сьогодні село перебуває у складі Врадіївського району Миколаївської області). 1912 р. з'явилися Сиротинка (тепер с. Веселинівка Березівського району Одеської області) та Новосамарка (нині – с. Новосамарка Окнянського району Одеської області) [Історія чехів в Україні, 2013, с. 327]. Сиротинку заснували чеські родини Златнікових, Гортових, Швейдарових, Янчікових, Манкових. Деякі сім'ї переселилися з Волині, інші прибули із Зеленого Яру біля Миколаєва. Оскільки земля поблизу перебувала у власності поміщика Сиротинського, а за 8 кілометрів знаходилося назване на його честь село, де проживав цей пан, то своєму поселенню чехи вирішила дати ту ж назву. З приводу назви Сиротинки, існувала ще одна точка зору: всі чехи, що виїхали з колонії Богемки, стали стосовно рідного села «сиротами» [Чи розвеселиться Сиротинка?]. Що ж стосується Новосамарки, то це поселення заснували чехи з Самарської губернії, які там оселилися на початку XX ст., але повернулись на Південь України через важкий клімат [Історія чехів в Україні, 2013, с. 327].

Висновки. У пошуках кращої долі, витіснені економічними негараздами з батьківщини та приваблені пільговими обіцянками самодержавного російського уряду, чехи протягом останньої третини XIX – на початку XX ст. створили в Україні низку аграрних поселень-колоній. Регіонами в яких виникла найбільша кількість чеських громад стали Волинь та Степова Україна. На новій для себе землі чехи, задовольняючи потреби царату, головним чином займалися хмелярством.

Список використаних джерел та літератури

- Войчун, Ю. І., 2015. Організація релігійного життя чеських поселенців на Волині в другій половині XIX ст., *Молодий вчений*, 1, 34-37.
- Волкова, С. А., 2003. Новые документы Российского государственного исторического архива по истории чешской колонизации Таврической губернии в XIX веке, *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «История»*, 2, 9-13.
- Гофман, Ї., 1998. *Чехи на Волині: основні відомості*, Прага.
- З історії чеської колонії Ядвоніно Острозького повіту [Електронний ресурс]: <http://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Sci/Local/Zaslav/Empires/Jadvonino.html>
- Історія чехів в Україні, 2013. Київ: НАУ.
- Ковба, Ж. М., 1970. З історії чеської еміграції на Україну, *Українське слов'янознавство*, 1, 121-129.
- Костриця, М., 2001. Про хміль, пиво і чеських колоністів, *Чехи на Волині: історія і сучасність*, 15-19.
- Курінна, М., 2008. Формування чеських поселень на Півдні України: чехи Північного Приазов'я (60-і роки XIX ст. – початок XX ст.), *Народна творчість та етнографія*, 5, 65-72.

- Лукай, М. Є., 2008. *Чехи на Житомирщині: історія і сьогодення*, Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка.
- Надольська, В. В., 1993. Чеські колоністи на Волині у другій половині XIX століття, *Велика Волинь: минуле і сучасне. Тези міжнародної краєзнавчої наукової конференції (Житомир, Україна, 9-11 вересня 1993 р.)*, 66-67.
- Наулко, В. І., 1996. Чехи в Україні, *Під одним небом: Фольклор етносів України*, 171-182.
- Новаківська, А., 2014. Чеські поселення та їх господарство на Волині, *Чехи на Волині: історія і сучасність*, 72-78.
- Шестак, Л., Шестак, І., 2014. Про чеське поселення на Житомирщині Мала Зубівщина, *Чехи на Волині: історія та сучасність: збірник наукових праць*, Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 8-20.
- Чи розвеселиться Сиротинка? [Електронний ресурс]: <http://www.ukrajinci.cz/vsechny-aktuality/news+c29/-nnnnnn-nn+a8575.htm>
- Шульга, С. А., 2018. *Чехи в Західній Волині: етносоціокультурні трансформації (60-і роки XIX – середина XX століть): дис. ... докт. істор. наук: 07.00.01 – історія України, 07.00.02 – всесвітня історія*, Львів.
- Vaculík, J., 1997. *Dějiny volyňských Čechů. I. Díl. 1868 – 1914*, Praha, 1997.

References

- Chy rozveselytsia Syrotynka? [Will the Syrotynka have fun?] Retrieved from: <http://www.ukrajinci.cz/vsechny-aktuality/news+c29/-nnnnnn-nn+a8575.htm> [in Ukrainian].
- Hofman, Yi., 1998. *Chekhy na Volyni: osnovni vidomosti [Czechs in Volyn: basic information]*, Praha. [in Ukrainian].
- Istoriia chekhiv v Ukraini [History of the Czechs in Ukraine], 2013. Kyiv: NAU. [in Ukrainian].
- Kostrysia, M., 2001. Pro khmil, pyvo i cheskykh kolonistiv [About hops, beer and Czech colonists], *Chekhy na Volyni: istoriia i suchasnist*, 15-19. [in Ukrainian].
- Kovba, Zh. M., 1970. Z istorii cheskoj emigratsii na Ukrainu [From the history of Czech emigration to Ukraine], *Ukrainske slovianoznavstvo, 1*, 121-129. [in Ukrainian].
- Kurinna, M., 2008. Formuvannia cheskykh poselen na Pivdni Ukrainy: chekhy Pivnichnoho Pryazovia (60-i roky XIX st. – pochatok XX st.) [The formation of Czech settlements in the South of Ukraine: the Czechs of the Northern Azov region (60s of the 19th century – the beginning of the 20th century)], *Narodna tvorchist ta etnohrafii*, 5, 65-72. [in Ukrainian].
- Lutai, M. Ye., 2008. *Chekhy na Zhytomyrshchyni: istoriia i sohodennia [Czechs in Zhytomyr region: history and present]*, Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka. [in Ukrainian].
- Nadolska, V. V., 1993. Cheski kolonisty na Volyni u druhii polovyni XIX stolittia [Czech colonists in Volyn in the second half of the 19th century], *Velyka Volyn: mynule i suchasne. Tezy mizhnarodnoi kraieznavchoi naukovoï konferentsii (Zhytomyr, Ukraina, 9-11 veresnia 1993 r.)*, 66-67. [in Ukrainian].
- Naulko, V. I., 1996. *Chekhy v Ukraini [Czechs in Ukraine]*, *Pid odnym nebom: Folklor etnosiv Ukrainy*, 171-182. [in Ukrainian].
- Novakivska, A., 2014. Cheski poseleennia ta yikh gospodarstvo na Volyni [Czech settlements and their economy in Volyn], *Chekhy na Volyni: istoriia i suchasnist*, 72-78. [in Ukrainian].
- Shestak, L., Shestak, I., 2014. Pro cheske poseleennia na Zhytomyrshchyni Mala Zubivshchyna [About the Czech settlement in Zhytomyr Oblast, Mala Zubivshchyna], *Chekhy na Volyni: istoriia ta suchasnist: zbirnyk naukovykh prats*, Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 8-20. [in Ukrainian].
- Shulha, S. A., 2018. *Chekhy v Zakhidnii Volyni: etnosotsiokulturni transformatsii (60-i roky XIX – seredyna XX stolit): dys. ... dokt. istor. nauk: 07.00.01 – istoriia Ukrainy, 07.00.02 – vsesvitnia istoriia [Czechs in Western Volyn: ethno-sociocultural transformations (1860s – mid-20th centuries): diss. ... Dr. History Sciences: 07.00.01 – history of Ukraine, 07.00.02 – world history]*, Lviv. [in Ukrainian].
- Vaculík, J., 1997. *Dějiny volyňských Čechů. I. Díl. 1868 – 1914*, Praha, 1997. [in Czech].
- Voichun, Yu. I., 2015. Orhanizatsiia relihiinoho zhyttia cheskykh poselentsiv na Volyni v druhii polovyni XIX st. [Organization of religious life of Czech settlers in Volyn in the second half of the 19th century], *Molodyi vchenyi, 1*, 34-37. [in Ukrainian].
- Volkova, S. A., 2003. Novyye dokumenty Rossiyskogo gosudarstvennogo istoricheskogo arhiva po istorii cheskskoy kolonizatsii Tavricheskoy gubernii v XIX veke [New documents of the Russian State Historical Archive on the history of the Czech colonization of the Taurida province in the 19th century],

Uchenyie zapiski Tavricheskogo natsionalnogo universiteta im. V. I. Vernadskogo. Seriya «Istoriya», 2, 9-13. [in Russian].

Z istorii cheskoj kolonii Yadvonino Ostrozkoho povitu [From the history of the Czech Jadvonino colony of Ostroh District]. Retrieved from: <http://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Sci/Local/Zaslav/Empires/Jadvonino.html> [in Ukrainian].

ESTABLISHMENT OF THE NETWORK OF CZECH AGRICULTURAL SETTLEMENTS IN UKRAINE (LAST THIRD OF THE 19TH – EARLY 20TH CENTURY)

Iryna Chuian

Candidate of Historical Sciences,

Methodist of the Laboratory of Methodological Support,

Associate Professor of the Department of Methods of Teaching Subjects,

Communal institution «Zhytomyr Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education»
of the Zhytomyr Regional Council, Zhytomyr

Abstract. *The reasons, process and directions of the migration of Czechs to Ukraine in the last third of the 19th and the beginning of the 20th centuries have been studied. Territories chosen by settlers for agricultural development are highlighted. Peculiarities of adaptation of Czechs to life in new conditions are determined. It is concluded that in search of a better destiny, pushed out of their homeland by economic troubles and attracted by preferential promises of the autocratic Russian government, the Czechs created a number of agrarian settlements-colonies in Ukraine during a certain period. The regions in which the largest number of Czech communities arose were Volyn and Stepova Ukarina. In their new land, the Czechs, meeting the needs of the tsar, were mainly engaged in hop production.*

Key words: *Ukraine, Volyn, Czechs, migration, peasantry.*

<https://doi.org/10.31392/VAN-2022.39-42.06>
УДК 94:341.484(=411.16)(477.7)

ГОЛОКОСТ В ЄВРЕЙСЬКИХ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ КОЛОНІЯХ ПІВДНЯ УКРАЇНИ

Доценко Віктор Олегович

доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії та археології,
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, м. Київ

e-mail: dozenkov@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-0106-1385>

Сердюк Вікторія Олександрівна

кандидат юридичних наук, доцент, вчитель історії та правознавства,

Ірпінський академічний ліцей «Мрія», м. Ірпінь

<https://orcid.org/0000-0002-7393-5822>

***Анотація.** У статті розглядається історія та особливості реалізації нацистами на окупованих територіях Півдня України програми зі знищення єврейського населення сільськогосподарських колоній. Досліджено методи і прийоми, які застосовували окупанти при втіленні в життя програми масових вбивств євреїв. Окремо проаналізовано участь у ліквідаційних акціях місцевих колаборантів, які працювали в допоміжній поліції та органах управління. Встановлено, що внаслідок нацистського «розстрільного» Голокосту припинили своє існування єврейські сільськогосподарські колонії, які виникли на Півдні України ще в XIX ст. Місцеві єврейські поселення більше не відродились. На місце вбитих колоністів, після визволення радянськими військами цих територій, прибули переселенці з різних районів Російської Федерації. Зміни у національному складі регіону, в яких був зацікавлений комуністичний тоталітарний режим, фактично стали продовженням політики Геноциду. Зберігати пам'ять про масові вбивства євреїв в роки німецько-радянської війни забороняли компартійні органи. На місцях масових вбивств не дозволялося встановлювати пам'ятні знаки, де б згадувалися євреї – жертви Голокосту.*

***Ключові слова:** Голокост, євреї, сільськогосподарські колонії, Південь України.*

Постановка проблеми. В умовах сучасної тотальної війни Росії проти України, яка супроводжується геноцидом українського народу на окупованих російськими військами українських територіях, нової актуальності набувають події пов'язані з Голокостом, що був здійснений нацистами стосовно євреїв Півдня України. Південь України – поліетнічний край. Тут тривалий час поряд проживають представники різних національностей, які пережили різні історичні перипетії. Серед них і події кривавої німецько-радянської війни 1941 – 1945 рр. Німецьку окупацію не змогли пережити лише місцеві євреї та роми. Їх нацисти безжально знищили. Методи і прийоми, які застосовував окупант при реалізації власних кривавих планів, залежали від місцевих особливостей. При ліквідації євреїв, жителів сільськогосподарських колоній, нацисти використали масові розстріли. Після цих акцій єврейські колонії більше не відродились. Людство втратило майже столітню історію єврейського селянства України. Змінився національний склад регіону. Щось

подібне намагалися зробити і російські окупанти на території Херсонщини і Миколаївщині. Для сучасних дослідників залишаються спірними питання кількості вбитих євреїв, їх місця поховань, прийоми психологічного насильства, які застосовував окупант, реакції на події місцевого неєврейського населення. Їх потрібно ще детально досліджувати, не дивлячись на значний масив напрацьованої дослідниками Голокосту інформації.

Мета. Виходячи із вище зазначеного, метою нашої статті є намагання звернути увагу на питання ліквідації нацистами населення єврейських сільськогосподарських колоній Півдня України під час німецько-радянської війни 1941 – 1945 рр., розкриваючи при цьому особливості організації та проведення ліквідаційних акцій, застосуванні нацистами методів і прийомів масового вбивства, реакції жертв та спостерігачів на факти Голокосту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання реалізації в Україні нацистами програми ліквідації євреїв та ромів (Голокосту) має довгу історію досліджень. Після завершення Другої світової війни в Радянському Союзі історики не приділяли належної уваги вивченню питання знищення саме радянських євреїв. Державний антисемітизм не передбачав виділення окремо євреїв, як жертв німецьких нацистів. Історики в публікаціях розповідали про факти вбивств та наруги над радянськими людьми, а не окремо євреями, українцями, ромами, поляками. Не наголошувалось і на особливому характері німецької політики стосовно радянських євреїв. Сам термін Голокост радянськими істориками, дослідниками німецько-радянської війни та окупаційного режиму, не використовувався.

Західні дослідники навпаки, виходячи з доступної джерельної бази, описували нацистську політику стосовно євреїв, як акт цілеспрямованого геноциду – Голокосту. Однак жвавий інтерес дослідників, які предметом своїх наукових інтересів вибрали саме Україну, не простежувався. Лише декілька істориків у своїх роботах висвітлювали трагедію українських євреїв. Зокрема, це Ф. Фрідман та Ш. Спектор. З середини 1990-х рр. зацікавлених дослідників побільшало. Про Голокост на території Східної Європи писали К., Беркгоф, М. Дін, В. Лауер, Т. Снайдер [Беркгоф, 2011; Дін, 2008; Лауер, 2010; Снайдер, 2015] та ін.

Зміни у ставленні до дослідження Голокосту в Україні відбулися в середині 1990-х рр. Історики звернулися до питань знищення євреїв в різних регіонах окупованої радянської республіки, участі у вбивствах вермахту чи загонів СС, залучення нацистами до «акцій» місцевих колаборантів. Серед вітчизняних істориків необхідно виділити дослідження О. Захарченка, В. Орлянського, О. Тадеєва, М. Шитюка, та ін. [Захарченко, 2004; Орлянський, Тедеев, 2010; Шитюк, 2008]. З кінця 1990-х рр. організовуються щорічні наукові конференції присвячені питанням Голокосту в Україні. Учасники наукових зібрань сприяли формуванню наукових наративів, основних напрямів з дослідження Голокосту в Україні. Активно працювали з документами краєзнавці та історики. Результатом такої роботи стала поява на початку XXI ст. збірників статей та документів, монографій та науково-публіцистичних нарисів [Винарчук, 2013; Возрождение памяти, 2011; Козирева, Щукін, 1997]. Зокрема, історія Голокосту в Миколаївській області представлена в книзі «Долі євреїв Миколаївщини в роки Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 рр.», де колектив істориків зумів поєднати документальний масив свідчень про Голокост, спогади очевидців, з реконструкцією процесу масового вбивства

[Судьби євреїв Николаевщини, 2012]. У колективній монографії «Голокост в Україні: Райхскомісаріат “Україна”, Губернаторство “Трансністрія”» є окремі сюжети присвячені Голокосту єврейських колоністів у Сталіндорфському районі, а також у колонії Інгулець та навколишніх селах [Круглов, Уманский, Щупак, 2016].

Загалом, не дивлячись на наявність значної кількості публікацій з історії Голокосту на території України, залишилось ще достатньо малодосліджених сюжетів. На цей момент потребують детального дослідження питання окупаційної політики нацистів у південноукраїнському регіоні, зокрема, політика щодо знищення євреїв-колоністів.

Виклад основного матеріалу. Війну жителі єврейських колоній Півдня України зустріли, як і більшість радянських громадян. Чоловіків призовного віку забрали на фронт по мобілізації, жінок, дітей та літніх людей залучали до сільськогосподарських робіт, будівництва оборонних споруд. Про евакуацію вглиб радянської території влада навіть не вела розмов. Євреї регіону, як і більшість місцевих жителів опинились у ситуації інформаційного вакууму. Ні радіо, ні преса не повідомляли про катастрофу на німецько-радянському фронті та швидкий наступ нацистів. Тільки на початку серпня, коли німецькі війська підходили до регіону, влада заговорила про необхідність виїзду з колгоспів. В колонію Інгулець на початку серпня 1941 р., за декілька днів до приходу німців, приїхав один з керівників Широковського району Дніпропетровської області з дозволом на початок евакуації [Пасик, 2018, с. 131].

Виступ партійця викликав серед місцевих колоністів жваві дискусії з приводу евакуації. Одні говорили про досвід 1918 р., про інтелігентних, порядних німців, які забезпечували в той час порядок і роботу. Інші розповідали про німецьку політику стосовно євреїв у Польщі та вже на окупованих радянських територіях. Частина мешканців колонії зібралась і виїхала, однак їх на переправах наздогнали німці і вони повернулись назад. Ще частина євреїв не змогла залишити свої міста і села через відсутність фінансово-технічних можливостей для евакуації на Схід. Подібну ситуацію з евакуацією жителів сільськогосподарських поселень Півдня України переживали всі єврейські села.

Питання евакуації євреїв, кількості тих, кому вдалося виїхати углиб СРСР і тих, хто залишився, на зараз залишається дискусійним. Дослідники наводять різні дані. Ми підтримуємо цифри, які наводять місцеві історики, зокрема, Ю. Ляховицький. Він вважає, що в регіоні Миколаєва-Херсона залишилось під окупацією близько 70 % євреїв. Його підтримує і П. Дітер [Шитюк, 2008; Дітер, 2015, с. 44].

Німці швидко окупували регіон. 16 серпня 1941 р. в колонію Інгулець, зайшли передові піхотні підрозділи. Упродовж 14-20 серпня 1941 р. було окуповано Сталіндорфський район. Протягом вересня-жовтня 1941 р. німці зайняли більшість районів Півдня України, де існували єврейські села.

Першим кроком окупаційної влади стала реєстрація всього населення. За допомогою новостворених органів управління її провели упродовж вересня-жовтня 1941 р. Всіх євреїв поселень примусили носити пов'язку з зіркою Давида, як розпізнавальний знак. Подібну практику нацисти вже застосовували до євреїв окупованої Польщі. Крім того для єврейського населення запроваджувалась комендантська година, євреям заборонялося відвідувати лікарні та медичні

амбулаторії, їх дітей виключили з місцевих шкіл. Повсюди запроваджувалась примусова безоплатна праця. За даними Р. Шляхтича, у поселеннях Сталіндорфського району, після появи у них німців, євреї ще деякий час працювали в місцевих колгоспах [Шляхтич, 2019, с. 194]. Періодично проводились акції з «експропріації» домашнього краму, одягу та цінностей.

Паралельно проводились заходи антисемітської пропаганди. Євреїв звинувачували у співпраці з більшовиками, використанні праці місцевих жителів для власного збагачення. Окупаційна влада готувала місцеве населення до майбутніх ліквідаційних акцій. Необхідно зазначити, що антисемітська пропаганда нацистів вплинула на свідомість радянських людей. Вони пережили складні і криваві 1930-ті рр., коли страх, сльози і відчай стали частиною життя більшості. Життя простого радянського громадянина постійно супроводжували арешти, позасудовий терор, покарання без скоєння злочину, доноси, колективна відповідальність, а також масові страти. Зникнення знайомих, сусідів, близьких стали буденністю. Про ставлення радянських громадян до влади ілюструє уривок зі звіту в Центральний штаб партизанського руху К. Метте: «З огляду на настрої населення, неможливо було в агітаційній роботі відкрито й прямо захищати євреїв, тому що це, безумовно, могло викликати негативне ставлення до наших листівок з боку наших, по-радянськи налаштованих людей, близьких нам» [Орлянський, Тедеев, 2010, с. 19].

Нацисти в своєрідний спосіб намагалися пояснити людям причини їх поневірянь та горя. Вони зазначали, що всі біди походять від «жидо-більшовиків», які, створиши Радянський Союз, знуцаються з простого люду. Як наголошує Т. Снайдер: «Якщо Радянський Союз був лише єврейською імперією, то, звичайно [...] у більшості радянських людей не було причин його захищати» [Пасик, 2018, с. 299]. За такою логікою, ні комуністів, ні комсомольців, ні активістів, ні євреїв не слід було жаліти – їх потрібно було знищити. Щоб людям стало легше жити, німці та місцева поліція зобов'язувалися зробити за них цю брудну роботу.

Напевне, саме тому місцеві колаборанти так активно долучалися до ліквідаційних акцій, організованих німецьким командуванням. Хоча, як зазначають Р. Брандон і В. Лауер, українське селянство Центральної та Південної України не виявляло в період нацистської окупації негативного ставлення до євреїв і утримувалось від агресії проти них, навіть тоді, коли айзанцкоманди намагалися його розпалювати [Брандон, Лауер, 2015, с. 29].

Німецький геноцид євреїв на окупованих радянських територіях мав характер «розстрільного», миттєвого. Більшість євреїв вбили в перші дні окупації в ярах і лісах, просіках біля їх колоній та містечок. Лише горстку залишили для обслуговування нацистської економіки окупованого регіону. Як правило, це були місцеві майстри, яких нацисти залучали для обслуговування військ, ремонту військової техніки чи до робіт з відновлення підприємств, будівництва шляхів. Їх шлях до смерті розтягнувся на кілька місяців, а може рік. Подібні трудові табори існували в с. Любимівка й с. Авдотіївка на Дніпропетровщині. Євреїв, які проживали в трудових таборах, погано годували, тут панувала страшна антисанітарія, періодично влаштовувались показові катування в'язнів та вбивства. Дана практика сягає виголошеної в серпні 1941 р. командиром айзанцгрупи Ц О. Рашем пропозиції щодо «знищення євреїв працею», тобто використання їх на примусових роботах аж до смерті [Дітер, 2015, с. 52].

Загалом, розстріл євреїв в перші місяці окупації вписувався у нацистську антисемітську та антикомуністичну політику, яку реалізовували в межах «політики охорони окупованих територій».

Масові розстріли відбувалися упродовж серпня-жовтня 1941 р. Наприкінці липня 1941 р., після відвідин Г. Гімлером Західної України, окремі частини СС та місцева поліція розпочали реалізацію програми «остаточного вирішення». Процедура знищення євреїв була підготовлена раніше і розписана у відповідних інструкціях для очільників зондеркоманд та місцевих адміністрацій. Євреїв збирали в одному місці нібито для перевірки документів або переселення до трудових таборів, чи в іншу місцевість. Далі їх під конвоєм вели на місце страти, де їх, як правило, роздягали, а потім розстрілювали невеликими групами до 30 осіб. Місця поховань готувались або місцевими, або і майбутніми жертвами. Дітей та вагітних знищували з особливою жорстокістю. Їх засипали живими в ямах, забивали камінням, палицями. Непоодинокими були і випадки статевих злочинів перед вбивством. Місця вбивств деякий час охороняли місцеві поліцаї або німці. Після страти проводились перевірки серед жителів сіл, з метою виявлення можливих втікачів.

18 серпня 1941 р. одразу після окупації Снігурівського району підрозділом СС у колоніях Нагартавська, Романівська, Ершмайська та Молотовська було проведено каральну акцію зі знищення 4900 місцевих колоністів-євреїв [Міронова, 2006, с. 60]. 14 вересня 1941 р. за розпорядженням начальника Березнегуватської районної управи Бауера всіх євреїв колонії Нагартав під приводом необхідності здійснення перепису зібрали в приміщенні клубу. Наступного дня їх всіх розстріляли з автоматів. За свідченням вцілілого В. Тицького, дітей солдати наколювали на багнети і кидали до яру. Вчительку С. Станішевську забили до смерті камінням. Врятуватися вдалось одиницям. Зокрема, Б. Кацу, який втратив під час розстрілу всю сім'ю [Гриневич, 2004, с. 25].

До масових акцій залучались і німецькі колоністи, які проживали поруч у сусідніх селах з євреями. Під керівництвом раштадтської комендатури знаходились загони колоній Раштадт, Мюнхен, Михайлівка та хуторів Нова Америка і Богданівка, що включали до трьохсот фольксдойче [Козирева, 2002, с. 154]. Вони охороняли приречених на смерть євреїв, транспортували їх до місця страти та приймали активну участь у масових вбивствах. Як згадують вцілілі євреї під час масових розстрілів в околицях села Градівка на Миклолаївщині, в «акції» брали участь фольксдойче з колоній Раштадт та Мюнхен. При організації масових вбивств нацисти застосували «конвеєрний» метод. Людей роздягали, потім вели до краю шахт з видобутку глини і тут розстрілювали впритул з автоматів. Після наповнення шахти, трупи обливались керосином і спалювались. Загалом нацисти вбили близько 7 тис. осіб [Черная книга, 1991, с. 88-89].

Загін «самооборони» хутора Нова Америка, до якого входили 32 колоніста, упродовж жовтня 1941 р. – січня 1942 р. приймав участь в акціях масового вбивства євреїв на Миколаївщині: у Веселинівському районі біля села Подоляка і Суха Балка вбито 300 осіб, за с. Степанівка – 360 осіб, поблизу хутора Ново-Ільїнка – 180; у Вознесенському районі за с. Ястребинове й хутором Бабина Балка вбито по 600 осіб, біля хутора Нова Америка – 300 осіб; у Доманівському районі за с. Шевченко –

250 осіб, с. Нова Умань – 100 осіб, біля свинорадгоспу «Суша Балка» – 350 євреїв [Козирева, 2002, с. 154].

Гетто в класичному європейському варіанті на Півдні України не створювали. Більшість євреїв нацисти розстріляли в перші місяці окупації. Лише на півночі Миколаївщини та півдні Дніпропетровщини, де існували єврейські сільськогосподарські колонії, деякий час проіснували гетто. Зокрема гетто існували в Кривому Озері, Мостовому, Готлі (Первомайську). На Дніпропетровщині нацисти створили 6 гетто, 4 з них у місцевих селах: с. Нововітебське, с. Кам'янка, с. Інгулець та у с. Фрайдорф. Гетто були відкритого типу, тобто єврейські родини мешкали у якійсь частині села, але вона не була огорожена, як у містах. Одним з найбільших було гетто у колонії Інгулець [Шляхтич, 2019, с. 194]. В деяких селах створювались тимчасові табори для накопичення євреїв, з метою майбутнього знищення.

Загалом, за зібраними даними різних істориків – дослідників Голокосту, в Калініндорфському районі окупанти по звичаю вбили 5,5 тис. жінок, дітей та літніх людей, [Шайкин, 2005, с. 189] в Березнегуватському районі Миколаївської області упродовж 1941 – 1944 р. вбито 1975 осіб, з них 93% склали євреї, [Міронова, 2006, с. 60] у Баштанському районі в колоніях Новоополтавка, Добринська та Єфінгар у вересні 1941 р. вбито 2197 осіб.

Висновки. Масові вбивства євреїв сільськогосподарських колоній Півдня України нацистські окупанти здійснили упродовж серпня-жовтня 1941 р. Упродовж наступного періоду окупації нацисти та їх посібники проводили пошуки і знищення вцілілих євреїв. Сільськогосподарські єврейські колонії, які існували в регіоні ще з ХІХ ст. припинили своє існування і більше не відродились у післявоєнні роки. На місце євреїв компартійний режим направляє переселенців з Російської Федерації. Зокрема, в колонії Снігурівського району після війни переселяли жителів Краснодарського краю.

Список використаних джерел та літератури

- Арад, Й., 2007. *Катастрофа євреїв на окупованих територіях Советского Союза (1941 – 1945)*, Днепропетровск-Москва.
- Беркгоф, К., 2011. *Жнива розпачу. Життя і смерть в Україні під нацистською владою*, Київ: Критика.
- Брандон, Р., Лауер, В., 2015. *Шоа в Україні: історія, свідчення, увічнення*, Київ: Дух і Літера.
- Винарчук, Т. В., 2013. Жертви окупаційної влади території Запорізької області в роки Другої світової війни, *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, XXXV, 149-156.
- Возрождение памяти: воспоминание свидетелей и жертв Холокоста, 2011. Днепропетровск: Центр «Ткума», 4.
- Гриневич, Е. В., 2004. Холокост на Николаевщине, *Еврейское население на Николаевщине. Сборник документов и материалов*, т. 2, 19-26.
- Дин, М., 2008. *Пособники Холокоста: Преступление местной полиции Белоруссии и Украины, 1941 – 1944 гг.*, С.-Петербург: Академический проект.
- Дітер, П., 2015. Масове вбивство українських євреїв за німецької військової адміністрації і в Рейхкомісаріаті Україна, *Шоа в Україні: історія, свідчення, увічнення*, Київ: Дух і Літера, 41-113.
- Захарченко, О. О., 2004. Німецько-румунський окупаційний режим на території Миколаївщини, *Миколаївщина в роки Великої Вітчизняної війни: 1941 – 1944*, Миколаїв, 138-171.
- Козирева, М. Е., Щукін, В. В., 1997. Доля євреїв Миколаївщини в період фашистської окупації, *Первые Запорожские еврейские чтения «Еврейское население Юга Украины»: Доклады и сообщения*, 124-127.

- Козирева, М., 2002. Участь німецьких колоністів у масовому знищенні єврейського населення на території Миколаївщини під час фашистської окупації, *Шестые Запорожские еврейские чтения*, 153-156.
- Круглов, А., Уманский, А., Щупак, И. 2016. *Холокост в Украине. Рейхскомиссариат «Украина», Губернаторство «Транснистрия»*, Дніпро: Украинский институт Холокоста изучения «Ткума».
- Лауер, В., 2010. *Творення нацистської імперії та Голокост в Україні*, Київ: Зовнішторгвидав.
- Міронова, І., 2006. Трагедія єврейського населення Миколаївщини в добу Великої Вітчизняної війни, *Десятые Запорожские еврейские чтения*, 57-65.
- Орлянський, В. С., Тедєєв, О. С., 2010. *Місцеві органи управління в період німецької окупації на Запоріжжі (1941 – 1943 рр.)*, Київ: Центр учбової літератури.
- Пасик, Я., 2018. Последние дни еврейской земледельческой колонии Ингулец, *Историчні мідраші Північного Причорномор'я*, 7, т. 1, 129-151.
- Снайдер, Т., 2015. *Кровавые земли: Европа между Гитлером и Сталиным*, Киев: Дулибы.
- Судьбы евреев Николаевщины в период Великой Отечественной войны 1941 – 1945 гг., 2012. Николаев: издатель М. П. Шамрай.
- Хонигсман, Я. А., 1998. *Катастрофа еврейства Западной Украины: Евреи Восточной Галиции, Западной Волыни, Буковины и Закарпатья в 1933 – 1945 гг.*, Львов. Черная книга, т. 1, 1991. Запорожье.
- Шайкин, И., 2005. Калининдорфский еврейский национальный район, *Избранные труды Запорожских еврейских чтений*, 186-190.
- Шитюк, М. М., 2008. *Геноцид проти євреїв Південної України в роки німецько-румунської окупації (1941 – 1944 рр.)*, Миколаїв.
- Шляхтич, Р., 2019. Голокост у сільській місцевості Дніпропетровської області (за матеріалами свідчень очевидців з архіву Yahad-In Unum), *Roxolania Historica*, 2 (17), 188-198.
- Шоа в Україні: історія, свідчення, увічнення, 2015. Київ: Дух і Літера.

References

- Arad, I., 2007. *Katastrofa evreev na okkupirovannyh territoriyah Sovetskogo Soyuz (1941 – 1945) [Catastrophe of the Jews in the occupied territories of the Soviet Union (1941 – 1945)]*, Dnipropetrovsk-Moscow. [in Russian].
- Berkhof, K., 2011. *Zhnyva rozpachu. Zhyttia i smert v Ukraini pid natsyistskoiu vladoiu [Harvest of despair. Life and death in Ukraine under Nazi rule]*, Kyiv: Krytyka. [in Ukrainian].
- Brandon, R., Lauer, V., 2015. *Shoa v Ukraini: istoriia, svidchennia, uvichnennia [The Shoah in Ukraine: history, testimony, perpetuation]*, Kyiv: Dukh i Litera. [in Ukrainian].
- Chernaya kniga, t. 1, 1991. Zaporizhzhia. [in Russian].
- Din, M., 2008. *Posobniki Holokosta: Prestuplenie mestnoj policii Belorussii i Ukrainy, 1941 – 1944 gg. [Collaborators of the Holocaust: The crime of the local police in Belarus and Ukraine, 1941 – 1944]*, St. Petersburg: Akademicheskij proekt. [in Russian].
- Diter, P., 2015. *Masove vbyvstvo ukrainskykh yevreiv za nimetskoj viiskovoi administratsii i v Reikhkomisariati Ukraina [Mass murder of Ukrainian Jews under the German military administration and in the Reich Commissariat of Ukraine]*, *Shoa v Ukraini: istoriia, svidchennia, uvichnennia*, Kyiv: Dukh i Litera, 41-113. [in Ukrainian].
- Grinevich, E. V., 2004. *Holokost na Nikolaevshine [Holocaust in Mykolaiv region]*, *Evrejskoe naselenie na Nikolaevshine. Sbornik dokumentov i materialov*, t. 2, 19-26. [in Russian].
- Honigsman, Ya. A., 1998. *Katastrofa evrejstva Zapadnoj Ukrainy: Evrei Vostochnoj Galicii, Zapadnoj Volyni, Bukoviny i Zakarpattia v 1933 – 1945 gg. [The catastrophe of the Jews of Western Ukraine: the Jews of Eastern Galicia, Western Volhynia, Bukovina and Transcarpathia in 1933 – 1945]*, Lviv. [in Russian].
- Kozyrieva, M. E., Shchukin, V. V., 1997. *Dolia yevreiv Mykolaivshchyny v period fashyistskoi okupatsii [The fate of the Jews of the Mykolaiv region during the fascist occupation]*, *Pervye Zaporozhskie evrejskie chteniya «Evrejskoe naselenie Yuga Ukrainy»: Doklady i soobsheniya*, 124-127. [in Ukrainian].
- Kozyrieva, M., 2002. *Uchast nimetskykh kolonistiv u masovomu znyshchenni yevreiskoho naselennia na terytorii Mykolaivshchyny pid chas fashyistskoi okupatsii [The participation of German colonists*

in the mass extermination of the Jewish population on the territory of the Mykolayiv region during the fascist occupation], *Shestye Zaporozhskie evrejskie chteniya*, 153-156. [in Ukrainian].

Kruglov, A., Umanskij, A., Shupak, I. 2016. *Holokost v Ukraïne. Rejhskomissariat «Ukraïna», Gubernatorstvo «Transnistriya»* [Holocaust in Ukraine. Reichskommissariat "Ukraine", Governorate "Transnistria"], Dnipro: Ukrainskij institut Holokosta izucheniya «Tkuma». [in Ukrainian].

Lauer, V., 2010. *Tvorennia natsystsoï imperii ta Holokost v Ukraïni* [Creations of the Nazi Empire and the Holocaust in Ukraine], Kyiv: Zovnishtorhvydav. [in Ukrainian].

Mironova, I., 2006. Trahediiia yevreiskoho naseleñnia Mykolaivshchyny v dobu Velykoi Vitchyznianoi viiny [The tragedy of the Jewish population of the Mykolaiv region during the Great Patriotic War], *Desyatye Zaporozhskie evrejskie chteniya*, 57-65. [in Ukrainian].

Orlianskyi, V. S., Tedeiev, O. S., 2010. *Mistsevi orhany upravlinnia v period nimetskoï okupatsii na Zaporizhzhzi (1941 – 1943 rr.)* [Local governing bodies during the German occupation of Zaporozhye (1941 – 1943)], Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury. [in Ukrainian].

Pasik, Ya, 2018. Poslednie dni evrejskoï zemledelcheskoï kolonii Ingulec [The last days of the Jewish agricultural colony Ingulec], *Istorychni midrashi Pivnichnoho Prychornomia*, 7, t. 1, 129-151. [in Russian].

Shajkin, I., 2005. Kalinindorfskij evrejskij nacionalnyj rajon [Kalinindorf Jewish National District], *Izbrannye trudy Zaporozhskih evrejskikh chtenij*, 186-190. [in Russian].

Shliakhtych, R., 2019. Holokost u silskii mistsevosti Dnipropetrovskoi oblasti (za materialamy svidchen ochevydtsiv z arkhivu Yahad-In Unum) [The Holocaust in the countryside of the Dnipropetrovsk region (based on eyewitness accounts from the Yahad-In Unum archive)], *Roxolania Historica*, 2 (17), 188-198. [in Ukrainian].

Shoa v Ukraïni: istoriia, svichennia, uvichnennia, 2015. Kyiv: Dukh i Litera. [in Ukrainian].

Shytiuk, M. M., 2008. *Henotsyd proty yevreiv Pivdennoi Ukraïny v roky nimetsko-rumunskoi okupatsii (1941 – 1944 rr.)* [Genocide against the Jews of Southern Ukraine during the German-Romanian occupation (1941 – 1944)], Mykolaiv. [in Ukrainian].

Snajder, T., 2015. *Krovavye zemli: Evropa mezhdru Gïtlerom i Stalinyu* [Bloodlands: Europe between Hitler and Stalin], Kyiv: Duliby. [in Russian].

Sudby evreev Nikolaevshiny v period Velikoj Otechestvennoj vojny 1941 – 1945 gg., 2012. Mykolaiv: izdatel M. P. Shamraj. [in Russian].

Vozrozhdenie pamyati: vospominanie svitatelej i zhertv Holokosta, 2011. Dnepropetrovsk: Centr «Tkuma», 4. [in Russian].

Vynarchuk, T. V., 2013. Zherty okupatsiinoï vlady terytorii Zaporizkoi oblasti v roky Druhoi svitovoi viiny [Victims of the occupation authorities of the territory of the Zaporizhzhia region during the Second World War], *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*, XXXV, 149-156. [in Ukrainian].

Zakharchenko, O. O., 2004. Nimetsko-rumunskiy okupatsiinyi rezhym na terytorii Mykolaivshchyny [The German-Romanian occupation regime on the territory of Mykolaiv Oblast], *Mykolaivshchyna v roky Velykoi Vitchyznianoi viiny: 1941 – 1944*, Mykolaiv, 138-171. [in Ukrainian].

THE HOLOCAUST IN THE JEWISH AGRICULTURAL COLONIES OF SOUTHERN UKRAINE

Viktor Dotsenko

Doctor of Historical Sciences,
Professor of the Department of World History and Archeology,
National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv

Viktoriiia Serdiuk

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Teacher of History and Jurisprudence,
Irpın Academic Lyceum "Mriya", Irpin

Abstract. *The article examines the history and specifics of the Nazis' implementation of the program to exterminate the Jewish population of agricultural colonies in the occupied territories of Southern Ukraine. The methods and techniques used by the occupiers in implementing the program of mass murder of Jews were studied. The participation in the liquidation actions of local collaborators who worked in the auxiliary police and administrative bodies was analyzed separately. It has been established that as a result of the Nazi "shooting" Holocaust, the Jewish agricultural colonies that arose in the South of Ukraine in the 19th century*

ceased to exist. Local Jewish settlements were no longer revived. After the liberation of these territories by the Soviet troops, settlers from various regions of the Russian Federation came to replace the murdered colonists. Changes in the national composition of the region, in which the communist totalitarian regime was interested, actually became a continuation of the Genocide policy. Communist authorities forbade the memory of mass murders of Jews during the German-Soviet war. At the places of mass murders, memorial signs were not allowed to commemorate the Jewish victims of the Holocaust.

Keywords: *Holocaust, Jews, agricultural colonies, Southern Ukraine.*

<https://doi.org/10.31392/VAN-2022.39-42.07>
УДК 94:271.4(477)«1941/1944»

СТАНОВИЩЕ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ ПІД НІМЕЦЬКОЮ ОКУПАЦІЄЮ (1941 – 1944 РР.)

Санкович Марія Василівна

аспірантка кафедри всесвітньої історії,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
Івано-Франківськ
e-mail: mariya_sankovih@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-3094-5238>

***Анотація.** У статті доведено, що завдяки гнучкій організаторській, ідеологічній та дипломатичній діяльності вищого духовенства на чолі з митрополитом А. Шептицьким, Українська греко-католицька церква зуміла в складних умовах війни зберегти свою структуру, продовжувати повноцінне релігійне життя, утверджувати серед українського народу християнські цінності, національну єдність і злагоду як передумови для здобуття українцями власної державності. УГКЦ вдалося уникнути масових репресій серед духівництва та чернецтва, однак її керівництво не залишилося байдужим щодо репресій німецьких окупаційних властей проти мирного населення, засуджуючи такі дії у пастирських листах та зверненнях до вищого німецького керівництва. Встановлено, що українські священники багато зробили для порятунку єврейського населення та представників українського Руху Опору.*

***Ключові слова:** Українська греко-католицька церква, релігійні організації, ОУН-УПА, боротьба, підпілля.*

Постановка проблеми. Політика німецької влади в Східній Галичині в релігійній та церковній сферах різко відрізнялася від політики попереднього окупаційного режиму. Було проголошено свободу віросповідання та релігійного життя. Уже в «Прокламації до населення Галичини», виданій з приводу приєднання регіону до Генеральної губернії, Г. Франк проголосив свободу релігійних відправ, а під час перебування в Галичині в жовтні 1941 р. заявив, що українське населення краю матиме можливість для розвитку релігійного життя.

Мета – дослідити становище Української греко-католицької церкви під німецькою окупацією упродовж 1941 – 1944 рр.

Аналіз публікацій та досліджень. Окрім джерел, представлена стаття ґрунтується на науковий доробок Н. Антонюк [Антонюк, 1997; Антонюк, 1999].

Виклад основного матеріалу. Проголошуючи в цілому толерантне ставлення до релігії, окупаційна влада негативно відносилась до участі церкви та її ієрархів в національному житті. Особливо виразно це проявилось після придушення нацистським режимом спроб відродження української державності. Німецька влада, через посередництво військових, як повідомляв журнал «Ідея і чин», зробила спробу примусити митрополита А. Шептицького відкликати свого пастирського листа, виданого з приводу Акту відновлення Української Держави [Антонюк, 1997, с. 211].

Згідно з розпорядженням губернатора Галичини, Відділ науки і навчання з 6 січня 1942 р. дозволив священикам викладати релігію в школах. З цією метою шкільна влада дистрикту зобов'язала митрополиту ординацію подати списки священиків для виконання цього розпорядження. У відповідь церковна адміністрація дала певні доручення деканам [Антонюк, 1997, с. 212].

На початку 1943 р. виникла загроза припинення викладання релігії у початкових та фахових школах. Приводом до цього послужила, очевидно, особлива позиція митрополита А. Шептицького, який виступив з посланням «Не убий», в якому засуджував кровопролиття як спосіб розв'язання політичних проблем. Хоча формально причиною припинення викладання релігії були урядові звіти про неналежне використання деякими священиками годин, відведених на вивчення релігії.

Непросто склалися відносини між німецькою владою та церквою в питаннях церковної обрядовості. Зокрема, начальник Української поліції Пітулай виступив із застереженням стосовно шлюбів українських поліцаїв. Він зауважив, що греко-католицькі священики видають свідоцтва про одруження членам Української поліції, тоді, як згідно з чинним в дистрикті Галичина австрійським цивільним законодавством про організацію державної поліції, вони можуть взяти шлюб лише з дозволу керівництва. За шлюби, укладені без такого дозволу, подружні пари, а також священики, що їх уклали, мали притягатися до адміністративної відповідальності. Поліцаї негайно мусили звільнитися зі служби. За непослух призначалися також примусові роботи [Антонюк, 1999, с. 30].

Оцінюючи німецьку політику в релігійному питанні, орган ОУН «Ідея і чин» зауважив, що вона спрямована на розкол українського національного організму. Проголошуючи свободу релігійних переконань та заявляючи, що виключно справа населення творити форми церковно-релігійного життя, влада намагалася поставити процеси, що відбувалися в релігійному житті, під свій контроль та керувати ними. Як тільки після відступу більшовиків церковне життя в Україні почало відроджуватися, німці без будь-яких причин розпустили церковні ради, що почали виникати з метою церковного відродження. Підставою до закриття церковних рад, констатував журнал, було, очевидно, лише те, що німецька влада боялася будь-яких форм українського організованого життя [Anatomie des SS – Staates, 1989, с. 14].

Все ж таки, не дивлячись на неоднозначність німецької політики щодо релігії та церкви, українське духовенство Східної Галичини мало певні важелі впливу на політичну ситуацію, що відображалося в різного роду відозвах, листах, посланнях вищих церковних ієрархів до населення краю. В одних випадках відображалися інтереси українського народу, в інших – німецької влади, що свідчило часто про особливу думку церковних ієрархів.

Свою державницьку позицію духовенство УГКЦ продемонструвало в липні-серпні 1941 р. Тоді УГКЦ підтримала Акт відновлення Української державності від 30 червня 1941 р., наголошуючи у пастирських листах і проповідях на дотриманні християнських принципів у державотворчому процесі. До складу сформованого Я. Стецьком 30 червня 1941 р. Уряду – Українського державного правління – ввійшов міністр народної освіти й релігійних справ В. Радзикович.

Довголітній член ОУН Василь Турко розповідає, як в Радехові на Львівщині «ішла жвава підготовка до врочистого відсвяткування Акту відновлення Української

державності». Свято відбулося біля церкви. Промовляв о. Пелех та інші священослужителі. У Народному домі староста о. Мурович приймав присягу на вірність Українському урядові. Повітовим комендантом Української поліції став син священника в Холоєві І. Коритко [Церква йде в підпілля, 1942, с. 7].

Будинки священників часто ставали квартирами ОУН-УПА. Зокрема, влітку 1941 р. видатний діяч ОУН І. Климів – «Легенда» випроваджував В. Кука (полковника Ковалю) до Дніпропетровська з похідною групою і, як згадує В. Лобай, «це було в хаті о. Коверка». До Другої світової війни І. Климів – «Легенда» підтримував тісний зв'язок з митрополитом А. Шептицьким завдяки зв'язковій, сестрі-монахині родом з Ременова Марії [Церква як оплот віри, 1942, с. 6].

Практичним застосуванням християнських принципів у боротьбі з поневолювачами стала взаємодія УГКЦ зі структурними підрозділами Українського центрального комітету, завданням якого був захист інтересів українського громадянства перед німецькою окупаційною владою. З 68-ми комітетів районних і повітових делегатур УЦК у Галичині 29 очолювали священники. Жертвами репресивних акцій стали й священники, яких гестапо звинувачувало у приналежності до «недозволеної української організації». За таких обставин у лютому 1942 р. був заарештований парох с. Жаб'є о. П. Витвицький, розстріляний з іншими заручниками у в'язниці м. Чортків (Тернопільщина) 27 листопада 1942 р. Парох с. Сулимова о. Ю. Ковальський, до якого навідувалися бійці УПА, у 1943 р. потрапив до концтабору Аушвіц (Польща) внаслідок підозри у співпраці з українським підпіллям. Священники часто виступали на захист ув'язнених. Зокрема, після втечі із в'язниці у Чорткові у лютому 1943 р. І. Яремчук, звинуваченої у приналежності до ОУН, її спочатку переховував у себе парох Ворохти о. М. Куницький, а потім о. М.-Л. Бурнадза видав необхідну метрику й документи з УДК у Станіславові. 27 листопада 1942 р. в Коломиї заарештували 52-ох українських патріотів, одного з них – о. Павла Витвицького з с. Витвиці – розстріляли. Порох м. Яворів о. М. Драгомирецький був замордований загарбниками у 1943 р. Мученицькою смертю загинув о. Ю. Ковальський з Івано-Франківщини, в'язень німецьких тюрем і концентраційних таборів. У його парафії в с. Сулимів переховувалось від гітлерівців чимало євреїв, ромів, українців, а з лісу часто заходили бійці УПА. За звинуваченням у приналежності до «бандугруповань» у листопаді 1943 року пароха Ворохти о. М. Куницького побив гестапівець. З тієї ж причини у листопаді 1942 року гестапо заарештувало о. Семена Іжика, якого згодом утримували у в'язницях Дрогобича, Сянока, Тарнова і Кракова [Заарештовано вірян Львівської області, 1943, с. 8].

Під час масового арешту в Станіславові в українському театрі ім. І. Франка 14 листопада 1943 р. гестапо затримало о. Л.-М. Бурнадза, але за клопотанням УДК звільнило. У лютому 1944 р. під час «паціфікації» в селах Заріччя і Делятин поліція арештувала місцевого пароха, виконуючого обов'язки волосного старшини, о. І. Крижановського [Відновлення роботи ПТНЗ, 1941].

Під час наближення фронту у квітні 1944 р. загинули парох с. Рунгури Косівського району о. В. Пужак (розстріляний угорцями) і парох с. Угринова Станіславівського району о. І. Терешкун («замордований більшовиками»).

Активна діяльність греко-католицького духовенства в численних українських організаціях допомогла багатьом підпіллям уникнути загибелі. В. Турко та інші

вояки УПА були вирвані з лап гестапо о. М. Сопуляком, членом Українського допомогового комітету у Кракові. Врятував їх о. І. Гриньох, забравши до Берліну. Отець Іван забезпечив своїх земляків документами і допоміг пройти усі німецькі пости аж до армії союзників [Звернення до населення області, 1942].

Подібна негативна критика подавалася і щодо діяльності греко-католицької церкви. Для створення негативного образу свого оппонента офіційна радянська археографія висувала ряд аргументів. Найбільш загально вони подаються у довідці «про антирадянську націоналістичну діяльність греко-католицького уніатського духовенства»: «У 1941 р. звторгненням фашистських окупантів на територію Львівської області греко-католицька церква під керівництвом єпископату, на чолі якого стояв митрополит А. Шептицький, [...] керуючись вказівками Ватикану, фашистської влади та її підсобників – українських буржуазних націоналістів, відкрито виступала проти Радянської влади. Початком антирадянської пропаганди було архіпастирське послання митрополита Шептицького всьому духовенству і віруючим першого липня 1941 р., в якому він закликав визнати український націоналістичний уряд і дякував німецько-фашистському командуванню за «визволення» [...] В організованому фашистами [...] українському центральному комітеті (УЦК) священники греко-католицької церкви брали найактивнішу участь, по суті були на службі фашистських окупантів як підсобники, використовуючи свій вплив [...] Це підтверджується тим, що із 32 делегатур УЦК в районах області 15 очолювали священники уніатської церкви [...] У 1943 р. під час створення німцями дивізії СС «Галичина» священники уніатської церкви взяли у цій справі активну участь, виступаючи в ролі агітаторів серед молоді, вербуючи її в цю дивізію для боротьби з наступаючою Червоною Армією [Заарештовано вірян Львівської області, 1943].

Таким чином, більшість відомих дослідників в тій чи іншій формі констатували той факт, що церква, як авторитетний суспільний інститут, не могла стояти осторонь тогочасних процесів і подій, повинна була реагувати на суспільні настрої та прагнення. Не випадково О. Лисенко підкреслював, що позиція церкви в часи нацистського режиму визначалася подвижницькою місією «... прагнучи через існуючі координаційно-допоміжні органи полегшити життя своїх співвітчизників за умов окупації, духовенство, яке займало активну громадянську позицію, не могло в тій чи іншій формі неспівробітничати з гітлерівцями».

Німецька окупаційна влада дозволила відновити закриті більшовиками храми, які використовувалися в якості складів, клубів, їдалень тощо. З ініціативи української громадськості та духовенства було покінчено з войовничим атеїзмом, відновлено урочисте святкування церковних свят. УГКЦ отримала офіційне визнання з боку місцевої німецької адміністрації щодо участі в національному та культурному житті [УГКЦ, 1942]. Було поновлено діяльність церковних товариств, релігійних видавництв, навчальних закладів, вдалося домогтися дозволу на відкриття Богословської академії, духовних семінарій, випуску шоквартальника «Богослов'я».

У багатьох містах, містечках та селах Галичини відбулися багатолюдні заходи з проведенням урочистих молебнів, в яких активну участь взяли і греко-католицькі священники. У Станіславі участь в урочистому богослужінні та віче взяв Станіславський владика Г. Хомишина, який теж висловив сподівання, на те, щоб

«Українська держава забезпечила щастя, добробут і спокійне життя всім громадянам української землі без огляду на різниці віросповідні, національні і суспільні» [Антонюк, 1997, с. 35]. Він закликав вірних і духівництво до консолідації, дотримання християнських чеснот та терпимості, оскільки лише за таких умов український народ зможе витримати всі лихоліття [Антонюк, 1999, с. 45].

Митрополит А. Шептицький, в першу чергу, спрямовував діяльність церкви на здійснення церковно-духовної місії, забезпечення душпастирської опіки, підвищення суспільної ваги посади священника. З цією метою ним було написано і опубліковане в пресі «Послання до духовенства про організацію парохії і громади» від 10 липня 1941 р. У ньому визначалися невідкладні завдання священників у той важкий період: «На першому місці треба подбати про родини й добро арештованих і вивезених більшовиками вірних. Їх родинам належить поміч, яку мусить душпастир радо й сам уділити, й так зорганізувати, щоб вдовицям, сиротам або жінкам і дітям, що на довший час позбавлені опіки батька й мужа, мають право жадати тієї опіки від церкви. Душпастир нехай уважає себе куратором таких родин і нехай зробить з найпоряднішими господарями контракт о спілку, який запевнив би неприязним якийсь дохід з їх ґрунтів». Він закликав священників взяти активну участь у налагодженні місцевої української адміністрації, у випадках інертності або ж гострого політичного протистояння в місцевих громадах: «... душпастир повинен своєю властю назначити вїта, радних і начальника міліції, пригадуючи вірним конечність послуху для німецької військової, а з часом цивільної влади».

Усвідомлюючи загрозу внутрішніх конфліктів, митрополит висловив застереження щодо непримиренності та радикальності окремих політиків: «Мусимо від усіх домагатися залишення раз на все всяких партійних роздорів, внутрішньої партійної боротьби. Хто приносить нам домашню війну, той шкодить народній справі навіть тоді, якщо б для неї мав великі заслуги. Всі, що пережили большевицьку навалу, свідомі того, що партійні роздори є національним злочином, якого не можна терпіти». Було звернуто також увагу громадськості на необхідність відновлення національної школи, організацію місцевого самоврядування, відновлення діяльності громадських культурно-освітніх товариств і кооперації.

Таким чином, окрім констатації наслідків більшовицької політики, в цьому посланні А. Шептицького відсутні будь-які політичні заяви чи заклики на користь гітлерівської Німеччини. Озвучені тільки конкретні напрямки духовної і організаційної діяльності священників серед українського населення.

У рамках загальної політики окупаційної влади, митрополитичий ординаріат УГКЦ закликав духовенство активізувати зусилля населення по збору одягу, взуття, металу, грошей на користь німецької армії, організувати здавання і закупівлю сільськогосподарської продукції. З початком вивозу населення на примусові роботи в Німеччину у пастирському листі А.Шептицький закликав українських віруючих до послуху та сумління. Німецькі окупанти не заперечували діяльності українських громадських товариств, церкви, якщо вона не йшла всупереч німецьким інтересам. Німці навіть дозволили створити 6 липня 1941 р. Раду Сеньйорів, яка невдовзі перетворилася на Українську Національну Раду. Першим її головою був відомий адвокат, голова уряду ЗУНР (1918 р.) К. Левицький, а після його смерті 12 листопада 1941 р. на цю громадську посаду було обрано митрополита А. Шептицького [Das Diensttagebuch des deutschen Generalgouverneurs in Polen 1939 – 1945, 1975].

Завдяки дипломатії і праці керівного проводу, УГКЦ набирила організаційної сили, вносила свої корективи в національно-культурне життя. Її структура в роки німецької окупації зазнала змін в сторону чисельного зростання у порівнянні з радянським періодом.

Попри всі складнощі відносин з націоналістичним рухом УГКЦ зберігала свою сталу і тривку позицію єдності з народом та його визвольними прагненнями. Протягом усього періоду нацистської окупації греко-католицькі священники не лише активно діяли на ниві культури і освіти, піклувалися духовним станом вірних, але й допомагали українському Рухові Опору.

Якщо окреслювати становище УГКЦ під двома тоталітарними режимами в 1939 – 1944 рр., то слід відзначити в першу чергу послідовне прагнення церковного керівництва в особі А. Шептицького, єпископів церкви не тільки зберегти її структуру, але й забезпечити духовну діяльність серед населення. Відношення комуністичної влади визначалося принципами відділення церкви від держави і звуженням сфери її суспільної участі. Однак достатньо міцна і організована структура УГКЦ, її високий моральний авторитет і підтримка серед західних українців, вагома постать митрополита А. Шептицького не дозволили комуністичному керівництву реалізувати політику тотального атеїзму та богоборства. Задіяні методи та прийоми партійно-радянських органів та спецслужб дещо ослабили економічну, культурницьку, організаційну сфери діяльності, але не стали причиною внутрішньої кризи, не привели до очікуваного результату – розвалу.

Висновки. Отже, під час гітлерівської окупації керівництво УГКЦ намагалося уберегти вірних від нових небезпек, виконувати свою духовну місію, не втручаючись у державні справи та діючи в рамках тих законів і умов, які диктували існуюча влада та обставини. Завдяки гнучкій організаторській, ідеологічній та дипломатичній діяльності вищого духовенства на чолі з митрополитом А. Шептицьким, церква зуміла в складних умовах війни зберегти свою структуру, продовжувати повноцінне релігійне життя, утверджувати серед українського народу християнські цінності, національну єдність і злагоду як передумови для здобуття українцями власної державності. УГКЦ вдалося уникнути масових репресій серед духівництва та чернецтва, однак її керівництво не залишилося байдужим щодо репресій німецьких окупаційних властей проти мирного населення, засуджуючи такі дії у пастирських листах та зверненнях до вищого німецького керівництва.

Керівництво та духовенство УГКЦ в умовах війни та розрухи залишалися на національних позиціях, прагнули зберегти і підтримати серед віруючих духовні та громадянські християнські цінності, бути важливим суспільним інститутом, що мав консолідуючу роль морально-духовного авторитета на західних землях України.

Список використаних джерел та літератури

Anatomie des SS – Staates. Dokumenten im 2 Rd.: Bd, 1989. Munchen: Deutscher Taschenduch Verlag.

Das Diensttagebuch des deutschen Generalgouverneurs in Polen 1939 – 1945, 1975. Stuttgart: Deutsche Verlagsanstalt.

Антонюк, Н. В., 1999. *Українське культурне життя в генеральній губернії (1939 – 1944 рр.): автореф. дис. д-р іст. наук: 07.00.01*, Львів.

- Антонюк, Н., 1997. *Українське культурне життя в Генерал-губернаторстві (1939 – 1944)*, Львів.
 Відновлення роботи ПТНЗ, 1941. *Бережанські новини*, 14 вересня.
 УГКЦ, 1942. *Слово Станіслава*, 3 червня.
 Церква йде в підпілля, 1942. *Інформація Львівської Архиепархії*, 1.
 Церква як оплот віри, 1942. *Інформація Львівської Архиепархії*, 2.
 Заарештовано вірян Львівської області, 1943. *Інформація Львівської Архиепархії*, 8-9.

References

- Anatomie des SS – Staates. Dokumenten im 2 Rd.: Bd, 1989. Munchen: Deutscher Taschenduch Verlag. [in German].
 Antoniuk, N. V., 1999. *Ukrainske kulturne zhyttia v heneralnii hubernii (1939 – 1944 rr.): avtoref. dys. d-r ist. nauk: 07.00.01 [Ukrainian cultural life in the general province (1939-1944): autoref. thesis Dr. Hist. Sciences: 07.00.01]*, Lviv. [in Ukrainian].
 Antoniuk, N., 1997. *Ukrainske kulturne zhyttia v Heneral-hubernatorstvi (1939 – 1944) [Ukrainian cultural life in the Governor General's Office (1939 – 1944)]*, Lviv. [in Ukrainian].
 Das Diensttagebuch des deutschen Generalgouverneurs in Polen 1939 – 1945, 1975. Stuttgart: Deutsche Verlaganstalt. [in German].
 Tserkva yak opлот viry [The church as a stronghold of faith], 1942. *Informatsiia Lvivskoi Arkhyieparkhii*, 2. [in Ukrainian].
 Tserkva yde v pidpillia [The church is going underground], 1942. *Informatsiia Lvivskoi Arkhyieparkhii*, 1. [in Ukrainian].
 УНКТs [UGCC], 1942. *Slovo Stanislava*, 3 chervnia. [in Ukrainian].
 Vidnovlennia roboty PTNZ [Resumption of PTNZ work], 1941. *Berezhanski novyny*, 14 veresnia. [in Ukrainian].
 Zaareshтовано virian Lvivskoi oblasti [Believers of the Lviv region were arrested], 1943. *Informatsiia Lvivskoi Arkhyieparkhii*, 8-9. [in Ukrainian].

THE POSITION OF THE UKRAINIAN GREEK-CATHOLIC CHURCH UNDER THE GERMAN OCCUPATION (1941 – 1944)

Mariia Sankovych

Graduate student of the Department of World History,
 Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk

Abstract. *The article proves that thanks to the flexible organizational, ideological and diplomatic activities of the higher clergy led by Metropolitan A. Sheptytskyi, the Ukrainian Greek Catholic Church managed to preserve its structure in the difficult conditions of the war, to continue a full-fledged religious life, to establish among the Ukrainian people Christian values, national unity and harmony as prerequisites for Ukrainians to obtain their own statehood. The UGCC managed to avoid mass repressions among the clergy and monastics, but its leadership did not remain indifferent to the repressions of the German occupation authorities against the civilian population, condemning such actions in pastoral letters and appeals to the highest German leadership. It was established that Ukrainian priests did a lot to save the Jewish population and representatives of the Ukrainian Resistance Movement.*

Key words: *Ukrainian Greek Catholic Church, religious organizations, OUN-UPA, struggle, underground.*

<https://doi.org/10.31392/VAN-2022.39-42.08>
УДК 94:81'373.21(477)

**ОБРАЗ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ТОПОНІМІВ:
РЕКОНСТРУКЦІЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ
(НА ПРИКЛАДІ С. ГОРДІЇВКА ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ)**

Лановюк Людмила Петрівна

кандидат історичних наук,

доцент кафедри міжнародних відносин і суспільних наук,

Національний університет біоресурсів та природокористування України, м. Київ

e-mail: lanovuklp@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-6483-101X>

***Анотація.** Топоніміка тісно пов'язана з ландшафтом, природою, населенням і господарством території. Топоніміка, як наука про походження назви відповідних місць, є сьогодні дієвим інструментом для реконструкції історичної пам'яті образу українського села. Назви не виникають на «порожньому» місці: помічаючи ті чи інші властиві місцині ознаки, люди, що проживали поблизу називали їх, підкреслюючи характерні особливості. Дослідники намагаються сьогодні систематизувати та проаналізувати зібрану усну та письмову інформацію про походження топонімів села. Дослідити процес формування топонімів села, прослідкувати взаємозв'язок між конкретною назвою та різнохарактерними чинниками, що вплинули на її відповідну мовну форму. Вивчення топонімів становить значний науковий інтерес. Отже, правильно пояснити ту чи іншу назву, розкрити її смислове значення і походження – означає отримати важливу інформацію про минуле свого краю: його природні умови, економіку, історичні події тощо.*

***Ключові слова:** топонім, село, Гордіївка, вулиця, історична пам'ять, усна історія, письмові джерела.*

Постановка проблеми. Топоніміка, як наука про походження назви відповідних місцин, сьогодні виступає дієвим інструментом для реконструкції історичної пам'яті образу українського села. Розвиток східнослов'янської топоніміки припадає на ХІХ ст. Спочатку цей процес йшов стихійним шляхом, без відповідних управлінських рішень, проте вивчення топонімії з кожним роком привертає все більшої уваги як з боку академічної наукової спільноти, так й з позиції краєзнавчих досліджень.

Топонім, як назва місцевості, регіону, населеного пункту, об'єкту рельєфу, будь-якої частини поверхні Землі, часто дається автохтонним населенням певної території, для якої кожний з топонімів несе смислове навантаження. Завдяки цьому можна з'ясувати, наприклад, що на певній території колись проживав народ, який відрізняється від того, який проживає там нині. Тобто, топоніми часто характеризують територію з точки зору тих народів, які колись населяли відповідну місцевість. Топоніміка українських географічних назв говорить або про їхнє слов'янське походження, або про сліди неслов'янського субстрату.

Топоніми тісно пов'язана з ландшафтом, природою, населенням та господарством території. Назви не виникають на «порожньому» місці: помічаючи ті

чи інші властиві місцині ознаки, люди, що проживали поблизу називали її, підкреслюючи характерні для неї особливості. Дослідники намагаються сьогодні систематизувати та вивчити зібрану усну та письмову інформацію про походження топонімів села.

Отже, правильно пояснити ту чи іншу назву, розкрити її смислове значення і походження – означає отримати важливу інформацію про минуле свого краю: його природні умови, економіку, історичні події тощо.

Мета – показати історичний образ села шляхом дослідження процесу формування його топонімів, взявши за приклад топоніми невеличкого села Гордіївка на Житомирщині; встановити взаємозв'язок виникнення та формування топонімів вулиць села із ландшафтною структурою певної місцевості, його історією та культурою.

Історіографічний огляд. Топоніміка у широкому розумінні тісно пов'язана із географічною, лінгвістичною та історичною науками. Окремі властивості природних ландшафтів, взаємозв'язки елементів і морфологічних частин, їх зміни під впливом природних та антропогенних факторів є інтегральним елементом дослідження топоніміки села. Цей фактор часто використовується у дослідженнях під час реконструкції минулого [Янко, 1998; Лабінська, 2016]. Крім фіксованих письмових джерел, часто звертаються й до усних джерел, де особливу роль відіграють старожили, що виступають як респонденти села [Гайова, 2018, с. 78-89; Папіжук, 2008].

Виклад основного матеріалу. Індивідуалізуючи об'єкти зовнішнього світу за допомогою власних назв, люди кодують у топонімах важливі характеристики цих об'єктів: природні особливості місцевості, її поверхню, рельєф, рослинний і тваринний світ, корисні копалини. Утім, не можна однозначно стверджувати, що лише географічне середовище визначає характер місцевих назв: їх форму і мовне значення завжди зумовлюють суспільні та історичні чинники. За словами М. Янка, для того, щоб зрозуміти значення топоніма, необхідно досліджувати сукупність усіх факторів, сформовану під впливом характерних географічних або історичних умов [Янко, 1998, с. 8].

Топоніми виступають своєрідною енциклопедією народознавства, людською пам'яттю народу, де зафіксована історія заселення кожного села. Завдяки їм проглядається образ села із притаманними йому неповторними особливостями [Волчанська, 2014, с. 368-373; Коваленко, 2020]. Це дає можливість ввести до наукового обігу важливу історичну інформацію, а також пересічним громадянам поповнити свої знання з історії рідного краю [Лановюк, 2011]. Село Гордіївка, що на Житомирщині є одним із таких прикладів. Особливу цікавість викликає походження назв вулиць. Нічого дивного, що найвища вулиця у селі має назву Гора (хоча за часів радянської влади отримала назву Ватутіна). Її історія сягає сивої давнини. Вдершись до України, монголо-татари ще довго не залишали її землі у спокої. Баскаки та збирачі данини нещадно виснажували Україну, не даючи можливості повноцінно розвиватися її населенню, забирали людей у рабство. Такий стан речей змусив частину жителів Селиська переселитися на правий берег річки Тяхтіївки та створити для себе нове поселення. Вибираючи нове місце для життя, прибульці враховували зручність і безпечність нової місцевості, яка давала їм можливість захистити свої сім'ї від нападів ворогів. Саме так почалася історія села

Гордіївка. Перша вулиця дістала назву Гора. Вона є найстарішою і залишається найвищою з-поміж інших вулиць села. Про те, що вулиця Гора є найвищою, свідчать й ті факти, наприклад, що з моменту прийняття християнства у 988 р. за традицією у центрі села та на найвищому місці зводилася церква. Біля неї ще й ставили школу. Джерела підтверджують, що перша церква була побудована саме на вулиці Гора. Вона простояла до 1925 р. Отже, саме тут знаходиться найвища точка села.

Вулиця Гора була найгустіше заселеною аж до першої половини ХХ ст. Хати стояли близьенько одна біля одної, і кожна з яких була поділена на частини, де проживало по дві, а то й по три сім'ї. Надалі, відразу ж біля церкви, з південної її сторони було перше кладовище. Центр його знаходився на городі місцевого жителя С. Василевського. Ще й досі під час оранки присадибної ділянки натрапляють на поховання. Весною, коли тане сніг, та влітку, під час сильних дощів, на схилах присадибної ділянки видно людські кістки. Перше кладовище займало невелику площу, оскільки людей спершу в селі проживало небагато.

На вулиці Гора було викопано підземелля, яке тягнулося десь метрів на 400. Це підземелля було викопане кріпаками. Аж до Першої світової війни його використовували поміщики для зберігання продуктів. Старожили розповідали як до війни вони малими працювали там. Підземелля обкладене добротно виготовленою червоною цеглою. Його намагалися розкопати в 1930-х рр. приїжджі з райцентру Любар, але в них так нічого і не вийшло. Над цим льохом ріс великий сад, який був обнесений цегляною стіною. На городі місцевих жителів ще й досі на глибині 60-70 см зберігаються залишки стін підземелля. Цегла, яка використовувалася для обладнання підземелля і зведення огорожувальної стіни була однаковою по формі та розміру. Це свідчить про те, що сад і огорожа, і підземелля робилося одночасно. У 1941 р., коли німецькі літаки бомбили станцію Печанівка та залізничне полотно, жителі села намагалися відкопати хід в підземелля та сховатися від ворожих бомб. Та поки вони копали, німці пішли далеко вперед.

На іншому краю вулиці в кінці ХІХ ст. та першій половині ХХ ст. було побудовано піч, в якій випалювали цеглу. Після війни піч розібрали і на одній цеглині побачили відбиток курячої лапи і дату – 1510 р. Між будинками жителів Л. Барчука і Г. Сидорук проходила так звана «лінія». Так називали гордіївчани дорогу, яка була утворена з незапам'ятних часів, і якою вони їздили хурами на свої поля, які знаходилися у Верховині. Ця лінія існувала до 2000 р., а згодом була розорана.

Вулиця Гора з'єднується із Сільською вулицею трьома греблями. Перша гребля знаходиться на півдні вулиці і має довжину 310 м і ширину 7-8 м. В сторону Сільської вулиці гребля має крутий спуск до Ренчиковаго ставка, а далі вона розділяє Ренчиків ставок і каналу, води якої течуть у Вибранський ставок. У 1992-1993 рр., коли чистили ставок, греблю було піднято і її північні схили викладено бетонними плитами. Друга гребля має довжину 150 м, ширину 4-5 м. Ця гребля має невеликий нахил в сторону Середнього ставка і розділяє водне плесо двох ставків: Середнього і Ренчиковаго (Карповаго).

У далекому минулому біля підніжжя греблі було викопано дві криниці. Одну криницю назвали «помпою». Саме тут стояла винокурня і воду качали із неї помпою. Вода в криниці мала особливий смак, тамувала спрагу. Жителі Гори довго

користувалися цією криницею. Недалеко від першої криниці дарувала людям воду «вдовина криниця». Сьогодні кринички не існують.

Третя гребля знаходиться на півночі вулиці і закінчується в центрі села біля перехрестя вулиць. З правої сторони греблі знаходиться школа та пам'ятник воїнам-визволителям. Далі, аж до самого ставка, тягнеться шкільний парк. Ця гребля розділяє два каскадні ставки: Шкільний (Панський) і Середній, води яких з'єднує гребля. Північні схили греблі також викладено бетонними плитами. Довжина греблі 300 м, ширина 9 м.

Другою найстарішою вулицею є Сільська. Свою назву вона отримала від того, що була найдовшою і протягнулася через усе село. На цій вулиці знаходиться й найнижча точка села. Вулицю Сільську люди почали заселяти на початку XIX ст., переселяючись з вулиці Гора. На початку XX ст., із збільшенням чисельності вулиць, вулиця Сільська стає центральною вулицею села Гордіївки. У 1925 р. на місці сучасного будинку культури почали будувати нову церкву, так як стару на вулиці Гора було розібрано. У роки НЕПу (1921 – 1928 рр.) на цій вулиці вирувало сільське життя. К. Столяр побудував на перехресті вулиць Вибра і Сільська кузню, в якій виготовляв і ремонтував селянам сільськогосподарський реманент. Тоді ж, на цій же вулиці, М. Лавруком було побудовано ще одну кузню, до якої також ішли односельчани ремонтувати сільськогосподарські знаряддя праці. У роки колективізації і той, і другий вимушені були разом зі своїми кузнями вступити до колгоспу. У 1959 р. на місці церкви, яку спалили у 1956 р., було побудовано сільський будинок культури, який там знаходиться і нині. Тут же знаходяться головні адміністративні будівлі села [Савицька (Шемет), 2009].

У середині XX ст., коли кількість населення почала зростати і не вистачало місця для будівництва хат на вулицях Гора та Сільській, люди почали вибиратися на незаселені землі, розташовані на півдні села. Тут було створено ще одну вулицю, яка дістала назву Вибра (вибиратися). Спочатку люди селилися по лівій стороні, а на початку 30-х рр. XX ст. почали заселяти праву сторону. До початку 40-х рр. XX ст. майже вся права сторона була заселена. Довжина сучасної вулиці Вибра становить 760 м, ширина – 21 м. На південній околиці, за присадибними ділянками, у 1936 р. односельчани викопали ставок, який дістав назву вулиці і став називатися Вибранським.

Вибра є однією із найширших вулиць села. Починаючи із ранньої весни і до пізньої осені вулиця потопає в зелені. По обидві її сторони біля парканів стоять у всій красі берези, каштани, липи. З вулиці відкриваються чудові краєвиди пагорба, на якому більш як двісті років назад стояло красиве селище Сапогов. На сході видніються пагорби Верховини та Середнього берега, на яких колоситься пшениця.

Вулиця Степовецька, в порівнянні з вулицями Гора, Сільська і Вибра, є наймолодшою. У XIX ст., коли А. Дублінський продав землі Гордіївки Ф. Терещенку, то останній почав займатися вирощуванням цукрових буряків. Для управління помістям і обробітку землі Ф. Терещенко призначив керуючим Бондара, який за кошти власника збудував контору, так звану економію. Сам же Бондар побудував собі двоповерховий житловий будинок.

Біля економії було побудовано будинок для прислуги, а через дорогу були побудовані воловні і викопано криницю. Отже, з цих будівель і бере свій початок сучасна вулиця Степовецька.

У кінці 1927 р., у часи НЕПу, гордіївчани вручну, на колодках, перетягли із території ферми будинок, в якому була громадська комора, у центр села та переобладнали його під магазин. Подальше заселення вулиці гордіївчанами відбулося в 40-х роках ХХ ст. Свою назву вулиця Степовецька дістала від хутора Степка. Ця назва пішла від колишнього власника цих земель Г. Стецького. Мандруючи сучасною вулицею, довжина якої 1300 м і ширина 18 м, можна дізнатися багато цікавого. Адже на цій вулиці є будинки, які нагадують нам історію не тільки вулиці, а й села в цілому. Перші будівлі, які дають початок вулиці – це два магазини. По лівій стороні стоїть будинок, побудований на початку 60-х рр. минулого століття. У ті часи село було приєднано до села Камінь і голова об'єднаного колгоспу Герой Соціалістичної праці Ф. Долібець вирішив побудувати баню, але так, як перший магазин був уже старий, то районне керівництво вирішило цю будівлю переобладнати під магазин. Магазин був поділений на дві частини: одна для продовольчих товарів, друга для промислових. Відкриття магазину відбулося у 1966 р. По правій стороні побудовано нове приміщення. Це приватний магазин, відкриття його відбулося 2005 р. Ліворуч, за магазином видно ставок, який мав дві назви – Панський, а з 1930 р. – Шкільний; праворуч знаходиться Середній ставок, а в ньому невеличкий острівець під назвою Кемпа. Ці два каскадні ставки викопано руками наших односельчан – кріпаків, які були власністю поміщиці Цирлі. А на Кемпі було обладнано місце для її відпочинку. Далі дорога піднімається вгору і відразу за ставком видніється школа, побудована у 1959 р. Біля самої дороги, немов вартові, стоять два пам'ятники, які поставили гордіївчани. Перший пам'ятник з написом: «Вічна слава воїнам-односельчанам, які загинули в роки війни», – і дата – 8 травня 1965 р. Біля стели на підмурівку лежать дві гранітні плити з прізвищами 89 односельчан, які не повернулися із війни. Другий пам'ятник – це бюст Герою Радянського Союзу І. Голубу, командир танка, який загинув під час визволення села 5 січня 1944 р.

Прямуючи далі по вулиці, по обидві сторони якої стоять нові цегляні будівлі з насадженими фруктовими деревами, ми підходимо до перехрестя, ліворуч від якого відходить невеликий провулок. Тут, на перехресті, стоїть будинок, на місці якого протягом 1944 – 1954 рр. знаходився перший медичний пункт. По лівій стороні вулиці стоїть будинок, де в 1953 – 1954 рр. був акушерський пункт.

З кінця вулиці видно невеликий хутір Степок, в якому нараховується 13 будинків. Саме він і дав першу назву цій вулиці. Жителі цієї вулиці 5 січня 1944 р. першими зустріли своїх визволителів. Після визволення Степка танк І. Голуба на великій швидкості рухався по Степовецькій вулиці в центр села, де танк було підбито, а сам І. Голуб загинув. Коли в 1988 р. постало питання про перейменування вулиці, жителі села прийняли рішення назвати її іменем І. Голуба. Цю назву вона зберігає й понині. Проте часто у щоденному вжитку гордіївчани продовжують називати її Степовецькою [Сидорук, 2004].

Майже одночасно з вулицею Вибра, з'являється й вулиця Чуднівська. Певною мірою її поява зумовлена інтенсивним розвитком капіталістичних відносин у краї в другій половині ХІХ ст. Розвиток промисловості активізував торгівлю, сприяв швидкій появі транспортних засобів для сполучення нових торгівельних шляхів та будівництву доріг. На початку 70-х рр. ХІХ ст. було прокладено Південно-Західну залізницю, яка й сьогодні пролягає поблизу села Гордіївки. Через окраїну села

(де сьогодні простягнулася ця вулиця) проходив торгівельний шлях із Мирополя на Чуднів. Звідси і походить назва вулиці Чуднівської. У кінці вулиці, де зараз проживає В. П. Шикун, стояли так звані Настині Корчми, в яких зупинявся проїжджий люд. Ще й досі В. П. Шикун знаходить у своєму обійсті монети і черепки посуду, різне начиння.

У кінці вулиці Чуднівської є місце, яке своєю історією сягає в глибину віків. Це Настина Криниця. У 1096 р., половецький хан Боняк з'явився зі своїм військом в нашому краї і почав грабувати міста і села, вбивати людей. Хитрістю він захопив замок на Случі, в якому, після загибелі волинського князя, правила юна князівна Настя. Вона змушена була вийти за Боняка заміж, щоб врятувати свій народ від смерті. Але побачивши обман, Настя втікла від нього. Воїни Боняка наздогнали Настю біля Гордіївки, схопили втікачку і прив'язали її до дерева. Плакала вона дні і ночі, сльозами зросила землю. Тут і померла. А від її сліз утворилася криничка, з якої било джерельце. Криничка є і понині. А віти верби низько нахилилися над нею, немов ховають її від злих ворогів і захищають від спеки та холоду.

Сучасна вулиця Чуднівська посідає третє місце за густотою населення і друге місце за протяжністю. Довжина вулиці 1000 м. На цій вулиці у 80-х рр. минулого століття силами місцевого господарства було викопано дві невеликі водойми. Ці водойми жителі використовують для своїх потреб.

Сучасну вулицю Польову за будовою можна поділити на дві частини. Відрізок вулиці – Новий куток, де побудовано 8 хат, заселена односельчанами на початку ХХ ст. Відрізок цієї вулиці з'явився завдячуючи вулиці Чуднівській. Першими з'явилися хати Ф. Гарячого, І. Куца, Д. Федьчука, Т. Шевчука. На жаль, усі ці будівлі були спалені німецькими нацистами у жовтні-листопаді 1943 р., за те, що партизани на відрізку залізниці Гордіївка-Печанівка підірвали поїзд із ворожою технікою. Після закінчення війни люди змушені були будувати нові будинки.

З появою у 60 – 70-х рр. ХХ ст. техніки в колгоспі, цей відрізок вулиці, як і всі вулиці села того періоду, перетворилися у суцільні ями, вибоїни. На початку 80-х рр. ХХ ст. Є. Броварська, яка працювала завідуючою паливним складом у селі Печанівка, висипала цю вулицю щебенем, а в 1992 р. її вдруге висипали вапняковим каменем. Того ж року землі села держава передала у розпорядження Гордіївської сільської ради і дозволила надавати людям земельні ділянки на полі, яке знаходилося біля залізничної колії. Тоді ж робітнича бригада вірмен, яку очолював С. Месроп'ян, покрила відрізок вулиці від перехрестя до залізничної зупинки асфальтом, що сприяло забудові і появі нової вулиці. Перший будинок було побудовано у 1991 р. учнями-будівельниками із Житомирського училища на кошти відновленого господарства ім. Шевченка. У 1992 р. цей будинок викупила Л. Семчук. На новій вулиці було побудовано 5 добротних будинків. Останньою на цій вулиці побудувалася сім'я Бистрицьких. Цю нову вулицю об'єднали із відрізком вулиці Новий куток й ці дві вулиці дістали єдину назву – Польова.

Вулиця Польова – широка і простора вулиця з молодими садами, які у весняну пору року покриваються молочним цвітом, що робить її особливо красивою. Покладений асфальт, залізнична зупинка і близькість до центру створюють відповідні зручності її мешканцям. На вулиці є багато вільного та красивого місця для будівництва. Проте скрутне економічне становище гордіївчан стримує зведення нових будинків на цій вулиці.

Ретельне дослідження походження історичних назв вулиць села Гордіївки під керівництвом вчителя-краєзнавця здійснила учениця місцевої школи – О. Папіжук [Папіжук, 2008]. Пошуково-дослідна робота лягла в основу відповідної конкурсної роботи районного рівня, де посіла одне із призових місць. Під час здійснення дослідження конкурсантка неодноразово зустрічалася із старожилами села, записувала їхні цікаві розповіді. За час спілкування із ними, вона дійшла висновку, що кожна людина по-своєму цікава, адже вона прожила не один десяток років, набула досвіду, була активним учасником розвитку села і зафіксувала ці події у своїй пам'яті. Незважаючи на офіційні назви вулиць, що за часів радянської влади носили прізвиська її діячів, у повсякденні вживалися історично усталені колективною пам'яттю гордіївчан назви. Саме вони підсвідомо у кожного жителя формували той образ рідного села, що міцно єднав між собою різні покоління. Як великі, могутні ріки живляться невеличкими, зовсім непримітними струмочками, так і краєзнавець збагачує свої знання спогадами окремих людей, опрацьовує їх і формує нерозривне тягле минуле рідного краю. Дослідивши топоніміку вулиць села, ми отримали інформацію про людей, які у різні часи проживали у нашому краї, про історичні події, які вплинули на його економічний та політичний розвиток. Останні роки докорінно змінили погляди односельчан, особливо молодого покоління, тому є гостра потреба реконструкції образу села через історичну пам'ять та фіксації його для підростаючого покоління.

Висновки. Топоніми – жива історична пам'ять народу. Процес поіменування, тобто закріплення індивідуальних назв за важливими для соціуму на певному етапі розвитку об'єктами зовнішнього світу, відображає соціально-політичні, матеріально-господарські та духовно-культурні особливості розвитку цього суспільства. Сьогодні здійснюється багато краєзнавчих експедицій у різних регіонах України, метою яких є збирання матеріалу як зафіксованого у писемних джерелах, так і методами усної історії, що дозволяє комплексно відтворити історичний образ села. Також це дозволяє ввести до наукового обігу значний масив історичної інформації. Топоніми відображають історію сіл із присутніми їм неповторними особливостями.

Список використаних джерел та літератури

- Волчанська, Г., 2014. Мікротопонімія села Миронівки, *Наукові записки*, 129, 368-373.
- Гайова, Є., 2018. Топоніми – жива історична пам'ять народу (за експедиційними матеріалами з Великоберезнянського району Закарпатської області), *Народна творчість та етнологія*, 1, 78-89.
- Коваленко, А., 2020. *Село Тихий Став: топоніми та хронологія*, Дніпро.
- Лабінська, Г., 2016. *Топоніміка*, Львів.
- Лановюк, Л., Лановюк, П., 2011. *Крізь віки і долі. Гордіївка*, Житомир.
- Папіжук, О., 2008. *Топоніміка вулиць с. Гордіївка*, Архів Гордіївської СШ Житомирської області Житомирського району.
- Савицька (Шемет), Н., 2009. *Стежками роду мого*, Кіровоград.
- Сидорук, В., 2004. *Сторінки життя*, Миколаїв.
- Топоніми села Гайшин [Електронний ресурс]: http://gaishun-shcola.ucoz.ua/index/toponimi_sela_gajshin/0-10
- Янко, М., 1998. *Топонімічний словник України: словник-довідник*, Київ.

References

- Haiova, Ye., 2018. Toponymy – zhyva istorychna pamiat narodu (za ekspedytsiinymy materialamy z Velykobereznianskoho raionu Zakarpatskoi oblasti) [Toponyms are the living historical memory

of the people (according to expedition materials from the Velikoberezhna district of the Transcarpathian region)], *Narodna tvorchist ta etnolohiia*, 1, 78-89. [in Ukrainian].

Kovalenko, A., 2020. *Selo Tykhyi Stav: toponimy ta khronolohiia [The village of Tykhyi Stav: toponyms and chronology]*, Dnipro. [in Ukrainian].

Labinska, H., 2016. *Toponimika [Toponymy]*, Lviv. [in Ukrainian].

Lanoviuk, L., Lanoviuk, P., 2011. *Kriz viky i doli. Hordiivka [Through ages and destinies. Gordiivka]*, Zhytomyr. [in Ukrainian].

Papizhuk, O., 2008. *Toponimika vulyts s. Hordiivka [Toponymy of the streets of the village Gordiivka]* Arkhiv Hordiiivskoi SSh Zhytomyrskoi oblasti Zhytomyrskoho raionu. [in Ukrainian].

Savytska (Shemet), N., 2009. *Stezhkamy rodu moho [Along the paths of my kind]*, Kirovohrad. [in Ukrainian].

Sydooruk, V., 2004. *Storinky zhyttia [Pages of life]*, Mykolaiv. [in Ukrainian].

Toponimy sela Haishyn [Toponyms of the village of Gaishyn]. Retrieved from: Rezhym dostupu: http://gaishun-shcola.ucoz.ua/index/toponimi_sela_gajshin/0-10 [in Ukrainian].

Volchanska, H., 2014. Mikrotoponimiia sela Myronivky [Microtoponymy of the village of Myronivka], *Naukovi zapysky*, 129, 368-373. [in Ukrainian].

Yanko, M., 1998. *Toponimichnyi slovnyk Ukrainy: slovnyk-dovidnyk [Toponymic dictionary of Ukraine: reference dictionary]*, Kyiv. [in Ukrainian].

**IMAGE OF THE UKRAINIAN VILLAGE THROUGH THE PRISM OF TOPONYM:
RECONSTRUCTION OF HISTORICAL MEMORY
(FOLLOWING THE EXAMPLE OF GORDIIVKA, ZHYTOMYR REGION)**

Liudmyla Lanoviuk

Candidate of Historical Sciences,

Associate Professor of the Department of International Relations and Social Sciences,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv

Abstract. *Toponymy, as the science of the origin of the name of the corresponding places, is today an effective tool for the reconstruction of the historical memory of the image of the Ukrainian village. Toponymy is closely related to the landscape, nature, population and economy of the territory. Names do not arise in an "empty" place: noticing certain features characteristic of a place, people living nearby named them, emphasizing their characteristic features. Today, researchers are trying to systematize and analyze the collected oral and written information about the origin of village toponyms. To investigate the process of formation of toponyms of the village, to trace the relationship between a specific name and various factors that influenced its corresponding linguistic form. The study of toponyms is of considerable scientific interest. Therefore, correctly explaining this or that name, revealing its meaning and origin means obtaining important information about the past of one's region: its natural conditions, economy, historical events, etc.*

Key words: *toponym, village, Gordiivka, street, historical memory, oral history, written sources.*

<https://doi.org/10.31392/VAN-2022.39-42.09>
УДК 94:323.1(477)«19»

НАРОДНИЙ РУХ УКРАЇНИ ЯК СПАДКОЄМЕЦЬ УКРАЇНСЬКИХ ОПОЗИЦІЙНИХ РУХІВ ХХ СТ.

Шупик Віктор Станіславович

студент магістратури,

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, м. Київ

e-mail: viktor4183@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-0953-4899>

***Анотація.** У статті досліджено суспільно-політичні передумови створення Народного руху в Україні. Проаналізовано основні етапи українського опозиційного руху ХХ ст. Охарактеризовано особливості його розвитку та еволюцію ідей, форм, методів діяльності прихильників української справи у боротьбі за державність та демократизацію.*

***Ключові слова:** опозиційний рух, державність, соборність, репресії, СРСР, УРСР, Левко Лук'яненко, Іван Дзюба, Іван Кандиба, Олекса Тихий.*

Постановка проблеми. ХХ століття характеризується радикалізацією політичних рухів по всій Європі, ця тенденція не оминула і український національний рух. Тут варто виділити програмний документ «Самостійна Україна», який написав один із фундаторів українського націоналістичного руху Микола Міхновський. У цій праці автор ставить в основі досягнення незалежності України силові методи.

Демократизація радянського суспільства, яка розпочалася навесні 1985 р. дала українцям шанс відродити власну державу, який наш народ заслужив. Наслідком деструктивних процесів у СРСР стало проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р., але варто зазначити, що це було закономірним результатом багаторічної боротьби народу України.

Створення Народного Руху відбувалося в часи занепаду тоталітарного радянського режиму, його основу заклали ще дисиденти у 60 – 80 рр. ХХ ст. Народний рух, який зародився у середовищі політичної інтелігенції, пробудив у народі України його політичну свідомість. Політичне відродження України відбувалося в атмосфері загальноукраїнського процесу національного відродження, але процес цей також мав і певні регіональні особливості.

Метою статті є аналіз причин та передумов створення Народного руху, встановлення спадкоємності опозиційних політичних рухів, яку продовжив Народний рух.

Історіографічний огляд. Перші дослідження українських дослідників, головною темою яких була діяльність опозиційних організацій, вийшли одразу після проголошення незалежності України. Тут варто відзначити праці О. Гараня «Убити дракона. З історії Руху та нових партій», «Від створення Руху до багатопартійності», А. Русначенка «Національно-визвольний рух в Україні. Середина 1950-х – початком 1990-х років», Г. Гончарука «Народний Рух України. Історія» та В. Ковтуна «Історія Народного Руху України», В. Піпаша «Народний Рух України, як форма

національно-визвольної боротьби українців на зламі 80 – 90-х років ХХ століття: закарпатський регіональний аспект». В цих дослідженнях формуються загальні уявлення про передумови створення Руху, його політичну організацію та структурну діяльність.

В працях Ю. Алексеева, С. Кульчицького, А. Слюсаренка «Україна на зламі історичних епох», С. Кульчицького «Закономірності державотворчого процесу у незалежній Україні» досить детально описано суспільно-політичний розвиток в Україні в період 80 – 90-х рр. ХХ ст. Ці дослідники простежують основні проблеми перехідного періоду, становлення демократичного устрою та громадянського суспільства.

Виклад основного матеріалу. ХХ століття запам'яталося, як століття двох світових воєн, панування диктаторських режимів Сталіна, Гітлера, Франко, Муссоліні, Салазара, розвалом великих багатонаціональних імперій. На долю українського народу двічі випадало вибухнути, щоб здійснити свою споконвічну мрію – мати власну державу. «Так вона не самостійна, не незалежна, вона опанована Росією, вона поневолена, покалічена, пограбована, змучена. Але суть її, держави, є, вона живе, вона береже у собі ідею самостійності, які в слушний час вибухнуть, щоб здійснити її...», – писав у 1949 р. В. Винниченко [Винниченко, 1991, с.7].

Українська Народна Республіка була брутально і жорстоко знищена російсько-більшовицькими окупантами. Як тільки їх кривавий режим утвердився, розпочалися розправи над виборювачами української держави. Але як би це парадоксально не звучало, українські комуністи продовжили рухатися в течії національної революції 1917 р. Саме боротьба українського народу примусила Леніна і вище політичне керівництво Комуністичної партії піти на створення Української Радянської Республіки [Грицак, 2000, с. 36].

Розвиток радянської України характеризувався намаганнями українськими комуністами боронити національні інтереси. Але перед ними постала дилема. З одної сторони вони всіляко показували свою відданість партії, а з іншого – Україні [Грицак, 2000, с. 42].

З встановленням одноосібної влади Сталіна, український комунізм зазнав краху. Всі вищі керівники КП(б)У були позбавлені своїх посад. Багато українських комуністів були репресовані. Режим Сталіна також здійснив спробу повного знищення творчої інтелігенції, яка займалася питаннями утворення національної свідомості [Грицак, 2000, с. 45].

Одночасно з наступом на культурну сферу, була здійснена атака на українське село, більшість українців і досі проживали в селах. Під проводом П. Постишева здійснювалися спроби колективізації, яка була схожа на спробу геноциду. Жертвами штучного голодомору 1932 – 1933 рр. стали мільйони селян, які багаторічно опікувалися питаннями української мови, культури і традицій. Сотні тисяч селян були звинувачені в тому, що вони «куркулі», їх було відправлено до Сибіру [Грицак, 2000, с. 50].

Протягом всього передвоєнного десятиріччя, більшовики боролися з «українським націоналізмом». На кінець 1930-х років більшовики майже повністю знищили національну інтелігенцію. Провадився курс на русифікацію, це завдало нищівного удару українському комунізму, який з тих пір і по сьогодні почав асоціюватися з Росією [Грицак, 2000, с. 52].

Трагічною була доля і українців, які проживали на території колишньої Австро-Угорщини. Після повалення ЗУНР, її землі були поділені між Румунією, Закарпаттям, Чехословаччиною та Польщею. Уряд новоутвореною Польщі одразу почав проваджувати політику колонізації на Галичині та Волині. На початку цього процесу було впроваджено створення польських початкових шкіл. В цей же період уряд Польщі впровадив новий земельний закон, який по факту лишив українських селян без землі. Тому лідери політичних партій готувалися до довготривалої боротьби. В цей час активно бере участь в політичній боротьбі громадська, культурницька організація «Просвіта» [Грицак, 2000, с. 55].

У період між двома світовими війнами на Західній Україні в політичному житті брали участь низка партій. Серед них варто виділи Комуністичну партію Західної України та Організацію українських націоналістів. Учасники цих двох партій зазнавали постійних переслідувань з боку польського уряду. Комуністи вбачали у своїй діяльності винятково приєднання до СРСР, а націоналісти створення української держави [Грицак, 2000, с. 57].

Можна охарактеризувати ці процеси, як поступову радикалізацію політичних груп та партій Західної України, що проростала з основ простого народу, як відповідь на іноземну окупацію.

Окупація червоною армією в 1939 р. була дуже важким випробуванням для українців Західної України. Одразу після встановлення окупаційного режиму розпочалися репресивні заходи проти членів майже всіх партій на Західній Україні [Грицак, 2000, с. 59].

Весна 1939 р. характеризувалася масовими арештами. Членів різних політичних партій поміщали до однієї камери. В тюрмах застосовували тортури, та виконували смертні вироки без суду [Грицак, 2000, с. 62].

Надзвичайно жорстоким було знищення сталінським режимом української інтелігенції на початку Другої Світової. Загони НКВС виконували злочинні накази при відступі вглиб території СРСР. Фізично були ліквідовані десятки тисяч в'язнів. Більшість ліквідованих були заможні селяни, вчителі та священні УГКЦ [Грицак, 2000, с. 63].

Не дивлячись на те, що землі Західної України знаходилися під окупаційними режимами різних держав, але їх об'єднувало бажання жити в одній державі. Тому напередодні Другої Світової війни, українці Закарпаття створили Українську Карпатську Республіку. Одразу після перших днів німецької окупації, провід ОУН проголосила акт відновлення Української держави. Але лідери ОУН були жорстоко репресовані. Проте це не змінило тої впевненості, що українська держава буде відновлена. Тому із завершенням війни і поновленням радянської окупації, українські націоналісти продовжили збройну боротьбу [Грицак, 2000, с. 62].

Радянський тоталітарний режим все міцнішав, контроль з боку репресивного апарату все сильніше проникав у сферу життя. Так на 1 липня 1945 року в органах НКВС було 1196 агентів та 9843 інформаторів [Грицак, 2000, с. 66].

В цей же час визвольний рух, почав характеризуватися новою формою діяльності у підпіллі. Учасники визвольного руху починають переосмислювати ті наслідки, які ніс за собою збройний спротив, тому вони почали шукати легальні методи ведення боротьби [Алексєєв, 2000, с. 57].

Л. Лук'яненко 6 листопада провів засідання Української робітничо-селянської спілки (УРСС), це означало появу нового покоління борців за українську державу. УРСС намагалася вести виключно легальну боротьбу. [Алексєєв, 2000, с. 58].

Дуже скоро утворилися Об'єднана партія визволення України, Український національний комітет і Український визвольний фронт.

Період кінця 50-х – початку 60-х рр. ХХ ст., який увійшов в історію під назвою «відлига» надав певні можливості для розвитку культури в УРСР. Послаблення цензури та ідеологічного тиску характеризувала «хрущовська відлига». Творча інтелігенція відчула помітне розширення рамок для власної діяльності [Алексєєв, 2000, с. 59].

В духовному житті Києва дуже помітним явищем було створення Клубу творчої молодості. Головою цього клубу було обрано Л. Танюка. Завдяки клубу багато студентів об'єдналося навколо Л. Танюка, серед них були художники та літератори. Варто виділити таких персоналій, як В. Симоненко, М. Вінграновський, Л. Костенко, І. Драч, Є. Сверстюк, І. Світличний, І. Дзюба, О. Заливаха, А. Горська. В короткий термін до них доєдналися В. Стус, М. Осадчий, Ігор та Ірина Калинці, І. Гель, Михайло та Богдан Горині. Та ін. Завдяки «Хрущовській відлизі» в Україні з'явилася плеяда нових поетів, режисерів, публіцистів, акторів, художників, які стали основою нового явища в українському культурному просторі – «шістдесятники» [Алексєєв, 2000, с. 60].

Якщо перший період діяльності «шістдесятників» характеризувався винятково поміркованими поглядами творчої інтелігенції, то вже з другої половини 60-х рр. ХХ ст., до складу багатьох осередків «шістдесятників» почали вступати робітники та військовослужбовці, а це неминуче призвело до радикалізації. Учасниками руху стали; Л. Лук'яненко, І. Кандиба, С. Вірун, В. Луцьків, О. Лібович, В. Лобко, П. Григоренко, О. Мишко, М. Матусевич, О. Тихий, В. Мороз, Ю. Литвин [Алексєєв, 2000, с. 61].

Діяльність «шістдесятників» поступово почала набирати все більш опозиційного характеру. Він ніс у собі загальносвітові тенденції того періоду, так як світовий рух за права людини. Це, звичайно, викликало невдоволення вищого політичного керівництва, яке засідало у Москві. Наслідком такого невдоволення стала хвиля арештів, яка відбулася в найбільших містах республіки в 1965 р. [Алексєєв, 2000, с. 61].

Помітну роль хотілося б приділити праці І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?» Про те, який вплив вона мала на загальні суспільні маси, може свідчити те, що її зберігання КДБ оцінювало в «Ідейно шкідливу діяльність» [Данилюк, 2000, с. 34].

Проте твір І. Дзюби став першим формальним програмним документом дисидентства. І. Дзюба став тим громадським діячем, який під час перебування у владному кріслі П. Шелеста, вперше озвучив прагнення до розширення автономії УРСР [Данилюк, 2000, с. 35].

Значно радикальнішу позицію зайняв член дисидентського руху – В. Мороз. Така позиція мала велику підтримку на західноукраїнських землях і в більшій мірі опиралися програмні документи ОУН. «Дзюба та Мороз втілювали відродження в українському дисидентському русі двох могутніх течій – націонал – комунізму й українського націоналізму» [Данилюк, 2000, с. 35].

Репресивні органи довершили розправу на великою частиною українських дисидентів на початку 70-х рр. ХХ ст. Всі їх було засуджено на сім років по одній і тій же самій статті [Данилюк, 2000. с. 36].

Події в Чехословаччині, які відбулися в 1968 р. примусили вище політичне керівництво на чолі з Л. Брежнєвим взяти курс на відміну реформ, які впроваджував Хрущов. Після «Празької весни» брежнєво-сусловська система почала реставрація сталінського соціалізму, але без масових кривавих репресій. З цього часу партійна верхівка почала активно втілювати сталінське бачення соціалізму. Керівництво почало втілювати в життя нову ідеологему про нову історичну спільність – радянського народу [Яровий, 1997, с. 89].

П. Шелест, який не прийняв нових методів керівництва був усунутий від влади, його крісло обійняв В. Щербицький. М. Мельник з приводу цих змін писав: «Шелест, напевне, не був перекинчиком в ролі Щербицького чи Маланчука. Уряд Брежнєва вирішив у неформальний спосіб прискіпити русифікацію України. Для цього треба було українських яничарів, які з енергією та завзяттям русифікацію впроваджували в життя» [Грицак, 200, с. 69].

1972 р. охарактеризувався другою хвилею арештів, яка в першу чергу торкнулася творчу інтелігенцію. Саме з того часу вся адміністративно – командна система, всі відділи ЦК, всі університети марксизму – лєнізму, були направлені на боротьбу з буржуазною ідеологією. Головними ворогами були проголошені «український буржуазний націоналізм», «релігійними пережитками» [Гарань, 1992, с. 31].

Особливу роль у цій «боротьбі» відіграло П'яте управління КДБ, управління мало велику сітку «секретних співробітників», «спостерігачів», «агентів» [Гарань, 1992, с. 32].

В цей час репресивні органи почали розшукувати колишніх учасників ОУН – УПА, а тому вони відновили свою пропагандистську діяльність, як всередині СРСР, так і на міжнародній арені, головною вимогою була видача українських емігрантів [Гарань, 1992, с. 33].

На XXV з'їзді Комуністичної партії України, який пройшов в лютому 1976 р., В. Щербицький закликав учасників до посилення «радянського патріотизму» та боротьби з українським буржуазним націоналізмом [Шпорлюк, 1998, с. 57].

Як зазначає М. Мельник: «Останніми роками советизація стала, зокрема, далекойдучою і всеохоплюючою. Майже все українське замінено советським. Творення советської нації – себто денационалізація і русифікація України – робиться переважно українськими руками, і уряд імперії по – королівські винагороджує, зокрема, українських культурних і наукових діячів, але теж і інших колаборантів за те, щоб пропагували «комунізм» і боролися проти українського «націоналізму» і вдома, і за кордоном» [Мельник, 1999, с. 71].

Втім, не дивлячись на утиски, у листопаді 1976 року в Україні зароджується Українська громадська група, яка сприяла б виконанню Гельсінських угод. Її очолив М. Руденко. До неї увійшли О. Бердник, І. Кандиба, Л. Лук'яненко. М. Мариневич, М. Матусевич, О. Тихий, П. Григоренко, О. Мешко. Головним завданням була боротьба за розширення прав громадян України [Русначенко, 1995, с. 48].

Як зазначав Л. Лук'яненко: «Основною метою членів групи була Самостійність України, але цю мету не можна було досягти демократизацією СРСР».

Свою мету члени групи виклали у «Декларації Української громадської групи сприяння Гельсінських угод» і «Меморандум №1». Згодом М. Рудненка, О. Тихого, М. Мариновича, М. Матусевича – було заарештовано [Лук'яненко, 1994 с. 17].

Л. Лук'яненко у своїй праці пише: «КДБ уперто уникав писати в документах справжню мету звинуваченого». Для зменшення терміну перебування у тюрмі, деякі дисиденти відмежовувалися від ідей державності, а окреслювали свою діяльність виключно в рамках «боротьба за мову, освіту, культуру» [Лук'яненко, 1991, с. 45].

Проте Л. Лук'яненко відзначав: «Всі українські політичні в'язні, котрих я зустрів з початку 1960-х рр. і до 1987 р., думали про одне і те ж саме – незалежність» [Лук'яненко, 1991, с. 46].

Початок 80-х років охарактеризувався новими справами проти інтелігенції, Нові терміни отримали В. Стус, Ю. Литвин, О. Тихого, В. Мараченка. Нажаль, всі вони загинули у тюрмах СРСР [Данилюк, 2000, с. 9].

Початок «перебудови» в СРСР охарактеризувався новим сплеском боротьби з «українським буржуазним націоналізмом» [Русначенко, 1993, с. 17].

Так до 40-річчя Нюрнберзького процесу у своїй постанові ЦК КПРС пише: «Про додаткові заходи по викриттю нацистських воєнних злочинців і посібників німецько-фашистського окупаційного режиму на Україні, які переховуються в західних країнах». Знову ж таки ця постанова має в собі записи «про жахливі злочини ОУН та банд УПА» [Шпорлюк, 1998, с. 67].

До виконання постанови були залучені «Товариство Україна», Прокуратура УРСР, Міністерство культури УРСР, Інститут держави і права АН УРСР [Шпорлюк, 1998, с. 67].

Секретаріат ЦК Компартії України в своєму звіті, щодо виконання цієї постанови відзначив «високу ефективність нових методів роботи з населенням». [Данилюк, 2000, с. 11].

Висновки. Отже, у ХХ столітті ідеї націоналізму, зароджені ще у Франції, почали наповнювати змістом діяльність української інтелігенції в Російській та Австро-Угорській імперіях. Проголошення УНР стало наслідком, тих процесів, які відбувалися в українському суспільстві. Також варто зазначити, що ці процеси були загальноєвропейськими, їх переживали поляки, чехи, фіни. В подальшому визвольна боротьба все більше переростала в збройний спротив, який вилився у діяльність ОУН – УПА. Протягом ХХ століття, найкращі діти України клали на вівтар її незалежності своє життя. Поневольвачі українського народу, завжди намагалися розправитися з українською інтелігенцією, яка намагалася боронити мову та культуру свого народу. Народний рух України став продовжувачем тих тенденцій, які на початку ХХ ст. заклала Українська революція. Він зберіг той спадок, який залишили по собі українські опозиціонери, ба більше, – довів цей спадок до логічного кінця, – на мапі світу з'явилася незалежна Україна.

Список використаних джерел та літератури

- Алексєєв, Ю. М., 2000. *Україна на зламі історичних епох*, Київ.
Винниченко, В. К., 1991. *Заповіт борцям за визволення*, Київ.
Гарань, О. В., 1992. *Від створення руху до багатопартійності*, Київ.
Грицак, Я. Й., 2000. *Нарис історії України. Формування модерної української нації ХІХ – ХХ століття*, Київ.
Данилюк, Д. Д., 2000. *Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. ХХ століття)*, Київ.

- Кульчицький, С. В., 2001. *Закономірності державотворчого процесу у незалежній Україні*, Київ.
- Лук'яненко, Л. Г., 1994. *Де добрий шлях?* Київ.
- Лук'яненко, Л. Г., 1991. *Сповідь у камері смертників*, Київ.
- Мельник, Л. Г., 1999. *Українські проблеми. Збірник статей і коментарів*, Київ.
- Русначенко, А. М., 1995. *Пробудження. Робітничий рух на Україні в 1989 – 1993*, Київ.
- Шпорлюк, Р., 1998. *Комунізм і націоналізм. Карл Маркс проти Фріріха Ліста*, Київ.
- Яровий, В. І., 1997. *Новітня історія країн Східної Європи*, Київ.

References

- Aliexsieiev, Yu. M., 2000. *Ukraine na zlami istorychnykh epoch [Ukraine is at the crossroads of historical eras]*, Kyiv. [in Ukrainian].
- Danyliuk, D. D., 2000. *Opozytsiia v Ukraini (druha polovyna 50-kh – 80-ti rr. XX stolittia) [Opposition in Ukraine (second half of the 1950s - 1980s)]*, Kyiv. [in Ukrainian].
- Haran, O. V., 1992. *Vid stvorennia rukhu do bahatopartiinosti [From creating a movement to multipartyism]*, Kyiv. [in Ukrainian].
- Hrytsak, Ya. Y., 2000. *Narys istorii Ukrainy. Formuvannia modernoi ukrainskoi natsii XIX – XX stolittia, [Essay on the history of Ukraine. Formation of the modern Ukrainian nation in the 19th and 20th centuries]* Kyiv. [in Ukrainian].
- Kulchytskyi, S. V., 2001. *Zakonomirnosti derzhavotvorchoho protsesu u nezalezhnii Ukraini [Regularities of the state-building process in independent Ukraine]*, Kyiv. [in Ukrainian].
- Lukianenko, L. H., 1991. *Spovid u kameri smertnykiv [Confession on death row]*, Kyiv. [in Ukrainian].
- Lukianenko, L. H., 1994. *De dobryi shliakh? [Where is the good way?]*, Kyiv. [in Ukrainian].
- Melnyk, L. H., 1999. *Ukrainski problemy. Zbirnyk statei i komentariv [Ukrainian problems. A collection of articles and comments]*, Kyiv. [in Ukrainian].
- Rusnachenko, A. M., 1995. *Probudzhennia. Robitnychi rukh na Ukraini v 1989 – 1993 [Awakening. Labor movement in Ukraine in 1989 – 1993]*, Kyiv. [in Ukrainian].
- Shporliuk, R., 1998. *Komunizm i natsionalizm. Karl Marks proty Fririkha Lista [Communism and nationalism. Karl Marx vs. Friedrich Liszt]*, Kyiv. [in Ukrainian].
- Vynnychenko, V. K., 1991. *Zapovit bortsiam za vyzvolennia [A testament to the liberation fighters]*, Kyiv. [in Ukrainian].
- Yarovy, V. I., 1997. *Novitnia istoriia krain Skhidnoi Yevropy [Modern history of the countries of Central-East Europe]*, Kyiv. [in Ukrainian].

THE PEOPLE'S MOVEMENT OF UKRAINE AS THE HEIR OF THE UKRAINIAN OPPOSITION MOVEMENTS OF THE 20TH CENTURY

Viktor Shupyk

Student, National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv

Abstract. *The article examines the social and political prerequisites for the creation of the People's Movement in Ukraine. The main stages of the Ukrainian opposition movement of the 20th century were analyzed. The peculiarities of its development and the evolution of ideas, forms, methods of activity of supporters of the Ukrainian cause in the struggle for statehood and democratization are characterized.*

Key words: *opposition movement, statehood, cathedralism, repressions, USSR, Ukrainian SSR, Levko Lukyanekno, Ivan Dzyuba, Ivan Kandyba, Oleksa Tykhi.*

<https://doi.org/10.31392/VAN-2022.39-42.10>
УДК 355.4(470:477):070(410)

ВІДОБРАЖЕННЯ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ В БРИТАНСЬКИХ ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Товкун Інна Іванівна
студентка магістратури,

Національний університет біоресурсів та природокористування України, м. Київ
e-mail: tovkun31@ukr.net

Асатуров Сергій Константинович
кандидат історичних наук,

доцент кафедри міжнародних відносин і суспільних наук,
Національний університет біоресурсів та природокористування України, м. Київ
e-mail: asaturov555@ukr.net

***Анотація.** Інформація завжди впливала на оновлення життя, розвиток суспільства, у тому числі на політичне життя, обумовлюючи пошук нових підходів та рішень. В Україні засоби масової інформації суттєво впливають на формування громадської думки. Це можна пояснити звичкою людей довіряти засобам масової інформації, які є основним джерелом суспільно важливого інформування. Звісно, що до читача, глядача чи слухача ЗМІ лівова частка інформації потрапляє у вторинному вигляді і містить авторську оцінку ситуації або події, яка нав'язується аудиторії. Обтяжений щоденними проблемами й турботами пересічний громадянин сучасного інформаційного суспільства, перетворюється на зручну мішень для інформаційного впливу, схильючись до заданої певною соціальною групою суб'єктивної точки зору, вміло поданої за допомогою ЗМІ. Метою статті є дослідження особливостей відображення російсько-української війни в британських засобах масової інформації. Поставлена мета передбачає вирішення наступних завдань: встановлення ролі засобів масової інформації у формуванні суспільної думки; аналіз використання лексичних інновацій в інформаційній та суспільно-політичній сферах; характеристика оцінки британськими засобами масової інформації перебігу російсько-української війни.*

***Ключові слова:** засоби масової інформації, російсько-українська війна, способи маніпуляцій, явища евфемії та дисфемії.*

Постановка проблеми. 2014 рік був дуже складним і переломним в історії України. З того часу наша країна опинилась у центрі уваги світових ЗМІ. В результаті цього виникла потреба наукового осмислення висвітлення теми України в британських ЗМІ на тлі російсько-української війни. У цьому напрямку науковці стикаються з різноманітними способами маніпуляцій, такими як фейкові новини, мова ворожнечі, відповідно підібрані коментарі тощо. Ці питання стали предметом багатьох досліджень, які в основному зосереджувалися на аналізі самого контенту інформаційних повідомлень. Натомість засоби, які використовують політики та журналісти для зображення ситуації в Україні, зокрема, явища евфемії та дисфемії, не були предметом поглибленого вивчення.

Мета. Дослідження особливостей відображення російсько-української війни в британських засобах масової інформації.

Поставлена мета передбачає вирішення наступних **завдань**:

- встановити роль засобів масової інформації у формуванні суспільної думки;
- проаналізувати використання лексичних інновацій в інформаційній та суспільно-політичній сферах;
- визначити оцінку британськими засобами масової інформації перебігу російсько-української війни.

Історіографічний огляд. Різні аспекти функціонування ЗМІ в суспільстві розглядаються в дослідженнях як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Зокрема, питанням взаємодії влади і засобів масової інформації присвячені праці В. Здоровеги, О. Копиленка, В. Лизанчука, В. Миронченка, А. Москаленка, Г. Почепцова, В. Різуна, А. Чічановського, В. Шкляра, В. Воробйова, Т. Добросколонської, К. Маркелова, Л. Мухамедової, В. Попова та ін. Проблеми формування і реалізації сучасної державної інформаційної політики досліджують О. Гриценко, Г. Почепцов, С. Чукут, В. Шкляр. Вивченню проблем інформаційної безпеки значну увагу приділяють О. Белов, С. Сьомін, В. Бондаренко, Г. Перепелиця, О. Литвиненко та інші.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні засоби масової інформації, зважаючи на суспільну важливість, масовість та доступність, мають величезний вплив на духовні процеси, що відбуваються в суспільстві. Особливо важливим є вплив ЗМІ на формування національної свідомості, оскільки вони виступають вагомим засобом створення історико-культурного інформаційного простору держави, який, по суті, є тим духовно-ідеологічним цементом, що скріплює народ у політичну націю. Відомий фахівець у галузі масових комунікацій В. Лизанчук зазначає: «...людські спільноти творяться мережами інформаційних комунікацій, через які передається необхідна державно-політична, суспільно-економічна, ідеологічна, історична, етнічна та інша інформація. Національна мережа засобів масової комунікації – це один із “трьох китів”, на якому базується державна самосвідомість, поряд з національною інтелігенцією та національною політичною елітою» [Лизанчук, 2004, с. 74-81].

Журналістика ніколи не була чимось сталим, вона постійно змінювалася, розвивалася відповідно до потреб суспільства. Сьогодні диктує нам нові правила та умови життя, відтак і політикам, і журналістам теж доводиться йти в ногу з часом. І хоча засоби масової інформації звісно не змінили своєї основної ролі – інформувати, тепер їм доводиться конкурувати та виборювати репутацію з-поміж безмежжя носіїв інформації, тим паче в умовах інформаційної війни. Здавалося б, нині людям більше не потрібні посередники там, де вони можуть впоратися самі. Приміром, навіщо черпати новини з медіа тоді, коли є можливість дізнатися про все у першоджерела шляхом соціальної мережі. Сьогодні нерідко люди роблять передчасні висновки щодо тієї чи іншої ситуації, а відтак не уникають розчарувань. Формуючи громадську думку, засоби масової інформації, з одного боку, зосереджують досвід і волю мільйонів, а з іншого – впливають на свідомість, на вчинки, групові дії людей [Дзюба, 2011, с. 78].

ЗМІ сьогодні, у час інформаційної війни, як ніколи раніше, виконують роль форматора. Тоді, як одні намагаються бути чесними та об'єктивними, виконуючи

роль просвітника, інші висвітлюють чиюсь суб'єктивну думку на те чи інше питання. Люди звикли довіряти засобам масової інформації, які є основним джерелом суспільно-важливого інформування. До читача, глядача чи слухача ЗМІ левова частка інформації потрапляє у вторинному вигляді, й містить авторську оцінку ситуації, події, які нав'язуються аудиторії. Обтяжений щоденними проблемами й турботами, пересічний громадянин сучасного інформаційного суспільства перетворюється у зручну мішень для інформаційного впливу, схилившись до заданої певною соціальною групою суб'єктивної точки зору, вміло поданої за допомогою ЗМІ.

Сьогодні змінено основні методи отримання та опрацювання інформації, а відтак і пропаганда запрацювала по-новому. Тепер людям стало ще важче уникнути розчарувань, адже нинішні ЗМІ апелюють до емоцій людини. На сьогодні в Україні існують два основні типи споживачів засобів масової інформації. Першими можна вважати тих, хто сліпо вірить у все, без винятку, на шпальтах газет, з екранів телебачення, на сторінках соціальних мереж. Тоді як інші, – не вірять нікому, бо вже не раз потрапляли у ту ж пастку. Такі різні типи людей можуть однаково згубно впливати на формування суспільної свідомості, адже й ті, котрі сліпо вірять, і ті, хто не вірить взагалі, не здатні мислити обачно, аналізувати, а відтак стають легкою здобиччю в світі маніпулювання та пропаганди.

У сьогоднішньому політичному житті значно поширена медіа-маніпуляція. Цетакий вид психологічного впливу, що здійснюється через пресу (газети, журнали, книги), радіо, телебачення, інтернет, кінематограф, звукозаписи та відеозаписи, рекламні щити та панелі, домашні відеоцентри, що поєднують телевізійні, телефонні, комп'ютерні та інші лінії зв'язку, соціальні мережі, що призводить до пробудження у об'єкта впливу намірів, які змінюють його бажання, настрої, поведінку, погляди тощо. ЗМІ мають справу з інформацією, і саме контроль за інформацією дає змогу маніпулювати масовою свідомістю, створювати у ній модель вигідної суб'єкту впливу дійсності та вирішувати, які проблеми на сьогодні є найбільш актуальними.

Штучно створюється таке явище, як медіа-свідомість, яка заснована на хибних цінностях, маніпулятивних інтерпретаціях, подвійній моралі, коли реальність, пропонована ЗМІ, відрізняється від дійсної. Громадська думка через медіа-свідомість значно спотворюється. ЗМІ фактично контролюють всю нашу культуру, пропускаючи її через свої фільтри, виділяють окремі елементи із загальної маси культурних явищ і надають їм особливої ваги, підвищують цінність однієї ідеї, знецінюють іншу. Медіа-свідомість змінює громадську думку. Цей вид впливу передбачає використання різних технологій прихованого тиску на підсвідомість людей. Маніпулятивний вплив соціальних медіа реалізується через застосування системи повторення, міфотворчості, підтасовування, приховування фактів та формування установок.

До основних технологій маніпулювання, результатом яких є схильність суб'єкта до інформації, яка подається об'єктом маніпуляції можна віднести: спотворення інформації, подаючи її у неповному обсязі, частинами; редагування інформації шляхом додавання своєї інформації; створення «інформаційного» шуму, який зумовлюється подачею великої кількості інформації; подання інформації, яка є неперевіреною, таким чином відбувається створення ефекту першого повідомлення.

Стрімкий розвиток засобів масової інформації, загальнодоступність інформаційних джерел, їх розмаїття та проникнення у кожен сферу життя людей, яке інколи буває надмірним та нав'язливим, сприяє не лише інформатизації суспільства, а й формуванню суспільної думки. Швидкий темп життя більшості людей, наявність надмірної кількості інформаційних повідомлень та відсутність достатнього рівня розвитку критичних навичок читання не дають можливості населенню аналізувати те, що воно сприймає з різних джерел. Конкуренція серед засобів масової інформації у боротьбі за читацьку аудиторію приводить до застосування спеціальних технік впливу на свідомість людей.

Газетні тексти створені так, щоб привернути увагу читацької аудиторії та викликати її зацікавленість. Переслідуючи мету інформування населення, журналісти нерідко вдаються до занадто експресивних засобів, надаючи словам певних значень та впливаючи на процес сприймання повідомлень читачами. Саме тому останнім часом у текстах ЗМІ спостерігається поява нових мовних засобів.

На часі в Україні актуальна проблема – співвідношення мови і культури. Мова є дзеркалом культури, в якому відображаються мораль, національний характер, цінності, традиції народу; саме тому існує потреба її вивчення у сукупності із зовнішньополітичними факторами. Динамічний розвиток суспільства сприяв культурним трансформаціям, саме тому на певному етапі виникла необхідність створення альтернативної термінології, яка б усувала дискримінацію щодо осіб за ознакою релігії, раси, статі, сексуальної орієнтації, етнічної приналежності або національності. Саме ці процеси зумовили виникнення явища політкоректності, а її головним принципом стало прагнення уникати вживання лексем, образливих для представників тієї чи іншої соціальної групи, громадянські права яких обмежуються або не здійснюються у повному обсязі.

Лінгвістка С. Г. Тер-Мінасова вважає, що «політична коректність мови виражається в прагненні знайти нові способи мовного вираження замість тих, які зачіпають почуття і гідність індивіда, принижують його людські права звичайною мовною нетактовністю та/або прямолінійністю щодо расової й статевої приналежності, віку, статусу, стану здоров'я, зовнішнього вигляду» [Тер-Мінасова, 2000, с. 122].

Політичну коректність можна назвати ідеологією, в межах якої просувається недискримінаційне слововживання. Політкоректність передбачає, що жодна особа і жодна група не повинні зазнавати упередженості і несправедливості через приналежність до певної статі, вікової, етнічної чи релігійної групи. Стосовно мови це, зокрема, означає, що групи населення, які через відсутність доступу до влади, не могли самі вирішувати, як самовизначитися в рамках ширшої громади, тепер мають можливість самі визначати, як називатись [Дмитрієва, 2002, с. 52-56].

Можна сказати, що політична коректність – це ввічливість із врахуванням прихованих у мові і культурі упередженостей, яка ці упередженості прагне подолати.

Одним із засобів вираження політичної коректності в мові є використання евфемізмів. В останні десятиліття процес утворення евфемізмів характеризується надзвичайною інтенсивністю. Евфемізми – це слова або вислови, які вживаються замість слів або виразів, що вважаються неприйнятними, грубими або небажаними в певній комунікативній ситуації та можуть образити або зачепити її учасників;

вживаються з метою уникнути прямого найменування всього, що може негативно вплинути на адресата, або задля маскування певних фактів дійсності.

Поруч з евфемізмами в сучасних ЗМІ часто зустрічаються дисфемізми. Дисфемізми та евфемізми мають відмінні функції. Дисфемізми – це заміна позначення будь-якого предмета або явища більш вульгарним, фамільярним, грубим словом [Ахманова, 2007, с. 136]. Посилене вживання дисфемізмів у сучасних газетних публікаціях пояснюється тим, що негативна оцінка у мас-медіа переважає над позитивною, оскільки оцінюють переважно опонентів. Евфемізми вживають з метою викривлення чи маскування справжньої суті позначуваного, в той час як дисфемізми нічого не маскують, а експресивно, в оригінальній формі виражають негативне ставлення автора до позначуваного. Говорити дисфемістично – це використовувати мову як зброю для атаки на «ворога». Дисфемізми намагаються принизити, їхня мета – сформувати сприйняття об'єкта як підозрілого і небажаного, викликати до нього ворожість, відразу або ненависть. Мета ж евфемізму – зняти або нейтралізувати такі сприйняття.

Згідно з цим, основною функцією евфемізмів слід визнати пом'якшення різних видів дискримінації. Вживання евфемізмів тісно пов'язане із намаганням замінити неприйнятні лексеми на аналогічні з більш нейтральним значенням. Особливої уваги потребують евфемізми суспільно-політичної сфери, оскільки вони є одним із засобів впливу на формування суспільної думки, що є надзвичайно важливим в кризовий період, який ми зараз спостерігаємо.

2014 рік був дуже складним і переломним в історії України. З того часу наша країна опинилась у центрі уваги світових ЗМІ. В результаті цього виникла потреба наукового осмислення висвітлення теми України в британських ЗМІ на тлі російсько-української війни. Від зарубіжної преси залежить формування достовірного та неспотвореного образу України в уявленні європейців. Особливості відображення гібридного етапу російсько-української війни ще раз підтвердило загальновідому істину, що правда – перша жертва війни.

Багато політологів розглядали російсько-українську війну як точку відліку нової третьої світової війни. «Українське» питання та загострення міжцивілізаційної конфліктності є випробуванням як для країн-лідерів, так і для країн, так чи інакше втягнутих у вирішення української кризи. Саме тому це питання широко репрезентується засобами зарубіжних ЗМІ [Стадніченко].

Інформація поширюється з надзвичайно швидким темпом. Саме цей процес впливає на інформаційний тиск та інформаційну агресію в цілому. Рівень компетентності перекладача в такий момент набуває неабиякої ваги [Liu, 2013].

Для того, щоб створити у читача бажане уявлення та ставлення щодо певної особи чи події, перед представником будь-якого ЗМІ постає важливе завдання – зробити образ, що представляється, простим, зрозумілим та однозначним. Якщо образ є новим та нікому ще не відомим, його можуть прирівнювати до якогось поширеного та всім відомого образу, щоб у читача склалося правильне враження.

Викликає зацікавлення те, як британські ЗМІ до повномасштабного вторгнення російських військ на території України транслітерували географічні назви українських об'єктів: міст, регіонів, областей та ін. Дійсно, часто можна було помітити «Kiev» замість «Kyiv», «Donbass» замість «Donbas», «Odessa», а не «Odesa». Тобто, ці назви українських географічних об'єктів часто

транслітерувалися саме з російської мови. З одного боку, здавалося б, це незначна деталь, яка не відіграє важливої ролі в інформаційному просторі. Але з іншого боку, вона показувала позицію британського джерела щодо України та його ідейну задумку.

Події гібридного етапу російсько-української війни дуже активно вербалізувалися евфемізмами в британських ЗМІ. Явище евфемії представляло собою особливу комунікативну стратегію, яка виступала важливим знаряддям пом'якшеного представлення фактів, подій та явищ.

“...Since the start of the conflict in eastern Ukraine eight months ago, the Kremlin has denied any direct involvement, including sending Russian troops” [Kirby, 2015]. “...German Chancellor Angela Merkel said on Tuesday her government was “not satisfied” with the progress in implementing the Minsk agreement, but added that there were no plans at present for further economic sanctions against Russia over its involvement in Ukraine” [Ukraine crisis: Heavy artillery fire rocks Donetsk, 2014].

В наведеному прикладі слово *involvement* евфемізує поняття *invasion*. Завдяки широкій семантиці *involvement* нейтралізує такі компоненти, як *army*, *force*, *control*, саме тому поняття *війни* відходить на другий план, або й зовсім нівелюється.

“...The European OSCE monitoring mission has warned of “a real risk” of further escalation in a conflict that has killed more than 4,000 people” [Ukraine crisis: Russian troops crossed border, Nato says, 2014].

“Ukraine supports US inclusion in the Normandy format as a way of breaking the five-year deadlock over autonomy and elections in eastern Ukraine” [Wintour, 2019]. “...European Union officials have discussed banning footballers from participating in the 2018 World Cup in Russia, as part of a wider package of sanctions designed to curb the behaviour of President Putin and Moscow’s military involvement in Ukraine” [Hoyle, Coates, 2014].

У цих прикладах евфемізми *involvement* та *conflict* репрезентують поняття *aggression i war* і виконують вуалативну функцію. Також, слово *conflict* наголошує на тимчасовості дій: щоб не вживати лексему *war*, її замінювали на *conflict* майже в усіх британських ЗМІ, що, спотворювало реальну картину, яка відбувалася на сході України. Навіть через п’ять років війни в Україні в британських ЗМІ можна було зустріти словосполучення *a five-year conflict*, яке, з одного боку, вказувало на те, що війна триває вже давно, з іншого боку, засвідчувало, що журналісти продовжували називати існуючу ситуацію конфліктом. Крім того, словосполучення *the five-year deadlock* наводить читача на думку про те, що цю проблему неможливо вирішити в найближчому майбутньому.

В наступному прикладі ми бачимо лексему *crisis*, яка має ширше лексичне значення, ніж лексема *conflict*, але водночас це слово є політкоректним заміником поняттям *war*. “Russian officials have said progress towards a prisoner release is vital for improving the «atmosphere surrounding a settlement of the Ukrainian crisis»” [Ukraine and Russia exchange prisoners in landmark deal, 2019]. “Trump offers to join in French overtures to resolve Russia-Ukraine crisis” [Wintour, 2019]. В останньому прикладі замість словосполучення *російсько-українська війна* вживається *російсько-українська криза*, що, з одного боку, чітко зазначає країни, залучені до конфлікту, а з іншого боку, приховується вся трагічність ситуації.

Вислів *Anti-Terrorism Operation* також має евфемістичний ефект і також

замінює слово *war*. Цей ефект досягається за рахунок вживання префіксу *anti-*, який замінює негативну оцінку позитивною, а також за рахунок підміни понять (*war* на *operation*): "...This war, officially called an Anti-Terrorism Operation, has continued for some months" [Kurkov, 2014]. "Kiev launched an "anti-terrorist operation" in the east but, with the army in no fighting state, it had to rely on volunteer battalions, some undertrained and occasionally with far-right views, to do the fighting" [Shaun, 2014].

Також значення слова *war* приховує евфемістичне словосполучення *the most dangerous conflict*. "Here is a timeline of events in the most dangerous conflict to grip Europe since the wars in the former Yugoslavia [Ukraine crisis: Time line, 2014].

Випадки заміни слова *war* евфемізмами *conflict*, *crisis*, *a five-year conflict*, *involvement*, *the five-year deadlock an anti-terrorism operation*, були типовим прикладом вуалювання ведення Росією війни проти України.

У наступному прикладі евфемізм *volunteers*, вживається на позначення вояків-найманців: "...Russia has consistently denied sending troops and equipment to support the rebels fighting in eastern Ukraine. However, the rebels have admitted being helped by «volunteers» from Russia" [Ukraine crisis: Russian troops crossed border, NATO says, 2014].

Часто автори публікацій уникали вживання лексеми *army*, яка безпосередньо пов'язана з поняттям *war*, тим самим завуальовуючи війну на сході України. В наступному прикладі вживається словосполучення *government forces*: "Ukraine attempt tires to reits sovereignty and control over the province turned into a war between government forces and separatist militias".

Іноді читачам британських ЗМІ було важко зрозуміти всю напруженість та конфліктність ситуації між Україною та Росією. Такий ефект досягався за допомогою політкоректних словосполучень *two neighbours*: "The swap is hoped to ease tensions between the two neighbors" [Ukraine and Russia exchange prisoners in landmark deal, 2019]. У читачів слово *сусіди* не асоціюється з війною та смертями людей.

Читачі британських ЗМІ дізнавалися про настрої на сході України за допомогою евфемістичного звороту *the Russian-speaking east*: "With the new authorities in Kiev slow to offer real concessions to the Russian-speaking east, and even slower to realise the threat of what was being sown there, the uprising took on a life of its own, as civilians took up arms, aided by "volunteers" from Russia" [Shaun, 2014].

Політкоректні евфемістичні висловлювання вживалися також і тоді, коли потрібно було написати про втрати під час військових подій. "It was the biggest loss of life in Ukraine's war against Russian-backed separatists. Для того, щоб замінити лексему *військове вторгнення*, журналісти вживали політкоректне висловлювання *взяти Маріуполь*. "Concerns are rising that the separatists may still be aiming to take Mariupol, a government-held city on the Sea of Azov" [Shramovych, 2019]. Яскравим прикладом вживання евфемістичного словосполучення є вислів *day of silence*, яке замінює слово *truce*. На перший погляд, це звичайний день тиші, і читачу потрібно було самому зрозуміти, що в цей день військовими не використовується зброя. "Ukrainian government and Russian rebels begin "day of silence" [Luhn, 2014].

Зазначаючи про жертви під час російсько-української війни, журналісти уникали вживання лексем *deaths* та *killed*. "Conflict in the region has claimed about 13,000 lives since Moscow annexed Ukraine's Crimea peninsula in 2014". Вислів

displaced people виконує евфемістичну функцію та вживається замість слова *refugees*: “The number of displaced people inside Ukraine and beyond, mainly in Russia, is approaching 900,000” [Kurkov, 2014].

Слово *refugees* за своїм значенням має пряmlinіну вказівку на військові дії, тому його уникали вживати в газетних статтях.

Евфемізм *risks* у контексті вуалює слово *death*: “Avakov said on Facebook his troops had shown restraint in order to minimize risks to the «peaceful population»”.

Дієслово з негативним значенням *to kill* можна замінити більш нейтральним *to liquidate* “Our forces will capture and if necessary liquidate the leaders of terrorists...”.

Процеси дисфемізації у ЗМІ спроможні викликати почуття зневаги та суспільного протесту в боротьбі за важливі політичні переваги. Стратегію дискредитації реалізують у британських ЗМІ через тактики образи, звинувачення та висміювання. На мовному рівні це виражають за допомогою дисфемізмів. Особливо багато дисфемізмів можна було зустріти в британській пресі, яка описувала перебіг гібридного етапу російсько-української війни на Донбасі.

Британські журналісти на позначення військових супротивників часто використовували дисфемізм *terrorist*. “...They said the “terrorists” inside the town – with a population of 120,000 – had hidden themselves in kindergartens and hospitals” [Borger, 2014]. Також статті британських ЗМІ були переповнені дисфемізмами, які вживалися з образливою метою. “...One resident, Irina Marozova, recounted how she exited Crimea in late February, as “little green men” – undercover Russian soldiers – seized the Black Sea peninsula” [Harding, L., 2014]. Негативний прагматичний ефект досягався завдяки прикметникам *little, green*, які були покликані дискредитувати російських військових, про яких йшлося в статті.

В наступному прикладі застосовується тактика створення негативного образу російських військових та їх найманців. “...Both Ukrainian and separatist commanders confirmed to the mission that Marinka was in Ukrainian hands by Wednesday evening. Ukrainian officials said that some fighting with “groups of bandits” had continued at Marinka on Thursday, and that shelling had occurred on several other parts of the front” [Russian business to mend bonds broken by sabre-rattling politicians, 2015].

Використання дисфемізму *bloodshed* замість *war* викриває російську владу та показує реальну ціну розпочатої війни. Це можна простежити в наступних висловлюваннях: “...Here was little bloodshed in Crimea but Ukraine’s fledgling revolutionary government was in opposition to fight back, with only 6,000 troops reportedly ready for combat” [Ukraine crisis: Time line, 2014]. “... Even if the bloodshed stops and the guns fall silent, the future status of the rebel-held areas of Donetsk and Luhansk remains unclear” [Kirby, 2015]. Також дисфемізм *bloody* акцентує на негативному ставленні до экс-президента України: “...There were countless warning and appeals to EU to impose sanctions against bloody regime of Yanukovich” [Ukraine crisis: Time line, 2014].

Для позначення східних окупованих територій України журналісти намагалися підібрати різноманітні дисфемістичні словосполучення, які були покликані викликати у читача співчуття. Для цього підбиралися прикметники із сильним емоційним навантаженням: “Daily life in the forgotten warzone of eastern Ukraine”. “Yet some six million people still reside in the war-affected areas: about two million in areas run by the government and about four million in areas controlled

by the separatists”. “In the region of Donbas, the two breakaway republics of Donetsk and Luhansk were proclaimed, with Russia’s support. “Ukraine’s attempt to restore its sovereignty and control over the provinces turned into a war between government forces and separatist militias” [Hoyle, Coates, 2014]. “The separatist territories, funded and armed by Russia, are not under the control of Kyiv and the war has cost more than 13,000 lives” [Wintour, 2019]. “The proposed vote is part of a plan known as the «Steinmeier formula» to bring special status in the separatist-held east” [Ukraine conflict: Anger as Zelensky agrees vote deal in east, 2019]. В деяких британських ЗМІ на позначення ОРДЛО можна було зустріти лексему *republic*, що формувала в свідомості читачів хибне уявлення про буцімто самостійність так званих «ЛНР» і «ДНР». “The decree is aimed at people living in the unrecognized, self-styled republics of Donetsk and Luhansk, seized by Russian-backed separatists in 2014 after Russia annexed Crimea from Ukraine” [Russia offers passports to people in eastern Ukraine territories, 2019].

На позначення українського уряду (*Ukrainian government*) у статтях британських журналістів часто зустрічалося розмите поняття *Ukrainian power holders*: “The Kremlin used the disruption, as well as infighting among Ukrainian power holders, to annex the Crimean Peninsula in the south and fuel separatist sentiments in the east”. Це словосполучення натякало на нібито нелегітимність обраної влади в Україні. В наступних прикладах простежується дискредитація та зневажливе ставлення до діючого Президента України: “I traveled throughout eastern Ukraine this summer to get a sense of what, if anything, had changed there, especially after the election this spring of the new president, Volodymyr Zelensky, a former comedian who promised to restore peace to the region” [Hoyle, Coates, 2014]. Особлива іронія простежувалася у ставленні журналістів до його колишньої професії: “Ukraine’s comedian-turned-president is on course for full domination of the country’s political scene after results from Sunday’s parliamentary elections indicated his newly founded Servant of the People party would win a majority of seats” [Shaun, 2014]. “The 41-year-old actor and comedian won an overwhelming victory in Ukraine’s presidential election on Sunday” [Ukraine election: Comedian Zelensky wins presidency by landslide, 2019]. “Volodymyr Zelenskiy, a political neophyte whose only previous experience was playing the president in a television sitcom also called Servant of the People, won presidential elections in April and called for early parliamentary elections soon after his inauguration” [Shaun, 2014]. У цьому ж прикладі евфемістичне словосполучення *apolitical neophyte* було покликано сформуванню у читача впевненість у непрофесійності та невідповідності обраного Президента України та його неспроможності вирішити проблему на сході України, що насправді не відповідає реальній ситуації.

Для створення негативної картини в уяві читача журналістами часто використовувалися прикметники з дисфемістичним значенням, які характеризували стиль керівництва Президента України: “Sofar, Mr. Zelensky has been rather outspoken and witty in his dealings with President Vladimir V. Putin of Russia. But if his unconventional diplomatic style is news-grabbing and refreshingly playful compared to his predecessor’s stiffness, it has yet to deliver any relief to the communities that deal with the effects of war every day” [Sopova, 2019].

В британських ЗМІ для позначення сторін конфлікту журналісти часто використовували назви *Росія та Київ*. В даних випадках назва *Київ* набуває дисфемістичного значення, оскільки вживається замість назви *Україна*, що, в свою

чергу, применшує роль країни, робить її меншвартою і неспроможною протистояти такій «могутній» країні, як Росія. “The separatist territories, funded and armed by Russia, are not under the control of Kyiv and the war has cost more than 13,000 lives [Shaun, 2014]. Kyiv launched an “anti-terrorist operation” in the east but, with the army in no fighting state, it had to rely on volunteer battalions, some undertrained and occasionally with far-right views, to do the fighting” [Harding, 2014].

Щоб привернути увагу читачів, звична кількість дисфемізмів вживалася для зображення військових операцій та переломних моментів війни на сході України. “Ukraine's deadliest day: The battle of Ilovaisk, August 2014 [Shramovych, 2019]. Russia denies military involvement in eastern Ukraine, but the west has been fiercely critical of its role and is putting pressure on the Kremlin to resolve the crisis” [Luhn, 2014]. В наступному прикладі дисфемістичне словосполучення *pro-western government forces* своїм підтекстом вказувало на політичних союзників України, що могло викликати у читача певну реакцію. “The west believes Russia is pulling the strings in the deadly seven-month conflict between pro-western government forces and pro-Russian separatists in Ukraine’s east – an accusation the Kremlin denies” [Harding, 2014].

Британські журналісти, перебуваючи в полоні російських наративів, часто зображали українських військових недосвідченими та неспроможними здобути перемогу. Такий ефект досягався за допомогою прикметників з дисфемістичним значенням. “This situation isn’t just a nasty little shootout between local militias and the underequipped and inexperienced battalions of the Ukrainian army” [The Guardian View of war in Ukraine: maintain the pressure on Russia, 2015].

З метою донесення до читача того, що на сході України ніякий не громадянський конфлікт, а військова операція Росії, в британських ЗМІ можна було зустріти дисфемізм *gunmen*, що замінює поняття *soldiers*. “27-28 February: Pro-Russian gunmen seize key buildings in the Crimean capital, Simferopol. Unidentified gunmen in combat uniforms appear outside Crimea's main airports” [Ukraine crisis: Time line, 2014]. Читачам ЗМІ надавалася інформація про всі злочини, скоєні російськими військовими, за допомогою евфемістичних словосполучень, які мали потужне емоційне забарвлення та психологічне навантаження. “When, a few weeks later, a group of Russian soldiers were caught red-handed well inside Ukraine, Moscow claimed the men had “got lost». “It illustrates how the geopolitical calculus of President Vladimir Putin, as he continues to furbish his anti-western narrative while crushing dissent within Russia, has led to some of the worst crimes perpetrated on European soil since the Balkan wars of the 1990s” [The Guardian View of war in Ukraine: maintain the pressure on Russia, 2015]. В останньому реченні за допомогою дисфемізмів *the worst crimes* та *on European soil* журналісти акцентували увагу на тому, що загострення цієї ситуації може призвести до серйозних наслідків для всієї Європи.

Висновки. У сучасних умовах засоби масової інформації, зважаючи на суспільну важливість, масовість та доступність, мають величезний вплив на політичні процеси, що відбуваються в суспільстві. Газети, радіо, телебачення та Інтернет, зручність та популярність якого зростає кожного дня, є потужним інструментом впливу, охоплюючи велику кількість людей. І хоча засоби масової інформації не змінили своєї основної ролі – інформувати, тепер їм доводиться конкурувати та виборювати репутацію з-поміж безмежжя носіїв інформації, тим паче в умовах інформаційної війни. ЗМІ сьогодні, у час інформаційної війни, як

ніколи раніше, виконують роль форматора. Тоді, як одні намагаються бути чесними та об'єктивними, виконуючи роль просвітника, інші висвітлюють чиюсь суб'єктивну думку на те чи інше питання.

Громадська думка через медіа-свідомість значно спотворюється. ЗМІ фактично контролюють всю нашу культуру, пропускаючи її через свої фільтри, виділяють окремі елементи із загальної маси культурних явищ і надають їм особливої ваги, підвищують цінність однієї ідеї, знецінюють іншу. Як політик, так і журналіст сьогодні, більш ніж коли-небудь, несе відповідальність за кожне вимовлене ним слово, написаний заголовок, адже від цього залежатиме яким саме чином формуватиметься суспільство.

Переслідуючи мету інформування населення, політичні журналісти нерідко вдаються до занадто експресивних засобів, надаючи словам певних значень та впливаючи на процес сприймання повідомлень читачами. Саме тому останнім часом у текстах ЗМІ спостерігається поява нових мовних засобів. На певному етапі виникла необхідність створення альтернативної термінології, яка б усувала дискримінацію щодо осіб за ознакою релігії, раси, статі, сексуальної орієнтації, етнічної приналежності або національності. Саме ці процеси зумовили виникнення явища політкоректності. Евфемія та дисфемія є засобами вираження політичної коректності у спілкуванні. В останні десятиліття процес утворення евфемізмів характеризується надзвичайною інтенсивністю.

Евфемізми та дисфемізми є ідеальними засобами маніпулювання людиною через те, що:

- 1) вони приховують справжню сутність явища за рахунок створення нейтрального або позитивного образу в уяві читачів;
- 2) прихований спосіб передачі інформації більш ефективний, ніж прямий вплив на людину;
- 3) читач, як правило, не встигає вичленувати і осмислити евфемізм з контексту. Інакше кажучи, в результаті маніпулювання свідомістю людини за допомогою політичних евфемізмів зменшується ступінь негативного значення подій та речей.

Підсумовуючи, треба зазначити, що основними мотивами евфемізації російсько-української війни в британських ЗМІ до 24 лютого 2022 р. були, по-перше, необхідність дотримання правил політкоректності, що існують у суспільстві і відбиваються у сучасній ідеології європейської демократії; по-друге, у прагненні уникнути суспільного резонансу та масових збурювань; по-третє, у камуфлюванні об'єктивної реальності, завуалюванні військових дій на сході України.

Проаналізувавши статті в британських періодичних виданнях, слід зазначити, що журналісти евфемізували переважно певні події, явища, що свідчить про бажання висвітлити політичну діяльність як позитивну та результативну. Натомість суб'єкти та об'єкти політичної діяльності більше представлені дисфемістично.

У свідомості кожного європейця існує певна ідеалізована картина світу, яка передбачає наявність своїх цінностей, а також прийнятих у європейському суспільстві норм, стереотипів і правил поведінки. Невідповідність навколишньої дійсності їхній ідеалізованій картині світу викликає у людей негативні почуття страху, сорому, паніки тощо. Читачам британських ЗМІ донедавна було важко

увияти, що в Європі йде війна. Для того, щоб завуалювати цю невідповідність, журналісти підбирали евфемістичні або дисфемістичні найменування. Таким чином, ЗМІ наче змінювали образ у свідомості читачів, створюють бажану дійсність. Тому процес евфемізації/дисфемізації подій на сході України, який мав місце до 24 лютого 2022 р., грав на руку Кремлю.

Отже, можна стверджувати, що основна функція евфемізмів (не образити та не дискредитувати) зникає, коли ми говоримо про знакові та суспільно важливі події, які відображаються в ЗМІ. Зокрема, під час висвітлення російсько-української війни в британських ЗМІ основною функцією евфемізації стало маніпулювання, замовчування та створення спотвореної неправдивої реальності у свідомості читачів. У цьому ракурсі ЗМІ постають як потужна зброя, а евфемія набуває іншого значення. Процес впливу цього явища на свідомість людини потребує подальшого вивчення.

У статті було розглянуто лише декілька прикладів опису подій російсько-української війни у британських ЗМІ. Така проблематична тема, як війна є складною для розгляду і залишає простір для роздумів.

Список використаних джерел та літератури

- Ахманова, О. С., 2007. *Словарь лингвистических терминов*, Москва: Ком Книга.
- Дзюба, М. Т., 2011. Роль засобів масової інформації в формуванні громадської думки, *Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони*, Київ, 77-81.
- Дмитрієва, М., 2002. Що таке політична коректність або шляхи боротьби із сексизмом, *Матеріали науково-практичної конференції «Інтеграція гендерних підходів у вирішенні соціальних проблем на місцевому рівні»*. Луцьк, 26 вересня 2002 року, Луцьк, 52-56.
- Зеленський «дав шанс» уряду Гончарука, але поставив умови. [Електронний ресурс]: <https://www.radiosvoboda.org/a/30383645.htm>
- Лизанчук, В., 2004. Феномен невмирущості нації, *Наукові записки АН ВШ України*, 6, 74-81.
- Стадніченко, О. *Інформаційна глобалізація: виклики для нації*. [Електронний ресурс]: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/20745/1/37-88-89.pdf>
- Тер-Минасова, С. Г., 2000. *Язык и межкультурная коммуникация*, Москва.
- Borger, J., 2014. Ukraine: pro-Russian separatists hold European military observers captive, *The Guardian*, 26 April. Retrieved from: <https://www.theguardian.com/world/2014/apr/25/ukraine-pro-russian-separatists-european-observers-captive-slavyansk>
- Harding, L., 2014. Why Ukraine's internally displaced have given up hope of returning home, *The Guardian*, 22 December. Retrieved from: <https://www.theguardian.com/world/2014/dec/22/ukraine-refugees-home-internally-displaced-people-war-east-russia>
- Hoyle, B, Coates, S., 2014. Putin's World Cup faces boycott over Ukraine invasion, *The Times*, 3 September. Retrieved from: <https://www.thetimes.co.uk/article/putins-world-cup-faces-boycott-over-ukraine-invasion-3jxxjv56nzb>
- Kirby, P., 2015. Ukraine conflict: Why is east hit by conflict?, *BBC News*, 18 February. Retrieved from: <https://www.bbc.com/news/world-europe-28969784>
- Kirby, P., 2014 Is Russia preparing to invade Ukraine? And other questions, *BBC News*, 18 December. Retrieved from: <https://www.bbc.com/news/world-europe-56720589>
- Kurkov, A., 2014. Ukraine's revolution: Making sense of a year of chaos, *BBC News*, 21 November. Retrieved from: <https://www.bbc.com/news/world-europe-30131108>
- Liu, X. N., 2013. News Translation as Reconstruction of Reality within Frames, *University of Nottingham Ningbo China*, 17, 4.
- Luhn, A., 2014. Ukrainian government and Russian rebels begin 'day of silence', *The Guardian*, 9 December. Retrieved from: <https://www.theguardian.com/world/2014/dec/09/ukraine-russia-day-of-silence-ceasefire-natural-gas>
- News, 7 September 2019. Retrieved from: <https://www.bbc.com/news/world-europe-48007487>

Russia offers passports to people in eastern Ukraine territories, 2019. *BBC News*, 25 April. Retrieved from: <https://www.bbc.com/news/world-europe-48045055>

Russian business to mend bonds broken by sabre-rattling politicians, 2015. *The Telegraph*, 14 June. Retrieved from: <https://www.telegraph.co.uk/finance/businessclub/people/11674073/Russian-business-to-mend-bonds-broken-by-sabre-rattling-politicians.html>

Shaun, W., 2014. In 2014, Russia's Olympia nefforts were dwarfedby Ukraine crisis, *The Guardian*, 31 December. Retrieved from: <https://www.theguardian.com/world/2014/dec/31/2014-year-review-russia-olympics-ukraine-vladimir-putin>

Shaun, W., 2019. Ukraine election: early result syndicate big win for president's party, *The Guardian*, 22 July. Retrieved from: <https://www.theguardian.com/world/2019/jul/22/ukraine-election-early-results-indicate-big-win-president-party>

Shramovych, V., 2019. Ukraine's dead liest day: The battle of Ilovaisk, *August 2014*, *BBC News*, 29 August. Retrieved from: <https://www.bbc.com/news/world-europe-49426724>

Sopova, A., 2019. Where There Are Fishin the Tap Waterand Women's Uteruses Fall Out, *The New York Times*, 16 September. Retrieved from: <https://www.nytimes.com/2019/09/16/opinion/eastern-ukraine-russia-conflict-.html>

Stern, D., 2014. Ukraine underplays role of far right in conflict, *BBC News*, 31 October. Retrieved from: <https://www.bbc.com/news/world-europe-30414955>

The Guardian View of war in Ukraine: maintain the pressure on Russia, 2015. *The Guardian*, 19 January. Retrieved from: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2015/jan/19/guardian-view-ukraine-sanctions>

Ukraine and Russia exchange prisoners in landmark deal, 2019. *BBC News*, 7 September. Retrieved from: <https://www.bbc.com/news/world-europe-49610107>

Ukraine conflict: Anger as Zelensky agrees vote deal in east, 2019. *BBC News*, 2 October. Retrieved from: <https://www.bbc.com/news/world-europe-49903996>

Ukraine crisis: Heavy artillery fire rocks Donetsk, 2014. *BBC News*, 12 November. Retrieved from: <https://www.bbc.com/news/world-europe-30019333>

Ukraine crisis: Russian troops crossed border, NATO says, 2014. *BBC News*, 12 November. Retrieved from: <https://www.bbc.com/news/world-europe-30025138>

Ukraine crisis: Time line, 2014. *BBC News*, 13 November. Retrieved from: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-26248275>

Ukraine election: Comedian Zelensky wins presidency by landslide, 2019. *BBC News*, 7 September. Retrieved from: <https://www.bbc.com/news/world-europe-48007487>

Wintour, P., 2019. Trump offers to join in French overture store solve Russia-Ukraine crisis, *The Guardian*, 10 September, Retrieved from: <https://www.theguardian.com/world/2019/sep/10/trump-offers-to-join-in-french-overtures-to-resolve-russia-ukraine-crisis>

References

Ahmanova, O. S., 2007. *Slovar lingvisticheskikh terminov [Dictionary of linguistic terms]*, Moscow: Kom Kniga. [in Russian].

Borger, J., 2014. Ukraine: pro-Russian separatists hold European military observers captive, *The Guardian*, 26 April. Retrieved from: <https://www.theguardian.com/world/2014/apr/25/ukraine-pro-russian-separatists-european-observers-captive-slavyansk> [in English].

Dmytriieva, M., 2002. Shcho take politychna korektnist abo shliakhy borotby iz seksyzmom [What is political correctness or ways to fight sexism], *Materialy naukovo-praktychnoi konferentsii «Intehratsiia hendernykh pidkhodiv u vyrishenni sotsialnykh problem na mistsevomu rivni»*. Lutsk, 26 veresnia 2002 roku, Lutsk, 52-56. [in Ukrainian].

Dziuba, M. T., 2011. Rol zasobiv masovoi informatsii v formuvanni hromadskoi dumky, *Suchasni informatsiini tekhnolohii u sferi bezpeky ta oborony [The role of mass media in the formation of public opinion]*, Kyiv, 77-81. [in Ukrainian].

Harding, L., 2014. Why Ukraine's internally displaced have given up hope of returning home, *The Guardian*, 22 December. Retrieved from: <https://www.theguardian.com/world/2014/dec/22/ukraine-refugees-home-internally-displaced-people-war-east-russia> [in English].

- Hoyle, B, Coates, S., 2014. Putin's World Cup faces boycott over Ukraine invasion, *The Times*, 3 September. Retrieved from: <https://www.thetimes.co.uk/article/putins-world-cup-faces-boycott-over-ukraine-invasion-3jxxjv56nzb> [in English].
- Kirby, P., 2015. Ukraine conflict: Why is east hit by conflict?, *BBC News*, 18 February. Retrieved from: <https://www.bbc.com/news/world-europe-28969784> [in English].
- Kirby, P., 2014. Is Russia preparing to invade Ukraine? And other questions, *BBC News*, 18 December. Retrieved from: <https://www.bbc.com/news/world-europe-56720589> [in English].
- Kurkov, A., 2014. Ukraine's revolution: Making sense of a year of chaos, *BBC News*, 21 November. Retrieved from: <https://www.bbc.com/news/world-europe-30131108> [in English].
- Liu, X. N., 2013. News Translation as Reconstruction of Reality within Frames, *University of Nottingham Ningbo China*, 17, 4. [in English].
- Luhn, A., 2014. Ukrainian government and Russian rebels begin 'day of silence', *The Guardian*, 9 December. Retrieved from: <https://www.theguardian.com/world/2014/dec/09/ukraine-russia-day-of-silence-ceasefire-natural-gas> [in English].
- Lyzanchuk, V., 2004. Fenomen nevmrushchosti natsii [The phenomenon of the immortality of the nation], *Naukovi zapysky AN VSh Ukrainy*, 6, 74-81. [in Ukrainian].
- News, 7 September 2019. Retrieved from: <https://www.bbc.com/news/world-europe-48007487> [in English].
- Russia offers passports to people in eastern Ukraine territories, 2019. *BBC News*, 25 April. Retrieved from: <https://www.bbc.com/news/world-europe-48045055> [in English].
- Russian business to mend bonds broken by sabre-rattling politicians, 2015. *The Telegraph*, 14 June. Retrieved from: <https://www.telegraph.co.uk/finance/businessclub/people/11674073/Russian-business-to-mend-bonds-broken-by-sabre-rattling-politicians.html> [in English].
- Shaun, W., 2014. In 2014, Russia's Olympia efforts were dwarfed by Ukraine crisis, *The Guardian*, 31 December. Retrieved from: <https://www.theguardian.com/world/2014/dec/31/2014-year-review-russia-olympics-ukraine-vladimir-putin> [in English].
- Shaun, W., 2019. Ukraine election: early result indicate big win for president's party, *The Guardian*, 22 July. Retrieved from: <https://www.theguardian.com/world/2019/jul/22/ukraine-election-early-results-indicate-big-win-president-party> [in English].
- Shtromovych, V., 2019. Ukraine's deadliest day: The battle of Ilovaisk, August 2014, *BBC News*, 29 August. Retrieved from: <https://www.bbc.com/news/world-europe-49426724> [in English].
- Sopova, A., 2019. Where There Are Fish in the Tap Water and Women's Uteruses Fall Out, *The New York Times*, 16 September. Retrieved from: <https://www.nytimes.com/2019/09/16/opinion/eastern-ukraine-russia-conflict.html> [in English].
- Stadnichenko, O. *Informatsiina hlobalizatsiia: vyklyky dlia natsii [Information globalization: challenges for the nation]*. Retrieved from: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/20745/1/37-88-89.pdf> [in Ukrainian].
- Stern, D., 2014. Ukraine underplays role of far right in conflict, *BBC News*, 31 October. Retrieved from: <https://www.bbc.com/news/world-europe-30414955> [in English].
- Ter-Minasova, S. G., 2000. *Yazyk i mezhkulturnaya kommunikatsiya [Language and intercultural communication]*, Moscow. [in Russian].
- The Guardian View of war in Ukraine: maintain the pressure on Russia, 2015. *The Guardian*, 19 January. Retrieved from: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2015/jan/19/guardian-view-ukraine-sanctions> [in English].
- Ukraine and Russia exchange prisoners in landmark deal, 2019. *BBC News*, 7 September. Retrieved from: <https://www.bbc.com/news/world-europe-49610107> [in English].
- Ukraine conflict: Anger as Zelensky agrees vote deal in east, 2019. *BBC News*, 2 October. Retrieved from: <https://www.bbc.com/news/world-europe-49903996> [in English].
- Ukraine crisis: Heavy artillery fire rocks Donetsk, 2014. *BBC News*, 12 November. Retrieved from: <https://www.bbc.com/news/world-europe-30019333> [in English].
- Ukraine crisis: Russian troops crossed border, NATO says, 2014. *BBC News*, 12 November. Retrieved from: <https://www.bbc.com/news/world-europe-30025138> [in English].
- Ukraine crisis: Time line, 2014. *BBC News*, 13 November. Retrieved from: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-26248275> [in English].

Ukraine election: Comedian Zelensky wins presidency by landslide, 2019. *BBC News*, 7 September. Retrieved from: <https://www.bbc.com/news/world-europe-48007487> [in English].

Wintour, P., 2019. Trump offers to join in French overture to solve Russia-Ukraine crisis, *The Guardian*, 10 September, Retrieved from: <https://www.theguardian.com/world/2019/sep/10/trump-offers-to-join-in-french-overtures-to-resolve-russia-ukraine-crisis> [in English].

Zelenskyi «dav shans» uriadu Honcharuka, ale postavyy umovy. Retrieved from: <https://www.radiosvoboda.org/a/30383645.htm>

REFLECTION OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR IN THE BRITISH MEDIA

Inna Tovkun

Student,

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv

Serhii Asaturov

Candidate of Historical Sciences,

Associate Professor of the Department of International Relations and Social Sciences,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv

Abstract. Information has always influenced the renewal of life, the development of society, including political life, determining the search for new approaches and solutions. In Ukraine, mass media significantly influence the formation of public opinion. This can be explained by people's habit of trusting mass media, which have the main source of socially important information. Of course, the lion's share of information reaches the reader, viewer or listener of mass media in a secondary form and contains the author's assessment of a situation or event that is imposed on the audience. Burdened with daily problems and worries, the average citizen of the modern information society turns into a convenient target for informative influence, leaning towards the subjective point of view given by a certain social group, skillfully presented with the help of mass media. The purpose of the article is to study the peculiarities of the depiction of the Russian-Ukrainian war in the British mass media. The set goal involves solving the following tasks: establishing the role of the mass media in the formation of public opinion; analysis of the use of lexical innovations in the informational and socio-political spheres; characteristics of the British mass media's assessment of the course of the Russian-Ukrainian war.

Key words: mass media, Ukrainian-Russian war, methods of manipulation, phenomena of euphemism and dysphemism.

<https://doi.org/10.31392/VAN-2022.39-42.11>
УДК 94:327:631(477:4ЄС)«2014/2022»

ЕВОЛЮЦІЯ ВІДНОСИН УКРАЇНИ І ЄС В АГРАРНІЙ СФЕРІ (2014 – 2022 РР.)

Кропивко Олена Михайлівна

кандидат історичних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин і суспільних наук,
Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ
e-mail: olena_kropyvko@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-3289-884X>

Руденко Володимир Юрійович

студент магістратури,
Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ
e-mail: vrudenko714@gmail.com

***Анотація.** Україна є одним з головних акторів міжнародних відносин в аграрній сфері, беручи на себе роль експортера аграрної продукції. При цьому одним із ключових векторів зовнішньої політики України є курс на інтеграцію до Європейського Союзу. Отже, співробітництво між Україною та ЄС, як актора в європейському економічному та політичному просторі, є головним пріоритетом для владних структур України та її народу. До підписання Угоди про асоціацію, відносини між Україною і ЄС в аграрній сфері розглядалися в першу чергу як складова економічних торговельних процесів. Починаючи з 2014 р., визначено 10 сфер співробітництва у галузі сільського господарства і сільських територій, при цьому найбільша частина зобов'язань України пов'язана з прийняттям регулятивних норм ЄС в аграрному секторі. Тому дослідження відносин в аграрній сфері було переважно прерогативою дослідників, які розглядали ці процеси з точки зору економіки. У сфері міжнародних відносин між Україною та країнами ЄС донедавна одним із пріоритетів була міжнародна торгівля, де продукція аграрного сектору становила \$3,6 млрд. у 2018 р. Ключову роль у цьому співробітництві відіграють міжнародні договори та рішення міжнародних організацій, які сприятимуть зміцненню партнерства нашої держави та ЄС у сфері виробництва та обігу агропродукції, підвищенню ефективності та конкурентоспроможності українського аграрного сектору і аграрної сфери. Отже, існує потреба обґрунтування неперервності, позитивної динаміки і перспективності співробітництва між Україною та Європейським Союзом в аграрній сфері та розвитком відносин в даному напрямку.*

***Ключові слова:** Україна, Європейський Союз, аграрна сфера, євроінтеграція, продовольча безпека.*

Постановка проблеми. Співробітництво між Україною та Європейським Союзом є одним з головних геополітичних векторів зовнішньої політики України, який також називають європейським вектором. Важливо зазначити, що цей вектор було сформовано на початку набуття Україною незалежності в 1991 р., і за період незалежності він був посилений та поставлений в пріоритет владою України. Тому розглядаючи співробітництво між Україною та ЄС в аграрній сфері слід враховувати

ретроспективу розвитку відносин між цими акторами міжнародних відносин в загальному.

Мета – дослідити співробітництво між Україною та ЄС у аграрній сфері в умовах євроінтеграції.

Виклад основного матеріалу. Перший контакт Європейського Союзу з Україною відбувся в грудні 1991 р., коли «міністр закордонних справ Нідерландів як головуючої в Раді Європейських Співтовариств держави у своєму листі від імені ЄС офіційно визнав незалежність України» [Відносини Україна – ЄС, 2021]. Таким чином, на той час ще Європейські Співтовариства стали одним з міжнародних акторів, що першими визнали Україну незалежною.

Після цього представниками українських владних структур неодноразово проголошувалися наміри розбудовувати відносини з ЄС. У Постанові Верховної Ради України «Про основні напрями зовнішньої політики України» (02. 07. 1993 р.) членство в Європейських Співтовариствах було визнано «перспективною метою... за умови, що це не шкодитиме її національним інтересам». Першим етапом на шляху до асоційованого, а пізніше повного членства, планувалося укласти Угоду про партнерство і співробітництво. Ця Постанова була одним із основних нормативно-правових документів, що формували зовнішньополітичний курс України впродовж майже 20 років, аж до втрати чинності в 2010 р.

Із підписанням та ратифікацією у 2015 р. Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, відносини сторін почали розбудовуватися у якісно новому форматі політичної асоціації та економічної інтеграції. Під час підписання Угоди про Асоціацію 27 червня 2014 р. Президентом України Петром Порошенком та під час її ратифікації 16 вересня 2014 р. Верховною Радою України було зроблено заяви, що «Україна розглядає укладення Угоди про асоціацію як черговий крок на шляху до досягнення кінцевої мети європейської інтеграції – набуття повноправного членства України в Європейському Союзі» [Загальний огляд відносин Україна – ЄС, 2011]. На сьогодні дана Угода є основою розвитку відносин та співпраці між Україною та ЄС.

У рамках двостороннього співробітництва Україна та ЄС уклали велику кількість угод, які стосуються всіх аспектів людської життєдіяльності, включаючи й аграрну сферу.

Так, основними міжнародними нормативно-правовими документами, що стосуються співробітництва України та Європейського Союзу в аграрній сфері є Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами (далі – УПС), Меморандум про взаєморозуміння щодо діалогу з питань сільського господарства між Міністерством аграрної політики України та Генеральним Директоратом Європейської Комісії (далі – Меморандум) та Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі – Угода про асоціацію). Ці три документи складають основу взаємодії України з ЄС в аграрній сфері [Меморандум про взаєморозуміння щодо діалогу з питань сільського господарства між Міністерством аграрної політики України та Генеральним Директоратом Європейської Комісії «Сільське господарство і розвиток сільської місцевості», 2006].

Укладення УПС між Україною та ЄС 14 червня 1994 р., яка набрала чинності 1 березня 1998 р., започаткувало співробітництво з широкого кола політичних, торговельно-економічних та гуманітарних питань. Укладення УПС дозволило встановити регулярний двосторонній діалог між Україною та ЄС на політичному та секторальних рівнях, впровадити впорядкований режим торгівлі між обома сторонами на основі принципів ГАТТ/СОТ, визначити пріоритети адаптації законодавства України до стандартів та норм Європейського Співтовариства (*acquis communautaire*) у пріоритетних секторах української економіки [Загальний огляд відносин Україна – ЄС, 2021]. До того часу, коли Угода про асоціацію почала застосовуватись у повному обсязі, УПС була основою міжнародного співробітництва Україна – ЄС протягом майже 20 років, тому її аналіз важливий. За своєю суттю вона не була угодою про аграрне співробітництво, проте у своїй структурі містила положення, що стосуються цієї сфери.

Так, третім пунктом серед цілей Партнерства між Співтовариством і його державами-членами з одного боку та Україною зазначено створення основ взаємовигідного економічного, соціального, фінансового, цивільного, науково-технічного та культурного співробітництва. Оскільки аграрна сфера є частиною національної економіки, це стосується і розвитку співробітництва в сільському господарстві, рибальстві й лісництві як складових аграрної сфери.

У статті 52 цієї Угоди вказано, що метою економічного співробітництва є сприяння процесу економічних реформ та відродження і сталого розвитку України. Сільське господарство та АПК вказані як одна з ключових галузей співробітництва, що надало Україні можливість отримувати допомогу для цієї сфери з боку ЄС.

Стаття 60 УПС визначає основною метою співробітництва в сільському господарстві та агропромисловому секторі «здійснення аграрної реформи, модернізацію, перебудову та приватизацію сільського господарства, агропромислового сектора та сектора послуг в Україні, розвиток внутрішнього та зовнішнього ринків для українських товарів, за умов, які забезпечують захист навколишнього середовища, враховуючи необхідність посилення безпеки в постачанні продуктів харчування... Поступове наближення українських стандартів до технічних правил Співтовариства стосовно промислових і сільськогосподарських продуктів харчування, включаючи санітарні і фітосанітарні стандарти». Тож Угода про партнерство і співробітництво сформувала основу та окреслила основну мету двосторонньої взаємодії між Україною та ЄС в аграрній сфері.

Діалог з аграрних питань було визначено як ще один формат співпраці між Україною та ЄС, а його проведення заплановане двічі на рік (в рамках реалізації Меморандуму про взаєморозуміння щодо діалогу з питань сільського господарства) [Співробітництво у сфері сільського господарства, 2020]. Меморандум є непрямым продовженням УПС, як діалог задля впровадження Плану дій Україна – ЄС, цілями якого визначалися сприяння взаєморозумінню, довірі та розвитку двостороннього співробітництва між сторонами в сфері сільського господарства та розвитку сільської місцевості. Для цього передбачалося започаткувати нові комунікаційні канали з метою активізації обміну інформацією, своєчасного інформування про проблемні питання, що виникають, а також сприяти їх ефективному вирішенню;

Сприяти та поглиблювати взаєморозуміння щодо політики кожної з сторін в сфері сільського господарства та розвитку сільської місцевості.

Основний зміст двостороннього діалогу базується на обміні інформацією з розроблення та впровадження політики в сфері сільського господарства та розвитку сільської місцевості, з питань сільськогосподарського виробництва і торгівлі (імпорт – експорт); оцінки розвитку відповідних ринків та його наслідків для виробництва сільськогосподарської продукції; обговоренні нових технологій, що мають відношення до сільськогосподарського розвитку; обміні думками щодо якості, окрім безпеки продуктів харчування, сільськогосподарської продукції, включаючи географічні зазначення та виробництво органічної продукції; сприяння зближенню позицій України та ЄС з питань, які розглядаються в рамках міжнародних організацій (IGC, ISO, FAO тощо; обговорення будь-яких інших питань, які становлять взаємний інтерес у сфері сільського господарства та розвитку сільської місцевості [Меморандум про взаєморозуміння щодо діалогу з питань сільського господарства між Міністерством аграрної політики України та Генеральним Директором Європейської Комісії «Сільське господарство і розвиток сільської місцевості», 2006].

Таким чином, Меморандум не лише містить основні цілі співробітництва між Україною та ЄС в сфері сільського господарства, а й надає юридичну основу для механізму співпраці у вигляді Діалогу.

У 2014 р. Україна та Європейський Союз уклали Угоду про асоціацію, яка замінила УПС як головний документ щодо двостороннього співробітництва. В Угоді серед інших питань йдеться про аграрну сферу, зокрема у Главі 17 «Сільське господарство та розвиток сільських територій» Розділу V «Економічне та галузеве співробітництво». Напрямами співробітництва визначені: органічне фермерство, стандарти торгівлі рослинами та політика якості [Закон України «Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» №1678-VII, 2014].

Співпраця відбувалася в рамках Кластеру № 5 Підкомітету з питань економіки та іншого галузевого співробітництва Комітету асоціації між Україною та ЄС – Кластер «Сільське господарство та розвиток сільських територій, транскордонне та регіональне співробітництво, р. Дунай, рибальство та морська політика» [Співробітництво у сфері сільського господарства, 2020]. Як бачимо, Угода про асоціацію охоплює не лише одну із складових аграрної сфери – сільське господарство, а й інші. Цей факт посилює рівень співробітництва в цій галузі та надає більше можливостей для двосторонньої взаємодії. Основними сферами співробітництва визначені сприяння взаємному розумінню політик у сфері сільського господарства та розвитку сільських територій; посилення адміністративних спроможностей на центральному та місцевому рівнях щодо планування, оцінки та реалізації політики; заохочення сучасного та сталого сільськогосподарського виробництва, з урахуванням необхідності захисту навколишнього середовища і тварин, зокрема поширення застосування методів органічного виробництва й використання біотехнологій, *inter alia* шляхом впровадження найкращих практик у цих сферах; обмін знаннями та найкращими практиками щодо політики розвитку сільських територій з метою сприяння

економічному добробуту сільських громад; покращення конкурентоспроможності сільськогосподарської галузі та ефективності і прозорості ринків, а також умов для інвестування; поширення знань шляхом проведення навчальних та інформаційних заходів; сприяння інноваціям шляхом проведення досліджень та просування системи дорадництва до сільськогосподарських виробників; посилення гармонізації з питань, які обговорюються в рамках міжнародних організацій; обмін найкращими практиками щодо механізмів підтримки політики у сфері сільського господарства та розвитку сільських територій; заохочення політики якості сільськогосподарської продукції у сферах стандартів продукції, вимог щодо виробництва та схем якості.

Отже, у порівнянні з УПС чи Меморандумом, Угода про асоціацію розширила рамки взаємодії між Україною та ЄС в аграрній сфері. Зокрема, було додано сприяння покращенню конкурентоспроможності сільськогосподарської галузі України та підтримка інвестицій в галузі. Так, у розділі 17 Угоди про асоціацію визначені основні положення щодо напрямів співробітництва між Україною та ЄС в галузі сільського господарства, а у розділі 18 окреслені основи співробітництва в галузі рибальства та морської політики.

Як доповнення до Угоди про асоціацію було прийнято низку регламентів Європейського Союзу для зближення чинних стандартів України до рівня ЄС. Зокрема, Імплементативний Регламент Комісії (ЄС) 2016/673 від 29 квітня 2016 р. (органічне виробництво і маркування органічних продуктів); Делегований Регламент Комісії (ЄС) 2017/1182 від 20 квітня 2017 р. (вимоги щодо шкал Союзу для класифікації яловичих, свинячих і баранячих туш та стосовно звітування про ринкові ціни на деякі категорії туш і живих тварин); Імплементативний Регламент Комісії (ЄС) № 1358/2014 від 18 грудня 2014 р. (правила, що стосуються походження тварин органічної аквакультури, практик господарювання в аквакультурі, кормів для тварин органічної аквакультури та продуктів і речовин, дозволених для використання в органічній аквакультурі); Регламент Комісії (ЄС) № 2015/1391 від 13 серпня 2015 р. (обстеження структури фермерських господарств і обстеження методів сільськогосподарського виробництва щодо коефіцієнтів переведення в умовне поголів'я та означень характеристик); Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 2018/1091 від 18 липня 2018 р. про інтегровану статистику фермерських господарств і скасування регламентів (ЄС) № 1166/2008 та (ЄС) № 1337/2011; Імплементативний Регламент Комісії (ЄС) 2018/150 від 30 січня 2018 р. про внесення змін стосовно методів дослідження та оцінювання якості молока і молочних продуктів, що підпадають під дію державних інтервенцій та відповідають критеріям для надання допомоги на зберігання на складах приватного користування.

Ці документи встановлюють орієнтир для України у вигляді нових стандартів оцінювання, обстеження та аналізу сільськогосподарських підприємств, та виробництва продуктів.

Важливою є Угода між Урядом України та Європейською Комісією про фінансування заходу «Підтримка ЄС для розвитку сільського господарства та малих фермерських господарств в Україні», яка хоч і не є основоположною але свідчить про тісну співпрацю між Україною та ЄС в аграрній сфері та її розвитку. Допомога ЄС має на меті сприяти розвитку більш інклюзивного та конкурентоспроможного аграрного сектору, орієнтованого на зростання та сталий розвиток малих і середніх фермерських господарств та малих і середніх підприємств. Загальний внесок ЄС

в рамках Угоди складає 26 млн. євро [Співробітництво у сфері сільського господарства, 2020].

Аналіз основних нормативно-правових документів, що регламентують співробітництво між Україною та ЄС в аграрній сфері, укладених в період з 1998 р. по 2020 р., Угоди про партнерство та співробітництво, Меморандуму про взаєморозуміння, Угоди про асоціацію, Угоди про фінансування, доповнювальних актів до Угоди про асоціацію, дозволяють зробити висновок, що всі вони містять положення щодо цілей та механізмів співробітництва між сторонами.

Війна в Україні стала тяжким випробуванням для України в усіх сферах суспільного життя. Постійна загроза обстрілів та окупація південної та східної частини України значно ускладнили виробництво товарів та надання послуг. Це доторкнулося й аграрної сфери, яка також є тісно пов'язаною з продовольчою безпекою.

Продовольча безпека – здатність країни забезпечити людям доступ до якісних та корисних продуктів харчування. Згідно з Римською декларацією про всесвітню продовольчу безпеку, кожна країна повинна забезпечити право людини на повноцінне харчування. В цьому документі зазначені такі компоненти продовольчої безпеки: фізична і економічна доступність, продовольча незалежність, надійність відносно сезонних і погодних коливань та стійкість зростання виробництва [Що таке світова продовольча безпека і чому Україна посідає 63 місце у рейтингу, 2018].

На рівень продовольчої безпеки в окремій країні впливає декілька чинників: обсяги виробництва, погодні умови, географічне розташування та багато інших, навіть корупція. У 2012 р. дослідницький підрозділ журналу Economist запропонував Глобальний індекс продовольчої безпеки, який до 2017 р. складався з трьох загальних показників: якість та безпека, фінансова доступність і фізична доступність. Тоді додали четвертий показник – природні ресурси та стійкість [Юдічева, 2019].

Південь України є степовою територією, тому там високорозвиненим є сільське господарство, а саме рослинництво. Також важливим фактором є шляхи експорту продукції рослинництва з України. Здебільшого до початку повномасштабної війни аграрний експорт здійснювався шляхом морських перевезень з портів Одеської, Миколаївської та Херсонської областей. Так, «до війни українські чорноморські порти становили 90% експорту зернових і олійних культур» [Комісія відкриває «Шляхи солідарності», щоб допомогти Україні експортувати сільськогосподарські товари, 2022].

На прес-конференції з нагоди подання Щорічної доповіді НАТО за 2021 р. генеральний секретар НАТО Йенс Столтенберг заявив: «...блокування російською федерацією морських портів України створює великі проблеми для всього світу, оскільки порушує глобальну продовольчу безпеку». За його словами, Чорне море та порти України є ключовим елементом для експорту зерна та продуктів харчування для решти світу. Відтак, російська блокада українських портів – це не лише проблема України, а й всього світу» [Блокада українських морських портів військами РФ порушує продовольчу безпеку світу – Генсек НАТО, 2022].

У зв'язку з продовольчим питанням Європейський Союз є важливим партнером України. Одним із проявів солідарності ЄС з Україною, Європейська

Комісія 12 травня 2022 р. презентувала план дій, метою якого є створення «Шляхів солідарності», щоб забезпечення експорту українського зерна, та імпорту необхідні товарів – від гуманітарної допомоги до кормів для тварин і добрив.

Пріоритетними заходами, над якими Комісія, спільно з країнами-членами та зацікавленими сторонами, працюватиме в короткостроковій перспективі визначені: додатковий вантажний рухомий склад, судна та вантажні автомобілі; пропускна здатність транспортних мереж і перевантажувальних терміналів; митні операції та інші перевірки; зберігання товарів на території ЄС; поліпшення сполученості між Україною та ЄС у середньостроковій перспективі [Комісія відкриває «Шляхи солідарності», щоб допомогти Україні експортувати сільськогосподарські товари, 2022].

Важливим елементом діалогу ЄС – Україна в забезпеченні реалізації розроблених заходів стала неформальна зустріч міністрів сільського господарства країн членів ЄС, Молдови, Грузії та України (14-15.09.2022, Прага, Чехія). На пленарному засіданні «Забезпечення продовольчої безпеки – роль сільського господарства та харчової промисловості ЄС у сталому глобальному виробництві харчування», Міністр аграрної політики та продовольства України Микола Сольський представив план щодо поглиблення співпраці ініціативи «Шляхи солідарності», наголосивши на тому, що «експортні шляхи української аграрної продукції через країни Європейського Союзу повинні стати постійними та основними» [Сольський, 2022]. Таким чином повномасштабна війна внесла зміни до транскордонного співробітництва між Україною та ЄС.

Висновки. Враховуючи вищевикладене, можна констатувати, що відносини між Україною та Європейським Союзом у сфері сільського господарства та виробництва агропродукції значно активізувалися з 2014 р. В Угоді про асоціацію між Україною та ЄС основними напрямками співробітництва визначені органічне фермерство, стандарти торгівлі рослинами, політика якості. Тобто, напрями не обмежувалися сільським господарством, а й охоплювали інші складові аграрної сфери: в галузі рибальства та морської політики, інвестицій, стандартів якості продукції, підтримки фермерства.

Разом із тим, повномасштабна агресія російської федерації проти України поставила на перше місце у відносинах між Україною та ЄС продовольчу безпеку. Отже, в найближчій перспективі, пріоритет відносин в аграрній сфері надаватиметься зерновій галузі і забезпеченню логістичних зв'язків. При цьому країни ЄС розглядатимуться як транзитні коридори, які мають діяти в двох напрямках.

Список використаних джерел та літератури

Блокада українських морських портів військами РФ порушує продовольчу безпеку світу – Генсек НАТО, 2022. [Електронний ресурс]: <https://latifundist.com/novosti/58659-blokada-ukrayinskih-morskih-portiv-vijskami-rf-porushuye-prodovolchu-bezpeku-svitu--gensek-nato>

Відносини Україна – ЄС, 2021. [Електронний ресурс]: <https://mfa.gov.ua/yevropejska-integraciya/vidnosini-ukrayina-yes>

Загальний огляд відносин Україна – ЄС, 2021. [Електронний ресурс]: <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/posolstvo/zagalnij-oglyad-vidnosin-ukrayina-yes>

Закон України «Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» №1678-VII, 2014. [Електронний ресурс]: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

Комісія відкриває «Шляхи солідарності», щоб допомогти Україні експортувати сільськогосподарські товари, 2022. [Електронний ресурс]: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/uk/ip_22_3002

Меморандум про взаєморозуміння щодо діалогу з питань сільського господарства між Міністерством аграрної політики України та Генеральним Директоратом Європейської Комісії «Сільське господарство і розвиток сільської місцевості», 2006. [Електронний ресурс]: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_776#Text

Сольський, М., 2022. *Експортні шляхи через ЄС повинні стати постійними для української агропродукції* [Електронний ресурс]: <https://www.kmu.gov.ua/news/eksportni-shliakhy-cherez-ies-povynni-staty-postiinyu-dlia-ukrainskoi-ahroproduksii-mykola-solskyi>

Співробітництво у сфері сільського господарства, 2020. [Електронний ресурс]: <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/posolstvo/torgovelnno-ekonomichne-spivrobitnictvo-ukrayina-yes/spivrobitnictvo-u-sferi-silskogo-gospodarstva>

Що таке світова продовольча безпека і чому Україна посідає 63 місце у рейтингу, 2018. [Електронний ресурс]: <https://bakertilly.ua/id44424>

Юдічева, О. П., 2019. Продовольча безпека: виклики сьогодення, *Стратегічні напрями зовнішньої політики Європейського Союзу: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., Харків, 11 квітня 2019*, 252-254.

References

Blokada ukrainskykh morskyykh portiv viiskamy rf porushuie prodovolchu bezpeku svitu – Hensek NATO, 2022. Retrieved from: <https://latifundist.com/novosti/58659-blokada-ukrayinskih-morskih-portiv-vijskami-rf-porushuye-prodovolchu-bezpeku-svitu--gensek-nato> [in Ukrainian].

Komisiia vidkryvaie «Shliakhy solidarnosti», shchob dopomohty Ukraini eksportuvaty silskohospodarski tovary, 2022. Retrieved from: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/uk/ip_22_3002 [in Ukrainian].

Memorandum pro vzaiemorozuminnia shchodo dialohu z pytan silskoho hospodarstva mizh Ministerstvom ahrarynoi polityky Ukrainy ta Heneralnym Dyrektoratom Yevropeiskoi Komisii «Silске hospodarstvo i rozvytok silskoi mistsevosti», 2006. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_776#Text [in Ukrainian].

Shcho take svitova prodovolcha bezpeka i chomu Ukraina posidaie 63 mistse u reitynhu, 2018. Retrieved from: <https://bakertilly.ua/id44424> [in Ukrainian].

Solskyi, M., 2022. *Eksportni shliakhy cherez YeS povynni staty postiinyu dlia ukrainskoi ahroproduksii [Export routes through the EU should become permanent for Ukrainian agricultural products]*. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/news/eksportni-shliakhy-cherez-ies-povynni-staty-postiinyu-dlia-ukrainskoi-ahroproduksii-mykola-solskyi> [in Ukrainian].

Spivrobitnytstvo u sferi silskoho hospodarstva, 2020. Retrieved from: <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/posolstvo/torgovelnno-ekonomichne-spivrobitnictvo-ukrayina-yes/spivrobitnictvo-u-sferi-silskogo-gospodarstva> [in Ukrainian].

Vidnosyny Ukraina – YeS, 2021. Retrieved from: <https://mfa.gov.ua/yevropejska-integraciya/vidnosini-ukrayina-yes> [in Ukrainian].

Yudicheva, O. P., 2019. Prodovolcha bezpeka: vyklyky sohodennia [Food security: today's challenges], *Stratehichni napriamy zovnishnoi polityky Yevropeiskoho Soiuzu: materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf., Kharkiv, 11 kvitnia 2019*, 252-254. [in Ukrainian].

Zahalnyi ohliad vidnosyn Ukraina – YeS, 2021. Retrieved from: <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/posolstvo/zagalnij-oglyad-vidnosin-ukrayina-yes> [in Ukrainian].

Zakon Ukrainy «Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storonny» №1678-VII, 2014. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text [in Ukrainian].

**EVOLUTION OF RELATIONS BETWEEN UKRAINE AND THE EU
IN THE AGRICULTURAL SPHERE (2014 – 2022)**

Olena Kropyvko

Candidate of Historical Sciences,

Associate Professor of the Department of International Relations and Social Sciences,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv

Volodymyr Rudenko

Student,

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv

Abstract. *Ukraine is one of the main international actors in the agricultural sphere, taking on the role of an exporter of agricultural products. At the same time, one of the key vectors of Ukraine's foreign policy is the course towards integration into the European Union. Therefore, cooperation between Ukraine and the EU as an actor in the European economic and political space is the main priority for the power structures of Ukraine and its people. Prior to the signing of the Association Agreement, relations between Ukraine and the EU in the agricultural sphere were seen primarily as a component of economic trade processes. Since 2014, 10 areas of cooperation in the field of agriculture and rural areas have been identified, while the largest part of Ukraine's obligations is related to the adoption of EU regulatory norms in the agricultural sector. Until recently, the study of relations in the agrarian sphere was mainly the prerogative of researchers who considered these processes from the point of view of economics. In the field of international relations between Ukraine and the EU countries, one of the priorities was international trade, where the production of the agricultural sector amounted to \$3.6 billion in 2018. A key role in this cooperation is of international agreements and decisions of international organizations, which will contribute to strengthening the partnership between our state and the EU in the field of production and circulation of agricultural products, increasing the efficiency and competitiveness of the Ukrainian agricultural sector and the agrarian sphere. Therefore, there is a need to justify the continuity, positive dynamics and perspective of cooperation between Ukraine and the European Union in the agrarian sphere and the development of relations in this direction.*

Key words: *Ukraine, European Union, agrarian sphere, European integration, food security.*

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

<https://doi.org/10.31392/VAN-2022.39-42.12>
УДК 94:271.222-282.3(477)

ХРЕСТ ЯК СВЯЩЕННИЙ СИМВОЛ: ВІД ЯЗИЧНИЦТВА ДО ХРИСТИАНСТВА

Поливач Марія Анатоліївна

кандидат історичних наук,

старший викладач кафедри журналістики та мовної комунікації,

Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ

e-mail: mariapolyvach@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-0975-4987>

***Анотація.** Історія появи хреста як особливого божественного й містичного символу сягає корінням ще дохристиянських часів і має сакральне значення в багатьох релігіях. У християнстві – це символ розп'яття Господа Ісуса Христа та спасіння, яке він приніс людству. Також це намогильний знак як прохання до Бога помилувати померлого і дарувати йому життя вічне. У стародавніх народів хрест грав подвійну роль: був прикрасою і релігійним атрибутом богів. Тут хрест – це уособлення життя, сонця, місяця, зорі, вогню, початку тощо. На основі великої кількості фактів вчені встановили, що наші далекі предки поклонялися хресту як символу вогню – однієї з найважливіших для людини стихій природи. Життя первісної людини було сповнене небезпек і втрат. Відкриття вогню для наших предків було одним з найбільших благ. Вогонь рятував їх від холоду, захищав від диких звірів, полегшував важке життя. За його допомогою люди навчилися обробляти дерево, глину і метали. Вогонь згуртовував навколо себе людей, зближував їх, сприяв появі нових трудових навиків й умінь. Тому нема нічого дивного в тому, що первісна людина, не вмюючи пояснити виникнення вогню, стала обожнювати його. Люди вірили, що знак, який зображає вогонь, володіє надприродною силою. Так хрест став магічним божественним символом. Щоб відгородити себе від «злих духів», цей знак зображали на посуді, одязі, прикрасах і оселі. Із глибини віків, від первісних людей цей символ вогню-спасителя прийшов у релігії стародавніх держав. Йому поклонялися у Стародавньому Єгипті; з найдавніших часів знак хреста виановували в Китаї й Індії; на островах Полінезії, Нової Зеландії. Іскрізь, куди вперше ступав європейця, він натрапляв на зображення хреста як магічного знака вогню, сили життя. Відомий мандрівник, капітан Джеймс Кук, був зачарований, ознайомившись із звичаєм тубільців Нової Зеландії ставити на могилах хрести так, як це робиться за християнською традицією. Християнство почало визнавати знак хреста як один із символів своєї релігії у III ст., виановуючи його не як знаряддя страти, на якому загинув Христос, а як знак, що символізує образ Христа – небесного спасителя. Хрест починають відкрито використовувати в церковному і громадському житті. Дві «руки» горизонтальної осі хреста стали втіленням двох основоположних парадигм християнства: з одного боку – прощення і покаяння, а з іншого – розплати і Божої карі. Після прийняття християнства, символ хреста трансформувалася в символ воскресіння або відродження до нового – вічного життя.*

***Ключові слова:** хрест, християнство, полікультурність, спасіння, вічне життя, розп'яття, символ вогню, язичництво.*

Постановка проблеми. У сучасному полікультурному світі поняття прийняття християнства та одного з його основних символів – хреста є досить дискусійним. Тому в цій статті ми розглянули історію походження символу хреста в дохристиянських період і з'ясували значення символу для сучасних християн.

Метою статті є проаналізувати походження символу хреста і його значення для різних народів у язичницькі часи, а також пояснити значення хреста після запровадження християнства.

Історіографічний огляд. Цю тему досліджували: В. І. Лубський, В. І. Теремко, М. В. Лубська, І. Я. Лисий, Д. Ружмон, Ю. Я. Катрій, І. І. Огієнко (митрополит Іларіон), І. Ортинський та інші. Проте ряд аспектів, зокрема тема священності хреста, досі залишаються дискусійними чи недостатньо висвітленими.

Виклад основного матеріалу. Хрест або криж (від лат. «сгух» – римський пристрій для тортур який використовувався для розп'яття; англ. cross, ісп. cruz, нім. Kreuz, пол. krzyż, порт. cruz, фр. croix) – це геометрична фігура з двох ліній або смуг, що перетинаються під прямим кутом. Має сакральне значення в багатьох релігіях. У християнстві – це символ розп'яття Господа Ісуса Христа та спасіння, яке він приніс людству; також хрест слугує намогильним знаком на прохання до Бога помилувати померлого і дарувати йому життя вічне. У язичництві – уособлення уособлення сонця, місяця, зорі, вогню, початку тощо.

Знак хреста був поширений серед різних народів ще з дохристиянських часів. У середині XIX ст. англійські археологи, проводячи розкопки одного з найбільших і найбагатших міст асирійської держави Кальху, натрапили на кам'яний стовп із висіченим на ньому рельєфним зображенням асирійського царя Шамші-Адада. Груди його прикрашав хрест на довгому ланцюгу. Цар-язичник носив точнісінько такий хрест, як віруючі християни. Але жив він задовго до християнства [Лубський, 2005, с.. 232-233].

На основі великої кількості фактів учені встановили: ще наші далекі предки поклонялися хресту, як символу вогню – однієї з найважливіших для людини стихій природи. Життя первісної людини було сповнене небезпек і втрат. Відкриття вогню для наших предків було одним з найбільших благ. Вогонь рятував їх від холоду, захищав від диких звірів, полегшував важке життя. За його допомогою люди навчилися обробляти дерево, метали. Він згуртовував навколо себе людей, зближував їх, сприяв появі нових трудових навичок і вмій. І нема нічого дивного в тому, що первісна людина, не вмючи пояснити виникнення вогню, стала обожнювати його.

Коли людина навчилася сама добувати вогонь тертям двох перехрещених шматків дерева, цей нескладний інструмент почали вважати священним. Дві перехрещені лінії стали священним знаком, символом «спасителя», що «дає блага». Відкриття добування вогню тертям справило такий вплив на людство, що набагато пізніше, коли люди засвоїли багато інших способів добування вогню, у більшості народів будь-який вогонь, котрий вважався священним, повинен був добуватися тільки тертям. Так, у Стародавньому Римі, у круглій залі храму Вести, де стояло вогнище з незгасаючим вогнем, жриці богині, дівчата-весталки з хрестами на шії, підтримували його, не даючи згаснути. Якщо ж вогонь чомусь згасав, добути його знову можна було тільки тертям [Хрест – священний знак християн].

Люди вірили, що знак, який зображає вогонь, володіє надприродною силою. Так хрест став магічним божественним символом. Щоб відгородити себе від «злих духів», цей знак зображали на посуді, одязі, прикрасах. Тому часто на старовинних предметах епохи бронзового віку, починаючи від III тис. до н. е., можна побачити зображення хреста [Лубський, 2005, с. 233].

Серед пам'яток середнього етапу трипільської культури (друга половина I – початок III тис. до н. е.), розшуканих археологами у с. Верем'ї на Середньому Подніпров'ї, був і добре збережений керамічний хрест. На лицьовій його стороні, у середохресті, – орнамент у вигляді двох вишень з плодоніжками, обрамлених симетричними конічними заглибинами; вершина і рамена поступово і плавно розширені; по середині «стовпа» – вісім точкових заглибин, а в самому низу – по п'ять надрізів з обох сторін, що спонукають асоціювати цей предмет із ручним хрестом; на краях кожного плеча «пояса» – по одному точковому заглибленню. Однозначно судити про культове чи магічне призначення цієї речі неможливо. Ромбовидний символ з крапкою у центральній частині хреста вказує на імовірний зв'язок останнього з культом поклоніння жінці та вшанування матері. Ця «стилізована жіноча фігурка» виглядає подібною до багатьох древніших сакральних жіночих зображень палеоліту. 6000 років тому символ хреста міг уособлювати у собі стилізоване зображення жінки-матері, дуже подібне до вшанування Богородиці вже у наші часи. Зрозуміло одне: автор її спеціально дбав про естетичну виразність свого витвору. І це не єдина хрестоподібна пам'ятка з тієї стародавньої доби на території теперішньої України. Можна назвати, наприклад, хрестовидні глиняні жертovníки в багатьох викопних житлах на Південному Побужжі.

Звідси можна припустити, що хрест у його символічному значенні міг бути прийнятим русами Києва під час хрещення Володимиром не як щось зовсім чуже, оскільки він (звісно, з іншим смисловим навантаженням) був наявним у духовному житті автохтонного населення цієї землі з прадавніх часів [Лисий, 2003, с. 176].

Знак хреста на різноманітних старовинних предметах знаходили в багатьох країнах. Коли археологи вели розкопки столиці стародавнього Еламського царства міста Сузи, було знайдено глиняний розписний посуд. На ньому намальовано правильні хрести. Вік цього посуду і малюнків становив близько VI тис. років, тобто за IV тис. років до появи християнської релігії. Яскравим свідченням того, що вшанування знака хреста виникло у зв'язку із способом добування вогню в різних містах і у різних народів, існує вшанування хреста індіанськими племенами Південної і Центральної Америки. Коли у XVII ст. католицькі місіонери прибули на американський континент, щоб поширити християнську віру серед індіанців, вони були вражені, побачивши кам'яний хрест на одному з місцевих храмів. Хресту поклонялися тут як персоніфікації вогню небесного і земного. Не менш були здивовані європейці, побачивши зображення стародавнього мексиканського бога вогню Кетцалькоатля, що тримав у руках низку справжніх хрестів.

На островах Полінезії, Нової Зеландії і скрізь, куди вперше ступав європеєць, він знаходив зображення хреста як магічного знака вогню і сили життя. Відомий мандрівник, капітан Джеймс Кук, був зачарований, ознайомившись із звичаєм тубільців Нової Зеландії ставити на могилах хрести так, як це робиться за християнською традицією.

Із глибини віків, від первісних людей цей символ вогню-спасителя прийшов у релігії стародавніх держав. Йому поклонялися у Стародавньому Єгипті. Головні єгипетські боги зображилися з хрестом у руках. Він був символом безсмертя. Величезними зображеннями хрестів були розписані стіни єгипетських гробниць. Владика підземного царства мертвих – бог Осіріс, який, за віруваннями стародавніх єгиптян, творив над померлими останній і страшний суд, також зображувався з цим знаком безсмертя.

З найдавніших часів знак хреста вшановували в Китаї й Індії. Зображення хреста зафіксовано й на грудях статуї Будди – засновника буддизму, який виник за 600 років до християнства. Буддисти ще багато віків тому зображали цей знак на різних предметах, яким приписували чудодійні властивості. Хрест – прикрашає буддійську святиню «відбитки ніг Будди». Його вшанування в Індії було настільки поширене, що дехто з учених саме цю країну вважає батьківщиною хреста як священного символу.

На розкопках римського міста Геркуланума, похованого під попелом при виверженні вулкана Везувія, знайшли ряд уцілілих будинків заможних мешканців, їх стіни прикрашали чудові художні розписи. Серед них зображення римського бога кохання Амура, на голові якого був хрест [Хрест – священний знак християн].

Отже, хрест як священний знак, що символізував вогонь, сонце, спасіння і вічне життя, значно давніший від християнської релігії. Перші християни навіть боролися з ним як із священним знаком язичників. Великим християнським символом він став пізніше, хоч серед теологів побутує думка, що вже перші прихильники християнства вважали хрест священним символом. Насправді християни вшановували хрест не завжди.

Ранні християни навіть зневажали його, бо він нагадував їм знаряддя мученицької страти [Лубський, 2005, с. 232-234]. Свого часу, у Римській імперії, хрест мав суто негативне значення: розпинали на ньому рабів або найбільших злочинців, і смерть ця була і повільною, і ганебною. Лише імператор Костянтин Великий у IV ст. скасував цю форму смертної кари з огляду на нове значення хреста у християнстві.

Уже в часах Христа був вираз «брати свій хрест» (Євангеліє від Матвія 10:38; 16:24), що означало: «терпіти, страждати з приводу життєвих негараздів». Але з цього виразу принаймні відомо, що засуджені самі несли знаряддя своєї смерті. Пізніше, Христос дослівно «поніс свій хрест», а не лише у переносному значенні [Балога].

Християнство почало визнавати знак хреста як один із символів своєї релігії у III ст., вшановуючи його не як знаряддя страти, на якому загинув Христос, а як знак, що символізує образ Христа – небесного спасителя.

У нинішньому його вигляді хрест як християнський символ був офіційно затверджений лише на Першому Вселенському соборі у 325 р. [Пятериков]. Дві «руки» горизонтальної осі хреста стали втіленням двох основоположних парадигм християнства: з одного боку – прощення і покаяння, а з іншого – розплати і Божої кари [Православні хрести: всі види і їх значення].

У IV ст. язичники поступово почали переходити у нову віру, оскільки християнські символи й обряди були подібні до звичної їм символіки та обрядності

давніх релігій. Багато їх продовжувало носити хрест, який раніше уособлював їхніх богів, а тепер Бога-спасителя.

Спочатку зображення його було символічним – у вигляді агнця (ягнятка) або пастиря (пастуха), що несе вівцю на плечах. Пізніше з'явилося зображення Христа з хрестоподібним знаком на голові (саме так за давнім звичаєм зображували язичницькі божества). Згодом Христа почали зображувати людиною на тлі хреста. Спершу він був не розп'ятим, а таким, що благословляє: руки опущені, голова прямо, очі відкриті, стоїть на землі або на Євангелії. І тільки у XII ст. Ісуса почали зображати розп'ятим на хресті.

Так образ Христа, який страждає на хресті, став головним символом християнської релігії. У середні віки він був поширений у багатьох країнах. На перехрестях доріг і вулиць стояли каплички з розп'яттям, на стінах соборів і церков, будинків і замків, на знаменах, печатках і гербах – всюди були розп'яття або хрест. Образ Христа вважається втіленням страждань усього людства, символом смиренності й терпіння, значущими для кожної людини, яка прагне заслужити потойбічне блаженство. Хресний шлях Ісуса Христа – це взірць життєвого шляху християнства. Кожен повинен терпляче нести свій хрест, як Христос, який ішов на місце смерті із знаряддям страти на плечах.

У давнину серед віруючих була поширена притча про людину, яка звернулася до Бога, нарікаючи, що на її долю незаслужено випав тяжкий хрест. Бог запропонував їй самій вибрати посильний. З безлічі хрестів людина вибрала той, який видався їй найлегшим, сказавши, що його згодна нести все життя [Лубський, 2005, с. 234-235].

Опираючись на ці та інші загальні ідеї христології (галузь християнського богослів'я, що займається вивченням питань, які належать до другої Особи Пресвятої Трійці – до Ісуса Христа), акцентуючи увагу на дослідженнях богословів, ми здійснимо спробу проаналізувати способи осмислення хреста в християнстві.

По-перше, християнська догматика відносить хрест до тайн віри. У цій тайні розрізнені дві сторони: це тайна радості та скорботи, тайна слави та ганьби (адже реальний хрест у римлян був знаряддям жорстокої і ганебної смертної кари). На цій роздвоєності хресної тайни, як і загалом хреста в його християнській інтерпретації, наголошує сучасна релігійна філософія. Наприклад, мислитель персоналістської орієнтації Дені де Ружмон, намагаючись обґрунтувати «формулу» європейської людини як «людини суперечностей», пише: «Біля витоків європейської релігії, культури та моралі знаходиться ідея суперечності, плідного протистояння, творчого конфлікту. Знаком суперечності переважно є хрест» [Ружмон, 1998, с. 19].

Проте смисловою домінантою в суперечливій хресній тайні є скасування Хрестом смерті. Адже хресна смерть – це водночас і воскресіння, і відродження до нового – вічного життя. Хрест, як пише один з відомих богословів української діаспори І. Ортинський, «випромінює райдугу воскресіння». А трохи раніше: «Через хрест до світла воскресіння» [Ортинський, 1988, с. 158-159]. Отже, у християнській екзегезі (критичному поясненні чи інтерпретації тексту) наголошується не стільки на суперечливості хресної тайни, скільки на ієрархії, певній градації протиставних моментів. Це добре робить явним один із перших християнських інтерпретаторів хреста Єфрем Сірин: «Хрест – воскресіння померлих, хрест – сподівання християн, хрест – патерія кульгавих, хрест – потіха бідних, хрест – узда для багатих, хрест –

упокорення гордих, хрест – надія позбавлених надії» [Катрій, 1999, с. 243]. А згадуваний уже І. Ортинський виніс цю думку в заголовок розділу своєї книги «Радість та хрест – не протиріччя» [Ортинський, 2000].

По-друге, християнські екзегети, починаючи зі св. Афанасія, єпископа Александрійського, якого вважають засновником патристичної христології (частини християнського догматичного богослов'я, яка вивчає природу Ісуса Христа), пов'язували з хрестом головні догмати християнства. Так хрест означав для них Святу Трійцю: стовп (або сторчове коліно) – Бога Отця, а поясні рамена праворуч і ліворуч – Бога Сина і Бога Духа Святого [Ларіон, 1951, с. 29]. Також стовп і поясну (поземну) частину хреста прочитують як знак подвійної – божественної та людської – природи Ісуса Христа, адже хрест загалом є знаком Христа.

По-третє, оскільки символ має невичерпність смислів, то християнська думка здатна пов'язувати з хрестом широку семантичну гаму. Хрест є символом віри, жертвовної любові, надії на спасіння і самого спасіння, символом торжества духа над страждаючим тілом. Про хрест як символ терпіння Христос навчав ще до свого розп'яття – «Хто не бере й не несе хреста страждання свого і не йде за Мною, той не гідний Мене» (Євангеліє від Матвія 10:38). Хрест позначав і належність до християнства як віросповідання, і – понад те – вірність та відданість обраній вірі аж до жертвовності та посвяти; згадаймо, що серед перших – переслідуваних – християн були такі, що мали мужність виключно зобразити хрест на своєму чолі, прирікаючи себе тим самим на нелюдські випробування і муки. Не дивно, що в полізмістовій семантиці християнського хреста віднаходимо і значення сукупності життєвих страждань та важких обов'язків, мук боротьби між моральним обов'язком і гріховним спонукуванням [Лисий, 2003, с. 177-178].

Однак культ хреста цим не обмежується. Знак хреста продовжує бути магічним знаком. І в сучасному християнстві хресту поклоняються не тільки як символу страждань Ісуса, а й як символу спасіння, вічного життя. Віруючі носять хрест на шиї як священний знак-амулет, що оберігає від зла. У давнину селяни вішали коням і коровам на шию хрестики, щоб запобігти епідемії. На перехрестях доріг ставили хрест, щоб відганяв злих духів. У Норвегії перед Різдвом і Новим роком на дверях і вікнах малювали хрести, щоб у будинок не проникала нечиста сила.

Віра в силу хреста породжувала думки, що він може бути навіть засобом викриття злочинів. Магічні властивості хреста свідомо переносили і на деякі рослини, які своїм виглядом нагадували його. Існує повір'я, що лісова рослина петрів хрест лускатий (*Lathraea squamaria*) дістається тільки щасливим людям, допомагає відшукати скарби, оберігає від нечистої сили. Усвідомлення священного значення хреста зумовило звичай встановлювати їх на спорудах храмів [Лубський, 2005, с. 235].

Висновки. Підсумовуючи вище зазначене, варто зазначити, що символ хреста не був «новим» для християн, а був у житті людей з давніх-давен символізуючи сили вогню, сонця, місяця, початку, згодом трансформувався в пристрій для тортур який використовувався для розп'яття. Після прийняття християнства, символ хреста трансформувався в символ воскресіння або відродження до нового – вічного життя.

Список використаних джерел та літератури

- Балога, О. Р. *Християнський символ хреста* [Електронний ресурс]: https://risu.ua/hristiyanskiy-simvol-hresta_n107966
- Іларіон, 1951. *Трираменний хрест зі скісним підніжком-національний хрест України*, Вінніпег.
- Катрій, Ю. Я., 1999. *Наша християнська традиція*, Львів: Вид-во Отців Василіянів «Місіонер».
- Лисий, І. Я., 2003. Семантика хреста в українському релігійному мистецтві, *Образ Христа в українській культурі*, 175-188.
- Лубський, В. І., 2005. *Релігієзнавство*, Київ: Академвидав.
- Ортинський, І., 1988. *Хрищення, хрест та харизма України*, Рим; Мюнхен; Фрайбург: ОО. Салезіян.
- Ортинський, І., 2000. *Христос і сьогодні для мене*, Львів.
- Православні хрести: всі види і їх значення. [Електронний ресурс]: <https://diamant.ua/articles/pravoslavnye-kresty-vse-vidy-i-ikh-znacheniya/>
- Пятериков, С. *Хрест як символ* [Електронний ресурс]: https://zn.ua/ukr/SOCIUM/hrest_yak_simvol.html
- Ружмон, Д., 1998. *Європа у грі. Шанс Європи. Відкритий лист до європейців*, Львів: Центр гуманіт. дослідж.
- Хрест – священний знак християн. [Електронний ресурс]: https://pidru4niki.com/16050105/religiyeznavstvo/hrest_svyaschenniy_znak_hristiyan

References

- Baloha, O. R. *Khrystyianskyi symvol khresta [Christian symbol of the cross]*. Retrieved from: https://risu.ua/hristiyanskiy-simvol-hresta_n107966 [in Ukrainian].
- Ilarion, 1951. *Tryramennyi khrest zo skisnym pidnizhkom-natsionalnyi khrest Ukrainy [The three-armed cross with a beveled foot is the national cross of Ukraine]*, Winnipeh. [in Ukrainian].
- Katrii, Yu. Ya, 1999. *Nasha khrystyianska tradytsiia [Our Christian tradition]*, Lviv: Vyd-vo Ottsiv Vasyliian «Misioner». [in Ukrainian].
- Lysyi, I. Ya., 2003. Semantyka khresta v ukrainskomu relihiinomu mystetstvi [The semantics of the cross in Ukrainian religious art], *Obraz Khrysta v ukrainskii kulturi, 175-188*. [in Ukrainian].
- Lubskiy, V. I., 2005. *Relihiieznavstvo [Religious studies]*, Kyiv: Akademvydav. [in Ukrainian].
- Ortynskiy, I., 1988. *Khryshchennia, khrest ta kharyzma [Baptism, cross and charism of Ukraine]*, Ukrainy. Rym; Miunkhen; Fraiburh: OO. Saleziian. [in Ukrainian].
- Ortynskiy, I., 2000. *Khrystos i sohodni dlia mene [Christ is still for me today]*, Lviv. [in Ukrainian].
- Pravoslavni khresty: vsi vydy i yikh znachennia. Retrieved from: <https://diamant.ua/articles/pravoslavnye-kresty-vse-vidy-i-ikh-znacheniya/> [in Ukrainian].
- Piaterikov, S. *Khrest yak symvol [The cross as a symbol]*. Retrieved from: https://zn.ua/ukr/SOCIUM/hrest_yak_simvol.html [in Ukrainian].
- Ruzhmon, D., 1998. *Yevropa u hri. Shans Yevropy. Vidkrytyi lyst do yevropeitsiv [Europe is in the game. Europe's chance. An open letter to Europeans]*, Lviv: Tsentr. humanit. doslidzh. [in Ukrainian].
- Khrest – sviashchennyi znak khrystyian. Retrieved from: https://pidru4niki.com/16050105/religiyeznavstvo/hrest_svyaschenniy_znak_hristiyan [in Ukrainian].

THE CROSS AS A SACRED SYMBOL: FROM PAGANISM TO CHRISTIANITY

Mariia Polyvach

Candidate of Historical Sciences,

Senior Lecturer of the Department of Journalism and Language Communication,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv

Abstract. *The history of the appearance of the cross as a special divine and mystical symbol goes to pre-Christian times and has a sacred meaning in many religions. In Christianity, it is a symbol of the crucifixion of the Lord Jesus Christ and the salvation he brought to mankind; also is a funeral sign as a request to God to have mercy on the deceased and grant him eternal life. In paganism, it is the personification of life, the sun, the moon, the dawn, fire, the beginning, etc. Among the ancient peoples, the cross played a double role: it was an ornament and a religious attribute of the gods. Based on a large number of facts, scientists have established that even our distant ancestors worshiped the cross as a symbol*

of fire – one of the most important elements of nature for man. The life of primitive man was full of dangers and losses. The discovery of fire was one of the greatest blessings for our ancestors. The fire saved them from the cold, protected them from wild animal and eased their difficult life. With its help, people learned to process wood and metals. He rallied people around him, brought them closer together, promoted the emergence of new work skills and abilities. And there is nothing surprising in the fact that primitive man, not being able to explain the origin of fire, began to adore it. People believed that the sign depicting fire possessed supernatural power. So the cross became a magical divine symbol. In order to protect oneself from «evil spirits», this sign was depicted on dishes, clothes, and jewelry. From the depths of the ages, from the primitive people, this symbol of the savior fire came to the religion of the ancient states. He was worshiped in ancient Egypt; since ancient times, the sign of the cross has been honored in China and India; on the islands of Polynesia, New Zealand, wherever a European set foot for the first time, he met the image of a cross as a magical sign of fire, a life force. The famous traveler, Captain James Cook, was fascinated when he got acquainted with the custom of the natives of New Zealand to put crosses on the graves as it is done according to the Christian tradition. Christianity began to recognize the sign of the cross as one of the symbols of its religion in the 3rd century, honoring it not as an instrument of execution on which Christ died, but as a sign symbolizing the image of Christ - the heavenly savior. The cross began to be openly used in church and public life. The two «hands» of the horizontal axis of the cross became the embodiment of two fundamental paradigms of Christianity: on the one hand - forgiveness and repentance, and on the other – retribution and God's punishment. After the adoption of Christianity, the symbol of the cross was transformed into a symbol of resurrection or rebirth to a new, eternal life.

Key words: *cross, Christianity, multiculturalism, salvation, eternal life, crucifixion, symbol of fire, paganism.*

<https://doi.org/10.31392/VAN-2022.39-42.13>
УДК 321(438)(091)(092) «967/1025»

**ПОЛЬСЬКИЙ МОНАРХ БОЛЕСЛАВ I (967 – 1025 РР.)
У «ХРОНІЦІ» ГАЛЛА АНОНІМА:
ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ОБРАЗУ ІДЕАЛЬНОГО ПРАВИТЕЛЯ**

Гріщенко Владислав Дмитрович
студент магістратури,

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, м. Київ

e-mail: sleymik@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-8696-3750>

***Анотація.** У запропонованій статті, через призму авторського аналізу та завдяки систематизації матеріалів низки інформаційних джерел, було досліджено «Хроніку» польського середньовічного автора Галла Аноніма на предмет виявлення в ній деталей, що послугували формуванню образу польського монарха Болеслава I, як ідеального правителя. Для досягнення означеної мети проаналізовано описані хроністом епізоди з життя монарха, специфіку його взаємовідносин з церквою, лицарями та народом, що розгорталися на тлі соціального, політичного та духовного розвитку Польщі початку XI ст. Визначено роль символізму і біблійних сюжетів у творенні піднесеного образу Болеслава I. Встановлено, що саме мотиви лицарського благочестя і євангельських чеснот послугували основою для надання хроністом Болеславу I образу гідного християнського володаря. У контексті визначення ідеологічних спонук творення образу досконалого правителя, зроблено покликання на концепцію «ідеології консенсусу», як пояснювальну схему ефективної взаємодії васалів (еліти) та сеньйора (монарха). Наголошено на особливих стосунках Болеслава I з католицькою церквою, його шанобливому ставленню до духовенства, також відзначено підтримку кліром правителя. Продемонстровано роль дружини Болеслава I та його радників у спільному керуванні Польською державою. Відзначено внесок Галла Аноніма і його «Хроніки» у творенні самобутнього культу першого коронованого володаря Польщі. Стверджено, що образ Болеслава I мав стати об'єктом наслідування для наступних польських володарів, а його державотворча діяльність – моделлю для створення гармонійних відносин всередині країни.*

***Ключові слова:** Польща, Галл Анонім, «Хроніка», Болеслав I Хоробрий, династія, П'ясти, ментальність, образ ідеального правителя.*

Постановка проблеми. Одним з важливих аспектів дослідження розвитку середньовічної церковної історіографічної думки, особливо в плані розуміння ментальності середньовічної людини, є хроніки, які демонструють сприйняття сучасниками певних історичних персон. Католицька церква в добу Середньовіччя мала монопольний культурний вплив на інтелектуальну еліту Польщі. Вона фактично формувала стиль мислення і життя, як політичного істеблшменту, так і суспільства загалом. З цього погляду, для розуміння та інтерпретації поглядів середньовічних церковних істориків на особу першого польського короля Болеслава I Хороброго, в якому відобразився образ ідеального правителя, важливим видається осмислення «Хроніки» Галла Аноніма.

Метою статті є аналіз поглядів автора першої польської хроніки Галла Аноніма на особу польського короля Болеслава I Хороброго в контексті формування середньовічного канону ідеального монарха, як носія християнських моралі, етики та світобачення загалом.

Історіографічний огляд. Дослідження даної проблематики здійснювалося переважно представниками центральноєвропейської та західноєвропейської науки. Аналіз особи Болеслава I яскраво представлений у соціально-історичному дослідженні польського вченого Пшемислава Вишевського [Wiszewski, 2010]. Оцінку ролі церкви у глорифікації образу Болеслава I надав угорський дослідник Габор Кланічай [Klaniczay, 1996; 2002]. Ідеологічні підстави сприйняття образу Болеслава I як ідеального правителя визначила французька дослідниця Жан Ле Регін [Régine, 2000]. Джерельна база дослідження представлена «Хронікою» Галла Аноніма [Галл Аноним, 1961], яка є основою та об'єктом дослідження.

Виклад основного матеріалу. Динамічний опис процесу розбудови Польської держави Болеславом I Хоробрим (період життя: 967 – 1025 рр.; період правління: 992 – 1025 рр.) з династії П'ястів, який залишив Галл Анонім, – автор першої польської хроніки, що датується початком XII ст., – є ключовим елементом в обговоренні джерел успіху цього правителя. Треба одразу зазначити, що поданий на сторінках твору Галла Аноніма образ Болеслава I був ідеалізований головним чином самим хроністом, для сучасників якого епоха правління першого польського короля вважалася романтизованим часом державного розквіту.

У своїй розповіді про зародження держави П'ястів Галл Анонім дуже рідко локалізує події, які він описує. Хроніст використовував ойконіми лише у разі потреби відзначення важливих для оповіді історичних місць: П'яст, що живе за межами Гнезно, візит Оттона III до цього міста тощо. З огляду на такий підхід, Велика Польща, центром якої й було Гнезно, фігурує у «Хроніці» як стійке ядро не лише концептуального місця тяжіння держави П'ястів, а й її військової сили. Це, своєю чергою, означало, що у творі Галла Аноніма велич Болеслава I було тісно пов'язано з історією його предків та сім'ї [Wiszewski, 2010, с. 197-198]. Співвіднесення Галлом Анонімом розповіді про витоки могутності предків Болеслава I з відповідними топографічними відомостями означало, що першого польського правителя зі статусом короля сучасникам автора «Хроніки» слід було сприймати як носія не лише його власної влади, але й спадкоємця владних повноважень всіх ранніх П'ястів, які правили на території Великої Польщі.

Опис хроністом державотворчої діяльності Болеслава I розпочинається з свідчень про військову міць правителя. У сюжеті про могутність правителя, хроніст не намагається перерахувати численні перемоги Болеслава I, а натомість відзначає наявність у складі його армії доволі значної кількості воїнів. Він визнає, що не намагався визначити чисельність військ, адже навіть не кожен «знавець арифметики міг би точно порахувати залізні ряди його воїнів», і тому лише вказав, що члени армії «були дуже хоробрими і вправними в битвах воїнами». Зрештою, обґрунтовуючи неможливість порахувати загальну кількість воїнів, Галл Анонім апелює до того, що це «праця довга і нескінченна». Хроніст відзначає основні польські міста, в яких були сформовані елітні військові загони: «Познань [...], Гнезно [...], Влоцлавек [...], Гдече [сучасне місто Геч]» [Галл Аноним, 1961, с. 38]. Правдоподібно автор намагався створити у читача «Хроніки» враження, що період

правління Болеслава I був «золотою добою» в історії Польщі, а тому суттєво відрізнявся від історичних подій, що мали місце після його смерті, зокрема від часів написання хроніки [Wiszewski, 2010, с. 197-198]. Ця думка знаходить докази у твердженні Галла Аноніма про те, що число воїнів під командуванням Болеслава I дорівнювала населенню сучасної для автора «Хроніки» Польщі, а також набуває ваги завдяки коментарю хроніста про те, що у Болеслава I було більше вершників в обладунках, «ніж у наш час має вся Польща щитників».

З метою створення балансу в зображенні окремих чеснот Болеслава I Галл Анонім відзначив, що «не меншою була його доблесть у шануванні духовних осіб, кажуть, що він ставився до єпископів і придворних капеланів як до рівних собі, і, що не насмілювався сидіти, якщо вони стояли». Згідно свідчень «Хроніки» Болеслав I навіть навмисно підвищив їхнє становище щодо свого власного, адже він «називав їх не інакше як господарями». Торкаючись питання поваги короля до духовенства, хроніст додав, що «Бога ж почитав з великим благочестям, святу церкву підносив і дарував їй королівські подарунки». Характеризуючи ставлення короля до сакральної сфери, як і у випадку з відзначенням його військової могутності, для Галла Аноніма найважливішим аспектом тут були особисті стосунки правителя з підлеглими людьми різних соціальних станів. Автор «Хроніки» керується схожим принципом під час характеристики й інших чеснот правителя. «Справедливість і смиренність» Болеслава I виявляється у його шанобливому ставленні до слабших членів суспільства. Це не означає, що, підтримуючи бідних, він дискримінував багатих. Ознакою «великого знання та великої досконалості» правителя був той факт, що його рішення не залежали від статусу того, хто стояв перед ним. Болеслав I ніколи не здійснював суд над феодалами за їх відсутності. Він не ставився до них гнівливо, завжди запрошував до свого столу, а на обговорення питань, які цікавили еліту, міг витратити кілька днів. Вирішальне значення для опису ідеальних взаємин правителя та його підданих мають слова Галла Аноніма про те, що Болеслав I карав винних «як батько сина». Таким чином, хроніст створив образ короля, який добре ставився до своїх воїнів і вважав духовенство рівним собі, а у відносинах з іншими підданими нагадував справедливого батька.

Галл Анонім чітко вказує на те, що Болеслав I «поважав князів та народ» [Галл Анонім, 1961, с. 38]. Важко сказати, чи виходив цей поділ на дві групи за межі основного поділу «люди при владі» та «керовані люди» [Wiszewski, 2010, с. 199]. Такий поділ співпадає з баченням ідеалу правителя, який правив у манері римського імператора. Однак важливим чинником було визначення хроністом ще однієї чітко диференційованої групи у польському суспільстві – духовенства. Всі зауваження щодо стосунків між духовенством і правителем автор помістив у частину свого твору, що стосується «мужності та благородства Болеслава Хороброго». Привілейований статус церкви стає ще зрозумілішим, коли хроніст пише про причини успіхів правителя: «Він виявляв справедливість і всіх однаково шанував, підносив матір-церкву та церковнослужителів, а також завдяки молитвам матері-церкви та заступництву її прелатів Бог підніс його чоло у славі, і завжди і в усьому йому супроводжував успіх» [Галл Анонім, 1961, с. 42].

Наголос на стабільності правління Болеслава I розкриває його подальші переваги, як правителя. Король відповідав за все коло питань, що були пов'язані з функціонуванням королівства під його владою: від забезпечення благополуччя

довіреніх йому земель до вирішення релігійних питань. Галл Анонім розвинув це твердження таким чином: «Безсторонністю і справедливістю досяг Болеслав такої великої слави та пошани; адже завдяки саме цим якостям вирости спочатку могутність і влада римлян». Примітно те, що хроніст наголошує на джерелі величчя Болеслава I: «Господь нагородив короля Болеслава такою великою доблестю, такою могутністю і тріумфом у тій мірі, в якій Він визнав доброту [самого Болеслава] і справедливість щодо самого себе і до людей». Автор не залишив і краплі сумніву в тому, що саме Бог залишався єдиним джерелом слави цього ідеального правителя. Проте возвеличував Творець Болеслава I, зважаючи на якості, які той дійсно мав [Галл Анонім, 1961, с. 39]. В часи раннього й високого Середньовіччя поряд з королівською етикою поширювалися погляди на владу правителя як на таку, що здійснюється від імені Бога. Правитель зобов'язувався зберігати мир та дотримуватися справедливості, а також мати чесноти серед яких «самовладання» займало одне з найважливіших місць. На думку франкського церковного діяча IX ст. Гінкмара Реймського, завдання правителя – вміти опанувати себе, керувати добрими, виправляти поганих. Карл Великий навчав свого сина Людовіка «добре жити й добре керувати, управляти імперією та підтримувати порядок». Таким чином, достоїнства правителя свідчили про прихильність Бога.

Для середньовічної політичної теорії «влада», з одного боку, була даною Богом, а тому уявлялася доброю й потрібною для підтримування земного й Божого ладу, з іншого, її вважали явищем гріховного стану, в межах якого Божі заповіді перебували під загрозою. Держави, згідно вчення Августина, були великими бандами грабіжників, проте вони були потрібними, допоки прагнули зберігати мир та підтримувати справедливість. Тому постійно наголошувалося на заповіді підкорятися правителю [Історія європейської ментальності, 2019, с. 445-446].

Представлений Галлом Анонімом образ Болеслава I, як досконалого правителя Польщі, був сформований у кількох сюжетах, які не були тісно пов'язані один з одним, але представляли послідовну концепцію ідеального монарха. Чи не головним елементом образу феодальної Польщі стало зображення багатства королівського двору, що мало засвідчити центральне становище правителя в соціальній ієрархії, його міць і статус арбітра у суспільних відносинах всередині держави. В цьому контексті хроніст звертає увагу на заможність «комітів і лицарів» монарха та «придворних дам». В останньому випадку він зробив це з дрібкою докору, згадавши, що вони «були настільки багато прикрашені, що їх треба було підтримувати, інакше вони впали б під вагою дорогоцінного металу». Однак, в такий спосіб, Галл Анонім показав, що Бог дарував королю «велику благодать». Багатство аристократії та лицарів було відображенням та свідченням благочестивих стосунків правителя з Богом. З цим пов'язане ще одне зауваження хроніста: «Бог обдарував його такою привабливістю і всі так хотіли його бачити, що якщо за якусь провину він відсилав когось на якийсь час від себе, то той, навіть якщо користувався повною свободою у своїх діях, допоки Болеслав не повертав йому свого попереднього місцеперебування та можливості себе бачити, вважав, що він не живе, а вмирає, і не вільний, а ув'язнений» [Галл Анонім, 1961, с. 42]. Король зображений як особа, що надавала соціальній еліті сенс життя, тож перебування у його присутності було природною метою існування останньої.

У «Хроніці» стверджується, що стосунки Болеслава I з елітою мали обопільний характер. Правитель «князів своїх, комітів та вельмож любив як братів чи синів і, зберігаючи власну гідність, шанував їх як мудрий володар» [Галл Аноним, 1961, с. 43]. Відносини між правителем та обраним колом його соратників базувалися на взаємній повазі та любові. Ставлення правителя до аристократії, як до членів власної сім'ї, поширювалося на його відносини із всім народом, який він вважав за своїх дітей [Wiszewski, 2010, с. 207]. Така модель правління також стосувалася придворної ролі королеви. Подібно до матері, яка захищає своїх дітей від заслуженого, але надміру суворого гніву батька, вона захищала тих, кого король засудив до смерті, і домагалася для них його прощення. Галл Анонім повідомляє, що в таких випадках королева, «засуджувала їх словами суворими і водночас співчутливими», після чого їм дозволялося купатися з королем у його лазні, де останній «миючись разом з ними, наставляв їх, як батько синів, нагадував їм про їхній рід», після чого тим, хто звинив перед королем, дозволяв «на їхню радість, повернутися додому». Хроніст зазначає: «Таким виявляв себе король Болеслав як щодо простого народу, так і стосовно сановників, так мудро змушував він своїх підданих і боятися себе і любити» [Галл Аноним, 1961, с. 44]. Можна зробити припущення, що така система взаємовідносин була покликана засвідчити християнські чесноти Болеслава I та його дружини, і переважно стосувалася феодальної еліти (у моделі сеньйор-васал).

Міцні зв'язки, які існували між правителем та елітою його держави мали аналогії з його відносинами з підданими нижчого соціального статусу. У той час як він забезпечив перших багатством на рівні, що відповідало їхньому соціальному становищу [Wiszewski, 2010, с. 208], другим були гарантовані умови для ведення мирного життя: «Своїх селян він не обтяжував повинностями, як пан, а, як люблячий батько, дозволяв їм жити спокійно» [Галл Аноним, 1961, с. 42].

Варто відзначити групу з дванадцяти радників, в колі яких Болеслав I проводив багато часу, а за бенкетом обговорював важливі державні справи: «Король мав дванадцять друзів-радників, з якими, а також з їхніми дружинами, він, звільнившись від усіх турбот та нарад, любив бенкетувати та веселитися і з ними дружньо обговорював таємні справи держави» [Галл Аноним, 1961, с. 43].

Існування такої елітної групи, зібраної навколо правителя, може однаково бути відлунням описаних Ейнхардом в «Житті Карла Великого» практик, елементів легенди про короля Артура або відображенням образу Христа-Царя як справедливого правителя з його дванадцятьма апостолами [Wiszewski, 2010, с. 208]. Історія про королеву та свідчення про радників мабуть не додають нічого нового до образу короля. Галл Анонім таким чином вкотре запевняє, що Болеслав I був справедливим правителем. Тож, зображений у «Хроніці» ідеальний правитель керував країною не сам, його підтримувала дружина та група із дванадцяти обраних соратників. На думку французької дослідниці Жан Ле Регін – це дуже важлива характеристика монаршого двору для західної аристократії того часу. Згідно переконань дворянства X – початку XII ст. єдиним королем, придатним для правління, був той, хто постійно звертався до них за порадою і діяв відповідно до волі своїх благородних радників. Ця, так звана, концепція «ідеології консенсусу» давала змогу дворянству і королю спільно володарювати [Régine, 2000, с. 53-55]. Не можливо сказати напевне, чи привіз цю ідею Галл Анонім зі своєї батьківщини,

або ж натрапив на неї у Польщі, однак важливим є те, що на відповідній ідеї акцентує увагу текст «Хроніки».

Завершуючи хвалебний опис співробітництва правителя з дружиною та радниками, треба знову повернутися до вже згаданого тексту: «Король Болеслав [...] так мудро змушував своїх підданих і боятися себе і любити». Свідченням цього були прояви його щедрості, за словами Галла Аноніма – «достаток столу». Хроніст говорить про «сорок великих (дворянських) столів [...] (та певну кількість другорядних) маленьких» [Галл Аноним, 1961, с. 44]. Потрібно розуміти контекст символізму числа «40», яке, відповідає кількості днів у Великому пості та вказує на найважливіший сакральний період прояву християнських чеснот, насамперед помірності. Тобто, Болеслав I знову показаний тут як правитель, який гідно дбає про своїх васалів, але також не забуває і про інших своїх підданих, нижчого соціального статусу. Очевидно автор хотів показати, що ідеальний правитель повинен не тільки бути багатим, але й правильно використовувати це багатство, передусім для забезпечення благополуччя своїх підданих способом, гідним володаря. Як бачимо, хроніст надав образу Болеслава I дві християнські лицарські чесноти – помірність та щедрість, що мали неабияке сакральне значення у європейській християнській етиці і світобаченні феодалного благочестивого володаря.

Творячи образ ідеального правителя, Галл Анонім виокремлює чесноти і риси характеру Болеслава I у контексті опису відносин короля з польськими та іноземними лицарями: «Болеслав мав великі багатства і багато доблесних лицарів [...], більше, ніж якийсь інший король, він, однак, завжди скаржився, що йому не вистачає саме лише одних лицарів. [...] І всякий хоробрий новачок під час проходження в нього військової служби отримував схвалення і називався не [тільки] лицарем, а сином короля; і якщо він чув, що якийсь із лицарів не має коня чи чогось іншого, він давав йому необмежену кількість подарунків, а з присутніми жартував так: “Якби я міг урятувати від смерті хороброго лицаря своїм багатством так, як я можу подолати його бідність і допомогти в його нещасті своїми коштами, я б цю жадібну смерть задарував будь-яким багатством, щоб зберегти у воїнстві такого сміливця”» [Галл Аноним, 1961, с. 45]. Таким чином, у представленому хроністом місці знову постає тема правителя як щедрого дарувальника, що більше дбає про своїх підданих, ніж про багатство. Це також стосується людей, які прийшли ззовні – «всякий хоробрий новачок», – а не лише жителів країни, якими керує король. Галл Анонім, будучи в Польщі іноземним гостем, мабуть, зробив відповідне зауваження не випадково. Це була остання згадка про Болеслава I, яку хроніст вважав за потрібне залишити безпосередньо перед описом смерті правителя.

Аналіз «Хроніки», дозволяє зрозуміти, що хроніст не залишає у читача жодних сумнівів у тому, чому він вирішив досить докладно розповісти про короля: «Така була слава Болеслава, гідна пам'яті, така велика його чеснота, що нехай його історія буде прочитана для наслідування його наступникам». Тут Галл Анонім зауважує свою ціль, він представляє образ Болеслава I, як ідеальну модель правителя, що на неї мали орієнтуватися всі інші правителі Польщі: «Таким чином, його наступники повинні наслідувати добродішний приклад такої великої людини, щоб мати цінності, що дозволяють їм досягти такої слави і влади». Зазначимо, однак, що хроніст не стверджував, що подані у його творі зауваження стосувалися лише

нащадків Болеслава I та обмежувалися виключно членами династії П'ястів. Слово «наступники» може бути застосовано як щодо членів родини правителя, так і до тих, хто успадкував від нього королівський титул, тим паче, що Галл Анонім наголошує на універсальності чеснот Болеслава I: «Хто хоче отримати таку славу після смерті, нехай, поки він живий, отримає рівну нагороду [за] свої чесноти [...] якщо хтось спробує бути рівним Болеславу [за допомогою поминання] написом, присвяченим [його] пам'яті, нехай він докладе всіх зусиль, щоб зробити своє життя ідентичним за формою гідною життя [Болеслава]».

У «Хроніці» Галла Аноніма Болеслав I зображений не просто ідеальним правителем, а героєм, гідним суспільної пам'яті. Одразу після вищезгаданого заклик до наступників Болеслава I відповідати його діям, Галл Анонім відзначає: «Коли життя буде прикрашене благородними звичаями, тоді чеснота [засвідчена] військовими подвигами буде гідна пам'яті». Ця теза пояснює ту увагу, яку Галл Анонім приділяє діям монарха, які доповнюють його воєнні успіхи. Згідно поглядів автора «Хроніки» бойової доблесті було замало, щоб заслужити отримані Болеславом дари. Сила та слава Болеслава I були особливими дарами Бога, оскільки Творець «збільшив для нього благодать» і «поставив його попереду великої кількості королів та князів». Проте зробив це Всевишній не просто так. Це сталося насамперед тому, що Болеслав I «любив Бога понад усіх і всього, і від свого народу, як батько від своїх синів, він був щедро забезпечений достатком любові». Таким чином, саме його особисті якості у поєднанні з повагою до Бога надали мешканцям королівства гарантію життя в суспільстві, повному гармонії, в якому правитель та піддані надавали один одному послуги. Результатом тієї любові, яку мали піддані Болеслава I, було те, що «[...] архієпископи, єпископи, настоятелі, ченці та клірики старанно включали його у свої молитви до Бога». У свою чергу світські піддані короля, «князі, графи та інші чиновники благали [Бога], щоб він завжди був переможцем і залишився живим» [Галл Анонім, 1961, с. 46]. Їх підтримка Болеслава I обмежувалася земними і минущими справами, тоді як духовенство займалося питаннями, що стосуються вічності. Подібно до того, як аристократія могла підтримати свого правителя силою зброї, щоб їхнє прохання могло бути реалізовано, так і своїми молитвами духовенство воліло отримати прихильність Бога, щоб він обдарував їх правителя своєю милістю [Wiszewski, 2010, с. 211-212].

На думку Галла Аноніма, Болеслав I був обдарований благодаттю Творця. Галл Анонім постійно апелює до християнських чеснот правителя, спираючись на його близькі стосунки з Богом, який навіть під кінець життя короля трохи надав йому своїх знань у тій формі, які були доступні людині. Про це свідчить дароване Болеславу I пророче видіння, яке він, перебуваючи на смертному одрі, побачив «немов у дзеркалі». Покликання Галла Аноніма на 12 вірш 13 глави Першого послання святого апостола Павла до Коринтян у даному випадку мало привернути увагу читача до Бога як єдиного джерела таких видінь. Зміст пророцтва автор «Хроніки» повідомив читачам, вклавши до уст Болеслава I слова: «Я бачу вигнану королівську династію, яка безцільно блукає і просить милосердя у ворогів, яких я розтоптав ногами» [Галл Анонім 1961, с. 47]. Пророцтво засвідчило негаразди, які згодом спіткали наступника Болеслава I – Мешка II [Wiszewski, 2010, с. 212].

Чи можемо ми ризикнути зробити припущення, що на початку XII ст. Болеслав I міг бути, на думку польського кліру (який був джерелом знань

Галла Аноніма), кандидатом на звання святого П'яста – покровителя Польщі? Опис історії Болеслава I Галлом Анонімом нагадує «Житіє» святого, а комплекс чеснот, якими його наділив автор, відповідає тому, як хроністи описували святого монаха, правителя і т. д. [Wiszewski, 2010, с. 212]. В цьому контексті, доволі цікавою видається думка угорського дослідника-медієвіста Г. Кланічая, який зазначає, що друга половина X ст. була періодом формування так званого «кола оттоніанців» – в родині правителів Священної Римської імперії сформувався культ святості правлячої сім'ї. Багато володарів і осіб, які їх оточували, невдовзі після смерті розпочалися вважатися церквою святими або благословеними Богом. Незабаром дана практика набула розповсюдження всередині інших європейських країн. Зважаючи на сказане, правдоподібно, що Болеслав I міг бути теж зарахований до категорії святих правителів, але не як мученик за віру (подібно до синів Володимира Великого – Бориса і Гліба) [Klaniczay, 1996, с. 35-38], а як один із її поширювачів і втілювачів багатьох лицарських чеснот. Що стосується чеснот Болеслава I, які були нерозривно пов'язані з його турботою про церкву і забезпеченням соціальної справедливості, володаря цілком можна було зарахувати до лику святих у категорії «справедливих королів» [Klaniczay, 1996, с. 47-49; 57-58].

Зараз ми можемо вважати присвячену Болеславу I частину «Хроніки» основою традиції пошанування правителя як святого. Творенню відповідного образу монарха могло сприяти культивування практик шанобливого переповідання історії його життя церковними ієрархами. Американський медієвіст С. Джагер припускає, що саме серед єпископів, які співпрацювали зі Священною Римською імперією у період правління оттоніанців, сформувався дух «поштивості», а разом з ним і тісна підтримка правителя, особливого в сфері церковної історіографії [Jaeger, 1985, с. 33-35; 36-37]. Створення послідовниками цієї традиції образу володаря, який своїми діями здійснював волю Бога, було б передбачуваною тенденцією. Проте сформований Галлом Анонімом портрет Болеслава I – це, все ж, щось середнє між образом короля-аскета і короля-воїна [Klaniczay, 2002 с. 155-159].

Висновки. Таким чином, Галлу Аноніму в «Хроніці» вдалося створити образ Болеслава I, як ідеального правителя польської феодальної держави. «Хроніка» започаткувала традицію особливого шанування Болеслава I, що зрештою призвело до створення самобутнього культу першого польського короля. Сконструйований Галлом Анонімом портрет Болеслава I мав стати об'єктом наслідування для наступних польських володарів, а його підходи до управління державою – моделлю для постання гармонійних відносин всередині країни.

Список використаних джерел та літератури

Галл Аноним, 1961. *Хроника и деяния князей или правителей польских*, Москва: Издательство Академии Наук СССР, 172.

Історія європейської ментальності, 2019, Львів: Літопис, 632.

Jaeger, C. S., 1985. *The origins of courtliness: Civilizing trends and the formation of courtly ideals, 939 – 1210*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 326 p.

Klaniczay, G., 2002. *Holy Rulers and Blessed Princesses, Dynastic Cults in Medieval Central Europe*, Cambridge: Cambridge University Press, 155-159.

Klaniczay, G., 1996. *Rex iustus: Le saint fondateur de la royauté chrétienne, Cahiers d'Études hongroises*, 8, 35-38.

Régine, L. J., 2000. *Continuity and change in the tenth-century nobility, Nobles and Nobility in Medieval Europe. Concepts, Origins and Transformations*, Woodbridge: The Boydell Press, 53-68.

Wiszewski, P., 2010. *Domus Boleslai: values and social identity in dynastic traditions of medieval Poland (966 – 1138)*, Leiden: Brill, 637.

References

Gall Anonim, 1961. *Hronika i deyaniya knyazej ili pravitelej polskih [Chronicle and deeds of princes or rulers of Poland]*, Moskva: Izdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 172. [in Russian].

Istoriia yevropeiskoi mentalnosti [The history of the European mentality], 2019. Lviv: Litopys, 632. [in Ukrainian].

Jaeger, C. S., 1985. *The origins of courtliness: Civilizing trends and the formation of courtly ideals, 939 – 1210*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 326 p. [in English].

Klaniczay, G., 2002. Holy Rulers and Blessed Princesses, *Dynastic Cults in Medieval Central Europe*, Cambridge: Cambridge University Press, 155-159. [in English].

Klaniczay, G., 1996. Rex iustus: Le saint fondateur de la royauté chrétienne [Rex iustus: The holy founder of Christian royalty], *Cahiers d'Études hongroises*, 8, 35-38. [in French].

Régine, L. J., 2000. Continuity and change in the tenth-century nobility, *Nobles and Nobility in Medieval Europe. Concepts, Origins and Transformations*, Woodbridge: The Boydell Press, 53-68. [in English].

Wiszewski, P., 2010. *Domus Boleslai: values and social identity in dynastic traditions of medieval Poland (966 – 1138)*, Leiden: Brill, 637. [in English].

THE POLISH MONARCH BOLESŁAW I (967 – 1025) IN THE “CHRONICLE” OF GALLUS ANONYMOUS: INTERPRETATION OF THE IMAGE OF THE IDEAL RULER

Vladyslav Hrishchenko

Student,

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv

Abstract. In the proposed article, through the prism of the author's analysis and thanks to the systematization of the materials of a number of information sources, the "Chronicle" of the Polish medieval author Gallus Anonymus was investigated in order to identify details which served to form the image of the Polish monarch Bolesław I as an ideal ruler. To achieve this goal, were analyzed the episodes from the monarch's life described by the chronicler, the specifics of his relationship with the church, knights and the people, which unfolded at the background of the social, political and spiritual development of Poland at the beginning of the 11th century. The role of symbolism and biblical plots in the creation of the exalted image of Bolesław I was determined. It was established that precisely the motives of knightly piety and evangelical virtues served as the basis for the chronicler to give Bolesław I the image of a worthy Christian ruler. In the context of determining the ideological motivations for creating the image of a perfect ruler, the concept of "consensus ideology" is called upon as an explanatory scheme for the effective interaction of vassals (elite) and the lord (monarch). Bolesław is special relationship with the Catholic Church, his respectful attitude to the clergy, and the support of the ruler's clergy were also noted. The role of the wife of Bolesław I and his advisers in the joint management of the Polish state is demonstrated. The contribution of Gallus Anonymus and his "Chronicles" in the creation of the original cult of the first crowned ruler of Poland is noted. It is asserted that the image of Bolesław I was supposed to be an object of imitation for subsequent Polish rulers, and his state-building activity was a model for creating harmonious relations within the country.

Key words: Poland, Gallus Anonymus, «Chronicle», Bolesław I the Brave, dynasty, Piast, mentality, image of the ideal ruler.

<https://doi.org/10.31392/VAH-2022.39-42.14>
УДК 94(40):330.342.22«1760/1860»

**GREAT BRITAIN ON THE WAY TO INDUSTRIAL AND COMMERCIAL HEGEMONY
(THE LAST THIRD OF THE 18TH – THE 70S OF THE 19TH CENTURY)**

Svitlana Boyeva

Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor of the Department of History,
National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”, Kyiv
e-mail: svit.boyeva@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-9966-9745>

***Abstract.** On the basis of the civilizational approach, the latest studies of historical and economic science the main trends in the economic development of Great Britain in the late 18th - first half of the 19th century and the genesis of capitalism are analyzed. The preconditions of industrial revolution, its essence, sources, tendencies, stages, characteristics and the consequences, particularities of socio-economic development of Great Britain, which accelerated industrial revolution, are investigated.*

***Key words:** industrial revolution, agrarian reform, «the enclosing of the lands», policy of protectionism, free trading, industrial Economics, international Economics, economic liberalism, the world economy, industry factory, «factory of the world», international economic relations, technological progress.*

The Problem Statement. At the present stage, in the context of strengthening the processes of globalization and internationalization, deepening the international division of labor, trans nationalization of production activities, knowledge of historical experience of management in Europe and the world is of great importance.

The relevance of this topic is due to the fact that Ukraine and other countries of the transition economy are completing the process of transformations associated with the formation of a market management system. Effective prediction of the consequences of these transformations, forecasting further development is possible only on the basis of a thorough knowledge of the history and laws of economic development.

Thus, the study of specific facts of economic life of the countries of European civilization, in particular the industrialization of Great Britain in the last third of the 18th – 70s of the 19th century, analysis of historical and economic processes related to certain changes in the structure of the economy are important prerequisites for the effectiveness of the processes of restructuring in the national economy, their deep understanding and theoretical justification.

Global consideration of the problem contributes to the theoretical understanding of the globalization processes of the modern world, the knowledge of the fundamental principles of the functioning and development of national economies, their interrelationships and trends in the development of the general civilizational process.

The Purpose. The article is aimed at research on the basis of a comprehensive analysis of the latest domestic and foreign publications of historical and economic

experience in the formation of a modern market economy of developed European countries; the history of the emergence, formation and development of Western industrial civilization in the context of the crisis of agrarian civilization on the example of industrialization of Great Britain; evolution, nature, causes and consequences of the industrial revolution and its transformation in Great Britain; investigation of the main trends and problems, general laws and peculiarities of socio-economic and social development of the country, changes in political, economic, and financial structures; understanding the relationship of national-historical conditions with world processes.

The Analyses of Recent Researches. This problem has always attracted the attention of scientists. Most of the material presented in the scientific literature is general in nature and considered in the context of the formation of a market economy of developed European countries. Of particular interest are modern domestic general researches, the authors of which (B. Lanovyk, Z. Matisyakevich, R. Mateiko [Lanovyk, Matisyakevych, Mateiko, 2005], P. Leonenko, P. Yukhimenko [Leonenko, Yukhymenko, 2004], S. Stepanenko, S. Antonyuk, V. Feshchenko, N. Timochko [Stepanenko, Antonyuk, Feshchenko, Timochko, 2010]) tried to provide a broad overview of the factual material on the history of formation and development of Western European industrial civilization, and in particular, to reveal the socio-economic aspects of Great Britain's history in the late 18th – the 70's of the 19th century, the reasons for its transformation into a leading country in the world.

Useful for the study of the problem are a number of works by scientists D. P. Bohynia, N. M. Kraus, O. V. Manzhura [Bohynia, Kraus, Manzhura 2010], P. Yakobchuk, Yu. V. Bogoyavlenskaia, S. V. Tyshchenko [Yakobchuk, Bogoyavlenskaia, Tyshchenko 2015], V. S. Virginsky [Virhinskyi, 1984], G. B. Polyak [Ekonomicheskaya istoriya, 2017], in which they turn to the historical and economic experience of Great Britain, as well as Germany, France, and the USA and point out the need for an in-depth analysis of the historical and economic conditions for the formation of a modern market economy.

Monographs, mainly by foreign authors, are devoted to a more detailed coverage of specific issues of the industrial revolution in Great Britain and its features. Worthy of attention are the works of R. C. Allen [Allen, 2009], Lee T. Wyatt [Wyatt, 2009], G. Clark [Clark], E. Hobsbaum, K. E. Hendrickson, J. Corfield, S. Landes [The Encyclopedia of the Industrial Revolution in World History, 2014], J. Mokyr, as well as I. M. Kryvoguz [Novaya istoriya stran Evropy i Ameriki, 2005], N. I. Poletaeva, V. I. Holubovich, and L. F. Pashkevich [Ekonomicheskaya istoriya zarubezhnykh stran, 2010], which highlight the role of Great Britain in the industrial revolution and in the world economy, analyze its development before industrialization and during the industrial revolution, the essence, causes and impacts of the industrial revolution in the global context, not only in Great Britain, but also in the United States and the rest of the world, research inventions of prominent scientists, movements and ideologies.

Analysis of modern domestic and foreign scientific literature shows the growing interest in the history of Western Europe during the industrial rise. Modern scientific developments are characterized by a variety of assessments, approaches, and conclusions on certain aspects of this issue. However, thorough scientific studies that would comprehensively examine the features of the industrialization of Great Britain in the last

third of the 18th – the 70's of the 19th century are still missing. Today the problem of studying the process of industrialization of Western Europe, and in particular Great Britain, is really relevant and requires further scientific research.

The Main Material Statement. In the last third of the 18th century in European countries – Great Britain, Germany, France, as well as the United States, began the transition from manual production to machine, from manufactory to factory. This meant that an industrial revolution took place here, which ended in the 60 – 80s of the 19th century. It laid the economic conditions for the transition from agrarian society to industrial. The industrial revolution was characterized by both common trends for all countries and features inherent in a particular country.

It was a time of struggle for parliamentary reform and Chartism in England; crises of the absolutist-feudal system in France, the Great French Bourgeois Revolution and the Napoleonic Wars; the wars of the North American colonies of England for the independence and formation of the Republic of the United States; Revolution of 1830 in France; revitalization of the revolutionary movement in Europe and the revolutionary events of 1848 – 1849 in France, Germany, Italy and the Austrian Empire; national liberation movements of the 50-60's of the 19th century; abolition of serfdom in the Russian Empire; the American Civil War [Virhinskyi, 1984, p. 139].

In Great Britain, the industrial revolution began in the 60's of the 18th century, earlier than other countries. The pattern of this phenomenon is based on such prerequisites.

1. Bourgeois revolution of the mid-17th century finally established bourgeois democratic system, which has retained its basic features to our time.

2. Agrarian revolution («the enclosing of the lands») led at the end of 17th century to the liquidation of the peasantry [Yakobchuk, Bogoyavlenskaia, Tyshchenko, 2015, p. 123-124].

3. The struggle for domination on the seas weakened in the 16th century Spain, in the 17th century – Netherlands, in the 18th century – France, has turned Britain into a powerful maritime superpower. It owned almost all of North America and India, controlled the exits from the Mediterranean Sea, and economically dominated in Portugal and even the Netherlands. All this contributed to the huge inflow of new capital into the metropolis.

4. Exceptionally favorable natural conditions (a large number of rivers, a coastline stretching for hundreds of miles) created the basis for stable communications [Landes, 2014, p. 42]; the subsoil contained large reserves of iron and coal; huge pastures provided raw materials for the cloth industry [Ekonomicheskaya istoriya zarubezhnykh stran, 2010, p. 41].

5. The increased demand in Europe for British goods (mainly textile) was caused by continuous wars on the continent: military unified clothing, military equipment, weapons, especially cotton fabrics were needed for sewing linen [Ekonomicheskaya istoriya zarubezhnykh stran, 2010, p. 106]. The cotton industry arose as a result of fierce competition with the wool industry. The victory was won by the importation of cheap cotton from the British colonies in North America.

In this regard, the professor of economic history at the University of Oxford R. C. Allen in his work «The British Industrial Revolution in Global Perspective» concludes that «The success of the British economy was ... due to long-haired sheep,

cheap coal and the imperial foreign policy that secured a rising volume of trade» [Allen, 2009, p. 131].

Laggard manual technology which did not satisfy the increased demand for cotton fabrics needed to be replaced by machines. In the third quarter of the 18th century the era of the most important inventions began. Initially, with their help, it became possible to mechanize the process of cotton charging (spinning machines «Jenny» by J. Hargreaves and the mechanical machine of E. Cartwright) [Landes, 2014, p. 62]. The advantages of these two machines united S. Crompton in his model, which became the basis of mechanized cotton charging, as well as wool, cloth, paper, printing industry [The Encyclopedia of the Industrial Revolution in World History, 2014, p. 499].

Mechanization of spinning and weaving revealed the need for an engine that does not depend on hydropower. This engine was the first steam engine by J. Watt. Very quickly it began to be used in all sectors of industrial production, and later on transport [Landes, 2014, p. 84; Clark, p. 7-8]. In 1840, British steam engines were generating 620,000 horsepower out of a European 860,000 [The Industrial Revolution. Economic effects].

The use of machines has dramatically increased the demand for metal. Charcoal was not enough for the development of metallurgy. In addition, deforestation led to the decline of shipbuilding. In 1735, A. Derby developed a method of using coal fuel in the metallurgical process [Ekonomicheskaya istoriya zarubezhnykh stran, 2010, p. 116], and in 1784 G. Court offered his invented puddling furnace for smelting steel from cast iron. The use of rolling rolls made it possible to produce products of the desired configuration. Thanks to these innovations, labor productivity in metallurgy increased by 15 times [Lanovyk, Matysiakevych, Mateiko, 2005, p. 129].

The upheaval in industry led to an increase in freight traffic. This, in turn, led to the modernization of machine and water transport. In 1805 – 1807 American R. Fulton built the first steamer [The Encyclopedia of the Industrial Revolution in World History, 2014, p. 746-747]. Soon J. Stephenson created the first locomotive (1814), and in 1825 the first railway was put into operation [Leonenko, Yukhymenko, 2004]. Mechanized water transport and railways connected various economic areas and industries, creating new stable communications. All this was of great economic importance.

One of the last problems of the industrial revolution was solved by machine production of machines, the emergence of a new industry – mechanical engineering [Ekonomicheskaya istoriya, 2017, p. 211]. Its development was facilitated by the development of the main types of metal-cutting machines: lathe (H. Maudsley, 1798), and later – drilling and milling [Industrial Revolution].

Creation of factory engineering in the first half of the 19th century completed the industrial revolution in Great Britain, ensured the transition from manufactory to factory system of industry.

It was a truly industrial revolution, which allowed Great Britain to occupy a prominent place in world economy and world politics in the mid-19th century. It produced half of the world's production [Bohynia, Kraus, Manzhura, 2010, p. 85]. Relying on a powerful material base, Great Britain after a successful struggle with revolutionary France firmly entrenched in world markets.

The development of industry reduced the share of rural population in 1811 to 35%, in 1870 p. – to 14 %. [Leonenko, Yukhymenko, 2004]. This contributed to the use of advanced methods of farming and cattle breeding.

In agriculture, a policy of agrarian protectionism was carried out, beneficial to large landowners. Bread laws of 1815 sharply restricted the import of bread from abroad. In this way, high prices for bread were artificially maintained, which worsened the lives of workers and led to an increase in the cost of labor [The Encyclopedia of the Industrial Revolution in World History, 2014, p. 739]. Under the influence of the industrial bourgeoisie bread laws in 1846 were abolished [Novaia istoriya stran Evropy i Ameriki, 2005, p. 194]. At the end of the 19th century bread fell as a result of its importation from America. This led to the restructuring of agriculture, a new transformation of arable land into pastures.

At the same time, the process of establishing the hegemony of Great Britain in the world capitalist economy took place. This created conditions for freedom of trade. If by the 40s of the 19th century the bourgeois state pursued a policy of industrial protectionism, that is, the imposition of a high duty on foreign goods [Bohynia, Kraus, Manzhuira, 2010, p. 84], then under new conditions, when Great Britain reached industrial hegemony, the system of protectionism lost its importance, hampered economic development.

The state exempted from duties almost the entire range of goods imported into Great Britain. One of the measures was the abolition of bread laws.

So, among the reasons for free trading are the following:

1. The disadvantage of duty on raw materials and food products;
2. High competitiveness of English industry;
3. The abolition of protectionism was based on a clear calculation: Europe will facilitate the importation of English goods, which will make it possible to receive much greater benefits.

This happened during concluding on this basis of commodity agreements with France, Belgium, Italy, Austria, Sweden and other countries. As a result, Great Britain has occupied a prominent place not only in the world industry, production, but also in trade, maritime transportation.

The most important factor in commercial and industrial hegemony was British colonialism. In the first half of the 19th century Great Britain penetrated in Africa, conquered Australia, seized islands in the Pacific Ocean. As a result of opium war in 1840-1843, bonded treaties were concluded with China; a new market for English goods emerged. Great Britain unleashed wars in the Middle East, continued the process of conquest and looting of India, the development and settlement of Canada. By the middle of the 19th century Great Britain was finally formed as a colonial empire, which contributed to an even greater strengthening of the country's economic power [Ekonomicheskaya istoriya zarubezhnykh stran, p. 108-109].

Colonial robbery, the role of a leader in industry and trade led to huge accumulations of capital, the development of lending. English Bank was created (1694), after him until the beginning of the 19th century – another 650 banks [Lanovyk, Matysiakevych, Mateiko, 2005, p. 144]. By the middle of the 19th century London has become a global credit center, a place to accommodate a large number of foreign government loans [Novaia istoriya stran Evropy i Ameriki, 2005, p. 203;

Ekonomicheskaya istoriya, 2017, p. 211]. In this way, Great Britain becomes not only a global manufacturer, merchant and carrier of goods, but also a global banker.

The Conclusions. Thus, Great Britain, the first country in the world to survive the Industrial Revolution, which developed into industrialization from the 60`s of the 19th century, to the middle of the 19th century has become the most powerful industrial country. It became the largest colonial empire, the «factory of the world», the world's financial center. Creation of a market economy, the transition from the policy of protectionism to free trade contributed to the country's entry into the position of leader of the world economic space. In 1870, Great Britain accounted for 32% of world industrial production, half of all hard coal mining and iron production [Wyatt, 2009, p. 76]. Great Britain turned into the center of world trade: in 1870 its share in world trade was 37.3%, while France – 10.4, Germany – 9.7, and the United States – 7.5% [Stepanenko, Antonyuk, Feshchenko, Timochko, 2010, p. 264]. It owned the largest merchant fleet in the world, was ahead of other countries in terms of capital exports, and was actively preparing for war for new spheres of influence.

However, under the influence of the law of uneven development of capitalism already in the 50 – 60s of the 19th century there are signs of Great Britain`s losing its leading positions. The process of accelerated development of the United States and Germany is taking place; their competition in the domestic and world markets is becoming increasingly felt. Some countries cease to be a market for British goods. The new state of the United States of America defends itself with high import duties. There is a tendency to apply the protectionist system in Western Europe. The main reason for these phenomena is the loss of the Great Britain`s organizational and technical superiority over the countries of «young capitalism».

References

- Allen, R. C., 2009. *The British Industrial Revolution in Global Perspective*, New York: Cambridge University Press. [in English].
- Bohynia, D. P., Kraus, N. M., Manzhura, O. V., 2010. *Istoriia ekonomiky ta ekonomichnoi dumky [History of economics and economic thought]*, Khmelnytskyi: KhNU. [in Ukrainian].
- Clark, G. *The Industrial Revolution*. Retrieved from: <http://faculty.econ.ucdavis.edu/faculty/gclark/papers/HEG%20-%20final%20draft.pdf> [in English].
- Ekonomicheskaya istoriya zarubezhnykh stran, 2010. Minsk: Interpressservis; Ekoperspektiva. [in Russian].
- Industrial Revolution. *New Word Encyclopedia*. Retrieved from: https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Industrial_Revolution#History_of_the_name [in English].
- Landes, D. S., 2014. The Industrial Revolution in Britain, *The Unbound Prometheus Harvard University*, 41-123. [in English].
- Lanovyk, B. D., Matysiakevych, Z. M., Mateiko R. M., 2005. *Ekonomichna istoriia Ukrainy i svitu [Economic history of Ukraine and the world]*, Kyiv: Vikar. [in Ukrainian].
- Leonenko, P. M., Yukhymenko, P. I., 2004. *Ekonomichna istoriia*, Kyiv: Znannia-Pres. Retrieved from: http://www.ebk.net.ua/Book/economics/leonenko_ei/part7/704.htm [in Ukrainian].
- Novaya istoriya stran Evropy i Ameriki, 2005. Moscow. [in Russian].
- Stepanenko, S., Antonyuk, S., Feshchenko, V., Timochko, N., 2010. *Istoriia ekonomiky ta ekonomichnoi dumky [History of economics and economic thought]*, Kyiv: KNEU. [in Ukrainian].
- The Encyclopedia of the Industrial Revolution in World History, 2014. Danver: Rowman & Littlefield Publishers. [in English].
- The Industrial Revolution. Economic effects. *Encyclopedia Britannica*. Retrieved from: <https://www.dubaidxbairport.com/i/13245d84/history-of-europe---the-industrial-revolution-%7C-britannica> [in English].

Virhinskyi, V. S., 1984. *Ocherki ystorii nauki i tekhniki XVI – XIX vekov (do 70-kh gg. XIX v.) [Essays on the history of science and technology of the 16th - 19th centuries (until the 1870s)]*, Moscow: Prosveshchenie. [in Russia].

Wyatt, L. T., 2009. *The Industrial Revolution: Greenwood Guides to Historic Events (1500 – 1900)*, Westport: Greenwood Publishing Group, Inc. [in English].

Yakobchuk, V. P., Bogoyavlenskaia, Yu. V., Tyshchenko, S. V., 2015. *Istoriia ekonomiky ta ekonomichnoi dumky [History of economics and economic thought]*, Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury. [in Ukrainian].

Ekonomicheskaya istoriya, 2017. Moscow: Yuniti. [in Russia].

**ВЕЛИКА БРИТАНІЯ НА ШЛЯХУ ДО ПРОМИСЛОВОЇ ТА ТОРГОВОЇ ГЕГЕМОНІЇ
(ОСТАННЯ ТРЕТИНА XVIII – 70-ТІ РОКИ XIX СТ.)**

Босва Світлана Юрївна

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії,

Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», Київ

Анотація. На основі цивілізаційного підходу, новітніх вітчизняних та зарубіжних досліджень історичної та економічної науки аналізуються основні тенденції економічного розвитку Великобританії в кінці XVIII – першій половині XIX століття та генезис капіталізму. Досліджуються передумови промислової революції, її сутність, джерела, тенденції, етапи, характерні риси та наслідки, особливості соціально-економічного розвитку Великобританії, які прискорили промислову революцію.

Ключові слова: промислова революція, аграрна реформа, «огороджування», політика протекціонізму, фритредерство, промислова економіка, міжнародна економіка, економічний лібералізм, світове господарство, промислова фабрика, «фабрика світу», міжнародні економічні відносини, технічний прогрес.

<https://doi.org/10.31392/VAN-2022.39-42.15>
УДК 930:631.1

ТЕОРІЯ АГРАРИЗМУ В КОНТЕКСТІ ІСТОРІОГРАФІЧНОГО ДИСКУРСУ

Дорофєєва Наталія Олегівна

студентка магістратури,
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, м. Київ
e-mail: dorofeevanataliy158@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-0579-2858>

Жолоб Михайло Петрович

кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та археології,
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, м. Київ
e-mail: zholobb@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-1159-8223>

***Анотація.** На основі аналізу праць істориків у статті висвітлюється теорія аграризму, основні постулати якої були сформульовані європейськими інтелектуалами на межі XIX – XX ст. Встановлено, що її розробники та прихильники намагалися захистити інтереси селянства на тлі політичних та соціально-економічних змін, що відбувалися на Європейському континенті напередодні Першої світової війни. Вони відзначали важливість перебування земельних ресурсів у власності дрібних виробників, завдяки чому селяни могли самостійно подбати про покращення свого матеріального становища. Зазначається, що теорія аграризму поширилася серед населення сільських місцевостей Центрально-Східної Європи, де була покликана сприяти розвитку різних сфер селянської кооперації, у тому числі завдяки участі її adeptів у політичному житті держав регіону.*

***Ключові слова:** аграризм, селяни, теорія, історіографія.*

Постановка проблеми. Суспільна актуальність дослідження теорії аграризму зумовлена різновекторними чинниками. Останнім часом спостерігається цілком обґрунтоване зростання уваги до потенціалу селянства у вирішенні комплексу соціальних та економічних проблем. Проте в умовах глобалізації і концентрації сільськогосподарського виробництва дрібне селянське господарство може мати перспективу лише за умови широкої і різнобічної співпраці. Світовий досвід підтвердив успішність та результативність не лише збуто-постачальницької, але й кредитної кооперації селян-власників. Саме тому, низка законів, постанов уряду, державна програма розвитку аграрного сектору України відводять важливе місце широкому впровадженню та державній підтримці селянської кооперації.

Мета – в контексті історіографічного дискурсу проаналізувати теорію аграризму.

Історіографія питання. У представленій статті ми спиралися на дослідження К. Галушки, С. Корновенка, В. Гельвака, М. Журби, О. Верес-Сліпенко та ін.

Виклад основного матеріалу. Друга половина XIX ст. – перша третина XX ст. – унікальний період європейської історії. Попри те, що названий хронологічний відрізок відносно короткий, він надзвичайно насичений

різноплановими соціокультурними трансформаціями, що докорінно змінили політичну карту Європи, світу, багато у чому визначили перебіг світової історії у першій половині ХХ ст. Ці зміни стосувалися не лише революційних потрясінь, що зазнав європейський континент, а і появи раніше невідомих феноменів, наприклад аграризму [Корновенко, Тельвак, 2020, с. 11].

У сучасній зарубіжній історіографії поняття «аграризм» позначається кількома термінами: «agrarianism», «agrarismus» та «ruralism». Останній, зауважимо, в одних випадках вживається як тотожний поняттю «аграризм», а в інших – як діалектично протилежний терміну «урбанізм» [Гльницький, Глібіщук, Компанієць, 2020, с. 218].

Як зазначає С. Корновенко: «У широкому значенні центрально-східноєвропейський аграризм – цілісне соціокультурне явище, феномен історії, зумовлений об'єктивно-суб'єктивними чинниками. У вужчому розумінні – система селяноцентричних уявлень різних суб'єктів соціокультурного простору Центрально-Східної Європи другої половини ХІХ – початку ХХ ст. та їх практична реалізація. Конкретизуючи вужче розуміння аграризму того часу, констатуємо, що це система уявлень про селян, селян про самих себе, про селянство як активний суб'єкт історії, здатний до самостійного державотворення; складник внутрішньо-економічної державної політики, спрямованої на вирішення аграрного/селянського питання; як самоусвідомлення селянами самими себе, як селянська політична культура й політична свідомість, як реалізація на практиці власне селянських сподівань та уявлень про справедливе майбутнє; компонент суспільно- й партійно-політичної думки» [Корновенко, 2020, с. 64-65].

В іншій своїй праці С. Корновенко пише: «Нелінійні соціокультурні трансформації, про які йдеться, були наслідком довготривалих системних криз, викликаних не тільки реакцією властей на модернізацію, а і зіткненням двох світів: індустріального та аграрного. З-поміж чинників революційних потрясінь у Європі на початку ХХ ст. одним із визначальних був аграрний. Селянство країн Центральної та Південно-Східної Європи було незадоволене своїм соціально-економічним становищем, правовим статусом. Сільське господарство, як провідна галузь економіки більшості країн окресленого регіону, потребувало дієвої аграрної політики, покликаної суттєво покращити не лише матеріальні статки селян, а й їх правовий статус. Зважаючи на це, одним із феноменів європейської історії першої третини ХХ ст. загалом та країн Центральної та Південно-Східної Європи зокрема став центрально-південно-східноєвропейський аграризм, а активним суб'єктом внутрішньополітичного життя центрально-південно-східноєвропейських країн – селянство. Відповідно до цього пріоритетним напрямом внутрішньої урядової політики став аграрний, політичною доктриною центрально-південно-східноєвропейських країн – аграризм» [Корновенко, Тельвак, 2020, с. 11].

Аналіз першоджерел аграризму, напрацювань різних поколінь дослідників дозволяє виокремити такі його основні ідеологеми:

- унікальність та незаперечна цінність для людства духовних, моральних, культурних і соціальних властивостей, притаманних селянству та його праці [Матвеев, 1991, с. 3-4];
- визнання селянства верствою, здатною відігравати самостійну роль у політичному житті [Крапивин, Бычихин, 1998, с. 69];

- не капіталістичний, а «окремішній» селянський шлях розвитку суспільства, збереження приватної власності – дрібної селянської власності як оптимального регіонального її варіанта та підґрунтя соціального прогресу, а також ідея селянської кооперативної держави [Маковецкая, Покивайлова, 1984, с. 37];

- перевага землеробства і сільського способу життя над промисловістю і містом, а також селянства над іншими соціальними групами [Бурдяк, 2014, с. 55];

- селянство – землеробська верства – зосереджує в собі основні позитивні цінності й якості суспільства, є фундаментом стабільності держави й носієм національної ідентичності, а вищевказані чесноти мають визначати його політичну владу [Галушко, 2000, с. 164].

Якщо питання зумовленості центрально-південно-східноєвропейського аграризму, його ключових ідеологем не є предметом гострих дискусій та різнобачень у сучасній науковій літературі, то розуміння сутності цього феномену позначене різночитанням. Наприклад, Т. Маковецька і Т. Покивайлова, визначаючи роль і місце у політичній структурі Румунії та Болгарії цараністської партії Румунії та Болгарського землеробського народного союзу, зауважують, що соціальні доктрини обох селянських партій ґрунтувалися на основних засадах дрібновласницького варіанта аграризму. У ньому відображено, вважають учені, ідеї не капіталістичного, а «окремішнього» селянського шляху розвитку суспільства, збереження приватної власності – дрібної селянської власності як оптимального регіонального її варіанта та підґрунтя соціального прогресу, а також ідею селянської кооперативної держави як такої, що відповідає умовам аграрних країн зі слаборозвиненою промисловістю. Дотримуючись класового підходу, Т. Маковецька і Т. Покивайлова переконані, що аграризм заперечував союз робітничого класу і селянства. Вони вважають, що всі положення аграризму підпорядковані одній наскрізній меті – обґрунтувати першочергову та самостійну роль села у соціально-економічному та політичному розвитку суспільства [Маковецкая, Покивайлова, 1984, с. 37]. Г. Матвєєв вважає, що в основі аграризму як ідеології лежить визнання унікальності та незаперечної цінності для людства духовних, моральних, культурних і соціальних властивостей, притаманних селянству та його праці. Беручи до уваги цей засадничий принцип, ідеологи аграризму пояснювали суспільний розвиток, оцінювали соціально-економічні формації минулого й сучасності, розробляли проекти майбутнього суспільства і окреслювали шляхи їх реалізації [Матвєєв, 1991, с. 3-4]. На думку О. Крапівіна і Ю. Бичихіна, в основі аграризму лежить визнання селянства єдиною верствою, здатною відігравати самостійну роль у політичному житті; переконання у необхідності у межах парламентаризму за допомогою реформ удосконалити капіталізм зі збереженням приватної власності; надії на створення суспільства з рівномірно розподіленою дрібною власністю усупереч об'єктивним законам капіталістичного розвитку; прагнення до демократизації політичної системи. «За своєю сутністю, – розмірковують дослідники, – аграризм був негативною реакцією дрібнобуржуазної селянської стихії на процеси становлення монополістичного розвитку у зарубіжних слов'янських народів» [Крапівин, Бичихин, 1998, с. 69]. К. Галушко у низці своїх праць по-різному трактує феномен аграризму. В публікації 2000 р. під аграризмом він розуміє справжній феномен першої третини ХХ ст., оригінальний продукт східноєвропейських соціально-економічних проблем. «Вчення аграризму наголошує на тому, – пише дослідник, –

що селянство – землеробська верства – зосереджує в собі основні позитивні цінності й якості суспільства, є фундаментом стабільності держави й носієм національної ідентичності, а вищевказані чесноти мають визначати його політичну владу» [Галушко, 2000, с. 164]. Дещо інше розуміння цього феномену, повторюючи попередні свої судження, К. Галушко демонструє у монографії 2002 р. Зокрема, аграристською доктриною він вважає оригінальну землеробську ідеологію, властиву для Центральної та Східної Європи, що проголошує політичний «сепаратизм» селян, окремішній селянський «третій» шлях (несоціалістичний і некапіталістичний) [Галушко, 2002, с. 193-197]. В. Бурдяк, досліджуючи політичний процес у Болгарії міжвоєнного періоду, проаналізувала діяльність О. Стамболійського. Зокрема, історик звернула увагу на те, що отримавши парламентську більшість, він розпочав реалізацію програми аграризму. У розумінні дослідниці, аграризм – визнання особливої ролі селянства і сільського господарства у житті країни [Бурдяк, 2014, с. 18]. В енциклопедичних виданнях також спостерігаємо різночитання цього феномену. Наприклад, у статті інтернет-ресурсу «СЛОВНИК.ua» під аграризмом розуміється концепція, згідно з якою сільське населення, його спосіб життя та діяльності мають перевагу, порівняно зі способом життя та діяльністю інших верств населення [Аграризм].

У сучасній історико-науковій літературі усталеною є думка стосовно того, що аграризм зародився у Німеччині у працях Г. Руланда, А. Шефле. Згодом він проникає на територію Франції, представлений концепцією Ж. Мелін. Наприкінці XIX – на початку XX ст. аграризм проникає у Центральну та Південно-Східну Європу – Польщу, Болгарію, Румунію, Чехію і Словаччину (згодом – Чехословаччину) тощо [Галушко, 2000, с. 164-166]. З-поміж причин появи європейського аграризму дослідники одноставні у тому, що він був зумовлений такими чинниками: по-перше, аграрним характером економік центрально-південно-східно-європейських країн; по-друге, гостротою аграрного питання у цих країнах; по-третє, чисельною домінантою селянства над іншими верствами населення центрально-південно-східноєвропейських країн; по-четверте, підвищеним інтересом суспільства до аграрної тематики загалом і селянства зокрема. На цьому акцентують увагу К. Галушко, Г. Матвеев та інші науковці. С. Корновенко зазначає: «Окрім зазначених вище, причинами появи аграризму були й такі. По-перше, конфлікт між індустріальною і аграрною цивілізаціями, що виразно став виявлятися у другій половині XIX – на початку XX ст. за умов модернізації аграрно-індустріальних країн і економік та їх перетворенням в індустріально-аграрні або наближені до них із відповідною ціннісною трансформацією. По-друге, розвиток політичної культури власне аграрних націй, якими того часу були польська, чехословацька, румунська, болгарська, українська тощо. Ціннісної модернізації зазнали політичні культури польських, чехословацьких, румунських, болгарських, українських тощо селян. На наше переконання, відбувся сутнісний соціокультурний зсув у колективній та індивідуальній політичній культурі й свідомості селян – перехід від індиферентної політичної культури й свідомості до активістської» [Корновенко, Тельвак, 2020, с. 11].

За умов ігнорування інтересів селянства представниками двох найбільш впливових ідеологій того часу – лібералів та соціал-демократів – на межі XIX – XX ст., країнами Європи поширилися ідеї аграризму. Їх прихильники вважали

повернення суспільства до пріоритетності сільськогосподарського виробництва панацею від кризових явищ промислового перевиробництва, безробіття та породжуваних ними соціальних катаклізмів. Доктрина аграризму спочатку з'явилася на тому терені, де водночас поєднувались і аграрне питання, і досить високий рівень розвитку політичної теорії, – у прусській частині Німеччини. Там, наприкінці ХІХ ст., виникли перші паростки аграризму – теорії Г. Руланда (1894 р.) та А. Шефле (автора терміну). На початку ХХ ст. вона набула популярності і в Франції, де селянство становило значну частку населення. Саме французький політичний діяч (був прем'єр-міністром, міністром сільського господарства) Ж. Мелін став одним із апологетів західноєвропейського аграризму, впродовж 30 років очолював Європейську аграрну комісію [Журба, Верес-Сліпенко, 2016, с. 115-116].

У своїй книзі «Назад до землі» Ж. Мелін наполягав на тому, що за умов швидкої зміни суспільних відносин, пов'язаних із розвитком капіталізму та індустріалізму, «менш як за століття перевернулось догори дном: промисловість, землеробство, комунікації, засоби виробництва та споживання, пересування, взаємини людей сильно змінилися». На його думку, кризи перевиробництва, що періодично охоплювали європейські країни, засвідчили, що у цих змінах втрачено здоровий прагматизм, відтак, суспільству варто пошукати альтернативних, подальшому розвитку індустріалізму, шляхів поступу. Констатуючи кризу збуту промислових товарів, щораз зростаючу агресивність європейських держав у боротьбі за нові ринки, зростання безробіття та відчаю у робітничому середовищі міст, він вбачав єдино можливий вихід із цієї ситуації у поверненні уваги суспільства до землі. Землеробська праця, на його думку, у разі застосування новітніх (для того часу) досягнень науки та техніки, могла забезпечити стабільним заробітком усіх, хто не знаходив її у містах [Мелін, 1914, с. 1-2, 57-58].

Ж. Мелін розглядав аграризм як реальний засіб мирної еволюції суспільства у напрямку суспільного добробуту, вважав що «повернення до землі» поверне увагу широких верств суспільства до конструктивних завдань розвитку власного господарства та зміцнить соціальну стабільність. «Причиною соціальної кризи, – стверджував він, – зазвичай є неправильний розподіл праці. Подібний порядок жодним чином не може бути виправлений з допомогою страйків. На нашу думку існує лише один вихід: відкрити якомога швидше нові джерела праці». Ці нові джерела на початку ХХ ст. Ж. Мелін, звісно ж не міг вбачати у сфері послуг, а відтак єдиним їх видом вважав повернення до інтенсивного сільського господарства, «Суспільний добробут, – зазначав він, – можна порівняти з деревом: землеробство – це його корінь, а промисловість його гілки та листя, якщо корінь пошкоджено, то листя обпадає, а гілки ламаються, – і дерево помирає» [Мелін, 1914, с. 190].

Проте, перехід до пріоритетності аграрної праці, на думку Ж. Меліна, мав супроводжуватися комплексом заходів, що були б спрямовані на громадську самоорганізацію дрібних селян-виробників з метою захисту власних економічних інтересів від великого торговельного капіталу, «Недостатньо виробляти, – наголошував він, – добре, дешево й багато, аби досягнути успіху необхідно ще й добре продати. Наші селяни, в тому, що стосується збуту, досі чинять по-дитячому. Одні приносять на найближчий ринок і вимушені продавати свій продукт за будь-яку ціну, лиш би не везти назад, інші ж збувають все перекупникам, котрі

привласнюють весь прибуток. Окремий селянин надто слабкий аби захищатись і постійно потрапляє у рабську залежність від того кому він збуває свій товар».

Відтак Ж. Мелін розглядав саме кооперування єдиним могутнім засобом, що здатен був узгодити інтереси різних учасників ринку, захистити селян від визиску. «Кооперативні спілки з часом стануть важливим знаряддям звільнення сільського господарства, завдяки їм виробник отримає можливість вступати у безпосередній контакт із споживачем і отримати максимум прибутку. Посередники, ці шкідливі паразити, будуть усунуті від справи збуту» [Мелін, 1914, с. 80-81, 83]. У зв'язку з цим, завданням аграристів Ж. Мелін вбачав у тому, аби вживати активних зусиль у справі пробудження інтересу селянського населення до кооперування: «Необхідно ще багато зробити аби досягнути цієї мети, але тепер такий момент, коли необхідно подвоїти зусилля. Особливу увагу слід приділити дрібному виробництву: необхідно аби воно прониклося новою ідеєю та пішло по шляху товариськості, необхідно роз'яснити йому, що в його особистій владі досягнути незалежності, що завдяки єднанню і взаємним угодам дрібні виробники отримують більш високі ціни на свої продукти». У процесі впровадження принципів аграризму Ж. Мелін відводив особливо важливе місце просвітницькій роботі серед селянства в цілому та кооперативній активності в цьому контексті зокрема. Причиною економічного відставання селянського господарства від промислових підприємств він вважав недостатній рівень їх ознайомлення із методами ведення господарства у капіталістичному суспільстві. «Промисловці уже отримали відповідне виховання... більша ж частина селян продовжує перебувати у владі стародавньої рутини, не хоче визнавати кредиту, кооперативів, нових засобів обробки землі, натомість надає перевагу перебуванню у традиційному невігластві. Змінити погляди – завдання нашого сільськогосподарського просвітництва. Мета його не лише в тому аби навчити наших сільських господарів, а й у тому, аби прив'язати їх до землі» [Мелін, 1914, с. 93-94].

Висновки. Основні ідеї теорії аграризму були сформульовані на межі ХІХ – ХХ ст. Її розробники та прихильники намагалися захистити інтереси селянства на тлі політичних та соціально-економічних змін, що відбувалися на Європейському континенті напередодні Першої світової війни. Вони відзначали важливість перебування земельних ресурсів у власності дрібних виробників, завдяки чому селяни могли самостійно подбати про покращення свого матеріального становища. Теорія аграризму поширилася серед населення сільських місцевостей Центрально-Східної Європи, де була покликана сприяти розвитку різних сфер селянської кооперації, у тому числі завдяки участі її adeptів у політичному житті держав регіону.

Список використаних джерел та літератури

- Аграризм [Електронний ресурс]: www.slovnyk.ua/index.php?swrd=АГРАРИЗМ
Бурдяк, В., 2014. Політичний процес у Болгарії міжвоєнного періоду, *Історико-політичні проблеми сучасного світу*, 27-28, 16-22.
Галушко, К., 2000. «Хліборобська ідеологія» В. Липинського у системі східноєвропейського аграризму, *Український історичний збірник*, 2, 164-166.
Галушко, К., 2002. *Консерватор на тлі доби: В'ячеслав Липинський і суспільна думка європейських «правих»*, Київ: Темпора.
Галушко, К., 2003. *Аграризм. Енциклопедія історії України. Т. 1: А-В*, Київ: Наукова думка.

Журба, М., Верес-Сліпенко, О., 2016. *Європейський кооперативний рух у контексті аграристської та комуністичної моделей суспільної модернізації (20 – 30 рр. ХХ ст.)*, Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова.

Льницький, В., Глібішук, М., Компанієць, О., 2020. Аграризм як селяноцентричний феномен Української революції 1917 – 1921 років у фокусі зарубіжної історіографії, *Проблеми гуманітарних наук. Серія «Історія»*, 5, 214-234.

Корноєнко, С., 2017. Суб'єктний складник аграрного питання як одна з передумов Української революції 1917 – 1921 рр., *Український історичний журнал*, 4, 83-94.

Корноєнко, С., 2020. Хутірська філософія П. Куліша: біля джерел українського аграризму, *Український історичний журнал*, 5, 64-76.

Корноєнко, С., Тельвак, В., 2020. Аграризм як селяноцентричний феномен країн Центральної та Південно-Східної Європи другої половини ХІХ – першої третини ХХ ст.: витоки і сутність явища, *Український селянин*, 24, 10-16.

Крапивин, А., Бычихин, Ю., 1998. Аграризм Димитра Драгієва – вождя болгарських крест'ян, *Вісник Донецького університету: Серія Б: Гуманітарні науки*, 2, 69-72.

Маковецкая, Т., Покивайлова, Т. 1984. Крестьянские партии в политической структуре Болгарии и Румынии в первой четверти ХХ в., *Балканские исследования*, 9, 199-222.

Матвеев, Г. 1991. «Третий путь»? *Идеология аграризма в Чехословакии и Польше в межвоенный период*, Москва: Изд-во Московского университета.

Мелин, Ж. 1914. *Назад к земле*, Москва: Труд.

References

Ahraryzm [Elektronnyi resurs]: www.slovyk.ua/index.php?swrd=AHRARYZM [in Ukrainian].

Burdiak, V., 2014. Politychni protses u Bolharii mizhvoiennoho periodu [The political process in Bulgaria in the interwar period], *Istoryko-politychni problemy suchasnoho svitu*, 27-28, 16-22. [in Ukrainian].

Halushko, K., 2000. «Khliborobska ideolohiia» V. Lypynskoho u systemi skhidnoievropeiskoho ahraryzmu [V. Lypynsky's "Farmer ideology" in the system of Eastern European agrarianism], *Ukrainskyi istorychnyi zbirnyk*, 2, 164-166. [in Ukrainian].

Halushko, K., 2002. *Konservator na tli doby: Vyacheslav Lypynskyi i suspilna dumka yevropeiskyykh «pravyykh»* [A conservative against the background of the times: Vyacheslav Lypynsky and the public opinion of the European "rights"], Kyiv: Tempora. [in Ukrainian].

Halushko, K., 2003. *Ahraryzm. Entsyklopediia istorii Ukrainy: T. 1: A-V* [Agrarianism Encyclopedia of the history of Ukraine: Vol. 1: A-V], Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].

Ilnytskyi, V., Hlibishchuk, M., Kompaniets, O., 2020. Ahraryzm yak selianotsentrychnyi fenomen Ukrainskoi revoliutsii 1917 – 1921 rokiv u fokusi zarubizhnoi istoriografii [Agrarianism as a peasant-centric phenomenon of the Ukrainian revolution of 1917 – 1921 in the focus of foreign historiography], *Problemy humanitarnykh nauk. Seriiia «Istoriia»*, 5, 214-234. [in Ukrainian].

Kornovenko, S., 2017. Subiektnyi skladnyk ahrarnoho pytannia yak odna z peredumov Ukrainskoi revoliutsii 1917 – 1921 rr. [The subject component of the agrarian issue as one of the prerequisites of the Ukrainian revolution of 1917 – 1921], *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 4, 83-94. [in Ukrainian].

Kornovenko, S., 2020. Khutirska filsofiia P. Kulisha: bilia dzherel ukrainskoho ahraryzmu [The peasant philosophy of P. Kulish: near the sources of Ukrainian agrarianism], *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 5, 64-76. [in Ukrainian].

Kornovenko, S., Telvak, V., 2020. Ahraryzm yak selianotsentrychnyi fenomen krain Tsentralnoi ta Pivdenno-Skhidnoi Yevropy druhoi polovyny ХІХ – pershoi tretyny ХХ st.: vytoky i sutnist yavlyshcha [Agrarianism as a peasant-centric phenomenon of the countries of Central and South-Eastern Europe in the second half of the 19th – the first third of the 20th centuries: the origins and essence of the phenomenon], *Ukrainskyi selianyn*, 24, 10-16. [in Ukrainian].

Krapivin, A., Bychihin, Yu., 1998. Аграризм Димитра Драгієва – возhdya болгарских крест'ян [Agrarianism of Dimitar Dragiev – the leader of the Bulgarian peasants], *Visnyk Donetskoho universytetu: Seriiia B: Humanitarni nauky*, 2, 69-72. [in Russian].

Makoveckaya, T., Pokivajlova, T. 1984. Крестьянские партии в политической структуре Болгарии и Румынии в первой четверти ХХ в. [Peasant parties in the political structure of Bulgaria and Romania in the first quarter of the 20th century], *Balkanskie issledovaniya*, 9, 199-222. [in Russian].

Matveev, G. 1991. «Tretij put»? *Ideologiya agrarizma v Chechoslovakii i Polshe v mezhoennyj period* [“Third Way”? *The ideology of agrarianism in Czechoslovakia and Poland in the interwar period*], Moscow: Izd-vo Moskovskogo universiteta. [in Russian].

Melin, Zh. 1914. *Nazad k zemle* [Back to earth], Moscow: Trud. [in Russian].

Zhurba, M., Veres-Slipenko, O., 2016. *Yevropejskyi kooperatynyi rukh u konteksti ahrarystskoi ta komunistychnoi modelei suspilnoi modernizatsii (20 – 30 rr. XX st.)* [The European cooperative movement in the context of agrarian and communist models of social modernization (20 – 30s of the 20th century)], Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M.P. Drahomanova. [in Ukrainian].

AGRARIAN THEORY IN THE CONTEXT OF HISTORIOGRAPHICAL DISCOURSE

Nataliia Dorofieieva

Student,

National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv

Zholob Mykhailo

Candidate of Historical Sciences,

Associate Professor of the Department of World History and Archeology,

National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv

Abstract. *Based on the analysis of the works of historians, the article highlights the theory of agrarianism, the main postulates of which were formulated by European intellectuals at the turn of the 19th and 20th centuries. It was established that its developers and supporters tried to protect the interests of the peasantry against the background of political and socio-economic changes taking place in the European continent on the eve of the First World War. They noted the importance of land resources being owned by small producers, thanks to which the peasants could independently take care of improving their financial situation. It is noted that the theory of agrarianism spread among the population of the rural areas of Central-Eastern Europe, where it was called to promote the development of various spheres of peasant cooperation, including due to the participation of its followers in the political life of the states of the region.*

Keywords: *agrarianism, peasants, theory, historiography.*

<https://doi.org/10.31392/VAN-2022.39-42.16>
УДК 94:327:271.21 (560) «1918/1922»

КОНСТАНТИНОПОЛЬСЬКИЙ ПАТРІАРХАТ ПІСЛЯ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1918 – 1922 РР.)

Гончар Юлія Борисівна

кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та археології,
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, м. Київ
e-mail: yu.b.honchar@npu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0003-0106-1385>

Коростельова Анна Сергіївна

студентка магістратури,
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, м. Київ
e-mail: annakorosteliovaanna@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-2176-6270>

***Анотація.** В статті висвітлюється міжнародна діяльність Константинопольського патріархату в період від завершення Першої світової війни до Лозаннської конференції. Аналізуються спроби Патріархату взяти участь у повоєнному врегулюванні та набуті міжнародну правосуб'єктність. На базі тогочасної американської та турецької періодики розширено уявлення про цілі та інструменти міжнародної діяльності Патріархату в контексті нових повоєнних реалій. Розглянуто специфіку вирішення питання Константинополя та Проток в перебігу Паризької конференції та визначено причини неготовності союзницьких держав до виділення проблеми Патріархату в окреме питання. Висвітлено участь делегації Патріархату в Лондонській конференції 1920 р. та значення міжсоюзницьких протиріч в перебігу греко-турецької війни для становища Патріархату. Розкрито погляди та проаналізовано діяльність патріарха Мелетія IV щодо залучення підтримки союзницьких держав в 1922 р. Із залученням грецької історіографії розкрито негативний вплив внутрішньополітичної ситуації в Греції та розколу в іредентистському русі на результати міжнародної діяльності Патріархату. Зроблено висновки про значення даного періоду для подальшої активізації міжнародного напрямку діяльності Патріархату.*

***Ключові слова:** Константинопольський патріархат, Перша світова війна, Паризька мирна конференція, Лондонська мирна конференція 1921 р., Велика Британія, Франція, США, Греція, Турецька держава, греко-турецька війна 1919 – 1922 рр., Лозаннська конференція.*

Постановка проблеми. Історія християнської Церкви та діяльність церковних інституцій посідали важливе місце в світовій історії та історії окремо взятих країн. Сакральний статус та суспільний вплив Церкви часто ставали каталізаторами та рушійними силами, які відігравали вирішальну роль в державотворенні та влаштуванні міжнародних справ. Особливо вагомим цей вплив ставав в кризові чи посткризові періоди історії. Роль, яку відіграв Константинопольський патріархат у здобутті автокефалії Православною церквою України, є одним із свідчень цього.

Попри багатівіковий процес втрати впливу Константинопольського патріархату внаслідок перебування в рамках Османської імперії, ситуація, що склалась в Європі і світі за результатами Першої світової війни, дозволила Фанару активізувати свою діяльність з укріплення позицій Церкви та виходу її на міжнародну арену. Процес розпаду імперій та зародження в міжнародних відносинах принципу права націй на самовизначення створили підґрунтя для ідей відновлення історичних кордонів Великої Греції та статусу Константинопольського патріархату. Поразка Османської імперії у війні стала історичним шансом для Патріархату здобути суб'єктність у міжнародних відносинах. Втім результат цих устремлінь залежав від позицій держав Союзників – переможців у війні як в питанні облаштування повоєнної системи міжнародних відносин, так і у греко-турецькому протистоянні.

Мета – визначити цілі та результати міжнародної діяльності Константинопольського патріархату в період від завершення Першої світової війни до початку Лозаннської конференції у листопаді 1922 р. в контексті повоєнного врегулювання та перебігу греко-турецької війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика даного питання до цього часу не привертала уваги українських дослідників. Втім доробок грецької та турецької історіографічних шкіл, в яких висвітлюється становище та роль Патріархату в період після Першої світової війни, дозволяють казати про актуальність та значущість даного питання для розуміння процесів повоєнного врегулювання та історії Патріархату в ХХ ст. В дослідженні використано праці грецьких дослідників Г.-С. Мамалоса [Μάμαλος, 2009] та А. Нанакіса [Νανακής, 1988]. Перший досить ґрунтовно висвітлив особливості устрою Константинопольського патріархату та проаналізував певні аспекти міжнародної ситуації повоєнного періоду. В монографії А. Нанакіса висвітлено особливості приходу до влади патріарха Мелетія IV та охарактеризовано проблеми, які він намагався розв'язати у міжнародній діяльності Фанару. Турецька історична школа багато уваги приділяла повоєнному становищу турецької держави, її спробам віднайдення консенсусу з країнами-переможницями та питанню місця й ролі Константинопольського патріархату в тогочасних процесах. Дослідник М. Баш [Baş, 2018] висвітлив особливості діяльності Фанару в перші повоєнні роки та охарактеризував його прозахідну політику. Н. Ердем [Erdem, 2016] проаналізувала особистість патріарха Мелетія IV, особливості його прозахідної орієнтації та її вплив на спроби Патріархату до ствердження на міжнародній арені. І. Ердал [Erdal, 2004] висвітлив питання довкола Фанару на базі тогочасної турецької періодики, а Е. Ялчин [Yaşın, 2010] проаналізував діяльність Константинопольського патріархату в період Епохи другої турецької Конституції. Дослідник Й. Курт [Kurt, 1995] приділив увагу питанню взаємовідносин Фанару з великими державами – переможцями у війні. Радянська та російська історична наука акцентувала увагу переважно на питанні політики Патріархату щодо помісних православних церков [Шкаровский, 2014]. В дослідженні також використано працю радянського історика А. Міллера, яка, попри заангажованість загальних оцінок, містить корисний фактологічний матеріал щодо позицій союзницьких держав та США в питанні долі Константинополя під час роботи Паризької конференції [Миллер, 1951].

Джерельна база дослідження представлена в основному тогочасною періодикою. Ідея оформлення і передачі під управління США мандатної території, що складалась з османських володінь, включаючи Константинополь, яка обговорювалась на Паризькій мирній конференції, зумовили інтерес американської преси до проблем Патріархату. Матеріали американської газети «The New York Times» [Allies to be neutral in Greek-Turk war. Greek Forces Rorted Divided Into Three Groups Cut Off From Each Other, 1921; 700,000 Greeks victims of Turks, 1921] містять суттєву інформацію щодо діяльності Константинопольського патріархату та міжнародної реакції на неї. В роботі над дослідженням важливе значення мали і публікації в тогочасній турецькій періодиці, що представлена газетами «İrade-i Milliye» [İrade-i Milliye, 1919; 1920] та «Selamet (Selanik)» [Selamet (Selanik), 1921]. Матеріали даних газет висвітлюють певні аспекти зовнішньополітичної діяльності Вселенського патріархату та розкривають публічні кроки Фанару на шляху встановлення відносин з союзницькими державами. В роботі також використано текст Севрського мирного договору з Османською імперією 1920 р. [Erim, 1953].

Таким чином, комплекс історіографічної та джерельної баз надає змогу детально дослідити проблематику даного питання та висвітлити основні аспекти взаємозв'язку діяльності Патріархату та повоєнної міжнародної ситуації відповідно до мети дослідження.

Виклад основного матеріалу. Підписання 30 жовтня 1918 р. Мудроського перемир'я означало для Османської імперії певну втрату державності - підпорядкування країни союзницьким державам як в політичному, так і в військовому відношенні [Μάμαλος, 2009, с. 2]. Проте для інших народів, які проживали на території Османської імперії, особливо для носіїв християнського віросповідання, такий стан речей означав одне - початок визвольних процесів та відродження надії на незалежність [Μάμαλος, 2009, с. 3]. Зокрема, завершення Великої війни активізувало турецьких греків, які за підтримки Патріархату відкрито підтримували ідею окупації Грецією Анатолії. Так, вже 4 листопада 1918 року греки, за підтримки Фанару, «з хлібом і сіллом» зустрічали в порті Ізміру британський військовий корабель [Baş, 2018, с. 285]. А в 1919 р. грецьке населення вітало союзницькі війська, які прибули до Константинополя. Окупація союзницькими військами (переважно британськими) Стамбулу та створення воєнної адміністрації Антанти дозволили Фанару відкрито виступати проти турецької влади. Так, 21 січня 1919 р. Патріархат скасував викладання турецької мови в грецьких школах міста, а вже 16 березня в храмах Константинополя було оприлюднено прокламацію про «Об'єднання з Грецією», після чого Патріархат та місцеві греки відмовились визнавати султанський уряд. Після відмови греків від участі у парламентських виборах в листопаді 1919 р. розрив з османською владою виявився повним [Шкаровский, 2014].

Така діяльність Патріархату виявилась неочікуваною для турецької влади, адже в довоєнний період та на самому початку Великої війни Патріархат був досить обережним та помірним в своїх кроках. І лише наприкінці війни вдався до відкритих звернень до союзницьких країн зі скаргами на Османську імперію. Як наголошує турецька історіографія, лише в час кризи Патріархат «показав своє істинне обличчя». Патріархат «знаходився під впливом націоналістичних рухів та за допомогою іноземних держав робив всі кроки для укріплення Греції. Все це – в рамках “Великої

Ідеї з метою відродження Візантії» [Yalçın, 2010, с. 173-174]. Лідер національно-революційного руху Мустафа Кемаль характеризував такі дії як наполегливу працю християн з метою якнайшвидшого розпаду османської держави [Erdal, 2004, с. 35-36]. Своєю чергою, Константинопольський патріархат пояснював свою позицію тим, що під час Першої світової війни турецький уряд нівелював цілу низку привілеїв грецької общини та Патріархату, внаслідок чого виникла неприязнь між Фанаром та турками.

З особливим резонансом такі відкриті прозахідні виступи зазвучали після зустрічі очільника Фанару та Константинопольського вірменського патріарха Завена з американським генералом Джеймсом Гарбордом, який прибув до Константинополя у вересні 1919 р. [Erdal, 2004, с. 35-36]. Комісія на чолі з генералом Гарбордом була створена в ході роботи Паризької конференції за ініціативою В. Вільсона з огляду на розгляд питань геноциду вірмен та мандату США на турецьку Вірменію. Метою її роботи було визначити становище вірменського населення та врегулювати турецько-вірменську конфронтацію. Для Патріархату зустріч з генералом Гарбордом відкривала перспективу вирішення ще й грецького питання – адже в ході греко-турецької війни, що фактично розпочалась в травні 1919 р., відбувалось масове насильницьке виселення греків з турецької держави [Kurt, 1995, с. 41].

Сподівання Патріархату на звільнення від турецького контролю за допомогою союзницьких держав та його прагнення очолити рух турецьких греків ґрунтувались не лише на факті поразки Османської імперії у війні, але й на новітніх принципах повоєнного світу. Турецький дослідник Е. Ялчин, як приклад, наводить матеріали офіційного видання Патріархату за 1918 р., в яких Фанар заявляв про бажання відновити справедливість на основі Принципів Вільсона [Yalçın, 2010, с. 165]. Розрив офіційних відносин між Фанаром та турецьким урядом пояснювався теж Принципами Вільсона, згідно з якими кожна нація має право вільно розвиватися [Baş, 2018, с. 286].

Звернення до Принципів Вільсона простежувалося і в церковній екуменічній діяльності Патріархату. В енцикліці січня 1920 р., звертаючись до всіх християнських Церков, місцеблюститель Дорофей закликав до створення «Ліги Церков» за аналогією Ліги Націй. Створення Ліги Націй «з метою захисту прав, підтримки любові та згоди між народами» відповідало новим повоєнним паціфістським реаліям та відображало нові тенденції в політичній площині. Тож, в доповнення до цього, необхідно було створити і Церковну Лігу, таким чином остаточно припинивши прозелітизм, міжконфесійні ворожнечі та відмінності в церковних догматах [Православие и экуменизм, 1999, с. 60-62]. Проте, ідея Дорофея не знайшла належного відзиву представників християнських Церков, а всі скликані в подальшому церковні конференції не призводили до консенсусу.

В першій повоєнний період всі сподівання Патріархату на відновлення власного впливу та авторитету були нерозривно пов'язані з ідеєю об'єднання всіх історичних земель Греції та відновлення Візантійської імперії. Існуюча в той момент спільна підтримка Великою Британією та Францією ідеї передачі Греції значних турецьких територій та санкціонована ними висадка 15 травня 1919 р. грецьких військ у Смірні в Малій Азії підкріплювали ці сподівання. Показовим у цьому питанні стала відмова обирати та офіційно висвячувати нового патріарха після усунення з посади в жовтні 1918 р. відомого про-турецьким налаштуванням

Германа V. За стратегією Фанару патріарший престол мав залишатися вакантним і очолюватися місцеблюстителем доти, поки не буде реалізована ідея «Великої Греції». Обрання нового патріарха для всієї «Великої Греції» мало стати історичним символом і підтвердженням закономірності відродження Візантії. Крім того, це мало ствердити сакральність Константинопольського патріархату. Разом з тим грецький уряд у вакантності патріаршого престолу вбачав, перш за все, політичні прорахунки – новим патріархом мала стати приближена до грецького політикуму людина, яка б проводила нерозривну з грецьким урядом діяльність [Μάμαλος, 2009, с. 9-10].

Одночасно Патріархатом були здійснені перші спроби з відновлення міжнародного статусу церковної інституції. Наприкінці 1918 р. місцеблюститель Дорофей – перший повоєнний очільник Фанару – заявив про намір особисто брати участь у переговорах з укладання мирних договорів та відвідати Паризьку конференцію. Втім грецький прем'єр-міністр Елефтеріос Венізелос висловився проти поїздки місцеблюстителя [Μάμαλος, 2009, с. 11]. В умовах домінування спільної ідеї «Великої Греції» вплив Греції на Патріархат виявився вирішальним. Тож, варто визнати, що навіть для грецького політикуму Патріархат не ототожнювався з інституцією, яка мала достатню вагу для вирішення міжнародних питань.

Проте Фанар, на чолі з місцеблюстителем Дорофеем, не полишав спроб привернути увагу учасників Паризької конференції до питання статусу Церкви та засвідчити свою роль у вирішенні повоєнних проблем. На адресу Паризької конференції було надіслано телеграму. Головний акцент в ній було зроблено на проблемі небезпеки перебування християн під владою турків. В телеграмі наголошувалось, що турки не змінять свого менталітету і віри після перемир'я, тож лишати християнське населення під владою турків – катастрофа. Дорофей наголошував, що всі християни з нетерпінням чекають встановлення миру на засадах цілковитої свободи [Selamet (Selanik), с. 1]. Подібні телеграми із застереженням про небезпеку для «матері християнства», що постає через розташування церковної інституції на території Туреччини, розсилались і по європейських столицях [Irade-i Milliye, 1919, с. 4]. На противагу таким звинуваченням турецька сторона через пресу заявляла, що уряд здатний довести неправомірність таких звинувачень, адже Османська імперія ніколи не перешкоджала свободі та розвитку християн [Irade-i Milliye, 1920, с. 4].

Звернення Патріархату не отримали належної уваги, в ході Паризької мирної конференції питання Патріархату так і не було поставлене на порядок денний. Впродовж роботи конференції складна дипломатична боротьба з питання поділу турецьких територій та контролю над Протоками зумовила загальну підтримку ідеї встановлення міжнародного контролю над Константинополем у вигляді мандату Ліги Націй. Таке вирішення проблеми розглядалось як прийнятне і прем'єр-міністром Греції Е. Венізелосом. Головним завданням для нього було виведення Константинополя з-під турецького контролю. В своїй промові перед Радою десяти в лютому 1919 р., апелюючи до принципів В. Вільсона, він наголосив, що Константинополь не є «чисто турецьким містом», тому не можна припустити його включення до Османської імперії [Миллер, 1951, с. 64].

Після погодження між Ллойд Джорджем, Клемансо та Вільсоном на засіданні 13 травня 1919 р. питання про перехід мандату на місто Константинополь, протоки Босфор і Дарданелли та Мармурове море, за умови схвалення Сенату, до США,

питання подальшого становища Патріархату по суті переходило до прерогатив США. В будь-якому разі, інтернаціональний статус Константинополя міг гарантувати Патріархату його безпеку і можливості до розширення власного впливу.

Втім головним завданням американської дипломатії впродовж всієї роботи конференції було сформуванню в турецькому суспільстві та у представників різних політичних груп переконання щодо корисності американського контролю над територіями Туреччини. Однією з підстав для цього було те, що США не перебували в стані війни з Османською імперією. Самого ж Вільсона в цей час більше турбувало питання подальшого перебування в Константинополі султана і султанського уряду. Велике враження на президента справив виступ перед Радою чотирьох конференції «індійської делегації» – представників Мусульманської ліги на чолі з Ага-ханом, яка заявила протест проти поділу Туреччини і наполягала на залишенні султана в Константинополі під приводом почуттів мільйонів мусульман Індії до султана-халіфа. Вільсон навіть висунув ідею виділення султану-халіфу в Константинополі окремого району – своєрідної резиденції, де він був би «точно як папа римський у Римі». Таким чином султан міг би залишатися в Константинополі, одночасно не маючи над ним суверенітету [Миллер, 1951, с. 68-69]. Тож, очевидно, що лише присутність на конференції забезпечувала зацікавленим сторонам можливість ставити і відстоювати власні інтереси.

Остаточне рішення питання Константинополя та умов угоди з Туреччиною було відкладене конференцією допоки «уряд США не встановить, чи зможе він прийняти мандат на частину колишньої Турецької імперії» [Миллер, 1951, с. 71]. В роботі комісії Паризької конференції другої половини 1919 року питання статусу Константинополя вже не розглядалось як остаточно вирішене. Подальша втрата позицій американської дипломатії та відмова Сенату США в листопаді 1919 р. ратифікувати Версальську угоду остаточно поховали ідею Міжнародної Константинопольської держави. Згідно рішень Лондонської конференції (лютий 1920 р.) та конференції у Сан-Ремо (квітень 1920 р.) Греція отримала права на район Смірни та всю Східну Фракію, але США відмовились від прав на мандат над Константинополем та протоками. Зрештою, текст, підписаної в серпні 1920 р. Севрської угоди, хоча й містив пункти про захист прав національних та релігійних меншин, залишив турецький суверенітет над Константинополем [Erim, 1953, с. 571].

Новий шанс для Патріархату привернути міжнародну увагу і отримати підтримку від союзницьких держав з'явився після політичного перевороту в Греції. Раптова смерть в жовтні 1920 р. царя Олександра підняла питання престолонаслідування і загострила протистояння між так званими роялістами, прихильниками відстороненого в 1917 р. царя Костянтина, та венізелістами, які стояли на радикальних національних позиціях. Відсторонення від влади Е. Венізелоса та повернення на престол царя Костянтина в грудні 1920 р. сприймалось Фанаром як чинник, що розхитує ідею «Великої Греції» та ставить під загрозу позиції греків, що жили під турецькою адміністрацією та Патріархатом. Адже добре відоме германофільство короля, що втілювалось у небажанні підтримувати Антанту під час війни, стало підґрунтям для послаблення союзницької підтримки грецьких територіальних вимог в міжнародній площині.

Першою незадоволення змінами в Греції висловила Франція. В заяві французького міністра закордонних справ Жоржа Лейга повернення короля

Костянтина розцінювалось як втручання Німеччини в справи Близького Сходу. Таким чином Жорж Лейг попередив грецький уряд щодо зміни клімату французької політики [Μάμαλος, 2009, с. 15-16]. Разом з Францією відреагували послы ще трьох союзницьких країн, що застерегли про погіршення відносин між їхніми країнами та Грецією, а також пригрозили припинити всіляку фінансову допомогу країні, в разі повернення монарха [Μάμαλος, 2009, с. 16].

Реакція Фанару на події в Греції виявила його прагнення продемонструвати свою відповідність міжнародним реаліям. Грецькому монарху було адресовано телеграму, в якій місцеблуститель Дорофей від імені Священного Синоду та Об'єднаного Собору просив того не повертатись до Греції [Μάμαλος, 2009, с. 18]. Розрив з новим урядом Греції та відкрита підтримка позиції союзників було спрямована на підвищення престижу Фанару як міжнародного інституту [Erdem, 2016, с. 113-114].

Скликана у лютому-березні 1921 р. Лондонська конференція підтвердила справедливність таких розрахунків – вона стала першою міжнародною конференцією, в роботі якої брала участь делегація Патріархату на чолі з місцеблустителем Дорофеєм. Серед іншого на конференції, в якій взяли участь представники Великобританії, Франції, Італії, Греції та Туреччини, передбачалась спроба врегулювати проблему греко-турецької війни та можливість перегляду умов Севрської угоди, яка перебігом війни та розколом в ставленні Великобританії та Франції до її учасників вже перетворилась у «мертву букву». Велика Британія попри політичний переворот продовжувала підтримувати греків, сподіваючись на укріплення власних позицій на Близькому Сході. Франція ще з 1920 р. взяла курс на самостійну політику щодо кемалістського уряду, який, зрештою, в жовтні 1921 р., призвів до підписання в Анкарі франко-турецької сепаратної угоди. Французи не лише поступились територією Кілікії в Малій Азії, яку отримували за Севрською угодою, але й почали поставки зброї армії Мустафи Кемалю.

Попри те, що грецька армія на початку 1921 р. розпочала широкий наступ в Малій Азії, невизначеність результатів війни зберігалась. Тож, жодна зі сторін не погодилась на пошук компромісу за столом переговорів. Посередницька місія, яку, очевидно, мала здійснювати делегація Фанару, теж не дала результатів. Висловивши занепокоєння відмовою грецької делегації сідати сідати за стіл переговорів з султанською делегацією та делегацією Мустафи Кемалю, представники Патріархії зосередили увагу на питанні безпеки Церкви в разі турецької перемоги. Відкрито заявлені просоюзницькі симпатії та розрив відносин з турецькою державою змушували делегацію до пошуку консенсусу з турками [Μάμαλος, 2009, с. 20-21]. Голос делегації Патріархату виявився малозначущим, опосередкованим свідченням чого став той факт, що представники Фанару продовжували надсилати телеграми на адресу інших делегацій [Selamet (Selanik), 1921, с. 1].

В той же час Патріархія не полишала спроб зберегти свою роль у міжнародному врегулюванні конфлікту. Відомо, що в липні 1921 р. представники Вселенського Патріархату готували для британського Верховного комісара меморандум, в якому описувалися злочини турків в греко-турецьких кампаніях. Патріархат акцентував увагу союзницьких адміністрацій і на тому, що турецька сторона порушує правила, встановлені міжсоюзницьким контролем в Константинополі [700,000 Greeks victims of Turks, 1921, с. 4].

На Лондонській конференції місцеблюститель Дорофей помер від серцевого нападу, що зробило патріарший стіл двічі вакантним і відкрило нову сторінку в історії Вселенського патріархату. Наступником і вже офіційно висвяченим в грудні 1921 р. патріархом став Мелетій Метаксакіс – Мелетій IV. Його кандидатура виявилась неприйнятною ані для турецького, ані для грецького урядів внаслідок політичних перетворень у цих країнах [Μάμαλος, 2009, с. 40].

Після політичного перевороту в Греції новий грецький уряд запевняв своїх політичних опонентів у прагненні створити атмосферу довіри та національної єдності. Проте на всіх рівнях державного апарату відбувалася заміна венізелістів на роялістів, венізелістські чиновники зазнавали переслідувань. Не оминула ця доля і грецьку Церкву. Тодішній митрополит Афінський, Мелетій Метаксакіс, відомий як друг і прихильник Е. Венізелоса, був відсторонений з посади королівським указом. Рятуючись від свавілля роялістів, Мелетій покинув Грецію та в лютому 1921 р. вирушив до США, де він продовжив свою церковну діяльність. Американський уряд не заперечував проти політичного притулку для Е. Венізелоса та Мелетія, адже погляди США певним чином були тотожними до західноєвропейських, і окреслювали повернення короля Костянтина як негативну подію [Μάμαλος, 2009, с. 13-16].

Політичні перетворення в Греції напряду вплинули на ситуацію всередині Константинопольського патріархату. В середовищі Священного Синоду відбувся розкол, адже частина Патріархії підтримувала грецький уряд. Посилаючи сигнал прихильникам орієнтації на грецьку владу, в березні 1921 р. міністр закордонних справ Греції Балтацис під час свого виступу в Національних зборах Греції наголосив, що грецький народ висловлює подяку Патріархату, адже саме завдяки його діяльності грецький народ досягає перемоги [Υαλρίν, 2010, с. 172].

Одночасно, зважаючи на велику частку венізелістів серед константинопольських ієрархів, грецький уряд всіляко перешкоджав автономності прийняття рішень Патріархатом. Такий стан речей викликав у Фанару занепокоєння та сприяв утвердженню думки про необхідність негайного обрання Патріарха. Зважаючи на спільність позиції з Е. Венізелосом, активні екуменічні зв'язки та церковну діяльність в США, вибір впав на Мелетія Метаксакіса – в церковному середовищі перемогла партія венізелістів. Очевидно, такий вибір був гостро сприйнятий грецьким урядом та поглибив кризу у взаєминах між Грецією та Патріархатом [Μάμαλος, 2009, с. 29-30].

Разом з цим ймовірність підпорядкування Фанару Мелетію та, як наслідок, загроза поширення ідеалів турецького іредентизму, викликала незадоволення і турецької держави. Турецький султанський уряд почав вживати різні заходи для недопущення Мелетія до посади. Так, рада міністрів Османської імперії в грудні 1921 р. постановила обов'язковою умовою для обраного патріарха наявність османського громадянства, в той час як новий патріарх був громадянином Греції. Позиція турецького уряду виявилась принциповою і була підкріплена спеціальним циркуляром Міністерства внутрішніх справ, згідно з яким заборонялася видача державних документів грецьким громадянам, якщо вони надавали довідку, видану Патріархатом [Μάμαλος, 2009, с. 40]. Втім, користуючись своїми екуменічними зв'язками з різними країнами та підтримкою офіційного Вашингтону, новообраний патріарх звернувся до архієпископа Кентерберійського з проханням вплинути

на МЗС Великобританії, щоб нейтралізувати таку гостру реакцію Порти [Μάμαλος, 2009, с. 40].

Ймовірність проголошення Мелетія патріархом викликала обурення офіційних Афін, тому грецький уряд безуспішно намагався втрутитися в вибори патріарха, розставляючи перешкоди під час виборів та самої поїздки новообраного патріарха до Константинополя. Крім іншого, грецький уряд непокоїла ймовірність того, що дорога до Константинополя буде проходити через Белград та Бухарест, адже сербський та румунський уряд і Церква могли визнати Мелетія Вселенський патріархом [Ναυακης, 1988, с. 113-114]. На знак невизнання новообраного патріарха грецький уряд відмовив Мелетію, як громадянину Греції, видавати паспорт для виїзду з США. Зрештою, патріарх мав звернутися безпосередньо до британського уряду. Перспектива видачі паспорту Великою Британією в рамках доктрини поваги свободи особистості, і того, що патріарх буде подорожувати Європою з британським паспортом, змусили грецький уряд поступитися і надати всі необхідні документи для виїзду з США. Вже 19 грудня 1921 р. новообраний патріарх відбув до Лондона [Μάμαλος, 2009, с. 42-43].

Дорогою до Константинополя Мелетій здійснив подорож Європою та низку зустрічей з представниками європейського політикуму. Таким чином новообраний патріарх прагнув зрозуміти настрої європейських країн щодо грецького національного питання в Малій Азії. В той час саме планувалося проведення Канської конференції, яка, окрім низки повоєнних економічних питань, мала б розглянути і питання національного характеру в контексті греко-турецької конфронтації та примусового виселення греків. Зустрічі з європейськими лідерами мали б окреслити для Мелетія загальноєвропейські тенденції та, після приїзду до Константинополя, допомогти прийняти якнайкращі рішення щодо подальшого управління Патріархатом та захисту своєї пастви [Ναυακης, 1988, с. 107-108].

Зустріч з британським прем'єр-міністром відбулася 18 січня 1922 р. і завершилась доволі успішно. Враховуючи британську підтримку Греції у війні та одночасно відсутність порозуміння з грецькою владою з багатьох питань, британський уряд зайняв досить обережну позицію [Μάμαλος, 2009, с. 39]. Втім під час зустрічі Ллойд-Джордж відкрито виступив проти грецького монарха, заявивши, що поразка Венізелоса на виборах стала для Греції катастрофою. Більш того, британський політик заявив, що Греція могла б користуватися як фінансовою, так і військовою підтримкою Великобританії, якби король Костянтин не повернувся б до країни. Зрештою, Ллойд-Джордж запевнив Мелетія в беззаперечній підтримці Лондона [Μάμαλος, 2009, с. 43].

Зважаючи на позитивний клімат в переговорах з британським політикумом, Мелетій Метаксакіс вдався до відкритого засудження грецького уряду. Стратегія Мелетія Метаксакіса полягала у тому, щоб підкреслити політичну опозицію Константинополя щодо офіційних Афін, і тим самим забезпечити ще більшу підтримку з боку Великої Британії. Разом з цим, патріарх наголосив Ллойд-Джорджу на принциповій необхідності ідеологічної диференціації еллінського та грецького іредентизму. Головним аргументом Мелетія в контексті диференціації став вибір, який зробив іредентистський еллінізм, обравши його патріархом. Він акцентував увагу на тому, що народ обрав патріархом саме його, оскільки він був другом

Е. Венізелоса та вбачав у ньому «проміння пробудження для всього еллінізму» [Ναυακης, 1988, с. 110-111].

Не менш важливим в ході переговорів з Ллойд-Джорджем стало і підняте Мелетієм питання греко-турецької війни. Патріарх наголосив на тому, що грецька армія, відома своїми венізелістськими настроями, у випадку видання Костянтином наказу про відступ, відречеться від монарха, проте війну не припинить. Такі тези Мелетія містили в собі певну пропозицію до співпраці з Великою Британією, проте вже не в церковному, а в військово-політичному ключі. Адже присутність грецької армії в Малій Азії відповідала британським інтересам, особливо, зважаючи на ескалацію у франко-британських відносинах та підписаний франко-турецький сепаратний договір. Оскільки дана «пропозиція» носила доволі делікатний характер, Ллойд-Джордж вирішив обійти це питання в розмові з новообраним патріархом, проте, зрозуміло, що певні висновки про можливі перспективи були зроблені. Крім того, дана розмова мала широкі політичні наслідки для Греції, оскільки грецькому монарху було надіслано протокол зустрічі. Зважаючи на зміст протоколу та ймовірний розвиток подій, Костянтин ладен був відректися від престолу, проте в останній момент був переконаний своїм близьким оточенням в нераціональності такого рішення [Ναυακης, 1988, с. 110-111].

Полярним до лондонського візиту Мелетія став візит до Парижу, де Мелетій в період 25-30 січня 1922 р. зустрівся з Жоржем Лейгом, Жоржем Клемансо, Раймоном Пуанкаре та французькими сенаторами. Зустрічі мали доволі напружений характер, зважаючи на те, що відкрита співпраця з невизнаним турецькою владою патріархом могла зашкодити франко-турецькому союзу. Крім того, до Парижу Мелетій відправився після лондонського візиту, що теж певним чином пояснює французьку реакцію на патріарха. Європейські поїздки Мелетія IV відбувалися після Канської конференції січня 1922 р., яка вчергове загострила конфронтацію між Францією та Великобританією [Μάμαλος, 2009, с. 43-44].

Незважаючи на досить напружену атмосферу, Мелетій продовжив доводити до паризького політикуму ті ж тези, які фігурували в розмові з Ллойд-Джорджем. Патріарх знову спробував показати політичну дистанцію, яка існувала між еллінізмом Фракії і Малої Азії та еллінізмом Греції. Під час розмови з сенаторами Мелетій Метаксакіс вчергове згадав про переслідування з боку Афін та окреслив своє обрання на патріаршій престол як вираження твердої волі іредентистської ідеології [Ναυακης, 1988, с. 111].

В розмові з Жоржем Лейгом новообраний патріарх пішов трохи далі і навіть підняв питання створення держави, до складу якої входили б райони Малої Азії та Фракії, де, власне, і проживали греки-іредентисти. Проте французький політик безініціативно прореагував на такі заклики, посилаючись на те, що дана ініціатива не знайде підтримки у французькій суспільній думці. А під час розмови з французькими сенаторами, після поставленого патріарху питання щодо управління Смірною, останній висловився щодо можливості створення автономної держави до складу якої, окрім Смірни, могли б увійти Пропонтида та Дарданелли [Ναυακης, 1988, с. 112].

Абсолютно безрезультатною виявилася розмова з Пуанкаре 30 січня 1922 р. Не досягнувши жодних позитивних рішень чи, хоча б, позитивного клімату розмови, Мелетій обмежився висловленням занепокоєння щодо того, в якому становищі

опиниться християнське населення під час правління Мустафи Кемалю. Адже на той час вже існував прецедент різни греків в залишеній Францією Кілікії, яка засвідчила нестійкість гарантій, наданих турками французам.

За оцінкою грецького дослідника А. Нанакіса, аналіз переговорів Мелетія з європейськими лідерами, дає підстави твердити, що новообраний патріарх чудово орієнтувався в особливостях міжнародної політичної ситуації та уміло вибудовував бесіду, бажаючи отримати необхідну інформацію та зрозуміти тактику і стратегію свого співрозмовника [Nanakis, 1988, с. 113].

Втім, враховуючи нарізлу необхідність досягнення консенсусу, союзницькі держави визначили спосіб обрання Мелетія як суто політичну подію, в результаті якої на новообраного патріарха були покладені занадто великі надії, в рамках його політичних зв'язків та відносин з низкою держав [Μάμαλος, 2009, с. 37]. Представники Великої Британії, Франції та Італії дійшли згоди в тому, що відносини союзницьких країн з патріархом Мелетієм мають бути неофіційними. Союзники планували мати справу з Патріархатом як з інститутом, а не з патріархом, як з особистістю.

Досягненню консенсусу сприяла також Паризька конференція (березень 1922 р.). Представлений на ній план Керзона щодо врегулювання греко-турецького воєнного протистояння засвідчив готовність британців до поступок з метою пришвидшити його завершення. В ньому крім поступового виведення грецьких військ з Малої Азії і подальшого повернення Туреччині Смірни, містилось положення і про остаточну передачу Константинополю під турецький контроль. Відмова союзників виконати вимогу Кемалю негайно евакуювати Смірну зумовила продовження воєнних дій [Павленко, 2008, с. 55].

Зіштовхнувшись з неможливістю розраховувати на підтримку союзників, патріарх Мелетій IV розпочав курс на відновлення діалогу Патріархату з Грецією. В квітні 1922 року на сторінках македонської газети з'явилася інформація про те, що Патріархат прагнув розвивати діалог з організаціями греків [Erdem, 2016, с. 110-111].

Разом з цим, одним з головних завдань нового патріарха стало зближення та покращення взаємин з архієреями, які на момент виборів не підтримували його кандидатуру. Намагаючись нормалізувати відносини з автокефальними православними Церквами, він направив «листи миру», офіційно оголосивши їхніх предстоятелів примасами. Невдачі під час переговорів у Великій Британії та Франції щодо вирішення грецьких питань в Малій Азії також змусили патріарха шукати способи до встановлення консенсусу і з Портою. Проте його пропозиція була відкинута [Μάμαλος, 2009, с. 50].

Після того, як союзницькі держави в квітні 1922 р. домовились про дотримання нейтралітету в греко-турецькій війні, ставлення грецької влади до Патріархату стало більш прихильним. Зокрема, американська преса опублікувала низку промов грецького прем'єр-міністра Гунариса із закликом до Патріархату допомогти нації [Allies to be neutral in Greek-Turk war. Greek Forces Rorted Divided Into Three Groups Cut Off From Each Other, 1921, с. 2]. Остаточна воєнна поразка греків у війні та фіаско Ллойд-Джорджа у спробі завадити кемалістським військам оволодіти Константинополем у вересні 1922 р. призвели не лише до підписання Муданійського перемир'я, але й сприяли налагодженню взаємовідносин між Патріархатом та Грецією. Посилаючись на кризове становище та доцільність

національної і церковної єдності, рішення Ради міністрів прискорило відновлення взаємин восени 1922 р. [Μάμαλος, 2009, с. 52].

Тяжкі виклики, перед якими опинився Патріархат, змусив патріарха Мелетія IV ще в червні 1922 р. повідомити Е. Венізелоса про рішення призначити свого офіційного представника на всі міжнародні зустрічі та конференції, що стосувалися греко-турецьких питань та еллінізму. Тож, Лозаннська конференція, намічена на листопад 1922 р., відкрила новий етап в міжнародній діяльності Патріархату з відновлення власного авторитету та впливу.

Висновки. Таким чином, перші повоєнні спроби Патріархату заявити про себе, як про учасника повоєнного врегулювання та міжнародної політики, мали на меті не лише підвищити власний статус та авторитет, але й захистити релігійні та національні права грецького населення. Проте такі кроки Фанару та відповідь на них з боку союзницьких країн, лише засвідчили неготовність великих європейських держав брати до уваги проблему становища Церкви та християнського населення в складі турецької держави. Проблема розглядалась виключно в контексті вироблення геополітичних рішень щодо підпорядкування регіонів Близького Сходу, Малої Азії та проток Боспор і Дарданелли. Релігійні та національні права меншин захищались лише формальним внесенням до умов міжнародних угод, але не гарантувалися жодним дієвим механізмом їх дотримання. Самоусунення США від врегулювання питання поділу османських територій не дозволило реалізувати проект «остаточного» вирішення питання Константинополя та Проток шляхом створення Міжнародної держави, що могло б гарантувати автономність становища Патріархату в подальшому. Загострення франко-британських протиріччя на Близькому Сході та поразка греків в ході греко-турецької війни нівелювали розширення кордонів Греції, а також перспективу звільнення Патріархату від контролю з боку турецької держави. Протягом чотирьох повоєнних років Фанар намагався зблизитися з Союзниками, робив відкриті кроки для встановлення відносин та співпраці. Проте для великих держав Заходу Патріархат не ототожнювався з сильним та необхідним союзником.

Разом з цим, незадовільні результати міжнародної діяльності стали наслідком розколу і в політичній еліті Греції, і в середовищі архієреїв Патріархату, що сприяло поглибленню суперечностей щодо цілей іредентистської ідеології. Відсутність порозуміння між владою Греції та Патріархату, а також прагнення грецького уряду підпорядкувати собі Церкву, не дозволили консолідувати їхні міжнародні зусилля. Втім, беззаперечним є те, що перший після багатьох століть досвід міжнародної діяльності став важливим чинником для подальших зусиль Патріархату з метою відстоювання власних інтересів.

Список використаних джерел та літератури

- Allies to be neutral in Greek-Turk war. Greek Forces Rorted Divided Into Three Groups Cut Off From Each Other, 1921. *The New York Times*, April 19, 2.
- Baş, M., 2018. Lozan Antlaşması ve Fener Patrikhanesi, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 65, 281-292.
- Erdal, İ., 2004. Türk Basınına Göre; Patrikhane Konusu ve Patrik Araboğlu'nun İhracı Meselesi, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 33-49.
- Erdem, N., 2016. Lozan Görüşmeleri Sırasında Patrikhane Meselesi Karşısında Patrik Meletios'un Yunan Kaynaklarına Yansıyan Yaklaşımı, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVI, 105-134.

- Erim, N., 1953. *Devletlerarası hukuku ve siyasi tarih metinleri. Cilt: 1 (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İrade-i Milliye, 1919. *19 Ekim*, 8, 4.
- İrade-i Milliye, 1920. *19 Nisan*, 37, 4.
- Kurt, Y., 1995. *Pontus Meselesi*, Ankara.
- Μάμαλος, Γ.–Σ., 2009. *Το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως στο επίκεντρο διεθνών ανακατατάξεων (1918 – 1972): εξωτερική πολιτική και οικουμενικός προσανατολισμός*, Αθήνα, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών (ΕΚΠΑ).
- Νανακίης, Α., 1988. *Η χηρεία του Οικουμενικού θρόνου και η εκλογή του Μελετίου Μεταξάκη (1918-1922)*, Θεσσαλονίκη.
- Selamet (Selanik) gazetesi, 1921. *8 Mart*, 145, 1.
- Yalçın, E., 2010. Meşrutiyet Döneminde Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Siyasî Faaliyetleri, *Atatürk Yolu Dergisi*, 12, 157-176.
- 700,000 Greeks victims of Turks, 1921. *The New York Times*, July 10, 4.
- Миллер, А., 1951. Американский план захвата Константинополя и проливов в 1919 году, *Вопросы истории*, 3.
- Павленко, В. М., 2008. *Історія міжнародних відносин (1918 – 1939 рр.)*, Київ: «Алвія».
- Православие и экуменизм. Документы и материалы, 1902 – 1998 гг., 1999. Москва.
- Шкаровский, М. В., 2014. *Константинопольский Патриархат и Русская Православная Церковь в первой половине XX век*, Москва: «Индрик».

References

- 700,000 Greeks victims of Turks, 1921. *The New York Times*, July 10, 4. [in English].
- Allies to be neutral in Greek-Turk war. Greek Forces Rorted Divided Into Three Groups Cut Off From Each Other, 1921. *The New York Times*, April 19, 2. [in English].
- Baş, M., 2018. Lozan Antlaşması ve Fener Patrikhanesi [Treaty of Lausanne and Fener Patriarchate], *The Journal of Academic Social Science Studies*, 65, 281-292. [in Turkish].
- Erdal, İ., 2004. Türk Basımına Göre; Patrikhane Konusu ve Patrik Araboğlu'nun İhracı Meselesi [According to the Turkish Press; The Patriarchate Issue and the Issue of Patriarch Araboğlu's Expulsion], *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 33-49. [in Turkish].
- Erdem, N., 2016. Lozan Görüşmeleri Sırasında Patrikhane Meselesi Karşısında Patrik Meletios'un Yunan Kaynaklarına Yansıyan Yaklaşımı [The Approach of Patriarch Meletios Reflected in Greek Sources Regarding the Patriarchate Issue During the Lausanne Negotiations], *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVI, 105-134. [in Turkish].
- Erim, N., 1953. *Devletlerarası hukuku ve siyasi tarih metinleri. Cilt: 1 (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları) [International law and political history texts. Volume: 1 (Treats of the Ottoman Empire)]*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. [in Turkish].
- İrade-i Milliye, 1919. *19 Ekim*, 8, 4. [in Turkish].
- İrade-i Milliye, 1920. *19 Nisan*, 37, 4. [in Turkish].
- Kurt, Y., 1995. Pontus Meselesi [Pontus Question], Ankara. [in Turkish].
- Miller, A., 1951. Amerikanskij plan zahvata Konstantinopolya i prolivov v 1919 godu [American plan to capture Constantinople and the straits in 1919], *Voprosy istorii*, 3. [in Russian].
- Pavlenko, V. M., 2008. *Istoriia mizhnarodnykh vidnosyn (1918 – 1939 rr.) [History of International Vidnosyns (1918 – 1939)]*, Kyiv: «Alviia». [in Ukrainian].
- Pravoslavie i ekumenizm. Dokumenty i materialy, 1902 – 1998 gg., 1999. Moscow. [in Russian].
- Selamet (Selanik) gazetesi, 1921. *8 Mart*, 145, 1. [in Turkish].
- Shkarovskij, M. V., 2014. *Konstantinopolskij Patriarhat i Russkaya Pravoslavnaya Cerkov v pervoj polovine XX veka [The Patriarchate of Constantinople and the Russian Orthodox Church in the first half of the 20th century]*, Moscow: «Indrik». [in Russian].
- Yalçın, E., 2010. Meşrutiyet Döneminde Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Siyasî Faaliyetleri [Political Activities of the Fener Greek Orthodox Patriarchate in the Constitutional Period], *Atatürk Yolu Dergisi*, 12, 157-176. [in Turkish].
- Μάμαλος, Γ.–Σ., 2009. *Το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως στο επίκεντρο διεθνών ανακατατάξεων (1918 – 1972): εξωτερική πολιτική και οικουμενικός προσανατολισμός [The Patriarchate of Constantinople*

at the center of international rearrangements (1918 – 1972): foreign policy and ecumenical orientation], Αθήηνα, Εθνηκφ και Καποδιστριακφ Πανεπιστημιο Αθηνφν (ΕΚΠΑ). [in Greek].

Νανακης, Α., 1988. *Η χηρηια του Οικουμηνικου θρονου και η εκλογη του Μελετιου Μεταζακη (1918 – 1922)* [*The widow of the Ecumenical throne and the election of Meletios Metaxakis (1918 – 1922)*], Θεσσαλονικη. [in Greek].

**THE ECUMENICAL PATRIARCHATE OF CONSTANTINOPLE AFTER THE WORLD WAR I
(1918 – 1922)**

Yulia Honchar

Candidate of Historical Sciences,

Associate Professor of the Department of World History and Archeology,
National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv

Anna Korostelova

Student,

National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv

Abstract. *The article researches the international activities of the Ecumenical Patriarchate of Constantinople in the period from the end of the World War I to the Lausanne Conference. Particular attention is focused on the attempts of the Patriarchate to take part in the post-war settlement and acquire international legal personality. On the basis of American and Turkish periodicals, the idea of the goals and tools of the international activity of the Patriarchate in the context of new post-war realities was expanded. The specifics of solving the issue of Constantinople and the Straits in the course of the Paris Conference were considered and the reasons for the unwillingness of the allied states to separate the problem of the Patriarchate into a separate issue were determined. The participation of the delegation of the Patriarchate in the London Conference of 1920 and the importance of inter-Allied contradictions in the course of the Greco-Turkish war for the position of the Patriarchate are researched. The views and activities of Patriarch Meletius IV regarding attracting the support of the allied states in 1922 are revealed and analyzed. With the involvement of Greek historiography, the negative influence of the internal political situation in Greece and the split in the irredentist movement on the results of the Patriarchate's international activities is revealed. Conclusions were made about the significance of this period for the further activation of the international direction of the Patriarchate.*

Keywords: *the Ecumenical Patriarchate of Constantinople, World War I, the Paris Peace Conference, the London Conference of 1921, Great Britain, France, USA, Greece, Turkish state, the Greco-Turkish War (1919 – 1922), the Lausanne Conference.*

<https://doi.org/10.31392/VAN-2022.39-42.17>
УДК 94:327(497.1:47+57)«194»

КОНФЛІКТ МІЖ КЕРІВНИЦТВАМИ ЮГОСЛАВІЇ ТА РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ НАПРИКІНЦІ 40-Х РР. ХХ СТ.

Мартиняк Олег Ігорович

студент магістратури,

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, м. Київ

e-mail: oleg.martyniak@yahoo.com

<https://orcid.org/0000-0002-9436-2621>

***Анотація.** У запропонованій статті, через призму авторського аналізу а також завдяки систематизації низки інформаційних джерел та літератури аналізується процес виникнення і розгортання конфлікту між керівництвами Югославії та СРСР наприкінці 40-х рр. ХХ ст. Дві держави, які в перші післявоєнні роки були очевидними союзниками і разом будували комуністичні суспільства схожими методами, в результаті на певний період стали противниками. Кульмінацією була загроза відкритого протистояння, а також унікальний випадок, коли комуністична держава – Югославія була союзником капіталістичних держав.*

***Ключові слова:** Йосип Броз Тіто, Йосип Сталін, Едвард Кардель, СФРЮ, КПЮ, Югославія, СРСР, Радянський Союз, конфлікт.*

Постановка проблеми. Уже наприкінці Другої світової війни стало очевидним, що комуністичний рух є домінуючим на території Югославії і саме він отримає владу в країні. У Західних держав не було жодних сумнівів що Югославія стане одним з сателітів СРСР. Окрім того в перші повоєнні роки саме СФРЮ була однією з найбільш активних прихильників «сталінських» методів комуністичного будівництва. Однак вже через кілька років між цими державами розгорнувся спочатку непомітний, а згодом відкритий конфлікт. Причини розгортання протистояння криються в різних баченнях щодо союзницьких відносин – бажанні Югославії, під керівництвом Йосипа Броз Тіто, проводити більш незалежну зовнішню політику, та амбіціями сталінського СРСР визначати напрям діяльності країн «народної демократії», зважаючи на свій економічний, політичний та військовий потенціал, а також бачення своєї домінуючої ролі в соціалістичному світі.

Метою статті є аналіз виникнення та розгортання конфлікту між керівництвами СФРЮ та СРСР наприкінці 40-х рр. ХХ ст.

Історіографічний огляд. Дослідженням цієї проблеми займалися представники південнослов'янських країн, в першу чергу Сербії (О. Животич). Зацікавленість до означеної тематики також простежується серед американських (Д. Ларсон) та швейцарських науковців (Й. Перович).

Виклад основного матеріалу. Наприкінці Другої світової війни Комуністична Партія Югославії стала основним крилом визвольного руху в країні. Особливістю політики її керівництва в той період було намагання надати антигітлерівській боротьбі вже на початковому етапі комуністичну орієнтацію, ввести в практику елементи класового, а також радикально-революційного

характеру, який згодом в літературі буде виділятися як «лівий ухил» [Аникеев, 2020, с. 3].

Однією з характерних ознак відносин між СРСР і Югославією в перші післявоєнні роки була єдність соціально-політичних цілей режиму, який існував в СРСР та комуністичних партій, які прийшли до влади у Східній Європі, а також схожість бачення щодо шляхів і методів досягнення цих цілей. В Москві розуміли, що комуністи Югославії реалізують головне завдання, яке стоїть перед компартіями в Європі та в світі, і яке було попередньо оголошене Комінтерном – завоювання влади. Саме на основі цієї установки будувались відносини між СРСР та КПЮ і її керівництвом на завершальному етапі війни. Окрім того, КПЮ була серед східноєвропейських компартій однією з найрадикальніших, яка найбільше тяжіла до тодішнього радянського зразка. Досвід настільки радикального шляху, яким югославські комуністи прийшли до влади, до того ж досвід успішний, коли вони раніше за компартії більшості інших східноєвропейських країн встановили свою абсолютну монополію в управлінні державою і суспільством, вкрай радикалізував всю політичну лінію КПЮ в перші роки, надав їй найбільш виражені «сталіністські» риси, що виявилось і у внутрішній, і у зовнішній політиці.

Варто зазначити, що незважаючи на те, що відкритих рис конфлікт набув у 1948 р., перші елементи критики керівництва Югославії виникли ще до нього. Незадовго до створення Інформбюро, в кінці серпня 1947 р., в аналітичній записці, підготованій у Відділі зовнішньої політики ЦК ВКП(б) і присвяченій стану справ в компартіях східноєвропейських країн, на адрес югославської компартії, яка получила багато схвальних відгуків, були додані деякі зауваження.

Перший з цих пунктів стосувався того, що югославське керівництво, яке енергійно претендувало на Триєст та прилеглу область, які до того належали Італії, висловлювало невдоволеність, коли СРСР, який загалом підтримував югославські вимоги, але через можливість конфлікту з Заходом, йшов на компроміси, небажані з югославської точки зору.

Другий пункт зауважень стосувався елементів югославської зовнішньої політики – прагнення поставити КПЮ у становище своєрідної керівної партії на Балканах. Такі ідеї суперечили ієрархічній моделі «табору», яку відстоював Кремль, з одним центром у Москві. Наприклад, це стосувалось різьких югославські демаршів наприкінці 1946 р., у тому числі й публічно в пресі, щодо болгарського керівництва у зв'язку з тим, що в опублікованому проекті конституції Болгарії не згадувалося про македонців як національну меншість. Позиція Белграда була пов'язана з його прагненням до того, щоб болгарська частина Македонії була приєднана до югославської частини, яка мала статус республіки у складі федеративної Югославії. Інший момент, зазначений у радянській записці, стосувався прагнення Белграда до об'єднання Албанії з Югославією. У зв'язку з цим у записці робився як основний висновок про югославську протидію розвитку радянсько-албанських контактів: «Керівники югославської компартії дуже ревно ставляться до того, що Албанія прагне мати безпосередні зв'язки з Радянським Союзом. На їхню думку, Албанія повинна мати зв'язки із Радянським Союзом лише через югославський уряд» [Zapisnici sa sednica politbiroa Centralnog komiteta KPJ: (11 jun 1945 – 7 jul 1948), 1995, с. 92-93].

Ще раніше, серйозним сигналом до ескалації відносин стала заява керівника Югославії, Йосипа Броз Тіто, весною 1945 р. на виступі в Любляні, в якій ішлося про те, що югославська компартія виступає проти післявоєнного розподілу сфер впливу на Балканах, маючи на увазі таємний радянсько-британський договір від жовтня 1944 р.

Реакція Москви на ці слова Тіто була стрімкою. Через кілька днів замісник міністра закордонних справ А. Вишинський направив радянському послу в Белграді І. Садчикову лист з проханням пояснити, що мав на увазі Тіто, коли говорив про «оплату чужих рахунків», «розмінну монету», та «політику сфер впливу».

Заступника голови уряду югославії Э. Кардель заявив, що Тіто мав на увазі «англо-американців та італійців», а під політичною сферою впливу – «політику англійців в Югославії». Він підкреслив, що фраза про сфери впливу не відноситься до Радянського Союзу. Він також додав, що «формулою нашої незалежності був і залишається союз і опора на Радянський Союз». Таким чином, Москва спробувала «провчити» Тіто за формулювання, що мали з точки зору радянського керівництва некоректний і навіть антирадянський характер. Всього за місяць до цієї події між двома країнами було укладено Договір про дружбу та взаємодопомогу, що давало СРСР, як там вважали, додаткове право на авторитарний підхід до двосторонніх відносин [Аникеев, 2020, с. 4-5].

У радянських верхах були дуже чутливі до всього, що вбачали небезпеку порушення ієрархії. Саме напередодні того, як було складено названі вище записки, Сталін гостро відреагував на заяву урядів Болгарії та Югославії від 1 серпня 1947 р. (яка з'явилася всупереч радянській забороні) про те, що вони підготували і погоджували договір про дружбу, співпрацю та взаємодопомогу. Тіто сповістив Москву про плани підписання цього договору через посла СРСР, а керівник Болгарії Георгій Димитров телеграмою Сталіну [Radelić, 1999, с. 185]. Однак в Кремлі вважала за необхідне почекати з цим до ухвалення мирного договору між СРСР та Болгарією. І хоча підписання відбулось у лютому 1947 р., він ще не був ратифікований. Тому Сталін 5 липня відповів Димитрову, що підписання болгаро-югославського договору слід відкласти до набуття чинності мирного договору [Radelić, 1999, с. 194].

Про теоретичні відхилення в КПЮ, критику його керівництвом радянського досвіду та ставлення ВКП(б) до східноєвропейських компартій передавали радянським дипломатам також і їхні довірені особи з найближчого оточення Тіто, такі як С. Жуйович. Все це вказувало, як вважали у Кремлі, на поступову трансформацію поглядів югославського керівництва у бік пріоритету національних інтересів на шкоду «спільним» інтересам соціалістичного табору, які, як вважали в Москві, полягали в необхідності консолідації перед лицем західного імперіалізму.

Націоналізм повинен був неминуче, на думку радянських теоретиків, привести Тіто та його партію до відмови від єдиної скоординованої політики, яку проводили країни радянського блоку на чолі з СРСР, і зблизити Югославію з капіталістичним світом. У резолюції Комінформу, прийнятій в Бухаресті в червні 1948 р., стверджувалося, що югославське керівництво вважає, що «шляхом низки поступок імперіалістичним державам» воно зможе набутися їхньої прихильності, «домовитися з ними про незалежність Югославії і поступово прищепити югославським народам орієнтацію на капіталізм». У документі констатувалося, що

причини подібних дій полягали в слідуванні «відомій буржуазно-капіталістичній тезі», згідно з якою «капіталістичні держави становлять меншу небезпеку для незалежності Югославії, ніж СРСР» [Адибеков, 1998, с. 460].

Наведений фрагмент з резолюції Інформбюро 1948 р., в якій йдеться про орієнтацію керівництва Югославії на зближення з капіталістичними країнами, свідчить про те, що в апараті ЦК на той час на основі низки фактів і спостережень склалося саме таке уявлення про політику керівництва КПЮ, що суперечило настановам Кремля на зміцнення єдиного соціалістичного фронту у боротьбі проти імперіалізму.

Також Тіто намагався узгодити з британцями питання звільнення югославських військовополонених з британських таборів на австрійській території, через що підтримував зв'язок з англійськими посадовцями. Не виключено, що такі контакти і на такому рівні могли стати додатковим фактором, що сприяв виникненню конфлікту 1948 р. Як повідомив британському послу Ч. Піку югославський заступник міністра закордонних справ В. Велебіт, який регулярно з ним спілкувався і якого Сталін після початку конфлікту з Югославією неодноразово називав «англійським шпигуном», перелічені епізоди в югославсько-британських відносинах 1947 р. викликали «сильне невдоволення радянського керівництва» [The National Archives. Kew. Foreign Office, 371/95489].

Водночас відносини Югославії із Західними державами у перші повоєнні роки не можна було назвати позитивними. США та їх союзники різко критикували процес згортання демократичних інституцій у Югославії, непропорційне посилення впливу комуністів у політичному та суспільному житті країни. Контакти із Заходом у всіх сферах помітно скоротилися, а відносини зі США в 1946 р., після того як югослави збили два американські літаки, що порушили кордон, навіть загострилися. Але, як бачимо, відносини з Великобританією, принаймі частково, були винятком.

З боку ж Югославів викликала стурбованість встановлення безпосередніх радянсько-албанських зв'язків, що зростала після візиту до Москви в липні 1947 р. голови компартії (КПА) і уряду Албанії Енвера Ходжі і наступного за ним по рангу в албанському керівництві К. Дзодзе. Впливовий член Політбюро ЦК КПА, міністр економіки М. Спіру, звинувачений Белградом у листопаді 1947 р. у саботажі економічного співробітництва з Югославією, підтримував особливі контакти з радянськими представниками в Тирані. Югослави намагалися отримати згоду на відкликання радянських фахівців з Албанії та на заходи щодо посилення там переважної ролі Югославії. Окрім того, з метою збільшити свій вплив в Албанії, Югославія, під приводом небезпеки вторгнення з Греції, намагалась розмістити там свої військові частини.

У відповідь Сталін запропонував югославам надіслати до Москви Джиласа чи когось іншого, обізнаного про становище в Албанії. У середині січня 1948 р. Джиласу на зустрічі зі Сталіним, Молотовим та Ждановим було висловлено радянську згоду на те, щоб розвиток Албанії був повністю пов'язаний з Югославією, аж до об'єднання, а діяльність радянських військових та економічних радників в Албанії погоджувалася з югославами. Але, як і на зустрічі з Тіто у травні 1946 р., Сталін заявив про необхідність не поспішати з формальним об'єднанням Албанії з Югославією, а почекати відповідного моменту. 10 лютого 1948 р. на нараді у Сталіна (присутні також Молотов, Жданов, Маленков, секретар ЦК ВКП(б)

М. А. Суслов, а також заступник міністра закордонних справ В. А. Зорін) з болгарською та югославською делегаціями, які очолювалися, відповідно, Димитровим і Карделем, була озвучена жорстка критика радянським керівництвом болгар та югославів за несанкціоновані Москвою оголошення про болгаро-югославський договір у серпні 1947 р., заяву Димитрова про федерацію у Східній Європі та за спробу введення югославської дивізії до Албанії. Критика цих дій аргументувалася їхньою помилковістю з погляду напружених відносин із Заходом, але основний пафос критики полягав у неприпустимості таких кроків без відома Кремля.

На цій нараді Сталін рішуче підтвердив заборону розміщення югославських військ в Албанії. Він прозоро натякнув на свою підозру, що югослави бояться росіян в Албанії і через це поспішають запровадити туди війська. З одного боку, знову застерігаючи проти поспішності у питанні об'єднання Албанії з Югославією, а з іншого – різко розкритикувавши висловлену Димитровим ідею про майбутню федерацію всіх східноєвропейських країн, Сталін несподівано висловився про можливість створення в цьому регіоні трьох федерацій – польсько-чехословацької, румуно-угорської та югославо-болгаро-албанської. Але щодо перших двох він не згадував жодних термінів і найпершим завданням назвав лише третю. Причому наполягав, щоб невідкладно починати з федерування Югославії та Болгарії, до яких потім приєдналася б Албанія. Фактично цей задум виявлявся протипагою, по-перше, ідеї Димитрова про спільну східноєвропейську федерацію, по-друге, настільки бажаному для Белграда об'єднанню з Албанією. Югославія замість фактичного поглинання Албанії сама виявлялася лише однією з трьох членів запропонованої Сталінін федерації.

На засіданні Політбюро ЦК КПЮ 19 лютого, де звітувала югославська делегація, що повернулася з Москви, було вирішено не погоджуватися на федерацію з Болгарією. Це було підтверджено на розширеному засіданні політбюро 1 березня, де формулювався висновок, що через особливий радянський вплив у Болгарії, федерація з нею може стати засобом небажаного контролю над Югославією. На цьому ж засіданні було підтверджено курс на подальше відстоювання домінуючих позицій Югославії в Албанії. Таким чином, Югославія, яка до того, як правило, підпорядковувалася ієрархії відносин усередині «соціалістичного табору», цього разу, виходячи зі своїх конкретних інтересів, стала діяти всупереч радянським вказівкам.

Також на тому ж засіданні було підсумовано, що СРСР не хоче зважати на інтереси Югославії, як і інших «народних демократій», прагне нав'язати їм свої цілі, чинить на них тиск. Як приклад такого тиску розцінювалося зокрема те, що з кінця січня – початку лютого 1948 р. радянською стороною, всупереч початковим обіцянкам, відбулось гальмуватися вирішення питань щодо нових радянських поставок озброєнь для югославської армії та подальшого розвитку торговельно-економічного співробітництва. На засіданні було вирішено орієнтуватися у розвитку економіки та зміцненні армії на власні сили.

У Москві оцінки югославської внутрішньої політики та зовнішньополітичних кроків починаючи з весни 1948 р. варіювалися в рамках кількох пропагандистських шаблонів, що послідовно виникали і поширювалися. 18 березня 1948 р. у Відділі зовнішньої політики (ОВП) ЦК ВКП(б) з'явилася довідка про КПЮ, яка відзначила

початок нового антиюгославського курсу, – «Про антимарксистські настанови керівників компартії Югославії у питаннях зовнішньої та внутрішньої політики». У довідці, що складається з п'яти обвинувальних пунктів, йшлося про зневагу КПЮ до марксистської теорії, переоцінку досягнень у розвитку Югославії на шляху до соціалізму і, головне, про ігнорування Радянського Союзу як вирішальну силу «табору демократії та соціалізму». У довідці констатовалося, що лідери югославської компартії не є марксистами, «припускаються серйозних політичних помилок, які виражаються в недобррозичливому ставленні до Радянського Союзу та братських компартій. Ці помилки перетворюють їх на агентів буржуазії у проведенні внутрішньої та зовнішньої політики країни, що несе за собою великі небезпеки для подальшого розвитку та побудови соціалізму в Югославії». Також з боку СРСР було прийнято рішення про вивід з Югославії цивільних та військових спеціалістів [Архів Югославіє, ф. 836, I-3-b/613].

Водночас слід зазначити, що величезні успіхи югославської компартії та Тіто щодо консолідації зусиль у боротьбі проти окупантів, а також противників у громадянській війні створили умови для формування у югославського керівництва специфічного морально-психологічного комплексу переваги в рамках Руху Опору на Балканах, а також уявлення про особливу роль югославської компартії в системі європейських комуністичних партій: югослави розглядали свою партію як другу після ВКП(б) і в чомусь не поступалася їй. Ця обставина не могла не вплинути і на сприйняття і переоцінку югославським керівництвом характеру відносин з Москвою, що чітко виявилось в 1948 р. як реакція на несправедливі звинувачення радянської сторони.

Конфлікт, що виник на початку 1948 р. після відкликання радянських спеціалістів з Югославії та подальшого листування між радянським і югославським керівництвом, до кінця року став набувати незворотного характеру. Умова, яку Кремль поставив Тіто: погодитися з усіма звинуваченнями і приїхати з покайням до Москви, була відкинута югославами. Тіто, знаючи, як небезпечно грати з Кремлем за його правилами, запрошував радянську сторону до Белграда для того, щоб тут на місці вирішити розбіжності. Але Сталін вирішив йти далі з розрахунку «зламати» Тіто і ліквідувати вірус інакомислення в соціалістичному блоці. Була обрана багатовекторна тактика боротьби з югославської схізмою.

На новому витку конфлікту радянська сторона намагалася критикувати будь-які дії Югославії на міжнародній арені і перестала підтримувати її вимоги на конференціях з мирного врегулювання. Ця позиція радянського уряду стосувалася, зокрема, територіальних вимог Югославії щодо Каринтії, а також репарацій, які вона розраховувала отримати від Австрії. У Москві заявили, що ці питання цілком перебувають у компетенції югославського уряду [Восточная Европа в документах российских архивов. 1944 – 1953 гг. Т. I. 1944 – 1948 pp., 1997, с. 391-392]. В одній із радянських нот говорилося, що «проблема Словенської Каринтії штучно нагнітається югославським урядом для найбільш агресивних імперіалістичних кіл Англії, США, Франції, зацікавлених у підтримці ворожих Радянському Союзу настроїв і військової істерії». У цьому випадку, як наголошувалося, югославський уряд виступав «як ворог і противник Радянського Союзу як агентура іноземних імперіалістичних кіл». Нота завершувалася наступною

фразою: «Радянські люди та радянська громадськість відносять югославський уряд до розряду злісних дезертирів».

Повстанський рух у Греції, розгорнутий комуністами в 1946 р. за підтримки Москви, через два роки, до кінця 1948 р., став зазнавати поразок, повстанці почали залишати завойовані раніше території на півночі країни. Позиція югославського керівництва щодо грецької компартії (КПГ), яка підтримала резолюцію Інформбюро, до весни 1949 р. радикально змінилася. Моральна, а головне, матеріальна та військова підтримка грецької компартії та її збройних формувань була припинена, що викликало протести як КПГ, так і Кремля. В умовах поразки комуністів у Греції, завданням югославського керівництва було врятувати ту частину грецьких партизанів, які відносили себе до етнічних слов'ян – егейських македонців, дозволивши їм емігрувати на югославську територію. Ці заходи викликали гнівну реакцію Москви, яка прагнула виставити позицію югославів як зрадницьку, що йде врозріз з цілями та завданнями політики СРСР.

18 травня на ім'я Тіто було надіслано листа з пропозицією ЦК ВКП(б) скликати в першій половині червня, приблизно 8-10 червня, Інформбюро дев'яти компартій для обговорення питання про становище у компартії Югославії. Проведення засідання планувалося в одній із південних областей України. Такі ж листи Москва розіслала керівникам інших партій Комінформу. Також згоду з радянськими звинуваченнями лідерів КПЮ висловили і західноєвропейські члени Комінформу – компартії Франції та Італії.

Тіто у відповіді Сулову підтвердив відмову КПЮ від обговорення конфлікту Комінформом. Згодом його повідомили, що засідання відбудеться в будь-якому випадку, а «відмова від явки на Інформбюро означає, що ЦК КПЮ став на шлях відколу від єдиного соціалістичного фронту народних демократій із Радянським Союзом», на шлях «зради справи міжнародної солідарності трудящих» [Уставотворни одбори Савезне скупштине и Скупштине народа, 10 децембар 1945 – 4 јануар 1946].

Тіто сказав, що югослави могли б обговорити питання про деякі можливі помилки з радянськими представниками конфіденційно, але оскільки Москва зробила це питання надбанням інших компартій – членів Комінформу, будь-яке обговорення стає неприйнятним.

Наступним етапом у розвитку радянсько-югославського конфлікту став сфабрикований радянськими спецслужбами процес над угорським міністром Ласло Райком. У вересні 1949 р. в Угорщині на суді він був звинувачений у шпигунстві на користь США і «тітовської Югославії» і через місяць страчений. Саме на цьому суді Тіто та інші югославські керівники були оголошені провокаторами та агентами розвідок «імперіалістичних» держав.

29 вересня Москва заявила про припинення дії Договору про дружбу, взаємну допомогу та повоєнну співпрацю з Югославією [Советско-югославские отношения. 1945 – 1956, 2010, с. 461-462].

Тіто, стурбований ситуацією посилення протистояння з Москвою та її сателітами, в телеграмі від 25 вересня Е. Карделю, який перебував у США на сесії ООН, оцінював процес у Будапешті як ворожий удар проти Югославії і вказував на необхідність вжити заходів, щоб дати відсіч цьому «найбільшому обману росіян». У серпні та вересні в політбюро ЦК КПЮ обговорювалося питання про можливий

виступ югославської делегації в ООН з критикою радянської політики щодо Югославії [Архів Югославіє, ф. 836, I-3-b/613, арк. 3-4].

Після появи 29 листопада 1949 р. третьої резолюції Інформбюро, яка оголосила, що югославська компартія перебуває «у владі вбивць і шпигунів», югославське керівництво змушене було остаточно зробити вибір між подальшою орієнтацією на СРСР та країни «народної демократії», які фактично вигнали Югославію зі свого «табору», та поступовою нормалізацією всього комплексу відносин із західними державами, насамперед із США. Зближення із Заходом було необхідним, перш за все, з економічних причин, але також і як еventуальна гарантія від агресії зі сходу, що не виключалося Белградом аж до березня 1953 р.

25 жовтня Москва, посилаючись на матеріали процесу у справі Л. Райка, оголосила персоною нон грата югославського посла СРСР К. Мразовича [Советско-югославские отношения. 1945 – 1956, 2010, с. 471]. На початку жовтня міністр внутрішніх справ Югославії А. Ранкович писав Е. Карделю до Нью-Йорка про пересування військ сателітів на східному кордоні, військовий психоз у Болгарії, перебіжчиків звідти, особливу активність угорців у закиданні шпигунів та пропагандистської літератури до Югославії. Ще через кілька днів А. Ранкович надіслав чергову телеграму Карделю, в якій передавав вказівку Тіто про обережне маневрування в ООН та розповідав про розвиток ситуації в країнах «народної демократії» після процесу у справі Райка. Він повідомляв, що в Албанії посилюються чутки про швидке приєднання до неї Косова, що Е. Ходжа навіть заявляє про це на мітингах. У телеграмі також йшлося про закриті партзбори в Угорщині, Болгарії та Румунії, на яких йшлося про швидкий «розрахунок» з Югославією та виправлення кордонів. Ранкович зазначав, що остеронь стоїть Чехословаччина, яка чинить опір тиску Москви [Архів Югославіє, ф. 836, I-3-b/613, арк. 1-2].

Одним із інструментів боротьби з югославським керівництвом мав стати центр югославської політичної еміграції, який планувалося організувати в Москві, об'єднавши на першому етапі «радянську» частину еміграції. Було ухвалено рішення розпочати видання в СРСР емігрантської газети, навколо якої об'єдналася б вся югославська політеміграція. Робота з реалізації проекту велася у ЦК та узгоджувалася зі Сталіним. Будувалися також плани створення альтернативної компартії та підготовки для неї керівних кадрів [Архів Югославіє, ф. 836, I-3-b/613, арк. 41-53].

Продовжуючи виступати на міжнародній арені разом із його колишніми співрозмовниками з «соціалістичного табору», югославський комуністичний режим вжив у країні рішучі заходи придушення тих, хто виступав чи підозрювався як прибічник резолюції Комінформу. Їх позбавляли посад, виключали з партії, заарештовували. За даними, свого часу офіційно опублікованою в Югославії комуністичною владою, всього в період радянсько-югославського конфлікту за резолюцію Комінформу висловилося у тій чи іншій формі понад 55 тис. комуністів (КПЮ налічувала тоді майже 520 тис. членів). Понад 16 тис. було репресовано: заарештовано, заслано [Митровић, Селинић, 2009, с. 31-32].

Натомість у своїй відсічі радянсько-комінформівській політичній атаці югославська комуністична влада отримала, безсумнівно, дуже значну підтримку в лавах КПЮ і серед населення Югославії. Тож якщо Кремль спочатку мав насправді

якісь розрахунки на організацію скільки-небудь помітного антититівського руху всередині Югославії, то дуже скоро стало очевидним, що жодних перспектив у цьому сенсі не проглядається.

Крок за кроком розпочалася і переорієнтація югославської зовнішньої політики у бік поступового відходу від того конфронтаційного курсу, який у перші повоєнні роки проводився разом із усім «соціалістичним табором» у відносинах із Заходом. Однак, вживаючи ці заходи протистояння тиску радянського блоку, югославське керівництво було особливо стурбоване тим, щоб не опинитися на міжнародній арені в ролі спільника західних держав, який виступає в одному таборі з ними проти СРСР та інших соціалістичних країн. Цю проблему спеціально обговорювало, зокрема, Політбюро ЦК КПЮ у серпні-вересні 1949 р., плануючи подальші дипломатичні та оборонні зусилля перед загрозою прямої збройної агресії з боку радянського блоку [Митровић, Селинић, 2009, с. 37-39].

Висновки. Розгляд югославського питання на нарадах Комінформу відображав ті напружені зусилля, які до осені 1949 р. робило радянське керівництво з нарощування «холодної війни» проти непокірного югославського режиму. Прецедент Югославії, яка дозволила собі не підкорятися радянському диктату, був вкрай небезпечний в очах Кремля, який прагнув зміцнення ієрархічної дисципліни в радянському блоці та міжнародному комуністичному русі. Нагнітання антиюгославської істерії використовувалося і як засіб превентивного припинення будь-якої незгоди з Москвою серед керівників компартій та країн «народної демократії». А сама ідея звинуватити югославське керівництво в тому, що в його складі є агенти західних спецслужб, виникла ще на другій нараді Комінформу.

У результаті до кінця 1949 р. склалося нове становище Югославії щодо блоків біполярного світу, що протистояли. Виникла небачена до того часу і парадоксальна ситуація, коли країна з комуністичним правлінням фактично виявилася ніби по іншій бік барикад холодної війни: інші комуністичні режими на чолі з СРСР, вчорашні союзники Югославії за радянським блоком, виступили щодо неї як вороги. Вона стала розглядатися ними як один чи не з головних супротивників у холодній війні, перетворилася на об'єкт запеклої пропагандистської атаки, економічної блокади, а потім перед нею розпочала поставати і перспектива загрози підривних і навіть силових дій з їхнього боку, аж до можливості вторгнення. Водночас у її вимушеному протистоянні тиску та небезпеці з боку радянського блоку вона поступово опинялася в ситуації, коли її колишні супротивники із західного табору об'єктивно грали роль фактора, що сприяв стримуванню загрози, яка почала виходити від колишніх комуністичних союзників югославського режиму.

Список використаних джерел та літератури

- Адибеков, Г. М., 1998. *Заседания Коминформу*, Москва.
- Аникеев, А. С., 2020. Кремль и политика Югославии в годы Советско-Югославского конфликта. 1948 – 1953 гг., *Славянский мир в третьем тысячелетии*, 3.
- Архив Югославије.
- Восточная Европа в документах российских архивов. 1944 – 1953 гг. Т. I. 1944 – 1948 pp., 1997, Москва.
- Митровић М., Селинић С., 2009. Југословенска информбировска емиграција у источно-европским земљама, 1948 – 1964, *Токови историје*, 1-2.
- Советско-югославские отношения. 1945 – 1956, 2010. Новосибирск.

Уставотворни одбори Савезне скупштине и Скупштине народа. 10 децембар 1945 – 4 јануар 1946.

Radelić, Z., 1999. *Božidar Magovac: S Radićem između Mačeka i Hebranga*, Zagreb.

The National Archives. Kew. Foreign Office.

Zapisnici sa sednica politbiroa Centralnog komiteta KPJ: (11 jun 1945 – 7 jul 1948), 1995. Beograd.

References

Adibekov, G. M., 1998. *Zasedaniya Kominformu [Sessions of the Cominform]*, Moscow. [in Russian].

Anikeev, A. S., 2020. Kreml i politika Jugoslavii v gody Sovetsko-Yugoslavskogo konflikta. 1948 – 1953 gg. [The Kremlin and the politics of Yugoslavia in the years of the Soviet-Yugoslav conflict. 1948 – 1953], *Slavyanskij mir v tretem tysyacheletii*, 3. [in Russian].

Arhiv Jugoslavije [Archives of Yugoslavia].

Mitrović M., Selinić S., 2009. Jugoslovenska informbirovska emigracija u istočno-evropskim zemljama, 1948 – 1964 [Yugoslav information bureau emigration to Eastern European countries, 1948 – 1964], *Tokovi istorije*, 1-2 [in Serbian].

Radelić, Z., 1999. *Božidar Magovac: S Radićem između Mačeka i Hebranga [Božidar Magovac: With Radić between Maček and Hebrang]*, Zagreb. [in Croatian].

Sovetsko-yugoslavskie otnosheniya. 1945 – 1956, 2010. Novosibirsk. [in Russian].

The National Archives. Kew. Foreign Office.

Ustavotvorni odbori Savezne skupštine i Skupštine naroda. 10 decembar 1945 – 4 januar 1946. [in Serbian].

Vostochnaya Evropa v dokumentah rosijskih arhivov. 1944 – 1953 gg. T. I. 1944 – 1948 rr., 1997, Moscow. [in Russian].

Zapisnici sa sednica politbiroa Centralnog komiteta KPJ: (11 jun 1945 – 7 jul 1948), 1995. Beograd. [in Serbian].

THE CONFLICT BETWEEN THE LEADERSHIPS OF YUGOSLAVIA AND THE SOVIET UNION IN THE LATE 40S OF THE XX CENTURY

Oleh Martyniak

Student,

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv

Abstract. *In the proposed article, through the prism of the author's analysis and thanks to the systematization of a number of information sources and literature, the process of the emergence and development of the conflict between the leadership of Yugoslavia and the USSR at the end of the 40s of the 20th century is analyzed. The two states, which in the first post-war years were obvious allies and together built communist societies using similar methods, eventually became adversaries for a certain period. The culmination was the threat of open confrontation, as well as the unique case when the communist state – Yugoslavia was allied with the capitalist states.*

Key words: *Joseph Broz Tito, Joseph Stalin, Edvard Kardel, SFRY, Communist Party of Yugoslavia, Yugoslavia, USSR, Soviet Union, conflict.*

<https://doi.org/10.31392/VAN-2022.39-42.18>
УДК 94:327.5(510:529)

ВИТОКИ ТА ГЕНЕЗА КИТАЙСЬКО-ТАЙВАНСЬКОГО КОНФЛІКТУ

Запорожченко Марина Ігорівна

студентка магістратури,
Національний університет біоресурсів та природокористування України, м. Київ
e-mail: argent2707@gmail.com

Асатуров Сергій Константинович

кандидат історичних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин і суспільних наук,
Національний університет біоресурсів та природокористування України, м. Київ
e-mail: asaturov555@ukr.net

***Анотація.** «Тайванська проблема» набула широкого розмаху вже давно та є актуальною, невирішеною сьогодні. З цією метою було розкрито історичні передумови китайсько-тайванського конфлікту, які призвели до бажання Тайваню відокремитись. Проаналізовано, що місцевому населенню довелося пережити період двох світових воєн, японську колонізацію та найкривавіші наслідки громадянської війни в Китаї, щоб дійти висновку, що вони хочуть жити в демократичних умовах на власній незалежній території з власними Конституцією, валютою, прапором, гербом, гімном, військом і т.д. З'ясовано позицію США в цій геополітичній суперечці, виявлено їхнє бажання знаходитись по обидва боки конфлікту, а також роль другорядних факторів, які не дозволяють іншим країнам визнати Тайвань як незалежну країну. Розглянуто сучасні відносини між Тайванем та КНР, виділено нинішні контакти між політиками обидвох країн. Була сформульована гіпотеза, що існує декілька можливих шляхів вирішення конфлікту, але сьогодні лідери обох країн схильються до військового способу, тому можливість війни не є винятком.*

***Ключові слова:** Тайвань, Тайбей, Китаї, Пекін, США, Америка, ООН, китайсько-тайванські відносини, човникова політика, роль нейтралізатора, війна.*

Постановка проблеми. Тайвань – це великий острів поблизу південно-східного узбережжя Китаю. Це та територія, яка знаходилася в світовій дипломатичній ізоляції майже половину століття, яка зуміла стати провідною економікою Азії і привертає природними, культурними і технічними пам'ятками мільйони туристів з усього світу. І було б все далі добре, якби Тайвань не оголосив про незалежність від Китаю. Загальновідомо, що «священний» Статут ООН говорить, що неприпустимо зазіхати на територіальну цілісність і політичну незалежність будь-якої держави. З огляду на цей принцип, маємо намір розібратися в наступних питаннях: чому Тайвань досі перебуває в стані відірваності від континентальної частини Китаю та яку роль виконує США, допомагаючи обом сторонам конфлікту?

Метою даної статті є ретельний аналіз китайсько-тайванського конфлікту від зародження до сьогодення, окреслення можливих варіантів врегулювання цієї

проблеми на найближче майбутнє, а також розкриття окремої ролі США в цій суперечці.

Історіографічний огляд. Представлену у статті проблему досліджували політологи, китаєзнавці та тайванезнавці. Значну увагу історичному перебігу подій китайсько-тайванських відносин приділяли В. Г. Буров [Буров, 1998], Т. А. Полякова [Полякова, 2014], М. А. Таран [Таран, 2004; 2005], Ф. А. Тодер [Тодер, 1978]. Л. К. Ю [Ю, 2010], Р. К. Круазье [Croizer, 1977], С. Гюнтер [Gunter, 2012] акцентували свою увагу на самоідентичності тайванського народу та розроблення його перспектив на майбутнє.

Виклад основного матеріалу. Тайвань – це острів, який знаходиться на відстані 150 км від материкового Китаю, вздовж його південно-східного узбережжя. Докитайські колонізатори Тайваню були на низькому етапі розвитку, тому саме з Китаю на острів було привезено перші культурні надбання та влаштовано осілий спосіб життя.

Вже за династії Юань (1279 – 1368 рр.) на острові були встановлені власні адміністративні органи. В 1360 р. китайські військові заснували Управління нагляду, яке стало єдиним керівним органом Тайваню. В 1622 р. Тайвань потрапив під жорстокий контроль голландців. Місцевий китайський чиновник організував голландцям торговий пункт на острові, що розширило їх повноваження. В 1642 р. нідерландські війська вигнали іспанців, придушили китайське управління та разом з тайванським народом встановили контроль над усім островом.

В 1644 р. маньчжурській армії, за правління династії Цин, вдалося освоїти та включити Тайвань до складу китайської провінції Фуцзянь. Саме тоді адміністративне правління стало загальноновизнаним. Місцевий народ не погодився з цим та намагався протидіяти маньчжурському наступу, зокрема Чжен Ченгун та його повірені люди [Gunter, 2012]. В 1661 р. йому вдалося здійснити напад на територію, підконтрольну голландцям, таким чином припинивши голландську присутність на Тайвані. В 1683 р. голландські колонізатори допомогли імператорам династії Цин «поставити на коліна» Тайвань. Лі Тан – голова голландської армії, заохочував своїх солдатів до наступу солодкими розповідями про те, що на острові захована велика кількість золота, що, насправді, було лише міфом. Проте голландці вже виконали свою місію, а новостворена каральна армія стралила місцевих вождів...

Населення Тайваню, ставши об'єктом колоніальної експлуатації, все ж долучалося до тогочасних світових процесів, вносячи свою лепту в накопичення капіталів – острів перетворили в експортний центр рису та чаю. В 80 – 90-ті рр. XIX ст. зросла напруга між Китаєм та Японією, про що свідчили франко-китайська (1884 – 1885 рр.) та японсько-китайська (1894 – 1895 рр.) війни. У 1885 р. уряд Цин підніс Тайвань до статусу провінції: була побудована перша на острові залізниця, покращені дороги та гавані. Острів розпочав процвітати. Проте Японія, легко перемігши Китай у військовому конфлікті, згідно Шимоносецького мирного договору 1895 р. включила Тайвань до своїх володінь [Ю, 2010]. Тайвань був першим колоніальним експериментом Токіо, в якому Японія досягла значного успіху – острів став найдосконалішим місцем для іноземців, проте, не для самих місцевих жителів.

На початку Другої світової війни Тайванем знову почали керувати воєнні уряди, а ресурси острова використовувалися у воєнних цілях. 28 лютого 1945 р. відбулися трагічні події, які залишили за собою чорний слід в історії Тайваню – місцеві жителі виступили з вимогою політичних реформ, щодо отримання права самим керувати островом. На це влада відповіла кровавими репресіями. Лише в 1945 р., коли Японія капітулювала, острів знову увійшов до складу Китайської Республіки. В результаті громадянської війни між комуністами та прихильниками Китайської Республіки, останні, зазнавши поразки, втекли на Тайвань. 1 жовтня 1949 р. комуністи створили Китайська Народну Республіку, яка сповідувала ідеологію «одного Китаю» – пекінський та тайбейський уряди на противагу один одному розаючали позиціонувати себе як єдиний законний уряд Китаю.

Протягом 70 – 80-х рр. ХХ ст. влада Китаю намагалася піти на поступки острову та залишити за ним право на високий ступінь самоврядування як «спеціальному адміністративному району КНР». Цзян Цзінго, після смерті Чан Кайши, взяв на себе управління островом, ставши президентом Тайваню. Саме за допомогою його реформ Тайвань перетворився на економічне диво. В 1981 р. керівник Китаю Ден Сяопін висунув концепцію «одна країна – дві системи»: де в Китаї був би соціалізм, а на Тайвані – капіталізм.

У 1991 р. Тайвань офіційно припинив конфлікт із Китаєм. Острів не погодився прийняти формулу «одна країна – дві системи», а лише пом'якшив правила відвідування й інвестування для громадян КНР. Станом на 1992 р. 31 країна встановила відносини з Тайванем. Радою національного об'єднання в 1990-х рр. було розроблено програму поетапного налагодження співпраці Тайваню з Китаєм: «У перший період жодна зі сторін не повинна заперечувати існування іншої як політичної цілісності. Передбачається встановлення офіційних каналів зв'язку та прямої торгівлі. На міжнародній арені обидві сторони мають сприяти участі одна одної в міжнародних організаціях та візітам вищих урядових осіб. У фінальній фазі обидві сторони можуть спільно обговорювати та окреслювати конституційну систему, засновану на принципах демократії, економічної свободи, соціальної справедливості» [Таран, 2004, с. 123]. Тоді ж офіційно було визнано наявність двох урядів по обидві сторони протоки з умовою не перешкоджати ні Тайваню, ні КНР в міжнародних відносинах.

Перенесемося в сучасність. На острові діє власна Конституція, проводяться демократичні вибори, є свій прапор, валюта. Низка країн визнала Тайвань як окрему незалежну державу. Правляча з 2016 р. представниця демократів виступила проти зближення острова з КНР. «Відносини між двома сторонами Тайванської протоки досягли історичного переломного моменту. Обидві сторони повинні визначити спосіб співіснування в довгостроковій перспективі», – заявила Цай Інвень в своєму виступі в кінці травня 2020 р.

Проте, в січні 2021 р., після зближення Тайбея і Вашингтона, офіційний представник міністерства оборони Китаю У Цянь виступив з такими словами: «Ми попереджаємо прихильників “незалежності Тайваню” – ті, хто грає з вогнем, обпечуться, а незалежність Тайваню означає війну. Народно-визвольна армія Китаю піде на будь-які заходи, щоб придушити будь-яку спробу відокремити Тайвань від Китаю» [Китай пригрозив Тайваню війною через прагнення до незалежності].

Не варто ігнорувати також другорядні фактори цих відносин. Наприклад, США. Лише сам прихід до влади в цій країні Дональда Трампа змусив усіх подивитися на китайсько-тайванський конфлікт з іншого боку. Сам Дональд Трамп жорстоко критикував політику КНР. Він пішов проти десятиліть дипломатичного протоколу, прийнявши телефонний дзвінок від Цай Інвень у грудні 2016 р. Це була перша розмова між керівниками двох урядів з 1979 р., яка повністю скасувала будь-які обмеження в офіційних дипломатичних відносинах між США і Тайванем.

Період президенства Джо Байдена визначив нову роль США у врегулюванні китайсько-тайванських відносин. 14 квітня 2021 р. була відправлена неофіційна американська делегація на Тайвань в знак підтримки його уряду в боротьбі з посяганнями на територіальну цілісність острова з боку Китаю. ЗМІ наголошували, що ці люди є «давніми друзями Тайваню і близькі Байдену», а їх візит дає сигнал «про прихильність Вашингтона до Тайваня і його демократії» [Джо Байден отримав на Тайвань неофіційну делегацію]. США продовжує продавати Тайваню зброю на мільярди доларів з метою зняти напруженість між Тайбеєм та Пекіном. МЗС Китаю заявляє, що виступає проти будь-яких збройних поставок острову.

На відміну від своїх попередників, Джо Байден чітко заявив, що американські війська, у разі потреби, прийдуть на захист острова, бо Вашингтон знаходиться на його боці. Політичні аналітики сходяться на наступній думці: «На тлі невдачі в Афганістані, США будуть щосили намагатися зберегти обличчя, і продемонструвати своїм союзникам, що Америка все ще в грі» [Місія – захистити от Китаю: Байден готов заступитися за Тайвань в разі анексії].

Так, посередницька роль США у відносинах Тайбею та Пекіну є чи не найголовнішою серед подібних. Заява Джо Байдена поставила під сумнів не тільки мирне вирішення китайсько-тайванського конфлікту, але й всю міжнародну стабільність, адже лише міць США може зрівнятися з військовою могутністю КНР.

Висновки. Тайбей, після стількох століть поневірянь, все ще жадає незалежності, вдаючись до крайнощів та заявляючи, що вже є «суверенною територією». Китай же прагне захистити свої національні інтереси як наддержави будь-якими способами.

До вирішення «тайванського питання» з початком Холодної війни долучилися США. Америка виконувала роль так званого «нейтралізатора» в напруженому китайсько-тайванському конфлікті з метою не допустити його загострення. Однак, за нових геополітичних умов президент США Джо Байден зніс нанівець «човникову політику», заявивши на весь світ про підтримку острова [Китай пригрозив Тайваню війною через прагнення до незалежності].

Ця гучна заява Джо Байдена, демократичний курс тайванської президентки Цай Інвень та визнання Тайваня низкою країн як незалежної території наводять на думку, що в найближчі десятиліття все ж можна очікувати на цілком самостійне існування Тайваню. Залишається лише питання – яким чином Тайвань позбудеться залежності від Китаю?

Китайсько-тайванська війна? Доволі прозорий варіант. Адже Цай Інвень – це саме той лідер, який буде виконувати свою політичну програму, а саме, досягнення незалежності острова [Президент Тайваню предупреждает о «катастрофических последствиях», если Китай захватит остров]. Проте влада КНР продовжує

погрожувати, що «незалежність Тайваню означає війну» [Китай пригрозив Тайваню війною через прагнення до незалежності]. В даному варіанті подій слід розраховувати лише на удачу.

Список використаних джерел та літератури

- Буров, В. Г., 1998. *Модернизация тайваньского общества*, Москва: Ин-т философии РАН.
- Джо Байден отправил на Тайвань неофициальную делегацию [Електронний ресурс]: <https://rg.ru/2021/04/14/bajden-napravil-na-tajvan-neoficialnuiu-delegaciiu.html>
- Китай пригрозил Тайваню войной через прагнення до незалежності [Електронний ресурс]: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-55870463>
- Ю, Л. К., 2010. *Сингапурская история. 1965 – 2000 гг. Из третьего мира – в первый*, Москва: МГИМО.
- Миссия – защитить от Китая: Байден готов заступиться за Тайвань в случае аннексии [Електронний ресурс]: https://24tv.ua/ru/missija-zashhitit-ot-kitaja-bajden-gotov-zastupitsja-za-tajvan_n1718697
- Президент Тайваня предупреждает о «катастрофических последствиях», если Китай захватит остров [Електронний ресурс]: <https://zn.ua/WORLD/prezident-tajvanja-preduprezhdaet-o-katastroficheskikh-posledstvijakh-esli-kitaj-zakhvatit-ostrov.html>
- Полякова, Т., 2014. Эволюция фактора Тайваня в отношениях между США и КНР, *Аналитические доклады ИМИ*, 3 (42), 5-31.
- Таран, М. А., 2004. Проблема политического объединения КНР с Тайванем та зовнішня політика США, *Східний світ*, 1, 121-129.
- Таран, М. А., 2005. Холодне рукостискання на фоні гарячої «дипломатичної війни» (китайсько-тайванське суперництво як протиборство двох зовнішньополітичних стратегій), *Китайська цивілізація: історія та сучасність*, 78-90.
- Тодер, Ф. А., 1978. *Тайвань и его история (XIX в.)*, Москва: Главная редакция восточной литературы здательства «Наука».
- Gunter, S., 2012. No Winds of Change: Taiwan's 2012 National Elections and the Post-Election, *Journal of Current Chinese Affairs*, 3, 143-161.
- Croizier, R. C., 1977. *Koxinga and Chinese Nationalism: History, Myth, and the Hero*, London.

References

- Burov, V. G., 1998. *Modernizatsiya tayvanskogo obschestva [Modernization of Taiwanese society]*, Moskva: In-t filosofii RAN. [in Russian].
- Croizier, R. C., 1977. *Koxinga and Chinese Nationalism: History, Myth, and the Hero*, London. [in English].
- Dzho Bayden opravil na Tayvan neofitsialnyu delegatsiyu. Retrieved from: <https://rg.ru/2021/04/14/bajden-napravil-na-tajvan-neoficialnuiu-delegaciiu.html> [in Russian].
- Gunter, S., 2012. No Winds of Change: Taiwan's 2012 National Elections and the Post-Election, *Journal of Current Chinese Affairs*, 3, 143-161. [in English].
- Kytai pryhrozyv Taivaniu viinoiu cherez prahnennia do nezalezhnosti. Retrieved from: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-55870463> [in Ukrainian].
- Missiya – zaschitit ot Kitaya: Bayden gotov zastupitsya za Tayvan v sluchae aneksii. Retrieved from: https://24tv.ua/ru/missija-zashhitit-ot-kitaja-bajden-gotov-zastupitsja-za-tajvan_n1718697 [in Russian].
- Polyakova, T., 2014. *Evolyutsiya faktora Tayvanya v otnosheniyah mezhdou SSHA i KNR, Analiticheskie dokladyi IMI [The evolution of the Taiwan factor in US-China relations]*, 3 (42), 5-31 [in Russian].
- Prezident Tayvanya preduprezhdaet o «katastroficheskikh posledstviyah», esli Kitay zahvatit ostrov. Retrieved from: <https://zn.ua/WORLD/prezident-tajvanja-preduprezhdaet-o-katastroficheskikh-posledstvijakh-esli-kitaj-zakhvatit-ostrov.html> [in Russian].
- Taran, M. A., 2004. Problema politychnoho obiednannia KNR z Taivanem ta zovnishnia polityka SSHA [The problem of the political unification of the PRC with Taiwan and the foreign policy of the United States], *Skhidnyi svit*, 1, 121-129. [in Ukrainian].

Taran, M. A., 2005. Kholodne rukostyskannia na foni hariachoi «dyplomatychnoi viiny» (kytaisko-taivanske supernytstvo yak protyborstvo dvokh zovnishnopolitychnykh stratehii) [A cold handshake against the background of a heated “diplomatic war” (the Sino-Taiwanese rivalry as a confrontation between two foreign policy strategies)], *Kytaiska tsyvilizatsiia: istoriia ta suchasnist*, 78-90. [in Ukrainian].

Toder, F. A., 1978. *Tayvan i ego istoriya (XIX v.)* [Taiwan and its history (XIX century)], Moscow: Glavnaya redaktsiya vostochnoy literatury i zdatelstva «Nauka». [in Russian].

Yu, L. K., 2010. *Singapurskaya istoriya. 1965 – 2000 gg. Iz tretogo mira – v pervyj* [Singapore history. 1965 – 2000. From the third world to the first], Moscow: MGIMO. [in Russian].

ORIGINS AND GENESIS OF THE SINO-TAIWANESE CONFLICT

Maryna Zaporozhchenko

Student,

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv

Serhii Asaturov

Candidate of Historical Sciences,

Associate Professor of the Department of International Relations and Social Sciences,

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv

Abstract. *The “Taiwan problem” has gained wide scope since ancient times and is relevant and unresolved today. For this purpose, the historical background of the Sino-Taiwanese conflict, which led to Taiwan's desire to secede, was revealed. It is analyzed that the local population had to survive the period of two world wars, Japanese colonization and the bloodiest consequences after the civil war in China, so that the exhausted Taiwanese came to the conclusion that they want to live in democratic conditions on their own independent territory with their own Constitution, currency, flag, coat of arms, anthem, army, etc. The side of the US in this dispute, its advantage to be on both sides of the conflict, as well as the role of secondary factors that do not allow other countries to recognize Taiwan as an independent country, are clarified. The current relations between Taiwan and the People's Republic of China are singled out, the current contacts between the politicians of both countries are singled out. That is, a hypothesis was formulated that there are several possible ways to resolve the conflict, but today the leaders of both countries are leaning towards the military method, so the possibility of war is not an exception.*

Key words: *Taiwan, Taipei, China, Beijing, USA, America, UN, Sino-Taiwan relations, shuttle policy, role of neutralize, war.*

<https://doi.org/10.31392/VAN-2022.39-42.19>
УДК 94:327.5(612)

РЕТРОСПЕКТИВА ЛІВІЙСЬКОГО КОНФЛІКТУ

Храпач Єлизавета Віталіївна

студентка магістратури,
Національний університет біоресурсів та природокористування України, м. Київ
e-mail: 17if.e.hrapach@std.npu.edu.ua

Білан Сергій Олексійович

доктор історичних наук,
професор кафедри міжнародних відносин і суспільних наук,
Національний університет біоресурсів та природокористування України, м. Київ
e-mail: bilanso@ukr.net
<http://orcid.org/0000-0003-0256-2499>

***Анотація.** Для вітчизняної економіки, політології та соціології існує потреба у дослідженні наслідків тривалого збройного конфлікту з метою їх урахування при побудові негативних сценаріїв. Тож, у запропонованій статті розглядається прихід до влади в Лівії Муаммара Каддафі, його перебування при владі, перебіг Першої громадянської війни 2011 р., в результаті якої в країні було скинуто її багаторічного лідера, та Друга громадянська війна. Дається характеристика правління Муаммара Каддафі як призвідника довготривалого конфлікту, а також розколу країни та Арабської весни. Враховуючи затяжний характер лівійського конфлікту та його значний вплив на регіон, озарактеризовано лівійську політичну систему та визначено економічні перетворення в країні. Показано позицію зовнішніх політичних гравців щодо зміни режиму в Лівії. Стверджується, що вони не зробили суттєвих кроків для урегулювання внутрішнього конфлікту, що був викликаний цим процесом. Характеризується поточна політична криза, досліджуються перспективи розвитку країни та принципи створення в ній стабільної влади. Стверджується, що Лівію в міжнародному середовищі ще довго не будуть сприйматися як повноцінну і вільну країну, – враховуючи порушення нею багатьох принципів і правил ведення політики, вона досі несе потенційну небезпеку.*

***Ключові слова:** Лівія, громадянська війна, зовнішня політика, НАТО, диктаторський режим, ООН.*

Постановка проблеми. В результаті народних повстань виснажена Лівія все ще перебуває в стані безперервного й нищівного внутрішнього політичного конфлікту, який непередбачувано швидко спалахнув і продовжується вже понад 10 років. Наслідки конфлікту глибоко вплинули не тільки на економіку Лівії, а й на сусідні країни, включаючи Єгипет, Судан і Туніс, з якими вона підтримує важливі відносини протягом багатьох років. Ці зв'язки включали торгівлю, інвестиції та присутність у Лівії великої спільноти трудових мігрантів із трьох зазначених країн. Отже, лівійський конфлікт має значний вплив на Північноафриканський субрегіон.

Мета – проаналізувати причин виникнення та перебіг подій лівійського конфлікту з моменту його виникнення до сьогодні.

Історіографічний огляд. Незважаючи на те, що тема лівійського конфлікту містить достатню інформаційну базу, історіографія дослідження сформована на основі багатьох праць вітчизняних і зарубіжних дослідників, у яких досліджувалася історія самого конфлікту, його перебіг, передумови та наслідки, все ж залишаються питання для наукового пошуку.

Серед досліджень вітчизняних авторів, які присвятили свої праці цій темі, можна виділити дослідження Л. Кияниці про вплив Франції на хід лівійського конфлікту, А. Герасимчука про наслідки лівійського конфлікту для зовнішньої політики ЄС, О. Сентія щодо особливостей перебігу Лівійської війни, М. Замікула з проблеми завершення війни в Лівії, Ю. Олійника щодо активізації Росії та Туреччини в лівійському конфлікті та їх вплив на його перебіг та ін.

Що стосується інших дослідників, варто виокремити праці таких вчених, як Н. Кенінга – дослідження ролі ЄС у лівійській кризі, Д. Латтербека – дослідження питання санкцій у відносинах між Європою та Лівією, А. Кемел – дослідження повалення режиму Муаммара Каддафі, А. Шах – дослідження глобального впливу лівійської кризи.

Виклад основного матеріалу. Диктатор Муаммар Каддафі не тільки захопив всю політичну владу, він також претендував на повне володіння свідомістю своїх співгромадян. У процесі свого правління він знищив усі інтелектуальні та культурні досягнення Лівії протягом 1950 – 1960-х рр. Це була епоха, коли країна прагнула розвинути сучасне громадянське суспільство, бачення, яке також приваблювало безпосередніх сусідів Лівії. У той час як Єгипет, Туніс, Марокко та Алжир заклали основу для систем середньої та університетської освіти, що призвело до розквіту інтелектуального та культурного життя, освітня система Лівії занепала, а розвиток культури був придушений. Причина полягала в тому, що Муаммар Каддафі, одержимий своїми теоріями революції, за допомогою яких він планував радикально змінити думку, політику та суспільство Лівії, оголосив війну всім і всьому, що не узгоджувалося з ідеями, викладеними в його «Зеленій книзі». Так у 1970-х рр. почався виїзд найкращих інтелектуалів із країни, тоді як Муаммар Каддафі вербував більш податливих науковців та представників культурної еліти, які мали прославляти «великі думки та геніальні ідеї», викладені в його книзі. «Зелена книга» мала стати ідеологічною Біблією Лівії, формувати світогляд її громадян і стати основою для всіх знань і наукових починань [Saleh, 2011].

Тож, Муаммар Каддафі не тільки заблокував розвиток громадянського суспільства в Лівії, але й вигнав з країни провідних інтелектуалів, митців, науковців і політиків, а ті, які не бажали підкорятися, стали жертвами цього інтелектуального занепаду, одні змирилися, інші покинули країну. Можна сказати, що злочин революційного вождя проти культурного життя своєї країни не менш серйозний, ніж його злочини проти суспільства або його політичні та економічні гріхи.

У 1951 р. Лівія отримала незалежність під керівництвом короля Ідріса ас-Санусі. У 1956 р. Лівія надала двом американським нафтовим компаніям концесію приблизно на 14 мільйонів акрів і вже у 1961 р. король Ідріс відкрив трубопровід довжиною 104 милі, який з'єднав важливі нафтові родовища у внутрішніх районах із Середземним морем і вперше зробив можливим експорт лівійської нафти.

У 1969 р. король Ідріс був скинутий у результаті військового перевороту під проводом полковника Муаммара Каддафі, який, дотримуючись панарабської

програми, намагався об'єднати Лівію з кількома арабськими країнами і запровадити державний соціалізм шляхом націоналізації більшості економічних видів діяльності, включаючи нафтову промисловість. Так розпочалася епоха Муаммара Каддафі. У 1970 р. Лівія вимагала закрити британську авіабазу в Тобруку та гігантську базу ВПС США Вілус у Тріполі, окрім цього майно, що належало італійським поселенцям, було націоналізовано. У 1971 р. всенародний референдум схвалив утворення Федерації арабських республік (ФАР), до якої увійшли Лівія, Єгипет і Сирія, однак це формування ніколи ефективно не працювало та за кілька років розпалося.

У 1973 р. Муаммар Каддафі проголосив «культурну революцію», яка передбачала створення «народних комітетів» у школах, лікарнях, університетах, на робочих місцях та в адміністративних районах. У 1977 р. Муаммар Каддафі оголосив «народну революцію», змінивши офіційну назву країни з Лівійської Арабської Республіки на Велику Соціалістичну Народну Лівійську Арабську Джамахірію.

З 1981 р. почалося протистояння з США, початком якого стало збиття двох лівійських літаків над затокою Сірт, яку Лівія вважала своїми територіальними водами. У 1984 р. Велика Британія розірвала дипломатичні відносини з Лівією після того, як британська поліцейська була застрелена біля лівійського посольства в Лондоні під час протестів проти Муаммара Каддафі. У 1986 р. США розбомбили лівійські військові об'єкти, житлові райони Тріполі та Бенгазі, убивши 101 людину, а також будинок Муаммара Каддафі, убивши його прийомну дочку. США стверджували, що рейди були відповіддю на ймовірну причетність Лівії до вибуху на берлінській дискотеці, яку відвідували американські військові. У 1988 р. над шотландським містом Локербі лівійські агенти підірвали авіалайнер, що летів з Лондону до Нью-Йорку. У 1989 р. Лівія, Алжир, Марокко, Мавританія і Туніс утворили Союз Арабського Магрибу. У 1992 р. ООН запровадила санкції проти Лівії, намагаючись змусити її видати двох своїх громадян, підозрюваних у причетності до теракту в Локербі. У 1994 р. Лівія повернула Аозську смугу Чаду, захоплену в 1973 р. У 1995 р. Каддафі вислав близько 30 тис. палестинців на знак протесту проти угод в Осло між Організацією визволення Палестини та Ізраїлем. У 1999 р. підозрюваних у справі Локербі було екстрадовано до Нідерландів для суду за шотландським законодавством, санкції ООН призупинено, Лівія розпочала відновлення дипломатичних відносин з Великою Британією.

У вересні 2000 р. десятки африканських іммігрантів були вбиті лівійцями на заході країни, які, ймовірно, були обурені великою кількістю африканських робітників, які прибули в країну. 31 січня 2001 р. спеціальний суд Шотландії в Нідерландах визнав винним одного з двох лівійців, обвинувачених у вибуху в Локербі, Абдельбасета Алі Мохаммеда аль-Меграхі, і засудив його до довічного ув'язнення. Співобвинувачений аль-Меграхі аль-Амін Халіфа Фахіма був визнаний невинним і звільнений. У травні 2001 р. лівійські війська допомогли придушити спробу державного перевороту проти президента Центральноафриканської Республіки Анже-Фелікса Патассе.

У січні 2002 р. Лівія та США оголосили про те, що вони провели переговори щодо налагодження відносин після років ворожнечі через те, що американці назвали Лівію спонсором тероризму. 14 березня лівієць, засуджений за вибух у Локербі,

Абдельбасет Алі Мохаммед аль-Меграхі, програв апеляцію на свій вирок і отримав довічне ув'язнення, однак у 2009 р. був достроково звільнений за станом здоров'я та депортований до Лівії. У січні 2003 р. Лівія була обрана головою Комісії ООН з прав людини, незважаючи на спротив США та правозахисних груп, а вже в серпні Лівія підписала угоду на суму 2,7 мільярда доларів США про компенсацію родинам жертв теракту в Локербі. Лівія взяла на себе відповідальність за вибух у листі до Ради безпеки ООН. У вересні Рада безпеки ООН проголосувала за зняття з Лівії санкцій [Profile of Libya, 2021].

З 2004 р. в Лівії спостерігався процес позитивізації іміджу країни. Так, у травні Лівія погодилася виплатити 35 мільйонів доларів компенсації жертвам вибуху в берлінському нічному клубі в 1986 р. А в 2005 р. в Лівії відбувся перший аукціон ліцензій на розвідку нафти і газу, що стало ознаменуванням повернення американських енергетичних компаній на лівійський ринок, після перерви в більше ніж 20 років. У травні 2006 р. США оголосили про повне відновлення дипломатичних відносин з Лівією.

Кілька організацій, таких як Amnesty International, Human Rights Watch і Державний департамент США, довели порушення прав людини режимом Муаммара Каддафі [The Berlin Conference on Libya: Conference Conclusions, 2010]. Серед зазначених порушень – тортури, звалтування, зникнення, несправедливі судові процеси тощо. Human Rights Watch у 2005 р. заявляла, що Лівія вирішує питання недотримання прав людини, але залишаються такі проблеми, як свобода слова [Del Boca, 2010, с. 256]. У звіті Human Rights Watch про стан прав людини в Лівії зазначалося, що за режиму Муаммара Каддафі всередині країни серйозно порушувалися громадянські та політичні права її жителів. Народ не мав права створити політичну партію, яка перебувала б в опозиції щодо існуючої політичної системи. Незважаючи на те, що законодавство Лівії встановлювало суворе покарання для винних у тортурах людей, самі тортури широко застосовувалися лівійським урядом у в'язницях і під час допитів. Проте Лівія все ж намагалася покращити ситуацію з дотриманням прав людини. Наприклад, у 2003 р. уряд пообіцяв лівійцям, які покинули країну через політичні переслідування, повернутися та не очікувати проти себе помсти з боку влади. У 2004 р. Загальний народний комітет громадської безпеки та правосуддя було розділено на два окремих органи, які мали право здійснювати правосуддя більш справедливо. Були вжиті й інші заходи. Того ж року Amnesty International було дозволено провести міжнародну інспекцію в Лівії; у 2005 р. скасовано Народний суд та його прокуратуру, того ж року було звільнено п'ятьох багаторічних політ'язнів [Libya. From words to deeds. The Urgent Need for Human Rights Reform, 2006].

В січні 2008 р. Лівія взяла на себе одностороннє головування в Раді Безпеки ООН, повернувшись до респектабельності після десятиліть перебування ізгоєм. У серпні Лівія і США підписали угоду, яка зобов'язувала кожну сторону виплатити компенсацію всім жертвам бомбових атак на громадян іншої сторони. Прем'єр-міністр Італії Сільвіо Берлусконі вибачився перед Лівією за шкоду, завдану Італією в колоніальну епоху, і підписав інвестиційну угоду на 5 мільярдів доларів як компенсацію. У вересні державний секретар США Кондоліза Райс здійснила історичний візит до Лівії (що став першим візитом такого високого рівня з 1953 р.). Кондоліза Райс зазначала, що відносини між США та Лівією увійшли в «нову фазу».

У лютому 2009 р. на зустрічі лідерів в Ефіопії Муаммар Каддафі був обраний головою Африканського Союзу. А в червні він здійснив свій перший державний візит до Італії, колишнього колоніального правителя Лівії, а нині її головного торгового партнера. У січні 2010 р. Росія погодилася продати Лівії зброю на суму 1,8 мільярда доларів (винищувачі, танки та системи ППО). Важливо зазначити, що вона це зробила, аби досягти однієї важливої мети – забезпечити собі вплив у Середземномор'ї [Zoubir, 2011].

У жовтні 2010 р. Європейський Союз і Лівія підписали угоду, спрямовану на уповільнення нелегальної міграції. Як бачимо, на даному етапі відбувалося поживлення зовнішньоекономічних зв'язків [Profile of Libya, 2021].

Незважаючи на всі покращення, зроблені лівійським урядом, жорстока революція, що спалахнула в лютому 2011 р., призвела до смерті Муаммара Каддафі в жовтні того ж року. Натхненні повстаннями в інших арабських країнах, особливо в сусідніх Єгипті та Тунісі, лівійці розпочали насильницькі протести в Бенгазі, які поширилися на інші міста держави, що призвело до ескалації зіткнень між силами безпеки та повстанцями проти режиму Муаммара Каддафі.

Доречно зазначити, що Франція, яка відіграла важливу роль у поваленні режиму та вбивстві Муаммара Каддафі, відтоді вповела подвійну гру та зайняла досить невизначене місце у лівійському конфлікті [Toaldo].

У березні Рада Безпеки ООН санкціонувала заборону для польотів зону над Лівією та авіаудари для захисту цивільного населення. Лівійські повстанці спочатку захопили значні території країни, але потім були відтіснені краще озброєними силами Муаммара Каддафі. У липні Міжнародна контактна група з Лівії офіційно визнала основну опозиційну групу, Національну перехідну раду (НПР), легітимним урядом Лівії [Zoubir, 2020].

У серпні Муаммар Каддафі розпочав переховуватися після того, як повстанці штурмували його опорний пункт у Тріполі. Протягом серпня-вересня Африканський Союз приєднався до 60 країн, які визнали НПР новим урядом Лівії. 20 жовтня Муаммар Каддафі був схоплений і вбитий, коли повстанці захопили його рідне місто Сірт. Через три дні НПР оголосила Лівію офіційно «звільненою» та заявила про плани провести вибори протягом восьми місяців. У листопаді був схоплений Сейф аль-Іслам, син Муаммара Каддафі, що втікав, і став останнім ключовим членом родини Каддафі, якого було схоплено або вбито.

У січні-березні 2012 р. між колишніми повстанськими силами в Бенгазі спалахнули сутички, що викликало невдоволення НПР. Офіційні особи НПР, що перебували в Бенгазі, організували кампанію за відновлення автономії регіону, що ще більше посилювало напруженість у відносинах з НПР у Тріполі. У серпні 2012 р. перехідний уряд передав владу Загальному національному конгресу, обраному в липні. У вересні посол США та ще троє американців були вбиті, коли ісламістські бойовики, в тому числі Ансар аш-Шарія, штурмували консульство в Бенгазі. У серпні 2013 р. міліція Охорони нафтових об'єктів почала блокувати термінали з експорту нафти. У лютому 2014 р. спалахнули протести у відповідь на відмову Загального національного конгресу розпуститися після завершення його повноважень. У червні прем'єр-міністр Майтег пішов у відставку після того, як Верховний суд визнав його призначення незаконним. Новий парламент було обрано на виборах, затьмарених низькою явкою на тлі проблем безпеки та бойкотів.

Ісламісти зазнали важкої поразки, почалася боротьба між силами, які претендували на владу в Лівії. У липні співробітники ООН покинули країну, посольства були закриті, а іноземців евакуювали через погіршення ситуації з безпекою. Міжнародний аеропорт Тріполі був значною мірою зруйнований бойовими діями. Ансар аш-Шарія встановив контроль над більшою частиною Бенгазі [Profile of Libya, 2021].

У жовтні Генеральний секретар ООН Пан Гі Мун відвідав країну, щоб продовжити переговори за посередництва ООН між новим парламентом і урядом, що базувалися в Тобруку, та ісламістами Libyan Dawn, які утримували Тріполі. За даними ООН, 100 тис. осіб були переміщені через конфлікт. Паралельно США, чие посольство зазнало нападу у вересні 2014 р., в результаті чого загинули посол і троє співробітників, почали наносити авіаудари по цілях ІД («Ісламської держави») у 2015 р. [Islamic State leader in Libya “killed in US airstrike”, 2015].

У січні 2015 р. Лівійська національна армія, що була створена під час повстання 2011 р., та бойовики ІД оголосили про часткове припинення вогню після переговорів під егідою ООН у Женеві. Особливо цікавим є той факт, що в столиці Лівії посилювався вплив озброєних груп. Важливо відзначити, що до складу цих угруповань входило чимало колишніх контрабандистів, які не поривали зв'язків з мафією, а були «перетворені» на так званих «поліцейських» [Martin, 2019].

Вже в лютому єгипетські літаки розбомбили об'єкти ІД у Дерні, через день після того, як угруповання опублікувало відео, на якому показано обезголовлення 21 єгипетського християнина. Однак наступ лівійської армії з метою повернення Дерні в березні виявилось невдалим. ІД взяло під контроль портове місто Сірт, розташоване на півдорозі між Тріполі та Бенгазі. У липні суд Тріполі засудив сина Муаммара Каддафі – Саїфа аль-Іслама, і вісьмох інших колишніх чиновників до страти за злочини, скоєні під час повстання 2011 р. Пізніше його звільнила озброєна група. У січні 2016 р. ООН оголосила про створення нового тимчасового уряду (Уряду національної згоди) в Тунісі, проте його не захотіли визнавати лівійські угруповання, які вели боротьбу за владу [Profile of Libya, 2021].

У березні 2016 р. новий Уряд національної згоди за підтримки ООН прибув до Тріполі на човні після того, як сили опозиції заблокували повітряний простір. У квітні співробітники ООН повернулися до Тріполі після майже дворічної відсутності. У вересні Лівійська національна армія Халіфи Хафтара захопила ключові термінали для експорту нафти. У грудні проурядові сили витіснили бойовиків ІД з прибережного міста Сірт, яке вони захопили 18 місяців тому. У липні 2017 р. угруповання ІД було вигнано з Бенгазі після трьох років боїв, а вже в липні 2018 р. Халіфа Хафтар заявив, що його війська повністю контролюють Дерну, що був останнім оплотом ісламістів. Того ж року ВПС США завдали удару по AQIM у Лівії, убивши двох сумнозвісних бойовиків [Brown, 2018].

У квітні 2019 р. Лівійська національна армія Халіфи Хафтара здійснила наступ на Тріполі, вдавшись до зіткнення з силами міжнародно визнаного Уряду національної згоди. У червні 2020 р. сили підтриманого ООН Уряду національної згоди витіснили війська Халіфи Хафтара з Тархуни, його останнього опорного пункту на заході країни, поблизу Тріполі [Ramani, 2020].

В березні 2021 р. Абдул Хамід Дбейбе обійняв посаду прем'єр-міністра Уряду національної згоди в Тріполі.

Висновки. Муаммар Каддафі захопив владу в 1969 р. і правив протягом чотирьох десятиліть, поки його не було повалено в 2011 р. після збройного повстання, підтриманого західним військовим втручанням. В останні роки країна була ключовим пунктом перевалки для мігрантів, які прямували до Європи, і джерелом міжнародної напруженості, оскільки суперницькі уряди на заході та сході прагнуть встановити загальнонаціональний контроль.

Сьогодні Лівія залишається без постійної конституції, діє лише конституційна угода 2011 р. Проект конституції, запропонований Конституційною асамблеєю Лівії в липні 2017 р., ще має бути винесений на національний референдум. Конституційна палата Верховного суду залишалася закритою з 2014 р. через збройний конфлікт. Відсутність конституційного суду для перегляду та скасування законів, визнаних неконституційними, включно з виборами, лише поглиблює конституційну кризу Лівії, яка дуже далека від завершення. Довготривале іноземне втручання, об'єднання місцевих збройних груп та маніпулювання ними з боку іноземних держав, а також нездатність місцевих органів влади прийняти будь-яке рішення щодо мирного врегулювання конфлікту є головною проблемою для припинення внутрішніх непорозумінь та початку мирної реконструкції Лівії. Присутність інших іноземних акторів загострила суперництво між зовнішніми силами, незважаючи на численні конференції, такі як та, що відбулася в Берліні в січні 2020 р. [The Berlin Conference on Libya: Conference Conclusions].

Станом на 2022 р. Лівія залишається поділена між двома сторонами протистояння – Урядом національної згоди в Тріполі та адміністрацією, яка контролює східні території.

References

- Brown, R., 2018. US Strikes First Al Qaeda in Libya, *CNN, March, 28*. Retrieved from: <https://edition.cnn.com/2018/03/28/politics/us-airstrike-al-qaeda-libya/index.html>. [in English].
- Del Boca, A., 2010. *Gheddafi: una Sfida dal Deserto*, Bari. [in Italian].
- Islamic State leader in Libya “killed in US airstrike”, 2015. *The Guardian, November, 14*. Retrieved from: <https://www.theguardian.com/world/2015/nov/14/us-airstrike-isis-leader-Libya>. [in English].
- Libya. From words to deeds. The Urgent Need for Human Rights Reform, 2006. *Human Rights Watch, 18 (1E), 24 January*. [in English].
- Martin, J., 2019. *Libya: The First Fully Privatized War in Modern History*. Retrieved from: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/issues/Mercenaries/WG/OtherStakeholders/shockmonit_or_submission.pdf [in English].
- Profile of Libya, 2021. *Timeline, BBC, 15 March* [in English].
- Ramani, S., 2020. Turkey's Military Intervention in Libya: A Surprise Triumph for Erdogan, *Royal Joint Services Institute, 40, 5*. Retrieved from https://rusi.org/sites/default/files/ramani_web.pdf. [in English].
- Saleh, F., 2011. *Intellectuals of Libya during the Gaddafi dictatorship. Suppression at home is flourishing in exile*. [in English].
- The Berlin Conference on Libya: Conference Conclusions, Press Release 31 (January 19, 2020). Retrieved from: <https://www.bundesregierung.de/breg-en/news/the-berlin-conference-on-Libya-1713882> [in English].
- Toaldo, S. M. “Europe: Creating a New Role,” in Mezran and Varvelli, *Foreign Actors in the Libyan Crisis*, p. 59-67. [in English].
- Zoubir, Y. H., 2011. The United States and Libya: The Limits of Coercive Diplomacy, *Journal of North African Studies, 16, 2, 275-297*. [in English].
- Zoubir, Y. H., 2020. Prolonged civil war in Libya: the role of external states, *Insight Turkey, 22, 4, 11-27*. [in English].

RETROSPECTIVE OF THE LIBYAN CONFLICT

Yelyzaveta Khrapach

Student,

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv

Serhii Bilan

Doctor of Historical Sciences,

Professor of the Department of International Relations and Social Sciences,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv

Abstract. *For the domestic economy, political science and sociology, there is a need to study the consequences of a long armed conflict in order to take them into account when constructing negative scenarios. So, the proposed article examines Muammar Gaddafi's rise to power in Libya, his tenure in power, the course of the First Civil War in 2011, as a result of which the country overthrew its long-time leader, and the Second Civil War. The characterization of the rule of Muammar Gaddafi as the cause of the long-term conflict, as well as the division of the country and the Arab Spring, is given. Given the protracted nature of the Libyan conflict and its significant impact on the region, the Libyan political system is characterized and economic transformations in the country are determined. The position of external political players regarding regime change in Libya is shown. It is alleged that they did not take significant steps to resolve the internal conflict that was caused by this process. The current political crisis is characterized, the prospects for the country's development and the principles of creating a stable government in it are explored. It is argued that Libya will not be perceived as a full-fledged and free country in the international environment for a long time – given its violation of many principles and rules of conducting politics, it still carries a potential danger.*

Key words: *Libya, civil war, foreign policy, NATO, dictatorial regime, UN.*

<https://doi.org/10.31392/VAN-2022.39-42.20>
УДК 94:327.5(478.5)

МІЖНАРОДНІ МЕХАНІЗМИ СПРИЯННЯ ВРЕГУЛЮВАННЮ ПРИДНІСТРОВСЬКОГО КОНФЛІКТУ

Лукашова Крістіна Олегівна

студентка магістратури,

Національний університет біоресурсів та природокористування України, м. Київ

e-mail: kristilukashova@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-4577-024X>

Білан Сергій Олексійович

доктор історичних наук,

професор кафедри міжнародних відносин і суспільних наук,

Національний університет біоресурсів та природокористування України, м. Київ

e-mail: bilanso@ukr.net

<http://orcid.org/0000-0003-0256-2499>

***Анотація.** У пропонованій статті розглядається етнополітичний конфлікт у Придністров'ї, що виник у 1990 – 1992 рр. та основні механізми його вирішення. Слід зазначити, що в основі цього конфлікту лежали не лише етнічні та політичні суперечності, а й економічні, мовні та культурні. США, ЄС, Молдова, Росія та Україна неодноразово намагалися допомогти вирішити конфлікт. Серед основних застосовуваних механізмів слід виділити переговори, переважно у форматі «5+2», запропоновані програми інших країн («план Примакова», «план Козака», «план Ющенка», РФ-ЄС, Берлін-плюс»), проводили референдуми (які, однак, не були легалізовані). Основною причиною «замороженого» конфлікту є відсутність взаємної довіри між сторонами, однак, на нашу думку, вагомою причиною такого безрезультатного використання механізмів врегулювання є небажання російської сторони втрачати контроль над цією територією.*

***Ключові слова:** Придністров'я, Молдова, РФ, конфлікт, переговорний процес, референдум, механізми, румунізація, мова.*

Постановка проблеми. На сьогодні конфлікт, що виник на лівому березі Дністра Республіки Молдова на початку 90-х рр. ХХ ст., можна порівняти з конфліктом, який виник в Україні у 2014 р. На тлі розпаду Радянського Союзу, Молдова взяла курс інтеграції до Румунії, як свого часу Україна – до Європейського Союзу. Оскільки на лівому березі Дністра проживали переважно росіяни, українці та російськомовні молдаване, таке рішення Кишинєва їх не влаштувало, що і спричинило конфлікт, який уже як тридцять років не врегульований.

Мета. У запропонованій статті аналізуються міжнародні механізми, що були використані у спробах врегулювати придністровський конфлікт.

Історичний огляд. Тема придністровського конфлікту досить складна, тому має багату історіографію та є предметом уваги політологів, соціологів, істориків. Можна стверджувати, що історіографія конфлікту в Придністров'ї значною мірою спрямована на пошук нових методологічних підходів до подій, які відбувалися в той

час і до сьогодні залишилися невирішеними. До цієї теми зверталися такі українські дослідники, як В. Коцур, Т. Фічора, А. Филипенко, М. Дорошенко, О. Кучик, О. Цебенко. На цю тему написано кілька дисертацій, серед яких слід виділити дисертацію О. Садовника. Також необхідно виокремити монографію Г. Перепелиці «Конфлікти в посткомуністичній Європі», яка присвячена проблемі європейської безпеки, регіональним конфліктам, з'ясуванню тенденцій їх розвитку та розробці механізмів їх розв'язання [Коцур, 2020]. А. Кіссе у праці «Політико-правові принципи управління етнічними конфліктами» аналізує основні поняття етнічного конфлікту та розкриває механізми і форми ескалації конфлікту, методи, чинники та типи переговорів щодо його врегулювання [Кіссе, 2005].

Виклад основного матеріалу. Погляд молдовської політичної еліти на майбутній розвиток регіону відрізнявся від погляду придністровської, для молдовської – розпад СРСР означав успішну реалізацію об'єднання з Румунією, але придністровців це не влаштовувало. Можна стверджувати, що головною причиною конфлікту є румунізація Молдови. У 1989 р. було прийнято закон, згідно з яким державною мовою визначено молдовську мову з латинським написанням, а в 1990 р. проголошено суверенітет Молдови, основною частиною якого є програма, спрямована на інтеграцію з Румунією.

Придністров'я – найбільш промислово розвинений регіон Республіки Молдова, 63% населення якого складають росіяни та українці. Враховуючи історичний аспект регіону, можна стверджувати, що територія ніколи не мала постійної належності до тієї чи іншої держави, що породило багатонаціональність. Це створювало об'єктивну перешкоду в її національно-державному та історичному визначенні. Крім того, протягом усієї своєї історії ця територія була ареною військово-політичного протистояння між різними державами та переходила від Румунії до Росії.

Ознаки ідеї об'єднання румунів та молдован почали формуватися влітку 1988 р., коли в Кишиневі почали створюватися молдовські етнокультурні об'єднання, діяльність яких була спрямована на «ідеологію етнічної державності». Основною метою ідеології було визнання того, що румуни та молдавани є єдиною нацією і мають бути об'єднані в межах єдиної держави [Губогло, 1994]. За впровадження цієї ідеології переважно виступали письменники, публіцисти, журналісти, поети, викладачі університетів, художники. Восени 1988 р. прихильники румунізації почали обґрунтовувати ідеї щодо надання статусу державної молдовській мові з латинським написанням [Коцур, 2013]. Слід зазначити, що Молдова є першою республікою на пострадянському просторі, яка ініціювала мовне законодавство та вирішила перевести алфавіт з кирилиці на латиницю [Губогло, 1999, с. 180].

Після цих подій у тогочасному молдовському суспільстві почалося політичне протистояння між етнічними групами, оскільки населення, яке проживало в Придністров'ї, виступало проти румунізації та законодавчо затвердженої мови. Основні вимоги мітингувальників були спрямовані на затвердження другої державної мови – російської та відмову від її перекладу на латиницю. Проте Кишинів відмовився прийняти вимоги придністровців, що призвело до глибокого розколу суспільства. Також слід зазначити, що основна частина Молдови була спрямована на Захід, а Придністров'я – на Росію. Фінальною крапкою став

прийнятий Молдовою прапор – триколон із кольорами, схожими на прапор Румунії. Після цих подій 2 серпня 1990 р. Придністров'я відмовилося змінити свій прапор і продовжило використовувати прапор Молдавської РСР. 2 вересня 1990 р. було оголошено про створення Придністровської Молдавської РСР, яка 5 листопада 1991 р. отримала назву Придністровська Молдавська Республіка (ПМР).

Починаючи з 1990 р., першою спробою Кишинєва вирішити конфлікт було застосування сили, що призвело до жертв серед мирного населення. Придністровський збройний конфлікт змусив втрутитися в конфлікт Президента СРСР М. Горбачова, який 22 листопада 1990 р. з метою стабілізації ситуації направив до Молдови маршала А. Ахромєєва з пропозицією провести вибори до Верховної Ради Придністров'я 25 листопада. На цих виборах головою було обрано І. Смирнова, але парламент Молдови відмовився визнати вибори в Придністров'ї [Галущенко, 2004, с. 42].

Конфлікт загострився в березні 1992 р. і тривав до липня 1992 р. 20 червня 1992 р. в конфлікт втрутилася 14-та армія Росії під керівництвом генерала О. Лебеда, яка допомогла сепаратистам відбити молдовські війська. Саме за їх підтримки молдовські війська зазнали поразки в протистоянні.

Під час ескалації були зроблені перші спроби мирного врегулювання. У квітні 1992 р. у Кишинєві відбулися дві чотириденні зустрічі міністрів західних країн Молдови, Польщі, Румунії та України. Усі сторони зійшлися на одній думці – термінова необхідність посередництва в конфлікті щодо основних принципів міжнародного миру та територіальної цілісності Молдови. Тоді була сформована змішана комісія з контролю за дотриманням домовленостей про припинення вогню. Однак позиції сторін виявилися непримиренними, оскільки в 1992 р. конфлікт перейшов у фазу провалу всього процесу. Завершення збройного конфлікту припадає на липень 1992 р. Головну роль у цих подіях зіграли військовослужбовці 14-ї армії РФ, які там і зараз перебувають. Після розпаду СРСР Росія намагалася не втратити свій вплив у новоутворених республіках, тому розробила нову концепцію неоімперіалізму, яка передбачала створення та підтримку сепаратизму через проросійську пропаганду на всьому пострадянському просторі. З цією метою Росія створила нові концепції як, наприклад, захист російськомовних «братів», особливі зони впливу тощо. Це головна причина того, що тоді Російська Федерація наважилася ввести свої війська на територію Молдови та, не дотримуючись вимог Стамбульських угод 1999 р., не вивела свої війська з території Придністров'я [Урушело].

Основним механізмом вирішення конфлікту є переговори. 28 квітня 1994 р. президент Молдови М. Снігур і лідер Придністров'я І. Смирнов підписали спільну Декларацію, що вважалася початком діяльності, спрямованої на пошук перспективних шляхів мирного врегулювання конфлікту, що заклало початок нового переговорного процесу. У цей період сторони протистояння цікавили питання безпеки, тому питання визнання статусу Придністров'я не було таким актуальним. У 1995 р. було підписано угоди про незастосування військової сили та економічних санкцій і про кордони з Україною у взаємних відносинах. 19 січня 1996 р. Республіка Молдова, Російська Федерація та Україна підписали спільну декларацію, в якій наголошувалося на суверенитеті та територіальній цілісності Молдови.

У 1997 р. було укладено Московський меморандум – угоду, що була спрямована на припинення конфлікту. Відповідно до заключного пункту цього меморандуму, відносини між Республікою Молдова та Придністров'ям мали налагоджуватися в рамках спільного розвитку [Московський меморандум]. Проте боротьба не завершилася. Причина в тому, що кожна із сторін мала своє бачення формули «спільна держава». У розумінні придністровців, «спільна держава» мала функціонувати на основі конфедеративних принципів, а у розумінні Республіки Молдови, – це держава з унітарним територіально-державним устроєм, у якому Придністров'я розглядалося як складова частина єдиного цілого. Тому з моменту підписання Меморандуму в 1997 р. Придністров'я наполягає на отриманні такої автономії в рамках Молдови, яка не буде відступати від повного суверенітету, включаючи демаркацію кордонів.

У серпні 2000 р. з боку російської державної комісії з урегулювання придністровського конфлікту на обговорення була винесена позиція під назвою «План Примакова». Він передбачив створення договірної федерації між ПМР і Молдовою. Придністров'я допускало лише конфедерацію, тому запропонований план не задовольнив його жителів. Молдова, у свою чергу, відмовилася надати придністровському регіону повноправний статус окремого суб'єкта [Цуканова].

Ще одним невдало застосованим механізмом врегулювання придністровського конфлікту був «план Ющенка», представлений Президентом України на саміті ГУАМ 22 квітня 2005 р., який передбачав сумнівний план «демократизації» Придністров'я та проведення там виборів під міжнародним контролем. В. Ющенко запропонував затвердити спеціальний закон про статус Придністров'я, який надавав би йому право вийти зі складу Молдови, якщо вона вирішить приєднатися до Румунії. У липні 2005 р. парламент Молдови ухвалив закон про особливий статус Придністров'я. Він надав краю автономію, а також визнав існування Придністров'я. Але придністровські лідери не прийняли цей закон, і вони не виконали план В. Ющенка до кінця, тому що Росія не хотіла виводити свої війська, а політична еліта Придністров'я в той час не хотіла проводити вибори на демократичних засадах.

Іншим механізмом врегулювання були референдуми. На думку А. Кіссе, цей політико-правовий механізм є одним із проявів превентивної дипломатії, в основі якої лежать три елементи – співпраця, розрахунки та переформулювання позицій [Кіссе, 2006]. У вересні 2006 р. на території Придністров'я відбувся референдум, під час якого населення невизнаної республіки мало дати відповіді на питання щодо подальшої незалежності та вільного входження до Російської Федерації. Згідно з даними, результат референдуму – 97% «за». Однак ця спроба не була легітимно визнана Молдовою, Україною, Румунією, ЄС і навіть Росією [Вітман, 2013].

Найпоширенішим форматом переговорів, який використовувався у врегулюванні конфлікту в ПМР, є «5+2», де конфліктуючими сторонами виступали Республіка Молдова та Придністров'я; ОБСЄ, Росія та Україна – посередниками, а ЄС та США – наглядачами. Проте слід зазначити, що за всю історію спроб врегулювання придністровського конфлікту переговори у форматі «5+2» проводилися не завжди. Найбільша пауза в переговорному процесі припала на період 2006 – 2011 рр. Протягом цього періоду відбувалися лише неформальні консультації щодо розробки нових механізмів врегулювання. У 2011 р. в Москві

було вирішено відновити переговорний процес, а також пункти домовленості щодо відновлення офіційної роботи Постійної наради з політичних питань у рамках переговорного процесу щодо придністровського врегулювання у форматі «5+2» [Переговорному форматі «5+2» исполнилось 15 лет].

У 2016 р. відбулася зустріч у Берліні, за результатами переговорів розроблено механізм зміцнення довіри, який включав 8 заходів, що входять до пакету «Берлін-плюс». Механізм виявився більш-менш ефективним, адже на міжнародному рівні було зафіксовано основні досягнення у шести договірних пунктах. Це стосувалося покращення ситуації у сфері освіти, сільського господарства та досягнення прогресу в телекомунікаціях.

ЄС також активно виявляло свою зацікавленість у пошуку ефективного механізму та швидшого врегулювання конфлікту в Придністров'ї з огляду на потребу гарантування безпеки кордонів на сході та надання досвіду в майбутньому врегулюванні етнополітичних конфліктів. Це підтверджувалося наміром створити нову платформу для вироблення можливих вирішень придністровського конфлікту, який було проголошено 5 червня 2010 р., між Німеччиною та Росією у формі комітету РФ-ЄС із зовнішньої політики та безпеки на рівні керівників зовнішньополітичних відомств сторін [Филипенко, 2020].

Якщо говорити про США, то їхня мета – пошвидше вивести російські війська з території Придністров'я та встановити контроль над усіма кордонами Європи, що відповідає політико-правовому геополітичному сценарію Вашингтона.

Цікавою є також позиція та думка Російської Федерації щодо статусу конфлікту. По-перше, лідери Придністров'я протягом багатьох років відчували всіяку підтримку з боку Кремля. Протягом переговорів Росія висувала свій план дій, який сприяв би російському сценарію вирішення придністровської проблеми. Так, РФ неодноразово пропонувала своє бачення виходу з кризи, наприклад «план Примакова», який не мав успіху. Така ж доля спіткала «план Козака», який був спрямований на федералізацію Молдови. Крім того, документ передбачав збереження російської військової присутності до 2020 р. Хоча цей план також виявився невдалим, російська армія все ще присутня на території Придністров'я.

Аналізуючи поточний стан конфлікту, можна стверджувати, що вирішальним фактором перебування конфлікту в «замороженому» стані є наявність російського форпосту в цьому регіоні та небажання Росії втрачати один із важелів впливу на ситуацію в цілому. По-перше, такий розвиток подій дає впевненість Російській Федерації, що плани Молдови щодо румунізації не будуть реалізовані, по-друге, це збереження нейтралітету Молдови щодо вступу до НАТО. Також важливим важелем є активна проросійська пропаганда, все Придністров'я знаходиться виключно в російському інформаційному просторі. Російські ЗМІ та інформаційна політика спрямовані на формування негативного іміджу ЄС, Республіки Молдова та позитивного іміджу Російської Федерації. Крім того, допомога з боку ЄС, якою б серйозною вона не була, не може конкурувати з економічною допомогою з боку Росії, наприклад, доплатами до пенсій придністровських пенсіонерів, а тим більше – з фактично безкоштовним газопостачанням.

Висновки. Розпад СРСР призвів до низки етнополітичних конфліктів на пострадянському просторі. Основною причиною конфлікту в Молдові стала

румунізація молдовського народу (йдеться про перехід на латиницю, прийняття триколірного державного прапора), що не влаштувало придністровців.

Принциповим моментом, який вплинув на стан і перспективи переговорного процесу, стало визнання Придністров'я стороною переговорів.

За тридцять років країни-гаранти пропонували багато шляхів подолання конфлікту – це і створення асиметричної федерації, і проголошення автономії в середині суверенної держави, і підписання низки угод, які мали б врегулювати конфлікт у правовому режимі, але жоден із механізмів не сприяв пошуку спільного рішення. Важливим аспектом у такому розвитку подій є всебічна підтримка Кремля, який діє у власних інтересах: продовжує забезпечувати існування придністровського режиму економічними, військовими, політико-дипломатичними засобами, утримує військовий контингент на території Придністров'я. Можна стверджувати, що «гра» Заходу та Росії поширюється і на землі лівобережжя Дністра – кожна зі сторін хоче бути єдиним гарантом миру та безпеки в регіоні, отримати вплив на подальший розвиток подій у власних геополітичних інтересах. Тому дієвим механізмом врегулювання може стати відмова Молдови від об'єднання з Румунією та зосередження на побудові країни з власною думкою та збереженням суверенітету.

Список використаних джерел та літератури

- Вітман, К., 2013. Роль референдуму в етнополітичних процесах пострадянського простору, *Актуальні проблеми політики*, 48, 165-174.
- Галущенко, О. С., 2004. Как создавалась республика на Днестре (к 80-летию МАСР), *Ежегодный исторический альманах Приднестровья*, 8, 42.
- Губогло, Е. М., 1994. Национально-культурные движения в республике Молдова, *Человек в многонациональном обществе: этничность и право*, 173-179.
- Губогло, Е. М., 1999. Межнациональная напряженность в реальности и в представлениях граждан, *Этническая мобилизация и межэтническая интеграция*, 180-184.
- Коцур, В., 2013. *Етнополітичний конфлікт у Придністров'ї у контексті українсько-молдовських міждержавних відносин*, Київ: Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України.
- Коцур, В., 2020. *Джерела та історіографія етнополітичної ситуації в Придністров'ї як чинник у міждержавних відносинах України і Молдови* [Електронний ресурс]: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2020/02/kotsur_dzerela.pdf
- Кіссе, А., 2005. Новітні концепції етнічного конфлікту: сутність і типологія, *Політичний менеджмент*, 1 (10), 14-23.
- Кіссе, А., 2006. *Етнічний конфлікт: теорія і практика управління*, Київ: Логос.
- Московский меморандум (1997) [Електронний ресурс]: https://artsandculture.google.com/entity/m0c97m_?hl=uk
- Переговорному формату «5+2» исполнилось 15 лет [Електронний ресурс]: <https://novostipmr.com/ru/news/17-02-20/peregovornomu-formatu-52-ispolnilos-15-let>
- Урушелу, О. *Гуманитарное миротворчество России на постсоветском пространстве. На примере Молдавии* [Електронний ресурс]: <https://cyberleninka.ru/article/n/gumanitarnoe-mirotvorchestvo-rossii-na-postsovetskom-prostranstve-na-primere-moldavii>
- Филипенко, А., 2020. Від Мезебергу до Братислави. «Малі кроки» у придністровському врегулюванні, *Старожитності Лукомор'я*, 3, 102-114.
- Цуканова, О. Основные этапы переговорного процесса в области урегулирования молдово-приднестровского конфликта [Електронний ресурс]: <https://cyberleninka.ru/article/n/osnovnye-etapy-peregovornogo-protsess-a-v-oblasti-uregulirovaniya-moldovo-pridnestrovskogo-konflikta/viewer>

References

- Fylypenko, A., 2020. Vid Mezebephu do Bratislavy. «Mali kroky» u prydnistrovskomu vrehuliuvanni [From Mezebeg to Bratislava. “Small cells” in daily exercise], *Starozhytnosti Lukomor'ia*, 3, 102-114. [in Ukrainian].
- Galushenko, O. S., 2004. Kak sozdavalas respublika na Dnestre (k 80-letiyu MASR) [How the republic was created on the Dniester (to the 80th anniversary of the MASR)], *Ezhegodnyj istoricheskij almanah Pridnestrovyia*, 8, 42. [in Russian].
- Guboglo, E. M., 1994. Nacionalno-kulturnye dvizheniya v respublike Moldova [National-cultural movements in the Republic of Moldova], *Chelovek v mnogonacionalnom obshestve: etnichnost i pravo*, 173-179. [in Russian].
- Guboglo, E. M., 1999. Mezhnatsionalnaya napryazhennost v realnosti i v predstavleniyah grazhdan [Interethnic tension in reality and in the perceptions of citizens], *Etnicheskaya mobilizaciya i mezhetnicheskaya integraciya*, 180-184. [in Russian].
- Kisse, A., 2005. Novitni kontseptsii etnichnoho konfliktu: sutnist i typolohiia [New concepts of ethnic conflict: essence and typology], *Politychnyi menezhment*, 1 (10), 14-23. [in Ukrainian].
- Kisse, A., 2006. *Etnichni konflikti: teoriia i praktyka upravlinnia* [Ethnic conflict: theory and practice of management], Kyiv: Lohos. [in Ukrainian].
- Kotsur, V., 2013. *Etnopolitychnyi konflikt u prydnictpovi u konteksti ukpainsko-moldovs'kykh mizhderzhavnykh vidnosyn* [Ethno-political conflict in Eastern Ukraine in the context of Ukrainian-Moldovan international relations], Kyiv: Inctytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doclidzhen im. I. F. Kupaca NAN Ukpainy. [in Ukrainian].
- Kotsur, V., 2020. Dzherela ta istoriohrafii etnopolitychnoi sytuatsii v Prydnistrovi yak chynnyk u mizhderzhavnykh vidnosynakh Ukpainy i Moldovy [Sources and histopathology of the ethno-political situation in the East as a factor in the inter-ethnic relations between Ukraine and Moldova]. Retrieved from: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2020/02/kotsur_dzherela.pdf [in Ukrainian].
- Moskovckij mempondum (1997). Retrieved from: https://artsandculture.google.com/entitu/m0cq7m_?hl=uk [in Russian].
- Peregovornomu formatu «5+2» ispolnilos 15 let. Retrieved from: <https://novostipmr.com/ru/news/17-02-20/peregovornomu-formatu-52-ispolnilos-15-let> [in Russian].
- Tsukanova, O. Osnovnye etapy peregovornogo protsessa v oblacti uregulirovaniya moldovo-pridnestrovskogo konfliktu [The main stages of the negotiation process in the field of settling the Moldovan-Pridnestrovian conflict]. Retrieved from: <https://cuberleninka.ru/article/n/osnovnye-etapy-peregovornogo-protsessa-v-oblasti-uregulirovaniya-moldovo-pridnestrovskogo-konfliktu/viewer> [in Russian].
- Upushelu, O. Gumanitapnoe mipotvopchestvo Poccii na postsovetskom ppostpanctve. Na ppimepe Moldavii [Humanitarian peacekeeping of Russia in the post-Soviet space. On the example of Moldova]. Retrieved from: <https://cuberleninka.ru/article/n/gumanitapnoe-mirotvorchestvo-rossii-na-postsovetskom-prostranstve-na-primere-moldavii> [in Russian].
- Vitman, K., 2013. Rol referendumu v etnopolitychnykh protsesakh postradianskoho prostoru [The role of the referendum in the ethno-political processes of the post-Soviet space], *Aktualni problemy polityky*, 48, 165-174. [in Ukrainian].

INTERNATIONAL MECHANISMS FOR RESOLVING THE TRANSNISTRIAN CONFLICT

Kristina Lukashova

Student,

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv

Serhii Bilan

Doctor of Historical Sciences,

Professor of the Department of International Relations and Social Sciences,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv

Abstract. *The proposed article examines the ethno-political conflict in Transnistria that arose in 1990 – 1992 and the main mechanisms of its resolution. It should be noted that at the root of this conflict were not only ethnic and political contradictions, but also economic, linguistic and cultural ones. The USA, the EU, Moldova, Russia, and Ukraine have repeatedly tried to resolve the conflict. Among the main applied mechanisms, it is necessary to single out negotiations, mainly in the “5+2” format, proposed programs*

of other countries (“Primakov’s plan”, “Kozak’s plan”, “Yushchenko’s plan”, RF-EU, “Berlin-plus”), held referendums (which, however, were not legalized). For many years, the conflict remains unresolved – “frozen”. The main reason for this is the lack of mutual trust between the parties. Another, in my opinion, important reason for such fruitless use of settlement mechanisms is the reluctance of the Russian side to lose control over this territory.

Key words: *Transnistria, Moldova, Russian Federation, conflict, negotiation process, referendum, mechanisms, Romanianization, language.*

<https://doi.org/10.31392/VAN-2022.39-42.21>
УДК 321-04ЄС

ВРЕХІТ ЯК КЛЮЧ ДО ОСМИСЛЕННЯ СИСТЕМНИХ ПРОЦЕСІВ І ТЕНДЕНЦІЙ НА ЄВРОПЕЙСЬКОМУ КОНТИНЕНТІ

Калуга Володимир Федорович

доктор філософських наук,
професор кафедри міжнародних відносин і суспільних наук,
Національний університет біоресурсів та природокористування України, м. Київ
e-mail: kalugavl@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-4744-826X>

Островський В'ячеслав Петрович

студент магістратури,
Національний університет біоресурсів та природокористування України, м. Київ
e-mail: dddrasc@ukr.net

***Анотація.** Людині властиве прагнення спрогнозувати майбутні події, тобто зробити принципово невідоме зрозумілим та відомим. Задля цього людина вдається до різних засобів, зокрема аналітики. Таким чином людина прагне вивести з минулих подій формулу розгортання процесів у подальшому. Підставою для подібного прогнозування є виявлена досвідним шляхом закономірність причинно-наслідкових зв'язків. Brexit може послугувати прекрасною основою для виявлення та дослідження домінантних тенденцій, притаманних політичному поступові на Європейському континенті. Осмислення причин та наслідків Brexit як для задіяних безпосередньо у згаданому явищі сторін, а саме для Євросоюзу та Великої Британії, так і для третіх країн зокрема та Європи або й світу загалом, дозволяє сформулювати цілісне уявлення про те, яка доля чекає на європейський дім, а також окремі європейські країни. За точку опори в осмисленні причинно-наслідкових зв'язків, сполучених з Brexit, береться припущення, що пусковими механізмами подій виступають політичні процеси, пов'язані з людським фактором. Економічні зрушення та зміни виступають лише наслідком. Щоправда сам економічний чинник може використовуватися і, як свідчить досвід, використовувався як аргумент для прийняття рішення, у т.ч. під час проведення референдуму у Великій Британії щодо перебування Об'єднаного королівства у складі ЄС. Загалом Brexit є цілком очікуваним і закономірним явищем, оскільки Велика Британія впродовж століть децю осібно трималася континентальної Європи. Особливої шкоди Brexit не завдав жодному із суб'єктів світової політики. Навпаки згадане явище надало додаткового імпульсу європейським політикам замислитися над майбутнім спільного політичного та соціо-економічного простору. Відтак Євросоюз увійшов в етап еволюційної реорганізації, вдавшись до пошуку дієвих механізмів підтримання спільного співіснування, водночас задовольняючи двом вимогам. По-перше, забезпечити економічну стабільність та розвиток, а також високий рівень життя. По-друге, зберегти достатньо простору за кожним членом ЄС для самоорганізації у відповідності до притаманного спільноті менталітету, пріоритетів та політичних вподобань.*

***Ключові слова:** Brexit, ЄС, Велика Британія, світова політика, економічний фактор.*

Постановка проблеми. Історія людства навряд чи знає періоди загального спокою, затишку та достатку. І все ж у поступі людства можна прослідкувати певні цикли відносного порозуміння, що чергуються з періодами підвищеної напруги; або ж, по-іншому, періоди стабільності, на зміну яким приходять етапи системних чи докорінних змін. Очевидно, останнім часом відбуваються процеси, осмислюючи які, можна з впевненістю сказати, що сучасне людство вступило в перманентний період нестабільності та напруги.

Серед решти інших підставою для осмислення ключових тенденцій у світовій та регіональній політиці може послугувати Brexit. Згадане явище є досить вагомим у континентальному, зрештою як і у світовому масштабах, а також неодмінно показовим, оскільки у його контексті прослідковується низка тенденцій, притаманних сучасності. Як наслідок, на фоні Brexit вимальовуються можливі обриси світу в середньостроковій перспективі, особливо, якщо зважити на той факт, що усі події та процеси мають між собою зв'язок, а їх джерелом виступає одна й та ж основа. Швидше за все, суть цієї основи певним чином проступає в припущенні про те, що «в «рух» людство, а з іншого боку світ, тим самим «оживляючи» світову політику, призводить перманентна взаємодія і водночас протидія двох взаємообумовлених тенденцій і водночас сил, що функціонують за принципом, подібним до того, який вважається притаманним взаємодії «ян» та «їнь» в контексті даоської світоглядної парадигми. Йдеться про тяжіння до глобальної уніфікації (хаос) та тяжіння до індивідуалізації (космос) відповідно» [Калуга, 2021, с. 143].

Інакше кажучи, системний та всебічний аналіз такого масштабного явища як Brexit стане суттєвим кроком в напрямку формування цілісного уявлення як про світ загалом та причинно-наслідковий зв'язок подій у ньому, так і про особливості регіонального, наразі Європейського життя, невід'ємною частиною якого є також Україна і українці. Таким чином актуальність обраної теми дослідження стає очевидною не лише в плані розширення горизонтів та деталізації системного уявлення про поточні тенденції у світовій політиці загалом та на Європейському континенті зокрема, а й на рівні реалій українського буття, котре нині відзначається колосальною інтенсивністю соціальної напруги.

Історіографія проблеми. Ця наукова розвідка передбачає апелювання до статистичних даних, міркувань та експертних оцінок зарубіжних і вітчизняних фахівців. Зокрема широко розкриті причини та наслідки Brexit у таких вітчизняних дослідників як О. Гісса-Іванович, Л. Дороша, О. Калмикова, Я. Кубіча, Я. Муценка, О. Шарова, котрі зосередили свою увагу на аналізі вже наявних та ймовірних на поточний момент, а також у перспективі складнощів і випробувань на шляху поступу, з одного боку, Європейського Союзу, а з іншого – Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії, породжених «політичним розлученням». Разом з тим, окремої уваги заслуговує масштабне дослідження ситуації в ЄС в, так би мовити, у пост-Brexit період, здійснене А. Грубінко та А. Мартиновим і висвітлене на сторінках монографії. Разом з тим, щодо особливостей взаємодії і взаємовідносин між острівною Великою Британією та континентальними європейськими країнами по-окремо, а також в Європейській єдності, то їх системне висвітлення було здійснене у низці робіт І. Грицяк, В. Крушинського, М. Ставенської, О. Хоменко та М. Шелемби.

Метою даного дослідження є виявлення, осмислення та систематизація поточних ключових тенденцій у світовій та континентальній політиці на основі аналізу явища Brexit з огляду на його причини і наслідки.

Виклад основного матеріалу. У політико-соціологічній, як зрештою і у будь-якій аналітичній думці сформувалася чітка тенденція, відповідно до якої причини подій встановлюються з огляду на вигоду або інтерес. В масштабному плані такий підхід відповідає тому, що політичні дії є наслідком реалізації економічних інтересів. Однак життя вперто свідчить про протилежне, як би те конфронтаційно виглядало. З огляду на принципову пізнавальну обмеженість дослідник воліє уникати того факту, що первопричини чого б то було виявити і встановити не можливо, тому за причини подій, явищ, процесів він схиляється брати ті, які для нього виявляються очевидними. А очевидними, як правило, вже є наслідки первопричин. В соціальному житті такі наслідки є, як правило, економічними, оскільки насамперед задовольняють інтересам. Тоді як очевидні соціальні і побутові наслідки стають «відгуком» на економічні, хоча їх часто якраз і приймають за вторинні політичні наслідки. Насправді ж вони, тобто умовно політичні, соціокультурні абошо наслідки є побічним ефектом від реалізації первопричин.

Аби запобігти можливим певним непорозумінням щодо тих чи інших асоціацій, породжених подальшими міркуваннями, у контексті цієї роботи пропонується наповнити таким змістом поняття політики та економіки. Політика – сфера активності і буття людини, що виступає як базова або інтегративна щодо інших сфер активності і буття людини, та відповідає за консолідацію ресурсів, зусиль, належних спільноті, вироблення стратегічних рішень та мобілізацію членів спільноти задля досягнення спільних рішень. Економіка – сфера продукування засобів, умов та обставин, необхідних і достатніх для підтримання тяглості роду і задоволення потреб спільноти загалом та членів спільноти зокрема.

Повертаючись до предмету наукової розвідки, слід зауважити, що осмислення причин та наслідків Brexit, очевидно, буде ефективнішим, якщо відштовхуватися від того, що боротьба ідей і переконань, носіями яких є маси, визначає особливості історичного поступу явно більше, аніж економічні умови і обставини. Саме ідеї, точніше їх комбінація, породжена боротьбою і взаємодією, визначає соціально-економічну ситуацію у спільноті, а не навпаки. А це, окрім іншого, означає що особливості подій, пов'язаних з Brexit, безумовно, визначалися насамперед людським чинником, а не холодним розрахунком або, приміром, так званою, історичною необхідністю чи об'єктивними обставинами. Натомість економічно орієнтовані аргументи, якими послуговувалися як прихильники, так і противники Brexit насамперед на теренах Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії, насправді були не стільки результатом чітких безпристрасних розрахунків, скільки засобом «продавлювання» в маси ідеї або «за», або «проти» Brexit.

Приміром, як зазначає О. Шаров: «Спекулянти грають на панічних побоюваннях щодо різкого погіршення економічної ситуації в Британії та країнах-членах ЄС» [Шаров, 2019]. Тобто ті, хто схильні та мають здібність в ситуаціях когнітивного та емоційного збурення мас набувати власні вигоди, автоматично розглядаються як зацікавлені особи, котрі причетні до певних подій, принаймні

до «проштовхування» тих чи інших ідей в маси, аби у такий спосіб «мутити воду» в спільноті та відповідно «нагріти руки».

Ті ж таки спекулянти, в іншому випадку, ті, хто прагнуть «красивого життя» за рахунок спільноти, посівши ключові місця у владних кабінетах і у такий спосіб отримавши практично необмежений доступ до розподілу суспільних ресурсів і благ, вдаються до системного популізму. Відтак чергова потужна хвиля популізму, котра прокотилася Великою Британією напередодні референдуму щодо членства в ЄС, якщо й не стала вирішальним чинником, що призвів до Brexit, то суттєво вплинула на розклад сил і симпатій у середовищі, так би мовити, народної маси британців. Зокрема, зі слів Тобі Хелма: «Кампанія Vote Leave у 2016 р. обіцяла, що 350 мільйонів фунтів стерлінгів на тиждень, а не «на місяць», повертатимуться до скарбниці Великої Британії в результаті виходу з ЄС» [Helm, 2022]. Підставою тому нібито стали розрахунки, здійснені фахівцями, якими, коли і яким чином, щоправда, не уточнялося. Та воно й зрозуміло, бо ключове завдання згаданих «розрахунків», оприлюднених масам, полягало не у формуванні цілісного бачення спектра ймовірних наслідків від Brexit у пересічного британця, оперативні інтелектуальні можливості якого навряд чи дозволяють йому мислити глобально та проєктивно, а сформувані певний ажіотаж навколо «стовідсоткових» вигод від Brexit. Тобто суттєво вплинути на очікувані результати референдуму, організованого серед британців, щодо «розлучення» з ЄС. І, як виявилось згодом, щойно згадана та подібні їй «інформаційні ін'єкції» в «мозок» пересічного британця дали бажані наслідки. Більшість громадян Великої Британії, яких не стримували інші фактори, «купилися» на примарні вигоди і проголосували за вихід Великої Британії з Європейського Союзу.

Між тим, навіть очевидні нині, більше того, явно відчутні пересічному британцю наслідки Brexit, зокрема у вигляді економічних, політичних та, породжених ними, соціально-побутових негараздів, не розвіяли «пропагандистський туман» у свідомості значної частини добропорядних громадян Об'єднаного Королівства, а отже і на рівні громадської думки. Свідченням тому є зокрема, образно кажучи, нездоланна впертість затятих прихильників «самостійності» і історичного місіонерства Великої Британії, оскільки останні вперто не бажають визнавати принаймні неоднозначність самого явища Brexit, вишукуючи чи «призначаючи» винних в настанні негативних наслідків. Приміром, «зіткнувшись з усім цим [негативними наслідками Brexit], затяті прихильники Brexit все більше схиляються до звинувачень в тому Джонсона. Вони не визнають, що Brexit був помилкою, але кажуть, що він ще не запрацював» [Helm, 2022].

До речі, цілком ймовірно, що очима експертів, котрі практично жодним чином не зацікавлені у будь-якому з ймовірних варіантів розвитку подальших подій, пов'язаних з Brexit, вихід Великої Британії зі складу Європейського Союзу, окрім іншого, може сприйматися як своєрідна авантюра, вчинена певним колом впливових представників Європейської і світової спільноти, що діяли за принципом, який нібито у свій час озвучив Наполеон: «On s'engage et puis... on voit» (Розпочнемо... а там буде видно). Принаймні, виходячи з того, як зазначає В. Константинов, що «проблема не лише в останній угоді, та й не в усьому комплексі документів – і вже підписаних Британією і Євросоюзом і тих, які підпишуть у майбутньому. Головна проблема – відсутність чіткого розуміння нових реалій по обидва боки Ла-Маншу та

готовності домовлятися саме на їхній основі» [Константинов, 2021], явищу Brexit таки дійсно притаманні ознаки авантюризму.

Щоправда, попри всі можливі непрогнозовані і невраховані наслідки Brexit, все ж таки, якщо мова й заходить про авантюризм, то лише у вигляді, так би мовити, легкого «нальоту». Принаймні з авантюризмом, який приписують лідеру жовтневого перевороту в Росії на початку ХХ ст. В. Ульянову-Леніну, котрий нібито керувався принципом: «Главное вязаться, а там посмотрим», авантюризм, пов'язаний з Brexit, лише додає згаданому явищу деякої пікантності, але аж ніяк не призводить до вибивання з колії історичний поступ континенту, тим більше людства. Очевидно, так би мовити, нотки авантюризму відволікають увагу мас від боротьби і протидії світових гравців, що у своїх рішеннях та діях спираються винятково на холодний розрахунок і, цілком ймовірно, чітко окреслені цілі. І задля досягнення поставлених цілей вдаються до широкого спектру методів та засобів, а також інструментів, серед яких чільне місце відводиться маніпулятивним технікам, красиво завуальованим під демократичні інститути абощо, у тому числі референдуми, вибори, вотуми довіри та їм подібне.

При цьому, очевидно, не стане великим відкриттям, що за завісою «волі народу», зокрема нібито продемонстрованої за посередництва референдуму, «ділки» або, як прийнято їх толерантно називати, світові гравці переслідують відомі лише їм цілі, звісно, прикриваючись благими намірами, котрі підносяться масам як нібито істинні цілі і мотиви сильних світу цього. Останнє, окрім іншого, може означати, що Brexit є таким собі черговим ходом на «світовій шахівниці», фігурами на якій виступають спільноти, об'єднані і контрольовані тією чи іншою мірою державами, а надто модерними суб'єктами світової політики – транснаціональними корпораціями, серед яких до речі чільне місце належить цервам – католицькій, ортодоксальній, іншим релігійним організаціям, що сформувалися навколо масово поширених догматів, наприклад, мусульманства, іудаїзму, марксизму тощо. При цьому варто тримати на думці той факт, що «...світова політика, образно кажучи, виступає таким собі електромагнітним полем, тоді як потік подій, котрий можна представити як міжнародні відносини, є своєрідним струмом: світова політика і потік подій взаємопороджувані і взаємообумовлені явища, «вмонтовані» в буття, принаймні буття людини і водночас цивілізації» [Калуга, 2021, с. 146].

Беручи до уваги щойно згадане визначення, виникає кілька припущень, спрямованих на якомога ширше та/або різнорівневе відображення суті Brexit. Приміром, згадане явище було б доцільно розглядати в різних ракурсах, зокрема в розрізі 1) світової політики; 2) міжнародних відносин; 3) загального поступу людства або потоку подій.

Через призму світової політики, – «одною з визначальних і невід'ємних сфер існування людства, а отже і міжнародного життя є політична сфера – своєрідний інтегруючий простір колективної взаємодії представників виду Homo Sapiens, на відміну від інших соціальних істот» [Калуга, 2018, с. 23], – Brexit виглядає як результат і наслідок боротьби та взаємодії світових центрів впливу, які представлені світового масштабу фінансовими та/або геополітичними, та/або інформаційно-маніпулятивними центрами прийняття стратегічних рішень. До таких слід зараховувати різного роду таємні, а також напівлегальні організації, на кшталт «комітету 300», «чорної венеціанської знаті», «білого лотоса», тамплієрів, масонів,

ілюмінатів абощо. Окремим рядком у цьому переліку, очевидно, слід згадати ВООЗ (World Health Organization (WHO)) як інструмент і механізм глобального контролю за галуззю фармації та медицини, а отже і стану масового здоров'я; Більдерберзький клуб, котрий відзначається особливою демонстративною втаємниченістю, оскільки його учасниками є переважно офіційні особи, що на момент зустрічі діють нібито як приватні особи, тоді як все що відбувається в колі офіційно-приватних чи, навпаки, приватно-офіційних осіб залишається втаємниченим не те, що для широкого загалу, але й для елітних кіл. Яскравим тому свідченням, очевидно, є висловлюване, приписуване світовому магнату-мультимільярдеру Джону Девісону Рокфелеру (John Davison Rockefeller), нібито озвучені ним ще у 1993 р.: «Нам було б неможливо розробити наш план для всього світу, якби він набув розголосу в ті роки. Але світ влаштований складніше і готовий йти до світового уряду. Наднаціональна верховна влада інтелектуальної еліти і банкірів світу, безсумнівно, краща, ніж національне самовизначення, поширене в минулі століття. Таким чином, ми зобов'язані тримати пресу в невіданні стосовно наших переконань, що становлять історичне майбутнє нашого століття». Звісно, перелік впливових у масштабах світу формувань можна продовжити за рахунок Європейської комісії за демократію через право, інших, так званих, комісій, самітів абощо.

У розрізі міжнародних відносин Brexit набирає контурів взаємодії між державами та союзами держав, а паралельно між націями і народами. У такому випадку вимальовуються лінії тертя та напруги між тими таки націями і народами, об'єднавчі та роз'єднувальні чинники, цілі або національні інтереси, притаманні тим чи іншим націям та народам, і шляхи та/або способи їх досягнення.

Беручи до уваги загальний поступ людства як щось цілісне, тобто таке, що має загальний сценарій, чи не найкраще відслідковувати місце і роль тієї чи іншої нації та/або народу в історії людства, позицію та/або становище тієї чи іншої держави на світовій арені. А вже виходячи зі встановлених місця і ролі, вимальовувати алгоритм активності тієї чи іншої спільноти, представленої державним утворенням, до якого тяжіє та ж таки спільнота, опосередкована державою, зважаючи на ті ж таки місце і роль спільноти та відповідної їй держави в просторі співіснування.

Між тим, перебування Великої Британії у складі Європейської Економічної Спільноти, а далі Європейського Союзу, більше того, взаємодія Британської корони з континентальними центрами влади завжди відрізнялася тими чи іншими нюансами впродовж усього історичного поступу відколи сформувалася Англійська держава. Тому спроби «вжитися» в межах «спільного європейського дому» британців з іншими європейськими народами відзначалися певною напругою. Останнє, звісно, притаманне і періоду членства Великої Британії у Європейській Економічній Спільноті, а далі у Європейському Союзі. Показово, що тільки-тільки-но вступивши до ЄЕС на вигідних для себе основах, частина британського істеблїшменту вже почала піднімати питання про вихід.

Приміром, попри те, що у 1972 р. консерватори, представники яких посідали ключові посади в уряді та владних колах внаслідок довгих вагань та зважувань все ж таки схилилися до позитивного рішення щодо вступу в ЄС, вже в 1975 р. великого розмаху набрала започаткована лейбористами ініціатива щодо виходу з ЄЕС. Тож

у 1975 р. на теренах Великої Британії був проведений національний референдум щодо до виходу зі складу ЄЕС.

Звісно, такий неочікуваний і досить нахабний як на континентальних політиків «хід конем» британських лейбористів викликав хвилю обурень, за якою прослідували спроби владнати європейські справи. Як наслідок, «Прем'єр-міністр Г. Вільсон попередньо досягнув у переговорах права на особливі умови для своєї країни, після чого став агітувати за збереження членства в ЄЕС» [Шаров, 2019]. Це призвело до того, що більшість британців, покладаючись на «авторитетні» висновки і запевняння політичних еліт, схилилися до думки про збереження Великої Британії в просторі ЄЕС. Останнє, природно, не поклато початок тривким і стабільним відносинам Великої Британії в ЄЕС, адже вже «у 1983 р. лейбористи виступали за вихід зі Спільноти навіть без референдуму, але уряд М. Тетчер переміг і Британія залишилася».

З огляду на вище сказане складається чітке враження, яке влучно передає у своєму науковому дописі О. Шаров: «“Брексіт” – це просто черговий етап у постійному коливанні Британії між збереженням своєї “особливості” та “приєднанням до решти Європи” (до континенту)» [Шаров, 2019].

Причиною згаданих «коливань» Великої Британії, окрім іншого, є сама її природа, адже Велика Британія є досить складним і неоднорідним утворенням, суть якого відображена у самій офіційній назві Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії, де функцію центробіжного начала виконує Англія на чолі з монархом. І хай би там що говорили про винятково представницькі функції монарха в політичному житті Великої Британії, насправді ж саме корона утримує в єдиному механізмі складові Сполученого Королівства так, як жодні вигоди, примус абощо. Англійська корона далеко не «фетиш», але потужна «ідея», навколо якої групуються та утримуються маси, основа ідентичності британців. Відтак британська «демократія» та європейська «демократія», попри те, що Королівству Іспанії, наприклад, теж притаманна форма державного правління – конституційна монархія, – дві великі різниці. А оскільки згадані «демократії» не сумісні, то і повноцінного союзу бути принципово не може бути. Хоча з іншого боку ідея об'єднаної Європи також має чисельні маси прихильників. Тому-то «хитання» Великої Британії є цілком закономірним явищем.

Останнє означає, що попри проходження чергового етапу взаємин континентальної Європи з Великою Британією, що офіційно стався 31 січня 2020 р. внаслідок завершення процесу Brexit, виключати чергову хвилину зближення аж ніяк не варто, не зважаючи навіть, а можливо й всупереч тому, що на теренах Великої Британії є палкі прихильними самодостатності Сполученого Королівства, котрі, наприклад, обстоювали, до прикладу, той таки Brexit за будь-яку ціну – навіть, без жодної угоди з ЄС (No Deal Brexit). Як, з іншого боку, було б не далекоглядно закривати очі на той факт, що й сама континентальна Європа не вирізняється однорідністю та злагодженістю. Нинішні 27 членів ЄС також явно різняться між собою, зокрема, що стосується тих же таки форм державного правління і політичного устрою, адже «демократія» в Німеччині чи Франції таки явно відмінна від «демократії» в Румунії чи Болгарії, а тим більше в Угорщині.

Тож, Європейський Союз є далеко не монолітним утворенням, а отже йому притаманний широкий спектр протиріч різного гатунку та характеру. До певної міри

Brexit виступив своєрідним детонатором для тих протиріч, які до цього часу вдавалося підтримувати в латентному стані, водночас на його фоні стали значно виразнішими контури численних тенденцій, притаманних як відносинам в середині Європейського Союзу, так і ЄС з іншими суб'єктами світової політики та міжнародних відносин. Відтак, ідея «ситого, стабільного та безпечного життя» як ключова цінність європейського обивателя, і не лише європейського, а й будь-якого обивателя, хоча саме для європейського згадана ідея стала нормою буденного існування, тоді як для багатьох регіонів світу вона залишається радше маренням, в якийсь момент може виявитися урівноваженою або й подоланою іншою, яскравішою чи привабливішою ідеєю для окремих народних утворень або країн. У такому разі відцентрові сили, швидше за все, візьмуть гору над доцентровими силами, принаймні до певного часу, що призведе до явно радикальних змін в існуванні ЄС загалом.

По-перше, може статися неприховане виділення в лоні ЄС кількох груп впливу і системна конкуренція між ними за сфери впливу абощо. Останнє призведе до розриву в самому ЄС за формального збереження Союзу. По-друге, суттєве оновлення ЄС, так би мовити, аж до «заводських налаштувань», тобто відкочування ЄС практично до початкового рівня інтеграції в межах ЄЕС абощо. По-третє, розпад ЄС до рівня національних утворень з виділенням країн- правонаступниць ЄС, тобто тих країн, котрі переберуть на себе відповідальність розпорядитися активами та пасивами ЄС, у т.ч. дати раду спільній валюті ЄС.

Проте з іншого боку, було б не зовсім послідовно хоча б на рівні теорії відкидати чи не найоптимістичніший варіант поступу ЄС в епоху пост-Brexit. Йдеться про те, що після певного періоду перегрупувань і деяких соціальних хвилювань або потрясінь – матиме місце розширення Європейського Союзу аж до географічних кордонів Європейського континенту, швидше за все, за винятком територій, що зараз входять до складу Російської, замаскованої під федерацію, імперії. У даному випадку значною мірою подальшу долю Європейського Союзу визначає хід війни в Україні. Нарощування внутрішньої соціально-політичної напруги у російському суспільстві загалом, та силових відомствах зокрема, з огляду на провальний для РФ розвиток її агресії проти України, швидше за все, призведе до суттєвих соціальних потрясінь в ній аж до розпаду держави. Відтак повоєнний світ явно зміниться. А отже, з огляду на нові реалії або сформується два крила європейської ідентичності та співіснування – Західне і Східне, тобто романо-германське та слов'яно-балтське, центром тяжіння останнього швидше за все стане політична зв'язка Україна-Польща, у фарватері якої також перебувають державні утворення на постросійському європейському просторі.

Врешті-решт, щодо політичних наслідків Brexit, з якими безпосередньо має або може мати справу в перспективі Європейський Союз, то вони навряд чи будуть і тим більше не є радикальними. Підставою для подібних припущень насамперед може слугувати той факт, що Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії є дещо дистанційованим від решти континентальних західно- та центрально-європейських держав і спільнот, а отже повноважне входження Великої Британії в архітектуру ЄС могло б потягнути значущіші за своїм резонансом наслідки, аніж Brexit. Більше того, якщо дослухатися до думки заступника директора НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України, доктора

юридичних наук Яковюка Івана Васильовича: «Увійшовши до складу ЄС, Велика Британія фактично продовжувала вікові традиції британської геополітики, перешкоджаючи політичній консолідації Європи» [Яковюк, 2016, с. 26], – то Brexit став не лише очікуваним або й прогнозованим явищем, але й до певної міри рятівним для Європейського Союзу, при цьому послугувавши поштовхом до пошуку глибших, в іншому випадку, гнучкіших основ для подальшої інтеграції та обстоювання національних інтересів країн-учасниць спільними зусиллями союзу.

Висновки. Виходячи зі всіх вище висвітлених міркувань, можна зробити кілька тверджень щодо суті Brexit. По-перше, Brexit у жодному разі не є екстраординарним явищем в соціокультурному, економічному, політичному чи будь-якому іншому зрізі буття людства загалом та Європейського континенту зокрема. По-друге, Brexit не є ознакою, а тим більше причиною будь-яких припустимих руйнівних чи непоправних наслідків як для безпосередньо залучених в процес суб'єктів міжнародних відносин, так світу загалом. Навпаки, Brexit, швидше за все, є цілком очікуваним черговим етапом у світовій та регіональній політиці, тобто елементом політичної еволюції на теренах Західної Європи. По-третє, Brexit можна розглядати як своєрідний політичний лакмусовий папірець, який виказує домінуючий напрямок розвитку подій в межах світової політики та міжнародних відносин. Зокрема Brexit виказує тенденцію до суттєвого переформатування не лише геополітичної карти світу, а й картини світу на рівні громадської думки, притаманної цивілізованим спільнотам.

Список використаних джерел та літератури

Калуга, В. Ф., 2018. *Основи світової політики: навчальний посібник*, Київ: Редакційно-видавничий відділ НУБіП України.

Калуга, В. Ф., 2021. Функціональний підхід до розуміння суті світової політики та її ключових факторів як механізм поглибленого освоєння предмету дослідницької цікавості, *Університет і лідерство*, 2 (12), 138-147.

Константинов, В. 2021. *Чому торговельна угода між Лондоном і Брюсселем не завершила епопеї Брекзиту* [Електронний ресурс]: <https://zn.ua/ukr/international/neperehornuta-storinka.html>

Шаров, О. М., 2019. *Brexit: «плюси» та «мінуси» для глобальної геоeкономiки* [Електронний ресурс]: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-10/tezi_sharov-o.m.pdf

Яковюк, І. В., 2016. Brexit: причини і наслідки британського референдуму, *Європейська інтеграція в контексті сучасної геополітики: зб. наук. ст. за матеріалами наук. конф., м. Харків, 24 трав. 2016 р.*, 25-29.

Helm, T., 2022. 'What have we done?': six years on, UK counts the cost of Brexit, *The Guardian*. Retrieved from: <https://www.theguardian.com/politics/2022/jun/25/what-have-we-done-six-years-on-uk-counts-the-cost-of-brexit>

References

Helm, T., 2022. 'What have we done?': six years on, UK counts the cost of Brexit, *The Guardian*. Retrieved from: <https://www.theguardian.com/politics/2022/jun/25/what-have-we-done-six-years-on-uk-counts-the-cost-of-brexit> [in English].

Kaluha, V. F., 2018. *Osnovy svitovoi polityky: navchalnyi posibnyk [Basics of world politics: a study guide]*, Kyiv: Redaktsiino-vydavnychiy viddil NUBiP Ukrainy. [in Ukrainian].

Kaluha, V. F., 2021. Funktsionalnyi pidkhid do rozuminnia suti svitovoi polityky ta yii kliuchovykh faktoriv yak mekhanizm pohlybenoho osvoiennia predmetu doslidnytskoi tsikavosti [A functional approach to understanding the essence of world politics and its key factors as a mechanism for in-depth study of a subject of research interest], *Universytet i liderstvo*, 2 (12), 138-147. [in Ukrainian].

Konstantynov, V. 2021. *Chomu torhovelna uhoda mizh Londonom i Briusselem ne zavershyla epopei Brekzytu* [Why the London-Brussels trade deal did not end the Brexit saga. Retrieved from: <https://zn.ua/ukr/international/neperehornuta-storinka.html> [in Ukrainian].

Sharov, O. M., 2019. *Brexit: «plyusy» ta «minusy» dlia hlobalnoi heoekonomiky* [Brexit: “pros” and “cons” for global geoeconomics]. Retrieved from: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-10/tezi_sharov-o.m.pdf [in Ukrainian].

Yakoviuk, I. V., 2016. *Brexit: prychny i naslidky brytanskoho referendumu* [Brexit: causes and consequences of the British referendum], *Yevropeiska intehratsiia v konteksti suchasnoi heopolityky: zb. nauk. st. za materialamy nauk. konf., m. Kharkiv, 24 trav. 2016 r., 25-29.* [in Ukrainian].

BREXIT AS THE KEY TO UNDERSTANDING SYSTEMIC PROCESSES AND TENDENCIES ON THE EUROPEAN CONTINENT

Volodymyr Kaluha

Doctor of Philosophy,

Professor of the Department of International Relations and Social Sciences,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv

Viacheslav Ostrovskiy

Student,

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv

Abstract. *It is a human tendency to predict future events. We tries to make the fundamentally unknown things are understandable and known ones. Therefore, a person resorts to various means in particular analytics. In this way, a person seeks to derive future events from past events. The basis for such forecasting is the pattern of cause-and-effect relationships discovered through experience. Brexit can serve as an excellent basis for the study of dominant trends inherent in political progress on the European continent. Understanding the causes and consequences of Brexit allows us to form a holistic view of what fate awaits the European home, as well as other European countries. We are talking about the consequences for the European Union, for the United Kingdom, as well as for other European countries, including Ukraine. Understanding the cause-and-effect relationships of Brexit is based on such an assumption. Political processes related to the human factor are the trigger mechanisms of events. Economic shifts and changes are only a consequence. However, the economic factor itself can be used as an argument for making a decision. In particular, the appeal to the economic factor took place during the referendum in Great Britain regarding the United Kingdom's stay in the EU. In general, Brexit is a completely expected and natural phenomenon, since Great Britain has been somewhat separate from continental Europe for centuries. Brexit did not cause any particular damage to any of the subjects of world politics. On the contrary, the mentioned phenomenon gave an additional impetus to European politicians to think about the future of the common political and socio-economic space. Therefore, the European Union has entered the stage of evolutionary reorganization. Politicians set out to find effective mechanisms for maintaining common coexistence, which would simultaneously satisfy two requirements. First, to ensure economic stability and development, as well as a high standard of living. Secondly, to preserve enough space for each member of the EU for self-organization in accordance with the mentality, preferences and political preferences inherent in the community.*

Key words: *Brexit, EU, Great Britain, world politics, economic factor.*

<https://doi.org/10.31392/VAN-2022.39-42.22>
УДК 329.78+69

ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА АФРИКАНСЬКОГО КОНТИНЕНТУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ВИКЛИКІВ

Іващук Максим Володимирович

студент магістратури,

Національний університет біоресурсів та природокористування України, м. Київ

e-mail: masjanjamaks2000@gmail.com

Лановюк Людмила Петрівна

кандидат історичних наук,

доцент кафедри міжнародних відносин і суспільних наук,

Національний університет біоресурсів та природокористування України, м. Київ

e-mail: lanovuklp@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-6483-101X>

***Анотація.** Припускаємо, що Африка являється найбільш вразливим континентом до глобальних екологічних проблем. Причини варто шукати не лише серед поганих природних умов, але й серед антропогенної діяльності людей. Водночас Африка є одним із лідерів серед континентів у боротьбі за чисте довкілля. Підтвердженням є масштабні проєкти з охорони біосфери та збереження природних екосистем. Африка має чотири основні кліматичні зони, різноманіття яких визначає форми стихійних лих. Найчастішими є повені, посухи та зсуви. Регіони Африки часто змушені покладатися на іноземну допомогу, але це є дорого й ненадійно. Нестабільне забезпечення продовольством і проблеми у сільському господарстві заважають країнам вести ефективний фінансовий розвиток і гарантувати процвітання своїй державі. Глобальною проблемою, на думку експертів, є зміна клімату. Природні катаклізми та непродумана людська діяльність приводять регіони до величезної гуманітарної катастрофи. Спостерігається також й нестабільна політична ситуація у Африканських країнах. Оскільки між різними етнічними групами збільшується напруга через суперництво за контроль над придатними для життя природними ресурсами. Виділяємо три фактори, які значно підвищують загрозу погіршення навколишнього середовища в Африці: її демографія, важкий тягар зовнішнього боргу та відсутність демократії. Відповідно країни є зацікавленими у створенні екологічної безпеки у своєму регіоні.*

***Ключові слова:** Африка, екологічна безпека, природні катастрофи, антропогенна діяльність, продовольча безпека.*

Постановка проблеми. Сьогодні існує думка, що Африка є найбільш вразливим континентом до глобальних екологічних проблем і кліматичних змін. Причинами цього є не лише значна залежність господарства від погодних умов та низька адаптивна здатність до таких змін. Навколишнє середовище в африканських країнах досить сильно потерпає від згубного антропогенного впливу: нерационального природокористування, неконтрольованої діяльності корпорацій, переважно видобувної промисловості, та відсутності законодавства й ефективного апарату примусу для того, щоб захистити довкілля.

Водночас незважаючи на численні проблеми, пов'язані з екологією, Африка також є одним із передових континентів у контексті боротьби за чисте довкілля. Свідченням чого є як масштабні проєкти з охорони біосфери та збереження природних екосистем, так і введення заборон на використання пластику та популяризація відновлювальних джерел енергії.

Мета – окреслити місце Африканського континенту або як регіону майбутньої природної катастрофи, або як приклад для передових держав нашої планети; розкрити, із якими екологічними проблемами зіштовхуються африканські країни та які методи застосовують у боротьбі із ними.

Виклад основного матеріалу. Серед природних факторів погіршення екології варто виокремити деградацію орних земель та ерозію ґрунтів, знеліснення, зникнення рідкісних видів флори й фауни (спричинена в тому числі і через браконьєрство), забруднення внутрішніх та океанічних вод тощо.

Африка складається із 54 країн і чотирьох основних кліматичних зон: пустелі, луки, тропічні ліси та напівпустельні землі. Цей різноманітний діапазон супроводжується різноманітними стихійними лихами. Найчастіше трапляються повені, посухи та зсуви. Щодо Північної Африки, то у той час як узбережжя північної Африки є більш помірним і характеризується регулярними опадами, пустельний клімат Північної Африки, де знаходиться Сахара, надзвичайно сухий. Опади є рідкісним явищем, тому часті руйнівні посухи спричиняють загибель різноманітних культур, зокрема пшениці, а також це створює дефіцит води для населення.

Через посушливі умови, що призводять до зниження врожайності сільського господарства, деякі країни в регіоні змушені покладатися на іноземну допомогу, щоб прогодуватися, проте це не тільки дорого, але й ненадійно. Відсутність стабільного постачання продовольством і обмежена здатність вести сільське господарство заважає країнам вести ефективний фінансовий розвиток і гарантувати процвітання своїй країні.

Щодо регіону Східної Африки, то у 2019 р. щонайменше 1200 його жителів загинуло через повені, циклони та зсуви, тоді як інші 33 мільйони населення перебували у надзвичайній ситуації через відсутність продовольчої безпеки (більшість з них – діти). Окрім нестачі їжі, багато людей також вимушені були залишити свої домівки.

У 2020 р. щонайменше 1,6 мільйона жителів Сомалі, Судану та Ефіопії були змушені покинути свої домівки через сильні повені. Міжурядова група експертів ООН зі зміни клімату вважає, що руйнівні повені є прямим наслідком зміни клімату [Запорізька, 2020].

Країнам Західної Африки не є вцілому притаманні повені, посухи, циклони, штормові хвилі та зсуви, хоча в останні роки повені все ж таки спричинили серйозні проблеми. У серпні 2021 р. повінь у Гамбії забрала життя щонайменше 12 людей, а понад 100 тис. осіб постраждало через відсутність продовольчої безпеки. Через сильні дощі було важко розраховувати на ведення сільського господарства, і багато громадських споруд було пошкоджено. У Нігерії щонайменше 158 тис. осіб із понад 400 сіл постраждали від сильних повеней. Понад 60 людей загинули через те, що вони не змогли втекти від бурхливої повені або через уламки будівель, які обвалилися.

У Центральній Африці у 2021 р. майже 300 тис. жителів Демократичної Республіки Конго теж постраждали від сильної повені. Столиця Бангі, де проживає майже 1 мільйон жителів Центральноафриканської Республіки, зіткнулася із масштабною повінню, яка зруйнувала будинки та споруди, важливі для муніципалітету. Це було надзвичайно руйнівним для цієї країни, яка станом на 2019 р. була визнана країною із найбільшою продовольчою безпекою у світі [Світалінський, 2021].

Країни Південної Африки переживають глобальне потепління із загрозовою швидкістю – вдвічі швидше, ніж це відбувається у решти світу. Це призвело до значного збільшення повеней. У січні 2022 р. через рекордну кількість опадів уряди країн оголосили про національне лихо, щоб отримати допомогу за пошкоджену повінню інфраструктуру. Паводкові води також ускладнили фермерам вирощування врожаю, а Південна Африка є найбільшим експортером кукурудзи на континенті.

Також одним з найбільших екологічних лих Африки на сьогодні є опустелювання. Наступ пісків Сахари відбувається з рекордною швидкістю (у середньому щороку на 48 км): протягом останніх 100 років площа Сахари зросла на 10% (за деякими даними, зростання становило від 11 до 18%). Причинами цьому слугують не лише природні цикли, але й антропогенний вплив: насамперед неправильне впровадження іригаційних заходів у період інтенсифікації кочового скотарства. У результаті це призводить до того, що велика кількість населення вимушена переселятися у більш сприятливі регіони, або ж змінювати вид діяльності через неможливість отримати достатній прибуток із землеробства або скотарства.

Опустелювання негативно впливає не лише на економічні показники, але й на політичну ситуацію в країнах регіону. Оскільки між різними етнічними групами збільшується напруга через суперництво за контроль над придатними для життя природними ресурсами.

Ще однією проблемою є знищення лісів, оскільки збереження африканських тропічних лісів має вирішальне значення для пом'якшення наслідків стихійних лих. Ліси допомагають зменшити шкоду, яку можуть завдати паводкові води, діючи як природні губки. Вирубка дерев збільшує кількість вуглецю в атмосфері, що ще більше підвищує температуру, посилюючи вплив зміни клімату, що призводить до більш екстремальних природних умов.

Надзвичайні повені, сильні вітри та зсуви, пов'язані з багатьма видами стихійних лих, можуть спустошити землю, на яку багато людей в Африці покладають надію як на територію придатну для реалізації сільськогосподарських цілей. Посуха також може посилити ерозію, оскільки суха земля розтріскується та слабшає без води для стабілізації рослинності, і навпаки, надлишок або нестача води можуть знищити посіви та худобу. Також стояча паводкова вода та забруднена дощова вода збільшують шанси зараження населення хворобами, що передаються через воду. Як ми розуміємо, усі ці фактори безпосередньо є прямою загрозою життю та здоров'ю населення відповідних регіонів Африканського континенту. У 2019 р. 3,4 мільйона африканців були переміщені внаслідок пов'язаного з катастрофами голоду.

Також екологічні лиха впливають і на фінансове становище країн Африканського регіону. Фінансовий розвиток Африки значною мірою залежить

від надійних міцних доріг та мостів, розвиненої інфраструктури, а у свою чергу повині руйнує таку інфраструктуру, через що влада потім вимушена виділяти великі кошти на її відновлення. Від стихійних лих страждають і галузі промисловості в Африці. Оскільки люди не можуть зайнятися такими видами діяльності, як рибальство, туризм і сільське господарство через руйнування громадської інфраструктури. Наприклад, у 2019 р. після циклону «Ідай» у Зімбабве для відновлення інфраструктури знадобилося 1,1 мільярд доларів. Також втрата фермерами врожаю призводить до того, що країна не матиме змогу експортувати певні види сільськогосподарських товарів, або ж взагалі буде вимушена їх імпортувати, що також відіб'ється на державному бюджеті.

Тепер торкнемося безпосередньо людського фактору, який також суттєво погіршує екологічну ситуацію в регіонах, оскільки спроби впоратися із проблемами були обмежені реальним нерозумінням законів природи та можливих шляхів вирішення проблем. Варто взяти до уваги й той фактор, що більшість людей досить безвідповідально ставляться до вирішення екологічних проблем власними силами, оскільки сподіваються, що міжнародна спільнота врятує їх без їхньої особистої участі.

Наприкінці ХХ ст. практично кожна країна Африканського регіону характеризувалася низькими показниками розвитку. Бурхливий період після здобуття незалежності у 1960-х – на початку 1970-х рр., коли розвиток країн вважався просто питанням дотримання плану, який сформулювали західні експерти, згодом змінився на період фінансової кризи та міжнародної маргіналізації. Нині регіони відчувають на собі наслідки невідповідальної та непродуманої політики, а також майже повну політичну нестабільність, яка проявляється через нездатність ефективно керувати своєю економікою та впливати на екологічне середовище [Мішин, 2011].

Необхідно розглянути в першу чергу антропогенні фактори, щоб уявити усі масштаби проблеми серйозної деградації навколишнього середовища. Це дозволить розглянути питання охорони навколишнього середовища з точки зору сталого розвитку в регіонах та проаналізувати роль, яку при цьому повинні відігравати держава та міжнародна допомога. Нинішня ситуація закликає змінити стратегію розвитку таким чином, щоб не тільки покращити соціальний та економічний добробут людей у регіонах, але й покращити якість середовища, в якому вони живуть. Виділяємо три фактори, які значно підвищують загрозу погіршення навколишнього середовища в Африці: її демографія, важкий тягар зовнішнього боргу та відсутність демократії. Наприкінці колоніального періоду по всьому регіону відбулося величезне розширення соціальних послуг, особливо в сферах освіти та охорони здоров'я. Це призвело до різкого зниження дитячої смертності і до швидкого зростання чисельності населення. Протягом останніх 25 років щорічні темпи зростання на 2,5-3,5 % спричинили подвоєння населення Африки – до 1,3 мільярдів осіб; надалі за такими темпами чисельність населення зможе подвоїтися у наступні 25 років.

Збільшення чисельності такими темпами за відносно короткий проміжок часу означає зростання частки дітей, отже в подальшому це потреба в закладах освіти та медицини, а також проблема забезпечення дітей продуктами харчування та питною водою. Це також призвело до активізації процесів урбанізації, тобто масової міграції

до міст, особливо чоловіків, щоб забезпечити сімейний бюджет шляхом працевлаштування в містах [Балаховцева, 2019]. У результаті спостерігаємо дефіцит задіяних людей у сільському господарстві, а це безпосередньо і дефіцит виробництва продуктів харчування у майбутньому. У лісистих районах, наприклад, придатна земля для ведення сільськогосподарських робіт використовується безперервно. Хоч це призводить до зростання продуктивності, проте веде й до швидшої деградації та виснаження цієї землі. У посушливих регіонах ця проблема ще й зумовлена проблемою доступу до води для зрошування. Також таке стрімке зростання чисельності населення призводить до перенаселення, а перенаселення в свою чергу провокує збіднілість населення. Ці фактори теж напряму впливають на збільшення фрагментації землі, надмірне використання сільськогосподарських і пасовищних угідь, недостатнього харчування та голоду, нижчої тривалості життя та значної деградації навколишнього середовища. Проте з іншого боку стрімке зростання чисельності населення може сприяти більш інтенсивній сільськогосподарській практиці та активізації більш сприятливого ставлення до технологічних та організаційних інновацій, які не тільки підвищують продуктивність, але й покращать якість навколишнього середовища. Проте для цього потрібно залучення міжнародних інвестицій, систематичне фінансування інноваційних розробок та впровадження таких же технологій.

Звертаючись до другого фактору, варто зазначити, що країни Африки мають великі зовнішні борги через свої прагнення до індустріалізації та забезпечення свого швидкозростаючого населення сучасними соціальними послугами. На початку більшість цих позик були довгостроковими з офіційних джерел і на пільгових умовах; проте подальша потреба в запозиченнях стала більш гострою, тому країни все частіше зверталися до приватних, короткострокових позик за ринковими ставками. Таким чином, якщо у 1970 р. загальний офіційний борг регіонів (за винятком Південної Африки та Намібії) становив трохи більше 5 мільярдів доларів США, то до 1990 р. він зріс майже до 140 мільярдів доларів. Загальний приватний борг, який у 1970 р. був нульовим, у 1990 р. становив понад 20 мільярдів доларів (із урахуванням інших зовнішніх позик загальна заборгованість регіону становила понад 171 мільярд доларів до 1990 р.) [Кучененко, 2020].

Також більшість країн Африки зазнали серйозних структурних реформ. Це призвело не лише до різкого скорочення імпорту та різкої девальвації національних валют, а й до скорочення значної частини середнього прошарку населення, яке мало достатньо фінансів для комфортного життя. Оскільки умови життя погіршувалися, в містах важко було реалізуватися, все більше людей поверталися до сільського господарства задля виживання. У той же час, різке зростання цін на імпортні енергоносії змусило багато сімей повернутися до використання деревини та деревного вугілля для внутрішніх енергетичних потреб. Очевидно, що це також створило додатковий негативний вплив на довкілля.

І нарешті третій фактор, який теж не дозволяє ефективно піклуватися про збереження навколишнього середовища – відсутність демократії. Діяльність більшості африканських урядів при здійсненні реформ, необхідних для зміни економіки, прагне до кращого. У багатьох африканських країнах правлячі режими були і залишаються надзвичайно корумпованими, не дбають про прозорість та підзвітність. У більшості країн це стало наслідком високого рівня політичної

нестабільності та соціального відчуження, що заважає ефективному докладанню зусиль під час розвитку та захисті навколишнього середовища.

Проте варто також виокремити позитивні аспекти у екологічній безпеці Африканського регіону. Наприклад були дослідження, які показали, що всупереч загальноприйнятій думці, згідно з якою африканські дрібні землевласники виснажують свої природні ресурси шляхом інтенсивного землекористування, фермери робили значні інвестиції в свої господарства, тим самим захищаючи свої ферми від значного погіршення навколишнього середовища та негативних наслідків.

Подібні висновки також спостерігаються у іншому аспекті. Детальні польові дослідження у Нігерії показали, що зростання попиту населення на використання деревини не призвело до більшої вирубки лісів та опустелювання. Більше того, не спостерігалася надмірна вирубка дерев, а навпаки фермери підтримували насадження дерев, висаджуючи нові та захищаючи старі.

Відповідно країни мають бути зацікавлені у створенні екологічної безпеки у своєму регіоні. Яка б політика не було прийнята державними органами, для досягнення успіху вона повинна підвищити інтерес населення до захисту навколишнього середовища шляхом безпосереднього залучення їх до процесу. Зменшення рівня бідності, зменшення тиску на природні ресурси і залучення населення до збереження довкілля може стати підтримкою якості навколишнього середовища.

Одним із найбільш масштабних світових проєктів, що реалізуються в Африці сьогодні, є так звана Велика зелена стіна. У 2007 р. в рамках ініціативи, розпочатої Африканським Союзом, одинадцять африканських країн (Буркіна-Фасо, Джибуті, Еритрея, Ефіопія, Мавританія, Малі, Нігер, Нігерія, Сенегал, Судан і Чад) поставили за мету «посадити» зелену стіну довжиною 7700 км і шириною 15 км та загальною площею 100 млн гектарів. Лісосмуга, що повинна зв'язати Дакар на Атлантичному узбережжі Африки з містом Джибуті на березі Червоного моря, має на меті зупинити наступ Сахари на південь. Але незважаючи на радісні заяви з приводу ходу реалізації проєкту, темпи «будівництва» Великої зеленої стіни залишають бажати кращого: дотепер вдалося засадити лише 4% від запланованої території. Тому саме держава має відігравати важливу роль у процесі сприяння сталому розвитку та покращенню навколишнього середовища. Розставляючи правильно інвестиційні пріоритети, забезпечувати необхідну інфраструктуру, послуги, освіту з врахуванням усіх можливих екологічних ризиків. У міських районах вона має зосередитися на забезпеченні питною водою населення та створенні критичних запасів, зборі та утилізації твердих відходів, а також на покращенні фізичного планування перенаселених територій. У сільській місцевості держава має зосередити увагу на охороні здоров'я, освіті та базовій санітарії. У зв'язку з цим держава повинна встановлювати екологічні стандарти, реалістичні з точки зору конкретних соціально-економічних умов країни певного регіону. Наприклад, встановлення суворих стандартів щодо забруднення повітря. Регулятивні заходи також повинні бути спрямовані на регуляцію ризиків в економіці. Важливими прикладами є зниження цін на сільськогосподарську продукцію та субсидування суспільних товарів і послуг. Заходи збереження також важливі при захисті більшості природних ресурсів під час їх надмірного використання або деградації. Держава має прораховувати та виділяти значні ділянки землі для захисту вододілів, запобіганню ерозії ґрунту, забезпеченню

природного відновлення та збереженню середовищ існування представників флори і фауни [Лук'яненко, 2008].

У цьому ключі заслуговує на увагу політика держав Африки в контексті розвитку відновлювальної енергетики. Оскільки кліматичні ресурси континенту є особливо сприятливими для побудови вітрових і сонячних електростанцій, а окремі річки також мають значний гідроенергетичний потенціал. З огляду на проблему забруднення повітря, в Африці набувають популярності екологічно чисті джерела енергії. Зокрема у 2019 р. в Єгипті було відкрито фотоелектричну електростанцію Benban Solar Park, що може виробляти 1,8 ГВт електроенергії та забезпечувати енергією понад мільйон будинків. Інші великі сонячні електростанції розташовані в Руанді і Марокко, а в Танзанії діє ініціатива із обладнання будинків у сільській місцевості сонячними панелями. Крім того, у Кенії працюють великі геотермальна та вітрова електростанції. Саме тому Африка цілком вірогідно може стати новим лідером у «зеленій енергетиці» [Гузь, 2022].

Висновки. Підсумовуючи усе вищесказане, можемо дійти висновку, що африканські держави мають бути зацікавлені у побудові та виконанні стратегії гарантування власної екологічної безпеки, оскільки погіршення екології та природні стихійні лиха завдають шкоди не лише населенню та інфраструктурі, але й фінансовому становищу країн. Африканські держави мають завчасно прогнозувати усі можливі ризики для свого континенту, щоб відповідно до цього розробляти інноваційні рішення та впроваджувати новітні технології, які допоможуть мінімізувати втрати завдані природними лихами. Тут важливо, щоб ця ініціатива лунала як від самих держав, так і від їхнього населення. Тобто в інтересах африканських країн заохочувати своїх громадян до збереження довкілля та ведення екологічного способу життя. Важливим тут є і зацікавленість влади у впровадженні демократії, оскільки залишаються традиційними для континенту проблеми корупції, надмірної бюрократизації та повільного прийняття рішень. Це є перешкодою для швидкого впровадження ефективних норм у законодавство країн і впливає на прозорість та підзвітність. У найкращому випадку державою має бути передбачене застосування ефективних засобів покарання, наприклад, штрафи, санкції, відкликання ліцензії компаній, що порушують національне законодавство країни. Має бути не лише надія на іноземні уряди, які здатні вирішувати проблеми африканського регіону, а повинно бути заохочення інвестицій до національних підприємств та розробок, діяльність яких відповідає екологічній політиці держави.

Список використаних джерел та літератури

Балаховцева, І., 2019. *Урбанізаційні процеси в Африці: економічний потенціал та перспективи* [Електронний ресурс]: <https://adastra.org.ua/blog/urbanizacijni-procesi-v-africi-ekonomichnij-potencial-ta-perspektivi>

Гузь, Д., 2022. *Прихований клондайк: місце Субсахарської Африки на міжнародному енергетичному ринку* [Електронний ресурс]: <https://adastra.org.ua/blog/prihovaniy-klondajk-misce-subsaharskoji-afriki-na-mizhnarodnomu-energetichnomu-rinku>

Запорізька, І., 2020. *Енвайронменталізм в дії: як Африка бореться за чисте майбутнє?* [Електронний ресурс]: <https://adastra.org.ua/blog/envajronmentalizm-v-diyi-yak-afrika-boretsya-za-chiste-majbutnye>

Кучененко, Е., 2020. *«Гребля великого ефіопського відродження»: як проєкт-символ призвів до масштабної кризи на північному сході Африки?* [Електронний ресурс]:

<https://adastra.org.ua/blog/greblya-velikogo-efiopskogo-vidrozhennya-yak-proyekt-simvol-prizviv-do-masshtabnoyi-krizi-na-pivnichnomu-shodi-afriki>

Лук'яненко, Д. Г., 2008. *Глобальна економічна інтеграція*, Київ.

Мішин О., 2011. Особливості формування та функціонування безпекових механізмів Африканського Союзу, *Актуальні проблеми міжнародних відносин*, 95 (1), 13-17.

Світалінський М. 2021. *Екологічні проблеми Африки* [Електронний ресурс]: <https://nr.v.org.ua/ekologichni-problemy-afryky/>

References

Balakhovtseva, I., 2019. *Urbanizatsiini protsesy v Afrytsi: ekonomichniyi potentsial ta perspektyvy [Urbanization processes in Africa: economic potential and prospects]*. Retrieved from: <https://adastra.org.ua/blog/urbanizacijni-procesi-v-afriki-ekonomichnij-potencial-ta-perspektivi> [in Ukrainian].

Huz, D., 2022. *Prykhovanyi klondaik: mistse Subsaharskoi Afryky na mizhnarodnomu enerhetychnomu rynku [The hidden klondike: Sub-Saharan Africa's place in the international energy market]*. Retrieved from: <https://adastra.org.ua/blog/prihovanij-klondajk-misce-subsaharskoyi-afriki-na-mizhnarodnomu-energetichnomu-rynku> [in Ukrainian].

Kuchenko, E., 2020. «*Hreblia velykoho efiopskoho vidrozhennia*»: yak proiekt-symvol pryzzviv do masshtabnoi kryzy na pivnichnomu skhodi Afryky? [“*Dam of the great Ethiopian revival*”: how the project-symbol led to a large-scale crisis in the northeast of Africa?]. Retrieved from: <https://adastra.org.ua/blog/greblya-velikogo-efiopskogo-vidrozhennya-yak-proyekt-simvol-prizviv-do-masshtabnoyi-krizi-na-pivnichnomu-shodi-afriki> [in Ukrainian].

Lukianenko, D. H., 2008. *Hlobalna ekonomichna intehtratsiia [Global economic integration]*, Kyiv. [in Ukrainian].

Mishyn O., 2011. Osoblyvosti formuvannia ta funktsionuvannia bezpekovykh mekhanizmiv Afrykanskooho Soiuzu [Peculiarities of the formation and functioning of the security mechanisms of the African Union], *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn*, 95 (1), 13-17. [in Ukrainian].

Svitalinskyi M. 2021. *Ekolohichni problemy Afryky [Environmental problems of Africa]*. Retrieved from: <https://nr.v.org.ua/ekologichni-problemy-afryky/> [in Ukrainian].

Zaporizka, I., 2020. *Envaironmentalizm v dii: yak Afryka boretsia za chyste maibutnie? [Environmentalism in Action: How Africa Fights for a Clean Future?]*. Retrieved from: <https://adastra.org.ua/blog/envajronmentalizm-v-diyi-yak-afrika-boretsya-za-chiste-majbutnye> [in Ukrainian].

ENVIRONMENTAL SECURITY OF THE AFRICAN CONTINENT UNDER GLOBALIZATION CHALLENGES

Maksym Ivashchuk

Student,

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv

Liudmyla Lanoviuk

Candidate of Historical Sciences,

Associate Professor of the Department of International Relations and Social Sciences,

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv

Abstract. *We assume that Africa is the most vulnerable continent to global environmental problems. The reasons should be sought not only among bad natural conditions, but also among anthropogenic activities of people. At the same time, Africa is one of the leaders among the continents in the fight for a clean environment. This is confirmed by large-scale projects for the protection of the biosphere and the preservation of natural ecosystems. Africa has four main climatic zones, the diversity of which determines the form of natural disasters. The most frequent are floods, droughts and landslides. Regions of Africa are often forced to rely on foreign aid, but this is expensive and unreliable. Unstable food supply and problems in agriculture prevent countries from conducting effective financial development and guarantee the prosperity of their government. Climate change is a global problem, according to experts. Natural disasters and ill-conceived human activities lead the regions to a huge humanitarian disaster. There is also an unstable political situation in African countries. In addition, tensions are rising between other ethnic*

groups due to rivalry for control over livable natural resources. We highlight three factors that significantly increase the threat of environmental degradation in Africa: its demography, the heavy burden of external debt and democracy. Accordingly, the country is interested in creating environmental security in its regions.

Key words: *Africa, environmental security, natural disasters, anthropogenic activity, food security.*

ІСТОРІЯ НАУКИ І ТЕХНІКИ

<https://doi.org/10.31392/VAN-2022.39-42.23>

УДК 947(477)

ПЕРСПЕКТИВИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОГО ВИРОБНИЦТВА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ

Вагерич Анастасія Андріївна

студентка магістратури,

Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ

e-mail: anavichchiv@gmail.com

***Анотація.** У статті наголошено, що для специфічного сектору національної економіки – сільськогосподарського виробництва, формування конкурентної стійкості потребує інноваційних підходів. Встановлено, що обмеження інноваційного розвитку агропромислового виробництва України визначаються дією таких факторів, як недостатньо ефективне використання існуючих конкурентних переваг і наявного потенціалу.*

***Ключові слова:** інновації, інноваційний розвиток, інноваційний процес, сільське господарство, розвиток.*

Постановка проблеми. Сільське господарство України у сучасний період ще не вийшло із стану глибокої кризи, яка була спричинена недалекою політикою багатьох урядів незалежної України. Інноваційний розвиток економіки є невід’ємною частиною загальносвітового науково-технічного прогресу в умовах глобалізації. Науково обґрунтована державна інноваційна політика може сприяти науково-технічному прогресу, переходу на інноваційну модель розвитку аграрних підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку сільського господарства на інноваційній основі привертають увагу багатьох вчених: Н. Патики, В. Онегіна, В. Антощенкова, Ю. Кравченко, Ю. Карнасюк тощо [Патика, 2019; Онегіна, 2021; Антощенкова, 2021; Кравченко, 2021; Карнасюк, 2019]. Аналіз відповідних публікацій з даної проблеми призводить до висновку, що в даний час недостатньо повно розроблена теоретична і методологічна база процесів управління інноваційною діяльністю сільськогосподарських утворень в умовах складних ринкових відносин.

Метою дослідження є вивчення інноваційного процесу та аналіз сучасного стану інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств.

Виклад основного матеріалу. Для вітчизняного агробізнесу світовий продовольчий ринок є не лише важливим зовнішнім ринком збуту для власної продукції, але й виступає певною мірою стратегічним орієнтиром на шляху підвищення рівня продуктивності використання ресурсного потенціалу та суттєвого збільшення обсягів виробництва конкурентоспроможної продукції. Адже за умов

досить мінливої кон'юнктури глобального продовольчого ринку вітчизняні товаровиробники мають ряд стійких і незаперечних конкурентних переваг.

Сучасні перспективи інноваційного розвитку вітчизняного виробництва сільськогосподарської продукції визначатимуться можливостями використання переваг його диверсифікації як у частині товарної структури, так і збільшення тієї її частки, яка має зростальний попит у світі [Кернасюк, 2019].

Україна, незважаючи на значний потенціал розвитку сільського господарства, займає частку на світовому ринку сільськогосподарських продуктів лише у 1,06%, у тому числі по рослинних – 1,85% та по тваринних продуктах – 0,32%. Тому очікуване збільшення обсягів світової торгівлі та зміна структури товарних потоків вимагає розробки й реалізації нашою державою ефективної стратегії посилення власних позицій на світових товарних ринках сільськогосподарської продукції [Патика, 2019, с. 70-79]. В галузі тваринництва спостерігається тенденція до катастрофічного скорочення поголів'я та зменшення виробництва продукції. Вийти з такого стану можливо шляхом поетапного відродження галузі на основі інновацій.

Роль інноваційного підприємництва і його вплив на ефективність виробництва в економіці є беззаперечною. Інноваційний розвиток у сфері сільського господарства для України має більший вплив на скорочення бідності та забезпечення продовольчої незалежності. Однією з головних переваг інновацій є їх вплив на економічне зростання. Тобто інновації можуть призвести до підвищення продуктивності, а це означає, що один і той же ресурс генерує більший результат. Зі зростанням продуктивності виробляється все більше товарів і послуг – іншими словами, зростає економіка. Інновації та зростання продуктивності приносять величезну користь для споживачів та бізнесу, в тому числі і агробізнесу [Онегіна, Антощенко, Кравченко, 2021, с. 164-170].

Безумовно, кон'юнктура вітчизняного та зарубіжного ринків повинна братися до уваги при створенні можливостей реалізації продукції з метою розкриття потенціалу агропромислового сектору та забезпечення промислової безпеки держави. Аналіз стану галузей АПК, проведений Міністерством розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства у 2020 р., продемонстрував, що збільшення обсягів сільськогосподарської продукції відбулося тільки у 6 областях країни, що змушує переглянути питання практичної реалізації стратегічних орієнтирів у зазначеній сфері [Стан галузей АПК, 2021].

Зміна існуючих умов розвитку галузі зумовили появу нових викликів для виробництва та реалізації продукції харчової промисловості. Водночас невирішеними залишаються проблеми, які і раніше деструктивно впливали на різні сектори та галузі промисловості. До таких чинників стримувань вчені традиційно відносять:

- недостатній рівень платоспроможного попиту на харчові продукти;
- диференційовану привабливість галузей харчової промисловості для іноземних інвесторів;
- вплив неконтрольованих та непередбачуваних факторів на результати виробництва; недосконалість економічних регуляторів.

Перспективи розвитку харчової промисловості на пряму залежатимуть від зростання галузі, її конкурентоспроможності, ефективності економічних важелів

впливу, розвитку ринкової моделі виробництва, адаптованої до вітчизняних реалій. Подальші напрями досліджень повинні розкривати особливості управління галуззю в умовах кризових явищ, визначати актуальні інноваційні шляхи залучення інвестицій, містити глибокі соціологічні та статистичні дослідження ринку [Римар, Мазуркевич, 2021].

Інновація – це закінчене, унікальне рішення, яке за допомогою науковотехнічних досягнень нашло свою реалізацію у вигляді нової або оновленої суспільної потреби, впровадження якого підвищує ефективність функціонування підприємства в контексті створення конкурентоспроможних переваг з метою отримання максимально можливого економічного, соціального, екологічного чи іншого ефекту [Чіков, 2019].

Для забезпечення збалансованого розвитку аграрного сектору економіки України необхідна розробка власної моделі активізації інноваційної діяльності з урахуванням інноваційних можливостей сільськогосподарських підприємств, підвищення мотивації всіх учасників аграрного ринку, сприяння процесу «дифузії інновацій», активного залучення держави до законодавчо-нормативного регулювання досліджуваної сфери. Доцільним є акцентування уваги на реалізації інноваційного підприємництва, спрямованого на створення інноваційних продуктів, технологій та надання послуг, передусім на основі адаптаційної здатності підприємства до зовнішніх впливів, виважених організаційно-управлінських підходів, що забезпечить у перспективі гарантований інноваційний розвиток.

Впровадження інноваційних технологій – це важливе завдання будь-якого підприємства, що визначається як перспективний напрям розвитку, який створює сприятливе середовище для ефективного використання ресурсного потенціалу та формування конкурентоспроможності. Нині загалом на підприємствах аграрного сектору економіки існує чимало невирішених проблем впровадження інновацій з урахуванням гармонійно інноваційного розвитку. Задля забезпечення гармонійно інноваційного розвитку аграрного сектору економіки необхідно сконцентрувати капітал на пріоритетних напрямках розвитку, зокрема освіти, науці, прогресивних технологіях, підприємницькій активності на ринку наукоємної продукції [Юрчук, Людвік, 2021].

Перспективні напрями і характер здійснення інноваційних процесів в аграрному секторі у значній мірі залежать від державної політики України, а саме від формування нормативно-правових стимулів для підтримки інноваційних технологій і підприємництва у всіх сферах аграрного виробництва. На даний час нормативно-правове забезпечення інноваційної діяльності регулюється низкою законів України: «Про інноваційну діяльність», «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки», «Про державне прогнозування і розробку програми економічного і соціального розвитку країни», «Про режим іноземного інвестування» та іншими.

Кількість нормативних актів з правового забезпечення інноваційної діяльності в Україні є достатньою, але вони не підкріплені шляхами, методами їх реалізації та фінансовим забезпеченням, законодавчі акти пов'язані з нормативно-правовим регулюванням інноваційної діяльності, не узгоджені між собою і визначають загальні, найбільш принципові положення, проте не регламентують інноваційну діяльність як логічний і послідовний процес, що спрямований на прискорення економічного розвитку України. В Україні поки що немає чіткої

організаційної системи, щодо забезпечити здійснення послідовних етапів інвестиційного процесу, а саме: фундаментальних досліджень; прикладних досліджень; проектування, розробки і створення інноваційного процесу; його освоєння; застосування маркетингу масового виробництва і споживання, що не дозволяє розвиватися науково-технічному і інноваційному потенціалу і в цілому інноваційної діяльності.

Крім того, низький рівень інноваційної активності підприємств аграрного сектору економіки України є результатом неналежного стану державного фінансування інноваційної діяльності, який показує суттєві диспропорції, що мають місце між сумами власних коштів та коштів державного бюджету.

Разом з тим намічається відчутна активізація дипломатичної підтримки інновацій на основі застосування інструментів економічної та фінансової політики, а також методом створення організаційно-юридичних основ, які заохочують динаміку суб'єктів господарської діяльності до інновацій [Вернюк, Дяченко, 2021].

Висновки. Отже, на даний момент українське сільське господарство забезпечує значну частку в експорті за рахунок продукції зерновиробництва, у тому числі й фуражного зерна. Однак сформувався значний дисбаланс у співвідношенні продуктів рослинного і тваринного походження в експорті. На сьогодні провідними гравцями на світовому ринку сільськогосподарських продуктів стають не тільки і не стільки країни, що забезпечені відповідними природними ресурсами та де склалися сприятливі погодно-кліматичні умови, а ті, що володіють сучасними ефективними технологіями вирощування сільськогосподарських рослин і тварин, забезпечують високі рівні продуктивності, а отже значні обсяги виробництва та експорту продуктів.

Список використаних джерел та літератури

Вернюк, Н. О., Дяченко, М. І., 2021. *Регулювання інноваційного розвитку аграрного сектору України* [Електронний ресурс]: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/4_2021/98.pdf.

Кернасюк, Ю., 2019. *Світовий ринок аграрної продукції – тенденції та зміни пріоритетів* [Електронний ресурс]: <http://agro-business.com.ua/agro/ekonomichniy-hektar/item/13543-svitoviy-gynok-ahgarnoi-produktsii-tendentsii-ta-zminy-priorityativ.html>.

Онегіна, В. М., Антощенко, В. В., Кравченко, Ю. М., 2021. Сучасний стан та перспективи інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств, які спеціалізуються на виробництві продукції тваринництва, *Український журнал прикладної економіки*, 6, 2, 164-170.

Патика, Н. І., 2019. Тенденції та перспективи розвитку світових сільськогосподарських ринків як орієнтири для посилення українських позицій, *Економіка АПК*, 1, 70-79.

Римар, О. Г., Мазуркевич, І. О., 2021. *Проблеми та перспективи розвитку харчової промисловості України* [Електронний ресурс]: http://www.economy.in.ua/pdf/3_2021/13.pdf.

Стан галузей АПК, 2021. *Інформаційно-аналітичний портал АПК України* [Електронний ресурс]: <https://agro.me.gov.ua/ua/investoram/monitoringstanuapk/stanrozvitkuapk/stangaluzejapk>.

Чіков, І. А., 2019. Теоретичні підходи до визначення сутності поняття «інновація», *Ефективна економіка*, 11 [Електронний ресурс]: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7450>.

Юрчук, Н. П., Людвік, І. І., 2021. *Чинники інноваційного розвитку аграрних підприємств* [Електронний ресурс]: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/5_2021/100.pdf.

References

Chikov, I. A., 2019. *Teoretychni pidkhody do vyznachennia sutnosti poniattia «innovatsiia»* [Theoretical approaches to defining the essence of the concept of “innovation”], *Efektivna ekonomika*, 11. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7450>. [in Ukrainian].

Kernasiuk, Yu., 2019. *Svitovyi rynek aharnoї produktsii – tendentsii ta zminy priorytetiv* [The world market of agricultural products - trends and changes in priorities]. Retrieved from: <http://agro-business.com.ua/agro/ekonomichni-hektar/item/13543-svitovyi-rynek-aharnoї-produktsii-tendentsii-ta-zminy-priorytetiv.html>. [in Ukrainian].

Onehina, V. M., Antoshchenkova, V. V., Kravchenko, Yu. M., 2021. Suchasnyi stan ta perspektyvy innovatsiinoho rozvytku silskohospodarskykh pidpriemstv, yaki spetsializuiutsia na vyrobnytstvi produktsii tvarynnytstva [The current state and prospects of innovative development of agricultural enterprises specializing in the production of livestock products], *Ukrainskyi zhurnal prykladnoi ekonomiky*, 6, 2, 164-170. [in Ukrainian].

Patyka, N. I., 2019. Tendentsii ta perspektyvy rozvytku svitovykh silskohospodarskykh rynkiv yak oriientry dlia posylennia ukrainskykh pozytsii [Trends and prospects for the development of world agricultural markets as guidelines for strengthening Ukrainian positions], *Ekonomika APK*, 1, 70-79. [in Ukrainian].

Rymar, O. H., Mazurkevych, I. O., 2021. *Problemy ta perspektyvy rozvytku kharchovoi promyslovosti Ukrainy* [Problems and prospects of the development of the food industry of Ukraine]. Retrieved from: http://www.economy.in.ua/pdf/3_2021/13.pdf. [in Ukrainian].

Stan haluzei APK, 2021. *Informatsiino-analitychnyi portal APK Ukrainy* [Information and analytical portal of the APC of Ukraine]. Retrieved from: <https://agro.me.gov.ua/ua/investoram/monitoringstanuapk/stanrozvitkuapk/stangaluzejapk>. [in Ukrainian].

Verniuk, N. O., Diachenko, M. I., 2021. *Rehuliuвання innovatsiinoho rozvytku ahrarynnoho sektoru Ukrainy* [Regulation of innovative development of the agricultural sector of Ukraine]. Retrieved from: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/4_2021/98.pdf. [in Ukrainian].

Yurchuk, N. P., Liudvik, I. I., 2021. *Chynnyky innovatsiinoho rozvytku ahrarynykh pidpriemstv* [Factors of innovative development of agricultural enterprises]. Retrieved from: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/5_2021/100.pdf. [in Ukrainian].

PROSPECTS OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF DOMESTIC PRODUCTION OF AGRICULTURAL PRODUCTS

Anastasia Vaherych

Student,

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv

Abstract. *The article emphasizes that for a specific sector of the national economy - agricultural production, the formation of competitive stability requires innovative approaches. It was established that the limitations of the innovative development of agro-industrial production of Ukraine are determined by the action of such factors as insufficiently effective use of existing competitive advantages and available potential. It is emphasized that at the moment Ukrainian agriculture provides a significant share in exports due to grain production products, including fodder grain. However, a significant imbalance was formed in the ratio of products of plant and animal origin in exports. Today, the leading players in the world market of agricultural products are not only and not so much countries that are provided with appropriate natural resources and where favorable weather and climate conditions have developed, and those that have modern and effective technologies for growing agricultural plants and animals, ensure high levels of productivity, and therefore significant volumes of production and export of products.*

Key words: *innovations, innovative development, innovative process, agriculture, development.*

ХРОНІКА НАУКОВОГО ЖИТТЯ

«НОВА ПАРАДИГМА ГЛОБАЛЬНОЇ І ЄВРОПЕЙСЬКОЇ БЕЗПЕКИ»: Міжнародна науково-практична конференція (Київ, 02.02.2022)

Повномасштабна російська агресія проти України змінила геополітичну конфігурацію, на перше місце у світовій політиці поставивши безпекові питання.

2 лютого 2022 р. у Національному університеті біоресурсів і природокористування України відбулася Міжнародна науково-практична конференція «Відносини між Україною і НАТО на сучасному етапі: досягнення та виклики».

Організаторами конференції виступили Міністерство освіти і науки України, Національний університет біоресурсів і природокористування України, Центр Інформації та Документації НАТО в Україні, Дипломатична академія України імені Геннадія Удовенка при МЗС України, Інститут історії України Національної академії наук України, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», Center for Business Innovation and Transformation, AKG Global Support Services (OPC) Pvt Ltd (Індія).

Основними темами для обговорення були питання вступу України до НАТО та зосередження міжнародних дипломатичних зусиль на пошуку точок дотику національних інтересів України з Альянсом задля гарантування як європейської, так і глобальної безпеки.

У конференції брали участь 179 учасників, серед яких студенти, аспіранти, молоді вчені, викладачі, науковці, фахівці установ, організацій, закладів освіти: AKG Global Support Services (OPC) Pvt Ltd (Індія), Dutch Academic Services (Нідерланди), Асоціації вчителів-репатріантів ІГУМ (м. Кір'ят-Хаїм Хайфа, Ізраїль), Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво», Державного біотехнологічного університету (м. Харків, Україна), Дипломатичної академії імені Геннадія Удовенка при МЗС України, Інституту зовнішньополітичних досліджень, Інституту історії України НАН України, Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, Навчально-наукового інституту міжнародних відносин КНУ імені Тараса Шевченка, Інституту історії України НАН України, Національної академії Служби безпеки України, Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Національного університету біоресурсів і природокористування України Програми «Science Diplomacy EU Madrid Declaration», Університету Штефан чел Маре (Румунія), закладів вищої освіти та коледжів України.

Конференція проходила в конференц-залі НУБіП України. Привітання та побажання плідної роботи учасникам висловив голова оргкомітету конференції, ректор, академік НАН України С. Ніколаєнко. Він підкреслив, що повномасштабна російська агресія змінює геополітичну конфігурацію не тільки в європейському, а і в світовому масштабі.

У своєму виступі директор Центру інформації та документації НАТО в Україні В. Кляйне поінформувала учасників щодо безпекових і гуманітарних напрямів цієї організації.

Центральними тезами виступу Надзвичайного і Повноважного Посла України, директора Дипломатичної академії імені Геннадія Удовенка при МЗС України, українського дипломата Г. Надоленка стало: ключові умови для досягнення перемоги є озброєння НАТО і соціальний захист для ЗСУ.

У відкритті конференції взяв участь Член наглядової Ради НУБіП України М. Томенко, який зазначив, що українці не просто борються за територіальну цілісність та власну незалежність, а захищають ідеали західних цінностей.

Робота конференції проходила у п'яти секціях. На пленарному засіданні виголошено та обговорено 12 доповідей.

Найбільший резонанс викликала доповідь Надзвичайного і Повноважного Посла України, міністра закордонних справ України у 2007 – 2009 рр. В. Огризка, який серед основних причин військової агресії РФ проти України виділив сприйняття західними країнами поверхневих проявів демократії в РФ за масштабні; економічні інтереси бізнес-еліт; цинізм міжнародної політики. На його переконання, сьогоднішня ситуація є боротьбою світової демократії і тоталітаризму. Для захисту демократії потрібно створювати нову систему колективної безпеки, яка об'єднає виключно демократичні країни. Нова глобальна система безпеки, має вийти за рамки Північноатлантичного регіону і ЗСУ мають стати її інтегральною частиною. Україна і НАТО прийдуть до об'єднання після активної фази військових дій але цьому має передувати практична і серйозна робота і з української сторони, і з боку НАТО.

Генеральний Директор компанії AKR Global Support Services (OPC) Pvt Ltd А. Гоел висловив громадянську позицію на захист України в умовах російського вторгнення, окремо виділивши наслідки агресії в глобальному масштабі – ріст цін на сировинні ресурси та загрози агропродовольчій безпеці.

Доктор історичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії наук України, завідувач відділу історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України Інституту історії України НАН України С. Віднянський навів статистику прихильності населення України щодо вступу до НАТО і зупинився на позиції США, зазначивши, що президент Дж. Байден заявив, що Україна стане членом НАТО після проведення реформ і подолання корупції. Водночас, це залежить не тільки від США, а й від інших 29 держав.

З доповіддю виступив провідний експерт публічних адміністративних реформ нідерландець М. Муйзенберг, який зазначив, що уповноважений представити документ, спрямований на реальну і конкретну співпрацю між Dutch Academic Services та Амстердамським вільним університетом і зацікавленими науковими установами і навчальними закладами України в дослідженнях змін у ставленні суспільства до НАТО, ЄС, РФ тощо.

Доктор політичних наук, професор кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики Київського інституту міжнародних відносин, директор Інституту зовнішньополітичних досліджень Г. Перепелиця, в своїй доповіді зупинився на ролі НАТО в умовах сучасних трансформацій міжнародної безпеки. Доповідач зазначив, що міжнародні організації, які забезпечували стару систему міжнародних відносин і міжнародної безпеки перестають функціонувати і на зміну їм приходять нові. НАТО так само переживає воєнно-політичну кризу, що підтверджує стратегія стримування. На думку доповідача, на часі – формування трійстих оборонних альянсів, проте не варто відкидати питання колективної оборони.

Доктор політичних наук, професор кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики Київського інституту міжнародних відносин С. Галака підняв питання, яке сьогодні хвилює всіх: загроза режиму нерозповсюдження ядерної зброї, вказавши що це є наслідком дискредитації міжнародних договорів, які гарантували безпеку є розвал європейських безпекових структур.

Роль ЄС у євроатлантичній системі безпеки розкрив у своїй доповіді доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України Інституту історії України НАН України А. Мартинов, який зазначив, що європейська система безпеки сьогодні знаходиться в турбулентному стані.

На конференції відбулася презентація посібника з натовознавства «НАТО, сила, що захищає мирних громадян», який представила професор кафедри методики навчання суспільних дисциплін і гендерної освіти, заступник декана з наукової роботи історико-філософського факультету Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова Т. Мелешенко.

Обговорення питань відносин «Україна-НАТО» продовжилося на двох секційних панелях, участь в якій брало близько 100 учасників. Найбільший резонанс викликали виступи М. Муїзенберга, який вдруге доєднався, щоб обговорити важливі питання; професорів О. Кондратенка, А. Гольцова, М. Деліні, В. Стрільця; докторів наук В. Калуги, С. Білана, О. Любовець; викладачів В. Хвіст та А. Дреймана, аспірантів О. Соколової, Я. Алієвої, А. Сорокіна, студентів Б. Стрільця, А. Брусліка, А. Гришук, А. Петрової.

Учасники конференції відзначили важливість подолання стереотипу сприйняття НАТО українським суспільством, як військового потенціалу, роз'яснювати високі стандарти демократії, пов'язані із вступом до НАТО.

Міжнародна науково-практична конференція «Відносини між Україною і НАТО на сучасному етапі: досягнення та виклики» стала місцем зустрічі фахівців-міжнародників, істориків, політологів, науковців, дослідників. Такі заходи стимулюють залучення молоді до наукових пошуків, формування у неї навичок дослідницької роботи й наукового світогляду, патріотизму. Матеріали конференції оприлюднено на сайті Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Олена Михайлівна Кропивко, кандидат історичних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин і суспільних наук,
Національний університет біоресурсів і природокористування України.

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ

Мета наукового журналу – публікація статей проблемно-постановчого і узагальнюючого характеру, в яких відображені результати досліджень з різних проблем історії України, всесвітньої історії, історії науки і техніки, зокрема розвитку аграрної освіти та науки в Україні.

Автори подають до редакційної колегії електронний варіант статті українською або англійською мовами, загальним обсягом 10-36 сторінок.

Тексти подаються у форматі редактора MS Word for Windows: верхнє, нижнє, ліве – 25 мм, а праве – 20 мм; шрифт – Times New Roman, кегель 14, інтервал – 1,5.

На першій сторінці статті друкуються індекс УДК, назва статті, ім'я, по-батькові, прізвище автора (авторів), науковий ступінь, вчене звання, посада і місце роботи (подається без скорочень українською та англійською мовою), e-mail, профіль ORCID, анотація українською та англійською мовами, кожна обсягом не менш як 1800 знаків, ключові слова українською та англійською мовами.

Перелік посилань розташовується в алфавітному порядку після тексту статті з обов'язковим зазначенням місця видання, загальної кількості сторінок (для книг) або номерів сторінок початку і кінця тексту джерела (для статей). На початку списку подаються праці іноземною мовою в латинському шрифті. Список літератури транслітерується латинськими літерами (References). Після транслітерованої назви праці зазначається переклад англійською мовою в квадратних дужках. Іноземні література і джерела залишаються без змін. Переклад англійською мовою праць на латинському шрифті не потрібний. Після кожного посилання необхідно в дужках указати мову оригіналу джерела, наприклад: [in Ukrainian].

Посилання в тексті подаються за таким зразком: [Сушко, 2003, с. 15], де «Сушко» – прізвище автора використаної праці, «2003» – рік публікації праці, «с. 15» – сторінка.

ЗАПРОШУЄМО ДО СПІВРОБІТНИЦТВА!

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ВІСНИК АГРАРНОЇ ІСТОРІЇ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

2022

Випуск 39-42

Редакційна колегія випуску:

Д-р іст. наук, проф. Журба М.А. (Україна, Київ) – г о л о в н и й р е д а к т о р;
д-р іст. наук, д-р, с-госп. наук проф. Вергунов В.А. (Україна, Київ); д-р іст. наук,
проф. Доценко В.О. (Україна, Київ); к.і.н., доц.. Жолоб М.П. (Україна, Київ); д.і.н.,
проф. Коляда І.А. (Україна, Київ); доктор філософії в галузі історії, головний
асистент Сукареєв В. (Болгарія, Відін); д.і.н., проф. Потильчак О.В. (Україна, Київ);
д-р іст. наук, проф. Падалка С.С. (Україна, Київ).

Макетування та верстка Н. Дорофєєва
Комп'ютерний набір О. Кропивко, Л. Лановюк
Оформлення обкладинки А. Мельник

Підп. до друку 02.11.2022 р. Формат 70x108 1/16
Папір офсет. Друк. різогр.
Ум. автор. арк.: 17,7
Наклад 50 прим.

Віддруковано ТОВ «Твори»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
До Державного реєстру видавців, виготовлювачів
І розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 6188 від 18.05.2018 р.
21034, м. Вінниця, вул. 62а.
Тел.: 0 (800) 33-00-90, (096) 97-30-934.
e-mail: info@tvoru.com.ua
<http://www.tvoru.com.ua>